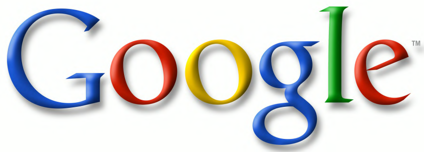
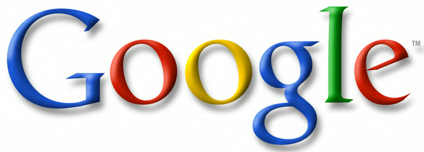
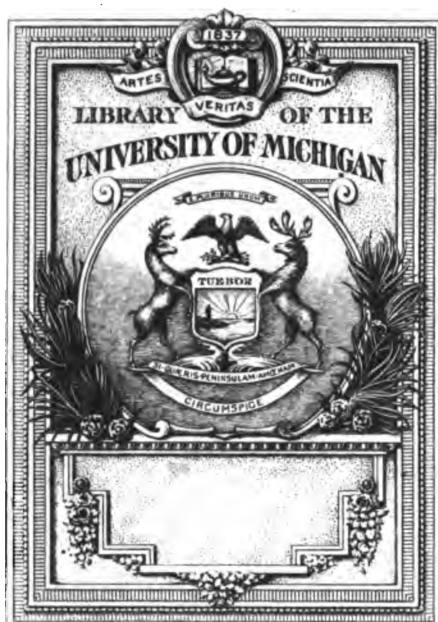

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE.

VIERDE DEEL.

ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE,

VERZAMELD

DOOR

Dr. A. de Jager.

Vierde Deel.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE & ZOON.
1853—1854.

VERSLAG

BETREKKELIJK DE

BASTAARDWOORDEN,

DEN 8sten MEI 1809

BIJ DE TWEEDE KLASSE VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT UITGEBRAGT

DOOR

Mr. *W. Bilderdijk*, c. s.

Zich op nieuw met het vertrouwen dezer Vergadering vereerd vindende, ten aanzien der Koninklijke Decisie, op het Lustpaleis van het *Loo* gegeven en gedagteekend den 12den van Grasmaand ll. (No 24) en aan deze Klasse bij aanschrijven van den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken van den 17den daaraanvolgende (No 4) toegezonden, heeft de Ondergeteekende Commissie geoordeeld, omtrent een voorwerp van zoo veel gewigt en hetgeen zoo bijzonder de aandacht zijner Majesteit tot zich getrokken heeft, des te ijveriger en te meer onverwijld te moeten berigten, als de uitvoering der daarbij vervatte last in haar aard niet slechts van een grooter omvang en omslagtiger behandeling is, maar ook dadelijk aan veelvuldiger zwarigheden en ongelegenheden onderhevig moet schijnen, welke het van het uiterst belang is, wel te kennen, wel te bevatten, en op eene wijze, overeenkomstig de hooge bedoeling Zijner Majesteit, het zij te overwinnen of weg te ruimen, het zij in dier voege ter zijde te schuiven, dat van den (op eenmaal onwankelbare grondslagen te ondernemen) arbeid een gelukkige en spoedige afloop te verwachten zij.

De Commissie derhalve, zonder verdere inleiding toetredende om de Vergadering van den uitslag harer da-

delijk in 't werk gestelde raadplegingen te dienen, zal beginnen met ten dezen kortelijk het Koninklijk oogmerk en de daaruit gevloeide last, in verband te beschouwen en hieruit vervolgens afleiden: *vooreerst*, wat in de behartiging dezer last ons ten aanzien der verscheidene punten, die daarbij in aanmerking komen, tot grond en tot rigtsnoer moet strekken, en dan, in de *tweede plaatse*, op welk eene wijze het werk met den meesten spoed, naauwkeurigheid en volkomenheid te voltrekken zij.

's Konings oogmerk, Mijne Heeren! is niet anders dan de loffelijke bedoeling, eene zoo rijke, schoone, en zich zelve genoegzame taal, als onze moedertaal is, van de haar versmorende overlast der bastaardwoorden te *zuiveren*, en aldus den sedert drie eeuwen zoo vruchteloos gekoesterden wensch onzer beste verstanden en blinkendste vernuften in vervulling te brengen.

Wenschen wij ons zelven geluk met een zoo verheven besluit, eenen Kunst- en Letterkwekenden Koning waardig! Te reusachtig, te verbazend voor de vereenigde pogingen onzer bijzondere Taalminnaren en Maatschappijen; en dat den alles met een nieuw vuur bezielenden adem van eenen Monarch behoefde, om uitvoerbaar te worden! Wenschen wij ons zelven geluk, die het onder zijnen invloed vervullen mogen; en oogsten wij nu reeds in vooruitgezigt, den dank van het Nageslacht in, dien wij met Hem deelen zullen, wiens zucht, wiens verlangen en zorg voor den luister des Hollandschen naams niets ontslippen mag!

Maar dat oogmerk, Mijne Heeren, is niet, om in de uitsluiting van hetgeen der taal niet dan verderflijk en verwoestende is, aan de zucht voor eene zuiverheid, in den tegenwoordigen wederkeerigen invloed der verschillende volken, ten aanzien van zeden, gewoonten, kunsten, en wetenschappen, onbereikbaar (of liever, in eene

afzondering en afgescheidenheid van de taal, die met dezen nuttigen, heilzamen, en noodzakelijken invloed onbestaanbaar zou zijn), hare rijkheid, hare duidelijkheid, hare kracht, hare kortheid, en hare verscheidenheid op te offeren; en het spoor zulker taalzifteren in te slaan, als de jongst afgeloopen eeuw, in haar midden bij ons, op haar einde in Duitschland, heeft zien oprijzen; welke, uitroeijende wat wortelvast en inheemsch geworden was, niet slechts den allerweligsten akker (zoo veel in hun was) verwoesteden, en, door stijve vertolkingen van uitlandsche woorden, voor de Ingezetenen zelven hunne Landtaal grootendeels onverstaanbaar maakten. Neen, Zijne Majesteit wil, dat de *duidelijkheid* bewaard,

dat *de taal niet verarmd worde door eene te zeer overgedrevene kieschkheid;*

of dat gene geweerd, wat, hetzij van *Hollandschen Oorsprong is* (alschoon dan bij 't tijdverloop, van allen uitheemschen zwier niet geheel vrijgebleven), hetzij door een wel gevestigd gebruik 't *Hollandsch* burgerregt heeft verkregen;

of zelfs,

wat door eene volmaakt Inlandsche uitdrukking *niet volkomen* zou kunnen vervangen worden.

En met dit oogmerk is dan ook zamenstemmend, de last, om een tweederlei Lijst (beide naar de orde van 't Alfabeth ingerigt) van de bij ons ingeslopen en *meer of min in zwang gaande* bastaardwoorden te leveren. De eerste, van zoodanige, als *welker behoud niet raadzaam* of *noodzakelijk* schijnt. En deze, volledig, en met opgave der gebruiklijke Hollandsche woorden, die de Onduitsche vervullen.

De andere (en deze, *beredeneerd*) van die meest gebruikelijke vreemde woorden, welke (of *duidelijkheids*halve, of *rijkheids*halve, of *oorsprongs*halve, of *burgerregts*-

halve, of om het *ontbreken* van eene genoegzaam verstaanbare Hollandsche uitdrukking, die hun plaats behoorlijk zou kunnen vervullen) zouden dienen behouden te worden.

Zie daar dan, Mijne Heeren, 's Konings niet naar eisch te eerbiedigen last aan de Klasse! Wat moet ons nu regelen, of waarnaar moeten wij ons rigten in 't vormen dier twee woordenlijsten; en hoe zullen wij 't aanleggen om ons te kwijten?

De Commissie zal hier ieder dier twee Lijsten afzonderlijk in aanschouw nemen, en voorts datgene, wat omtrent beide te bepalen valt, aan de overweging der Vergadering voordragen.

De eerste Alfabethische Lijst moet *alle* de *verwerpelijke* bastaardwoorden vervatten; de tweede, de te *behouden* bastaardwoorden, of die daarvoor gaan. De *volledigheid* wordt omtrent deze laatste niet zoo volstrekt gevorderd. Met reden! Op de eerste Lijst niet gevonden wordende, zullen de woorden (voor zoo verre zij meer of min in zwang gaan) voor *toegelaten*, voor *gewettigd*, voor in den Hollandschen taalschat *opgenomen* gehouden worden; het kan niet anders. Het algemeen, de stellers van Staatsstukken, zullen geene andere toevlugt, geene andere hun voorgeschrevene regelmaat hebben, om een bedenkelijk woord te vermijden of met eenig ander woord te vervangen. Te zorgvuldiger derhalve moet de eerste Lijst tot eene volledigheid gebragt worden, die niets verders te verlangen overlaat.

De tweede Lijst moet *beredeneerd* zijn. Te regt! De te verwerpen woorden kondigen zich-zelven als uitheemschen of bastaarden aan, en er behoeft niets bij dan de opgave, hoe hen te verplaatsen. Maar geheel iets anders is het met die, welke men, door hen op de tweede Lijst te plaatsen, behouden wil.

De eerste Lijst is door haren aard, om het dus uit te

drukken, *eensoortig*. Het zijn uitgeslotene bastaardwoorden (voortaan ballingen uit de taal), met hunne verklaring, van welke hierna!

Edoch dadelijk ziet men, dat de tweede Lijst (of het ware) meer dan éene soort van woorden behelzen moet, verschillend, naar mate hun wettiging op een van de vijf door Zijne Majesteit toegelaten gronden berust. Zij laat zich (natuurlijkerwijze) wat de stoffe aangaat, tot verschillende Hoofden brengen, die haar in zoo vele afdeelingen splitsen; alschoon zij dan ook, naar de vorm, onverdeeld en in de getrouwste volgorde van het Alfabeth doorloope. De Commissie gelooft daarin te moeten onderscheiden

α) De woorden, die, volstrekt bastaardwoorden zijnde, echter duidelijkheidshalve niet algemeen kunnen ontbeerd worden; vooral in de kunsten, wetenschappen, en kanselarijstijl. Veelligt ook, in den handelstijl der kooplieden.

Men neme, bij voorbeeld, *passeren* in de Lintweverij, waarvan 't *passement*, en de naam van de *passeerdergracht* in Amsterdam. *Elektrizeren; katoen; platina*. De *fries*, de *pedestal*, in de bouwkunst. De onderscheiden stemmen in de Toonkunst. *Elixir*, *electuarie*, onder de bereidsels der Geneeskunst. *Nampten* en *namptiseren* in de regtspleging. En, hoe zeer men het koopmans *debet* en *credit* zeer wel met *schuldig* en *te goed* kan vertalen, gelijk de Franschen 't doen met *doit* en *avoir;* de duidelijkheid blijft veelligt de dulding der steeds aangenomen en gebruikelijke woorden vereischen.

β) De woorden, die, schoon ontbeerbaar, niet slechts in den volstrektsten zin, maar zelfs zonder nadeel der duidelijkheid, echter dienen behouden te worden ter oorzake van de belemmering, welke hun verbanning noodwendig verwekken zou, en de schijnbare verarming, daaruit in de taal te ontstaan.

Wie kan b. v. altijd *Wijsgeer* en *Wijsbegeerte* dulden en de tautologie, die daaruit voortvloeijen zou, daar men *Filozoof* en *Filozofie* even zeer gewoon is, als in 't Hollandsch gewettigd, te gebruiken. Wie altijd *boek-* of *wetenschap-oefening* voor *studie?* Wij zwijgen hier, dat de *studie* der oefenende kunsten iets anders is dan hare *beoefening*. Wie zal zich niet in de engte gebragt vinden zoo hem 't woord van *Theorie* geheel wordt ontnomen; hoe zeer het meestal zeer wel door *beschouwing* of 't *beschouwend gedeelte* eener kunst plach uitgedrukt te worden. Even zoo schijnt het met *systema*, waar *zamenstel*, *zamenhang*, *grondbouw eener wetenschap* dubbelzinnig of ongenoegzaam is. En wat omschrijving zou er dikwijls niet noodig zijn, als men 't bijvoegelijk *systematisch* (schoon in 't geheel niet van de beste gehalte) ten eenenmaal vermijden wilde? Hoe eindeloos dikwijls zal het woord *brief* niet terug moeten keeren en de ooren vervelen in zaken van Koophandel, zoo men *polis*, *paspoort*, *cognoscement*, *quitantie*, *kontrakt*, *obligatie*, *hypotheek*, en ontallijke meer, altijd verhollandscht gebruiken moet, en tot *verzekeringbrief*, *geleibrief*, *ladingbrief*, *kwijtbrief*, *verdragbrief*, *schuldbrief* of *rentebrief*, *pand* of *verbandbrief* enz. genoodzaakt is?

γ) De woorden, die, in hunnen oorsprong Hollandsch zijnde, wel uit andere talen wederom met eenige kleine verandering van uitgang of anderzins tot ons terug zijn gekomen, maar echter de Hollandsche gehalte en echten stempel behouden hebben, ofschoon dan ook de laatste in den Vlaamschen en Uitlandschen omloop niet geheel gaaf is gebleven.

Zoo zou men b. v. onregt hebben, het woord *rots* te wraken, hoewel het in 't oorspronkelijk Hollandsch *rok* was, bij de Franschen *roc*, en aldaar vervrouwe-

lijkt door den uitgang op de zachte *e*, die bij hen de *e fiminin* wordt genoemd. Door dezen uitgang (namelijk) tot *rokke* geworden, welke uitspraak men met *ch* (even als nog bij de Italianen) schreef, en daarna ook met *qu*. Tot dat, de uitspraak der *ch* veranderende, en van *k* tot *sj* overgaande (even als bij de Vriezen onze *k* dikwijls *ts* en *tj* is), het woord bij hen *roche* klonk, naar de tegenwoordige uitspraak, en, op die wijze tot ons weêr terug komende, *rots* bij ons indrong en het oude woord *rok* geheel deed vergeten.

δ) De woorden, die door een wel gevestigd gebruik het ontwijfelbaar burgerregt reeds verkregen hebben.

Hoedanigen b. v. zekerlijk zijn, *troon*, *kroon*, *scepter*, *Majesteit*, hoezeer buiten alle bedenking vreemde woorden zijnde. Desgelijks *tafel*, *historie*, *partij*.

ε) De woorden, die te onregt voor bastaard- of overgenomen woorden gaan, maar inderdaad Hollandsch van oorsprong zoo wel als van aard en gebruik zijn.

Hoedanige wij er veelvuldige bezitten, als *venster*, *regeeren*, *rest*, *wijn*, *troep*, *staat*, *straat*, *glorie* (dat eigenlijk *glorij* voor *gloring* is, even als *kleedij* voor *kleeding* en anderen dezer soort) van het werkwoord *gloren*, uit den voorleden tijd *gloor* van *gliezen* gemaakt. Doch verdient het opmerking, dat in verscheiden dezer woorden meer dan een grond van wettiging zamenloopt; van welke dan ook de een den anderen versterken moet en de hand bieden, en welke tevens uitgedrukt dienen te worden.

Maar niet genoeg is het deze waarnemingen op te geven. Wat staat ons (en dit is het gewigtige punt, zonder welks beslissing niets te verrigten valt), wat staat ons tot rigtsnoer te nemen, zoo in de *verklaring* en *verplaatsing* der te verwerpen woorden, (die de eerste Lijst moeten uitmaken),

als
in 't *wettigen* en *toelaten* op de alreeds aangevoerde vijf grondslagen dier woorden, die behouden zullen worden (en den inhoud der tweede Lijst opleveren)?

Wij beginnen met het eerste, en vragen: Hoe de bastaardwoorden, die wij uitwerpen, te verklaren, en door Hollandsche woorden of bewoordingen vervangen? En wat voor eene goede en aannemelijke verklaring, vertolking, of vervanging te houden, die het bastaardwoord ontbeerbaar maakt?

Wij vragen vervolgens, wat moet in geval van twijfel, beslissend gehouden worden, of een woord voor Hollandsch dan wel voor vreemd zij te achten, en wat in den twijfel, of er 't Hollandsch burgerregt aan zij toe te kennen?

De eerste dezer vragen is van het allerhoogste belang, daar zeer zeker eene oneigen, en niet in den geest onzer taal gevormde vertaling eens woords, onze taal meer ontsiert, hare zuiverheid meer te kort doet, haren geest meer verloochent, en 't gevoel van beschaafde taalkenners en taalminnaars oneindig geweldiger kwetst, dan het toelaten eener als vreemd of uitheemsch erkende bewoording, die in de rede wordt opgenomen, zonder dat deze ophoudt, in wending, beloop, of houding volmaaktelijk Hollandsch te zijn. De Latijnen namen dus menigte van Grieksche woorden aan, somtijds met Latijnsch veranderde, somtijds met de Grieksche uitspraak en uitgangen zelf, de Grieken deden dit zelfde met Perzische woorden; en men kan geene taal bedenken, waarin dergelijke indrang van vreemde woorden niet in meer of mindere mate zou plaats vinden. De schadelijkheid hier van berust ook hoofdzakelijk in 't verdringen der Inlandsche woorden door de Uitlandschen, die in gebruik raken; en in de wending van gedachten en uitdrukking,

die daardoor in sommige opzigten ontstaan kan. Maar de valsche smaak in de Inlandsche woordvorming, strijdig met den geest van de Landtaal, is vruchtbaar in duizenderlei nadeelige gevolgen, en doet haar allengskens ontaarden. Men zwijgt van 't verlies der natuurlijke losheid en vrijheid, beknoptheid, verscheidenheid, en welluidendheid, hetgeen er uit voortspruit; en waarvan de waarde door geen stijf *purismus*, gelijk men het noemt, wordt opgewogen. — De voorbeelden van eenigen onzer vroegere schrijveren, en in 't algemeen die der Duitscheren (en onder dezen vooral het onzinnig uiterste van Campe en zijnen aanhang, in Duitschland zelfs zoo belachen), mogen hierin ten afschrik en ter waarschuwing strekken.

Men moet over zulks (naar het oordeel der Commissie)

1°. In de verklaring of vertolking bedacht zijn, de afgekeurde woorden te vervangen door zuiver Hollandsche en (gelijk het in de Koninklijke Decisie te regt wordt uitgedrukt) in 't Hollandsch gebruiklijke woorden. Voor alles zich wachtende, van de Etymologische vertaling der vreemde woorden, die de Hollandsche verdrongen hebben.

Dus moet men b. v. voor 't Fransche *pendant* het oude Hollandsche *weêrga* gebruiken, en niet het sedert eenigen tijd door onkundigen in hun moederspraak uit het Hoogduitsch overgenomen *tegenhanger*, hetgeen zelfs de Hoogduitschers bespotten. Dus voor *Adsistent*, niet *Medestander*, of *Bijstander*, of *helper*, maar *Bediende*, *Hoofdbediende*, *Onderbediende*. Dus voor *Basse-cour*, niet *Nederhof*, maar 't echt Hollandsch *Werf* in de aaloude beteekenis, of, naar de beduiding der zaak, *Achterplaats*, *Keukenhof*, of dergelijke.

2°. Waar geene gebruiklijke *Hollandsche* woorden

te vinden mogten zijn, die het vreemde woord naar den eisch vervangen, moet men 't Hollandsche woord, dat men er voor vormt, niet naar het vreemde woord en deszelfs vorming of beteekenis bootsen, maar naar den aard der zaak, die er door uitgedrukt of te kennen gegeven moet worden.

Men weet hoe belachlijk Campe in Duitschland zich gemaakt heeft, als hij een *rendez-vous* uitgedrukt wilde hebben door een *stell-dich-ein;* en zoo met een aantal andere woorden. In de vorige Eeuw heeft men er bij ons dergelijke gesmeed, schoon weinigen zoo aanstootelijk. Zoo is *vertegenwoordigen* voor *représenter;* hetgeen echter nu in gebruik zijnde, niet uitgesloten behoeft te worden, maar waarvan de vorming niet na te volgen is. Zoo is *huishoudelijk* en *huishoukunde* ondeugdelijk om voor *œconomique* of *œconomie* in de plaats te treden, en geeft een geheel ander denkbeeld. *Bibliografie* is geen *boekbeschrijving*, maar *boekenkennis*. *Vignet* is thands geen wijngaard-rankjen meer, als bij den oorsprong van die benaming.

3°. In dit geval moet men zich wachten van moeilijke en lange zamenstellingen (hoedanige de poëzij alleen toelaat, en die de dichter in de taal niet moet vinden, maar zich-zelven scheppen), ten minste buiten den noodd wang in eenige kunstwoorden. In 't algemeen dient men zich te bepalen tot eene zamenzetting van niet meer dan twee substantiven, des noods met een adjectivum daarvoor, en daarbij wel acht te geven op eene goede melodie in het woord.

B. v. Een *Landafdeelingsbestierder*, het *geldmiddelen-invorderingszamenstel*, zou ieder tegen de borst stooten. Men heeft echter vele zulke woorden zien vormen.

Oppervlootvoogd, *Onderkeukenmeester*, *Veldtuigmeester*, zijn zeer voldoende woorden; maar geheel an-

ders is het met *Geschutmeester*, *Hoofdbouwmeester*, waarin de zamenhorting der lange sylben met den accent worstelt. *Opperbouwmeester* klinkt beter. *Opperbestuurder*, *Medegemagtigde*, en dergelijke Daktylische of Anapestische woorden zijn hoogstdienstig ter vorming van een welluidend prosa, waarop men voornamelijk dient acht te geven.

De Jambische of Trochaïsche woorden zijn bij ons veel te talrijk en dienen niet vermeerderd te worden. De Dichter kan zich altijd redden, en heeft de taal altijd tot zijn dienst; maar de matelooze stijl moet niet belemmerd worden door gebrek aan woorden van allerlei toon en stemval.

4o. In de Kunstwoorden dient men vooral bedacht te zijn op het bewaren der eigenaardige Hollandsche Kunstwoorden, die, sedert een' halven leeftijd en meer, meestal verwaarloosd worden.

Zoo zegt men, sedert eenigen tijd, *licht en donker* voor 't *clair-obscur* in de Schilderkunst. Het Hollandsch Kunstwoord is 't *licht en bruin.* De Franschen zeggen *jeter une draperie*, en men aapt dit thands na. 't Hollandsch Kunstwoord plach te zijn, *een kleed omhangen;* veel juister.

In de Doorzigtkunde was van alle tijden het *oogpunt* bekend, en leverde den teekenaar het volmaakte denkbeeld der zaak op. Tegenwoordig moet het op zijn Fransch, *principaal punt* zijn, hetgeen niets te kennen geeft. En zoo een aantal.

5o. In 't bijzonder dient men mede wel acht te geven op eene genoegzame verscheidenheid van woorden, in de velerlei gevallen, waar verschillende en uit verschillende talen overgenomen bastaardwoorden van eenerlei beteekenis, geheel verscheiden zaken uitdrukken, b. v. *developpement* en *evolutie; compositie*, *syntaxis* en *syn-*

thesis. Vooral, wanneer beide woorden in de zelfde wetenschap, of van de zelfde voorwerpen gebruikt worden.

6°. In de adjectiven, die van substantiven afvloeien, en de substantiven, die in andere talen bloote adjectiven van algemeene collective beteekenis zijn (als *Politica*, *Physica* enz.) in 't Fransch in *ique* uitgaande, moet men bedacht zijn, niet te zeer in de zamenstelling met ons woord *kunde* en *kundig* te vallen; niet alleen om de geweldige hardheid en stijfheid, die dit aan de taal geeft, maar ook om de beteekenis-zelve van dien uitgang. Met het woord *geleerdheid* en *geleerd* dient gelijke omzigtigheid in acht genomen te worden.

Politique b. v. kan Staatkunde zijn; maar meestal raakt het de kunde of kunst van het Staatsbeheer niet. *Politieke verdeeldheden* zijn geene *Staatkundige* maar *Staatsverdeeldheden, Staatspartijschappen;* en wat is belachlijker, dan dat b. v. een kruier of schoorsteenveger zich beklaagt dat hij veel heeft moeten lijden om zijne *Staatkundige denkwijze*. Een *Regtsgeleerd vertoog* is stootend, als het vertoog zeer ongeleerd is, al loopt het over het Regt. *Mijne Regtsbegrippen*, kan de onkundige zeggen; maar Regtsgeleerde begrippen eischen *Regts*geleerdheid tot voorwerp.

7°. Men dient desgelijks wel acht te geven op het uitwerksel, dat de verplaatsing van het bastaardwoord door een ander, in de uitdrukking veroorzaakt, en op de verandering, die deze verplaatsing daarin noodzakelijk maakt.

B. v. *Ik heb mij geïnformeerd op*, eischt eene geheel andere woordschikking, wanneer men niet juist *informeeren* door *verstendigen* vertaalt. Met vele woorden, die men aan het Hoogduitsch ontleend heeft, is dit het geval desgelijks. *Ik kan mij niet* verweeren (Hoogd.), of *ik kan mij niet* passeeren (in 't Fransch), en *ik kan niet* helpen (op zijn Engelsch),

of *ik kan niet* voorbij (in echt Hollandsch) zijn van dien aart.

8°. Vooral mede moet men zich niet verbinden aan 't verband van het adjectivum met zijn substantivum in de bastaardtaal; maar ieder afzonderlijk uildrukken.

B. v. *Problema* in de Wiskunst, *Problema* in den algemeenen stijl, en *problematiek*, vorderen woorden, die tot elkander vreemd zijn.

9°. Doch dient men mede wel in het oog te houden, dat alschoon men in deze verklaring, vertolking, of verplaatsing, van 't bastaardwoord door eene zuivere Hollandsche bewoording, ten volkomenste slage, dit alles somwijlen niet genoeg is, om het bastaardwoord geheel te verbannen; ja, zelfs de rijkheid der uitdrukking onaangemerkt. Daar zijn namelijk voorwerpen (en in het bijzonder is dit waar ten aanzien van de wetenschappen en al, wat tot het beheer en de uitvoering van Staats- en Regtsbewind behoort), welke, gelijk zij aan geheel de beschaafde wereld behooren, zoo ook in hun wetenschappelijk zamenstel algemeen zijn, waaruit dan natuurlijk voortvloeit, dat zij ook algemeene benamingen en uitdrukkingen hebben, die een soort van eigen taal maken, welke in alle talen ingevlochten is, en die het voor de menschelijkheid van belang is, dat nergens geheel uitgesloten worde, maar in alle de hedendaagsche talen verstaanbaar en gangbaar blijve, dan zelfs als voor die algemeen aangenomen benamingen en uitdrukkingen, in de eigen Landtaal ook voegiijke woorden zijn, of licht gemaakt kunnen worden. Hoe veel dit mede tot bewaring van eene behoorlijke rijkheid, verscheidenheid, en welluidendheid toebrenge, ontdekt zich van zelven.

10°. Men voege hierbij het belang, dat er is, om zekere vreemde woorden te bewaren, als dienende tot behouding van het aanzien van zekere waardigheden, of

eerplaatsen en ambten, en hetgeen daartoe behoort. Bij voorb. het schijnt niet geschikt, voor de onderscheidende benaming van *Hôtel* (als van een Vorstelijk Gezant of Staatsdienaar) het gemeenzamer woord van *woning* of *huizing* in de plaats te stellen. Zoo als ook vele onderscheidingen van rang in de krijgsdienst, of in 't hoog bewind, daarbij voor het gemeen verloren zouden gaan, zoo men eensklaps de benoemingen in het Hollandsch wilde invoeren; hetgeen wel rijkheid van woorden genoeg heeft om die onderscheidingen verschillend te noemen, maar daarbij het middel niet voegen kan om aan zoodanige woorden (in welker toepassing altijd iets willekeurigs heerscht) dadelijk en zoo lang het gebruik ze niet volkomen bestemd heeft, dien indruk te verbinden, die aan 't algemeen ten aanzien van 't benoemde voorwerp gegeven moet worden.

11°. Voor alles is het van de volstrektste noodzakelijkheid, dat bij de te geven verklaring of vertolking, wel uitdrukkelijk de verschillende nuances of wijzigingen afgezonderd worden, die het vreemde woord somwijlen vereenigt, en die in de Hollandsche taal verscheidenheid van bewoording of benaming vorderen.

12°. Als mede de verscheidenheid, die aan het woord in de algemeene taal, en als kunstwoord in één of meer wetenschappen, in zijne beteekenis eigen is, of die het lijden kan.

13°. En, alhoewel bij Zijner Majesteits Decisie de verklaring of vertolking alleenlijk gevorderd wordt in de eerste Lijst, en omtrent de woorden, die afgeschaft worden; zoo vertrouwt echter de Commissie (en zij gelooft zich niet te kunnen ontslaan van dit hier bijzonderlijk aan te dringen) dat het van het hoogste belang voor de taal en ter zigtbare bevordering van het Koninklijk oogmerk strekkende is, indien ook ten aanzien van de woor-

den op de tweede Lijst gebragt, en die het niet raadzaam is te verwerpen, zuiver Hollandsche van gelijke beteekenis worden bijgebracht, waarmede zij (des noods) te vervangen en af te wisselen zouden zijn. Iets, hetgeen niet alleen van een nuttig gebruik ter bevordering van de verscheidenheid dienen zal, maar tevens den weg banen, om zelfs ten aanzien van de thans onontbeerbare bastaardwoorden een uitzigt te openen tot invoering van meerdere en meerdere kieschheid en zuivering, door zich van lieverlede aan eene strenger Hollandsche taal te gewennen dan een misbruik van zes honderd jaren, in dit tijdstip, ons toelaat om in te voeren.

14°. Ook zou het bedenkelijk kunnen voorkomen, of (daar in het gebruik der bastaardwoorden en hunne vorming en afleiding, mede eene regelmaat of Analogie is, onze taal eigen) ten opzigte van die genen, welke men zal oordeelen te moeten behouden, niet bijzonder mede in aanmerking dient genomen te worden het taalgebruik bij ons gevestigd, met afkeuring van de sedert kort ingedrongen vorming der Hoogduitschen, die hoofdzakelijk hunne bastaardwoorden uit het Latijn ontleenen, terwijl de onzen, grootendeels uit de Fransche taal tot ons overgekomen, het Fransche taaleigen behouden, ja, dan zelfs wanneer wij ze onmiddelijk uit het Latijn scheppen, door de Fransche vorm als doorgaan. Zoo zeggen de Duitschers b. v. *Kapitalien*, terwijl wij ten allen tijde, en met zachter uitspraak, *Kapitalen* zeggen; en op gelijke wijze heeft men, tot het derde vierdedeel der vorige Eeuw ingesloten, altijd *Regalen* en *Chemicalen* gezegd, waar voor nu, sedert den algemeenen invloed der Duitsche schriften, veelal *Regalien* en *Chemicalien* gehoord wordt. Van dien aart is ontzaglijk veel op te teekenen. Doch, hoezeer de Commissie gevoelt, dat dit punt niet als hoofdzaak mede behandeld kan worden, zonder in wijdloopig-

heden te vallen, zij gelooft echter dat het niet geheel veronachtzaamd behoort te worden, maar tot zekere algemeene grondregels gebragt, die voor ieder bevatbaar zijn, en zich als van zelven aanbieden.

Wij komen tot het geval van twijfeling over het Hollandsch Burgerregt, het zij dan uit oorsprong en aart van het woord-zelve, het zij door aanneming.

Wat het eerste punt hierin betreft; de Commissie vertrouwt, dat men 't daarvoor te houden hebbe, dat een woord voor echt Hollandsch behoort te gaan, wanneer

a) Zijne wortelsylbe de beteekenis daaraan geeft, en die wortelsylbe in 't Hollandsch niet vreemd, maar eigen is.

Dus is b. v. *tintelen* (eigenlijk *tentelen*) Hollandsch, en niet van 't Latijnsche *titillatio*. Het heeft tot wortel *tin*, *ten*, *tan* (ook reeds in het A—S. bekend) dat is *vuur;* waarvan ook *tender* of *tander*, nu *tonder*.

b) Wanneer het woord zijne verwantschap (niet bloote afzetsels, maar stam en takken tevens) in onze taal heeft; al ware dan ook de wortel meer of min bedenkelijk, als aan meer talen gemeen.

Dus is het b. v. met *regel*, dat *re*, *rij*, *reiken*, *reeks* , *rijgen*, *regt*, (dat is *ge-re-get*) enz. tot verwanten heeft, en, ondanks het Latijnsche *regula*, *regere*, *riga* enz. zich als Hollandsch wettigt.

c) Wanneer het woord, in de oude Noordelijke talen bekend en geworteld, de echte Duitsche vorming heeft, welke onze taal kenteekent, vrij van nieuwe Hoogduitsche wanstaltigheid.

Dus is het b. v. met *schoof* voor korenhalmenbosch, dat nog in het Deensch *bosch* of *woud* (nemus) beteekent.

En wat het punt van verkregen Burgerregt door aanneming betreft, hier schijnt omtrent oude woorden meestal weinig twijfel te kunnen vallen; ten minste, zoo wanneer zij van altijd doorgaand gebruik zijn geweest. Wie b. v. kan twijfelen, of het woord *oir* (schoon dan uit *heres* gemaakt), of wel *haan* en *hoen* (schoon eigenlijk in hun oorsprong bloot Deensche voornaamwoorden, *hij* en *zij* beteekenende), in onze taal eigen geworden zijn? Ten aanzien van later ingeslopen of wel ingedrongen woorden, schijnt wel niet anders dan het voorbeeld der beste schrijveren die er zich van bediend of (blijkbaar) met opzet van onthouden hebben, beslissend te moeten zijn. Omtrent zeer nieuwe woorden eindelijk zal het gebruik moeten gelden; doch alsdan mag men, wat Germanismen, of woorden, daarvan verdacht, betreft, veiligst teruggaan tot den tijd, die de in onzen leeftijd opgekomene overstrooming van Hoogduitsche, uit het Hoogduitsch vertaalde, en op Hoogduitschen leest geschoeide schriften, voorafging, toen de smaak nog vrij was van deze nieuwe en voor ons taaleigen zoo verwoestende verbastering.

En hiermede vertrouwende genoegzaam de stoffe toegelicht te hebben, voor zoo veel zulks bij een voorloopig berigt of verslag ter aanbieding van een kort overzigt der zaak, geschieden kan, zal de Commissie overgaan tot een voorstel ter regeling van den arbeid.

Gelijk in alle zaken van eenigen aanmerklijken omvang de verdeeling des arbeids en gemakkelijkheid en tijdwinst verschaft, zoo zou de Commissie daarvoor zijn om het werk bij afdeelingen op te zetten:

namelijk:

α) Algemeene woorden, die uit het Fransch en Latijn genomen, of daartoe te brengen zijn.

β) Algemeene woorden, die uit het Hoogduitsch genomen zijn, daaronder begrepen ondeugdelijke en thands in zwang rakende uitdrukkingen.

γ) Algemeene woorden, uit andere het zij Oostersche of Westersche talen overgenomen.

δ) Kunstwoorden van Spraakkunst, Redeneerkunst, Redekunst.

ε) Kunstwoorden van Regtsgeleerdheid en Regtsvordering.

ζ) Kunstwoorden van de Geneeskunst en de Wetenschappen tot derzelver beschouwing of oefening behoorende.

η) Bijzonderheden van den Kanselarijstijl, en al, hetgeen daaronder voeglijk gerangschikt kan worden, b. v. Staatsampten, Wapenkunde, enz.

θ) Kunstwoorden van de fraaije kunsten, als Schilder-, Graveer-, Zang- of Toon-, en Bouwkunst.

ι) Kunstwoorden der Wiskunde, en wat daartoe behoort.

κ) Kunstwoorden der Natuurkunde, en van hetgeen daartoe behoort.

Hoezeer met de opnoeming dezer Hoofden alles niet ingesloten is, vertrouwt echter de Commissie, dat hiermede genoegzaam aan die volledigheid voldaan zal zijn, die men bij voorraad, en eer het algemeen Woordenboek tot stand zal gebragt zijn, verwachten of vorderen kan. Ook gelooft zij dat ieder dezer vakken, om voor het

dagelijksch gebruik te voldoen, zoo heel veel woorden niet zal behoeven te bevatten, dat men tegen den arbeid behoeve op te zien. Volkomenheid zal alleen na de volmaking des algemeenen Woordenboeks mogelijk zijn.

Ieder dezer afdeelingen van woorden, of bijzondere Lijsten zoude in twee kolommen kunnen worden gesteld, de eene reeks de verwerpelijke behelzende, de andere de te behouden woorden, zoo veel deze noodig hebben opgenoemd, en elk in 't bijzonder geregtvaardigd te worden.

De Leden zouden bijzonder verpligt dienen te worden, op ieder gedeelte te raadplegen zoo met Kiliaan, als Plantijn, met Meijers Woordenschat, de Inleidingen van Huig en Willem de Groot, *de Kamer In liefde bloeiende*, en voorts met zoodanige schriften, als in elk der vakken, of in het algemeen, als in zuiver Nederduitsch vervat, bekend zijn.

Deze Lijsten door de verscheiden Leden der daartoe te benoemen Commissie afzonderlijk (ieder van hen, naar zijne keuze of bij loting, met een of meer van dezelve belast zijnde) gevormd, zouden dienen rond te gaan onder allen; door elk afzonderlijk overgezien, aangevuld, en volmaakt te worden, en vervolgens bij voorraad aan de Klasse te worden aangeboden, ten einde daaruit, na goedkeuring of meerder volmaking, van de Leden der Klasse, de twee algemeene Lijsten door zijne Majesteit begeerd, mogen worden zamengesteld.

En zoude de Commissie van begrip zijn, dat dit werk ten allerspoedigste ter hand dient te worden genomen; en dat inmiddels aan zijne Excellentie, den Heere Minister, eenig min of meer uitgewerkt Berigt zou dienen gegeven te worden (het zij bij wege van mededeeling van dit verslag, het zij anders) op zoodanige wijze als de Vergadering zal mogen goedvinden; waaruit aan Hoogst-

dezelve tevens blijken moge, zoo van de bereidwilligheid en ijver der Klasse en harer Commissie, als van den omvang van het Werk, en van de gronden, op welke men naar het gevoelen der Klasse in de uitvoering zal dienen te werk te gaan.

BILDERDIJK.
M. SIEGENBEEK.
P. WEILAND.
J. H. VAN DER PALM.
J. W. BUSSINGH.

NIEUWE BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS

DER

NEDERDUITSCHE SPREEKWOORDEN.

Onder den titel van *Bijdragen tot de kennis der Nederduitsche Spreekwoorden*, bragt ik voor verscheidene jaren in het Taalkundig Magazijn 1), het een en ander zamen, wat geacht kon worden onze vaderlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen te doen kennen en verstaan. Voor zoo verre die Bijdragen mogten strekken, om hen, die zich sedert dien tijd met dit onderwerp bezig hielden, handleiding of wegwijzing of bouwstof te verschaffen, hebben zij haar doel niet geheel gemist.

Het is thans mijn voornemen, *Nieuwe Bijdragen* tot hetzelfde onderwerp te leveren. Daar zij meerendeels blootelijk beoogen te verzamelen wat verspreid, uit te geven wat tot hiertoe alleen in handschrift aanwezig was, maken zij op geene hooge verdiensten aanspraak.

Betoogde ik, bij den aanvang mijner vorige Bijdragen, de wenschelijkheid, dat de bestaande verzamelingen onzer spreekwoorden voor eene betere mogten plaats maken: die wensch is thans de vervulling nabij. De ijver, dien mijn vriend Harrebomée nog altijd even rusteloos

1) D. III. bl. 81—128, en bl. 457—499, en D. IV. bl. 695—697.

blijft aanwenden, om zijn Spreekwoordenboek naauwkeuriger en vollediger te maken, was mij eene drangreden te meer, om uit mijne gemaakte aanteekeningen mede te deelen, wat voor zijnen veelomvattenden arbeid welligt nog dienstig zou kunnen zijn.

Dr. A. D. J.

HAVERIJ, DIEVERIJ.

»Wanneer een schip is bevraght naer Bourdeaux oft elders, ende dat men ter aenkomste in geschil raekt tusschen Schipper en Koopman, over het dragen van de kosten van eenen Voorseiler, Loots oft anderen diergelijken medehelper, dien iemant van hen beiden bysonder mochte aengestelt gehad hebben op het Stiermans-vaerwater in de openbare see (zegt een artikel) dat soodanige kosten afsonderlijk moeten gedragen worden by die Koopluiden, op welker begeren sulx is aengewendt geweest.

»Dit artikel is noch tegenwoordig in volle onderhoudinge. Hoewel de Schippers, wanneer 't by hen wort aengericht, (sulx ik veel gesien hebbe in de jaren 1674 en 1675 onder die van Vreemde Natie) geene voorwentsels gebrek hebben om een deel daeraf den Koopluiden aen te plakken. Waer van daen ook komt het spreekwoort: *Haverije, Dieverije.* Want het aenstellen van sulken Medehelper en heeft nu, dat men sedert de Kompas-vindinge ende den toestel van Seil-kaerten en Werelt-klooten midden door 't ruime sap varen derft, die eigen nootsake niet meer, die 't van te voren hadde; wanneer men der kuste altijdt binnen 't gesicht bleef, ende alle avont, waer 't mogelijk, een haventje verkoos."

A. Verwer, *Nederlants Seerechten*, *Avaryen en Bodemeryen*, 3ᵉ *druk. Amst.* 1730. bl. 15 en 16.

MEN STEEKT DEN BIESBOSCH UIT.

»Daar wordt verhaald, dat de huislieden in deze (Dordsche) Waard zoo welig en dertel waren, dat haar niets te kostelijk was: 't was al gout en zilver, dat er blonk; ja ze reden met goude en zilvere sporen. Hier komt, na 't schijnt, het spreekwoord van daan, *dat men den biesbosch uitsteekt.*"

G. van Spaan, *Beschrijvinge der Stad Rotterdam*, 3e *druk. Rott.* 1738. bl. 15. De Schrijver gebruikt zelf het spreekwoord in den gemelden zin, in zijn *Aziaansche Wegwijzer*, (*Rott.* 1695) bl. 52: »ze waren eenigen tijd geleden, nog zoo kaal als jonge rotten, en nu *steken zij den biesbos zoo uit.*"

HIJ KENT GEENE STEGEN VOOR STRATEN.

»Toen Amsterdam nog klein was, en geene andere enge toegangen gemaekt wierden, dan dwers afleidende ter wederzijde van de hooge dijkstraten, als Niewendijk, Warmoes- en Kalverstraet, gebruikte men daertoe meest den naem van *Stege;* hierom vind men in dat oudste midden onzer Stad die benaming zo gemeen: ondertussen gaf men aen de voorname Dijk-wegen den basterdnaem van *Straeten*, ter oorzake die voor paerden en wagens, en om de aenzienlijkheid, allereerst met steenen wierden bestraet, *lapidibus stratum;* terwijl de stegen nog lang ongevloert lagen; van welk gebruik men in de Dorpen huidendaegs nog voorbeelden ziet. Dog sedert Ao. 1585, zijnde geweest de vierde vergrooting, maekte men Royingen op effene gronden, en de betimmerde wegen binnen de Stad overal bestraet; waerdoor de naem van Stege in de niewer uitleggingen geene plaets kreeg, en die van Straet paste men toe aen allen, die geen water-

gragt hadden. Dit onderscheid tusschen Stegen en Straten schijnt eertijds zo algemeen bekent geweest te zijn, dat men nog een spreekwoord heeft om eenen plomp-aert en weet-niet aen te duiden, als men zegt, dat hij *geene Stegen voor Straten kent;* hoewel 't hedendaegs weinigen schijnen te weten, wat een' Steeg maekt."

Ten Kate, *Aenleiding*, I. 229 en 230.

HIJ EET ALS OVERBEEK.

»'t Word den Poëet Overbeek nagegeeven dat hy, als hy wilde, byzonder sterk kon eeten; en dus op een Rotterdamse Kermis aldaar vierentagtig wafelen agter-een opat."

't Vermaaklyk Lottooneel van Holland, *Amst.* 1707. II. 219, ter gelegenheid van de uitdrukking: *al atje als Overbeek.*

Meermalen vindt men bij onze schrijvers Overbeek, een haagsch dichter en regtsgeleerde uit de 17ᵉ. eeuw, in de genoemde hoedanigheid als spreekwoord gebruikt, b. v. in den Hollandschen Spectator van Van Effen, II. 91: »Al hadde ik al de reven uitgebonden van een maag gelijk die van *Aarnoud van Overbeek gulziger gedachtenis*, het zoude my nog onmogelijk zijn geweest al de spijs te laden, die my op ieder ogenblik — — wierd aangeboden." En VI. 392: »een smakelijke broeder, die na echter het zeil gestreeken te hebben voor *Aernout van Overbeek*, en andere in dit opzigt doorlugtige Mannen, welker roem genoegzame kans heeft om tot onze laatste Naneeven over te gaan, ons vertelde, dat — — hy onlangs met drie andere Tafelridders een aanzienlijke kabeljauw op verscheiden wijzen toebereid tot de graten toe had helpen vernielen."

HIJ IS EEN DORDTENAAR, HIJ HEEFT VAN DEN OS GEGETEN.

»Naar de geheugenis van de dordsche Vaderen voedde zekere Godeschalcus een' stootenden os, die, terstond daarna uit den stal gelaten, langs de straten en over de markt loopende, velen verschrikte en schade aanbragt, voor dat hij kon worden teruggevoerd. Door de Overheid werd bevolen den os, welken het gemeen woedend noemde, stipter te bewaken. Dit bevel verzuimd zijnde, verbrijzelde het dier zijne boeijen en vertrapte de aarden vaten op de markt. Om de straf deswege te ontwijken, doodde Godeschalcus den os, en zond de stukken vleesch aan de meeste Overheidsleden ten geschenke. Sedert dien tijd wordt van de Dordtenaren, vooral van raadsleden, zoo zij iets heerschzuchtigs verrigten, uit scherts gezegd: *hij is een Dordtenaar, hij heeft van den os van Godeschalcus gegeten.*»

Naar *J. Smetii Advers. Autogr.* III. 104, medegedeeld in *Kist en Royaards*, *Nederl. Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, III. 422.

HIJ GAAT NAAR JAFFA; HIJ LIGT IN JAFFA.

»Het spreekwoord *naar Juffa gaan* gaat nog heden ten dage onder ons in zwang, waardoor men willende beduiden, dat iemand eene *gevaarlijke reize* ondernomen heeft, gewoon is te zeggen: *hij is naar Jaffa.* Hoewel van deze togten naar Jaffa ook nog een tweede spreekwoord, van eene andere beduidenisse, ontleend is, namelijk *in Jaffa liggen*, hetwelk zooveel gezegd is, als uitrusten van eene moeijelijke reize, dewijl de bedevaartreizigers, als zij, na vele ongemakken op zee te hebben uitgestaan, te *Jaffa* belanden, aldaar plagten uit te rusten.''

Bachiene, *Heilige Geographie*, II. St. I. bl. 725.

Dr. Van Senden, die in zijn *Heilige Land*, I. 348, deze aanhaling uit Bachiene geeft, verwijst ook naar *Reland*, *Palaestina Illustrata*, p. 865.

De spreekwijze *hij ligt in Jaffa* wordt intusschen eenigzins anders opgevat door Mr. J. Dirks, in *de Vrije Fries*, VI. 184, waar men leest:

»In Oost-Friesland is een spreekwoord: *He ligt in Jaffa*, waarmede men te kennen wil geven: Hij ligt zwak en ziek ter neder, en er is weinig hoop op zijne genezing voorhanden. Zoo althans verklaart het een Oost-Friesch geleerde. Misschien heeft het nog eene uitgebreidere beteekenis: »Hij ligt in Jaffa," dat is, hij is in Jaffa gestorven en begraven, of, in het algemeen, *ver van huis overleden*. Hoe dit ook zij, kennelijk bevat dit spreekwoord eene herinnering van het aandeel der Friezen aan de kruistogten. Eelko Lyauckaman toch toog, in 1109, ten tweeden male naar het Heilige Land, doch werd op zee krank, en stierf op den dag van zijne aankomst te Jaffa, het oude Joppe. Op dezen *kon* het dus toepasselijk zijn. Of wil men zulk eene bepaalde aanduiding niet, dan doelt het spreekwoord in allen gevalle, minder bepaald, op de Friezen, die, na eene lange zeereis, ten gevolge der geledene ongemakken, krank in het Heilige Land, en vooral te Jaffa, eene druk bezochte haven, ontscheept werden, of aldaar stierven."

NOG EERDER ZOUDE IK ZOUT EN BROOD ETEN.

»Het was by de oude Duitsers, Saxen en Belgen een gewoonte van het zout, gevoegd by brood, na het uitspreken van zeker gebed, of zekeren vloek, te gebruiken, om een proef te nemen van iemands schuld, of onschuld. Men nam een stuk broods, hetgeen volgens zekere formu-

lieren van gebeden, zegeningen, vervloekingen en bezweringen wierd bezworen, en waar over dus in zeker geval den vloek wierd uitgesproken. Men voegde daarby eenig zout, en bood hetzelve den beschuldigden aan.

»Deze proefneming sproot uit een vastgewortelden waan der Duitsers, Saxen, en Belgen, dat iemant, zig des kwaads bewust, en schuldig vindende, het voors. brood, waar over de vloek zoo plegtig was uitgesproken, niet zouw konnen verzwelgen.

»De beschuldigde, op zoodanige proeve gesteld, wierd gezegd: *Offam judicialem edere*, in 't Nederduits: *zout en brood te eten*, volgens Kiliaan.

»En schynt hier van daan den Nederlanderen, hunnen tegenzin, en afkeer van eene zaak, als gevaarelyk, of schrikkelyk, willende te kennen geven, nog overgebleven te zijn deze spreekwys: *nog eerder zoude ik zout en brood eten*, te weten als dit, of dat, doen, of lyden."

K. van Alkemade en Mr. P. van der Schelling, Nederlands Displegtigheden, (*Rott.* 1732) I. 71, 72.

HIJ HEEFT HET HOOI BINNEN.

»Dit [houden van maaltijden na den oogst met de helpende buren] had al van ouds plaats in Holland onder de Bouw-, en Landluiden, in het maaijen en inoegsten van het hooi.

»Dat zoodanige de helpende hand geleend hebbende *buuren* daar op met een vrolyken *maaltyd* wierden beantwoord, en derzelver hulp erkend, scheen de reden en de pligt der dankbaarheid te vereisen. Dog deze erkentenissen gaven aanleiding, dat deze buuren doorgaans zoo toefden, dat ze zelden zonder van den overtolligen drank bestoven, of *wel dronken*, te zijn, t'huis keerden. En om dat doorgaans gezien, en ondervonden wierd, dat

dit te dezer gelegenheid plaats greep, en voorviel, zoo is het een spreekwoord geworden: *Hy heeft het hooi binnen.* Het geen met 'er tyd tegen alle dronkaarts, en in andere voorvallende gelegenheden plaats behouden heeft."

Als boven, I. 272—274.

EEN VRIEND BRENGT WEL EEN VRIEND MEDE.

»Gelyk de disgenooten bij de Ouden onderscheiden wierden in genoodigde, en ongenoodigde, zoo ook in een derde soort, die, hoewel ze van den huiswaard niet genoodigd waren, egter genoodigd, of medegebragt wierden van een der genoodigden, onder welker vleugelen zy gezegd wierden te schuilen. Zoodanige wierden genaamd *umbrae*, dat is *schaduwen*, om dat zy de genoodigden, als de schaduw het lighaam, volgden. Zulks blykt uit Plutarchus, en Horatius, enz.

»Van dit oude gebruik kan ons gebruik, en onze spreekwys zyn gekomen: *Een vriend brengt wel een vriend mede.* Of ten minste deze spreekwys schynt diergelyke manier ondersteld te hebben."

Als boven, I. 529, 530.

EEN GLAASJE NA DE GRACIE.

»Dit is in Holland, onder persoonen van allerlei rang, een algemeen spreekwoord. geworden, dat elk een, inzonderheid op eenige vrolyke maaltyden, in den mond heeft, en wel voornaamelijk de huiswaard, welke, tragtende zijne gasten wel te onthaalen, aan dezelve, zulks ook nadat ze van de tafel zyn opgestaan, doorgaans een glas voordrinkt, of brengt, en aanbied; een gebruik, het welk ontstaan is uit eene, niet vrywillige, of onverschillige keuze, maar uit zekere noodzakelykheid, en zelfs

door den Roomsen Stoel vastgestelde Wet, en een gebod, dat de onderhoorigen schuldig en verpligt waren te voldoen; ingevoerd tot dat einde, opdat dog de gasten, dikwils meer dan ten genoege, en boven den peil van de maatigheid, met spyze en drank onthaald zynde niet zouden in gebreke zyn, van aan den dis te blyven tot deze drinkvoorwaarde zou zyn ingesteld, en gedronken: waarvan dan de spreekwyze komt:

Een glaasje na de graci,
De Wet van Bonifaci.

»Te weten, de insteller van deze Wet is geweest Bonifacius VIII, Paus van Rome.

»De reden, waarom hy deze gaf, is, dat hy al in zyn' tyd bemerkte, dat de Monniken, en Kloosterluiden, uit weelde, en dertelheid, gewoon waaren zig zelven in veele gelegenheden ongeschiktelyk te dragen, zelfs ook in 't byzonder aan de tafel van de gemeene kloosterlyke Eetzaal; den eenen Monnik naar den anderen niet willende wagten, maar, als 't hem goed dacht, van tafel opstaande; het zy, om, wel gegeten hebbende, een middagslaapjen te nemen, of om eenige andere onnodige ydelheid te bedryven; en dus geen geduld willende nemen, nog zoo langen verbeiden, tot dat het gebed, of de gewoone dankzegging naa de maaltyd, die zy de *gracie* noemden, openbaarlyk gelezen of uitgesproken was.

»Om welke ongeschikte baldaadigheid der Monniken dan te beteugelen, de voors. Paus is bewogen, om op een zagte en gevoeglyke wyze, door een aanlokkelyk middel, als een goedertieren Herder, zyne afdwalende schapen op den regten weg te brengen, en in te stellen zeker *glaasje* te drinken na de *gracie*, by zulken, die aan de taafel zouden zyn gebleven, tot dat de *gracie*, dat is de dankzegging, na den maaltyd zoude zyn gedaan."

Als boven, II. 269—272.

DAT MEN DRONKEN DOET, MOET MEN NUCHTEREN BOETEN.

»Terwyl de wil eigenlyk misdoed, hebben sommige Regtsgeleerden onderzogt, of het Regt, om misdaaden, uit dronkenschap gepleegd, iemand van de schuld en straf dier begaane misdaaden verschoonde. En sommigen hebben hetzelve beweerd, omdat in zulken geen opzet, nog wil om te misdoen, scheen te zyn.

»Dog het tegendeel, en dat by ons daarop geen agt genomen, maar thans het spreekwoord plaats gegeven word, *dat men dronken doet*, *moet men nugteren boeten*, toont Gudelinus enz. 't Zelfde blykt uit het Plakaat van Keizer Karel van 7 October 1531, en, ten opzigt van de Krygsknegten, de Artikelbrief, of Krygsordening van den 13den Augustus 1592.

»Want, gelyk door de dronkenschap de misdaad by ons niet zwaarder word gehouden, zoo word ze ook daarom niet verschoond van de ordinaire straf.

»Gelyk het verstaan is by den Geregte van Delft, na alvorens ingenome advis van den Hove en Hoogen Raade in Holland, ten opzigt van Zybert van der Hove, welke, in overtollige dronkenschap, een dootslag begaan hebbende, en in *flagranti delicto* gevangen zynde, naa het verwerpen van de Advisen der vermaardste Regtsgeleerden, strekkende tot verzagting van de ordinare straf, en zonder dat de voorspraak van vrienden en Advocaten eenige remissie, of verzagting by de H. H. Staaten, of by den Geregte, konden te weeg brengen, den 13den Mei onthoofd is."

Aldaar, III. 198, 204, 205.

ELK WEET BEST, WAAR HEM DE SCHOEN WRINGT.

»Wy gebruiken een wel bekend spreekwoord: *elk weet best, waar hem de schoen wringt.* Salomo zegt:

het harte kent zyn eigen smert. Plutarchus heeft ons op twee plaatsen in den oorsprong daarvan toegelicht, T. 2. *in Praecept. Conjugal: zeker Romein wierd van zyne vrienden berispt, dat hy aan zyne schoone, en ryke Vrouw eenen scheidbrief gegeven hadt; hierop stak de Romein zyn voeten uit, en antwoordde: deze schoen is nieuw, en schoon in het voorkomen, maar niemand weet, waar hy my knelt.* En *in Vita Aemilii*, p. 257, doet hy dezen Man (in gelijker voege) spreken: zoodat de Romeinen ons dit spreekwoord gelevert hebben."

P. Nieuwland, Letter- en Oudheid-kundige Verlustigingen, I. 636.

EEN STROOIJEN OF VLASSEN BAARD AANNAAIJEN.

»Valerius Maximus verhaalt, dat Dionysius van Siciliën aan het beeld van Aesculapius te Epidauren den gouden baard deed ontnemen, met die spottende aanmerking daarby, *dat het niet voegde, dat Vader Apollo zonder baard was, en dat hy, Aesculapius, met een baard gezien werd.* De gewaande Godheden der Heidenen wierden met eenen gouden baard opgeciert. —— Men heeft hiervan het spreekwoord by Petronius: *gy zult my niet uitlagchen, al hadt gy een gouden baard.* Wie weet, of dezelve Dionysius, of iemand anders, om dien Afgod niet baardeloos te laten, hem geen baard van *stroo* of *vlas* heeft bygezet en aangeplakt. Althans de Dichter Persius schryft:

Idcirco stolidam praebet tibi vellere barbam
Jupiter.

dat is:

Opdat men naast de wyze u plaatse, by geluk,
Gunt u Jupyn dat g' u den dwazen baard uitplukk'.

— —Mogelyk is het godloos spreekwoord hiervan herkomstig : *de Goden een strooijen of vlassen baard aannaaijen* : ik gebruike opzettelijk het *meerdertal* in plaats van het *enkeltal*, om dat het spreekwoord dan nog aanstootlijker is: de zin van hetzelve komt uit *op het gedrag van zulken die God, door geveinstheid, en allerlei bedriegeryën, en mommeryën tragten*, zoo *het mogelyk was, te misleiden*, 't welk het eigen werk is van *schynheilige huichelaars*. Men schynt dat zegswoord ook by de oude Franschen gehad te hebben: *faire à Dieu barbe de feure*, hoewel er zyn, die liever lezen: *jarbe de feure*, een schoof van stroo offeren, in plaatse van tarwe; 't komt op hetzelfde uit, en wil eenen *veinsaart* beduiden, die den schyn maakt van iets te doen, 't geen hy in zyn harte niet meent."

Aldaar, III. 172—174.

In het aangehaalde fransche spreekwoord denken de meesten niet aan *barbe*, maar aan *gerbe*. Dus onder anderen Quitard, Dictionn. des Proverbes, p. 107 :

»*Faire barbe de paille à Dieu.* Cette expression, dont on se sert pour marquer la conduite intéressée d'un hypocrite qui ne fait que de mauvaises offrandes à l'église; tout en ayant l'air d'en faire de bonnes, a été corrompue par la substitution de *barbe* à *jarbe* ou *gerbe*. On a dit primitivement *faire jarbe de foarre à Dieu*, en parlant d'un payeur de dîmes qui ne donnait que des gerbes où il y avait peu de grain et beaucoup de *foarre*, *foerre*, *fouerre* ou *fuere* (mots dérivés de *foderum*, qui dans la basse latinité, fignifie, paille longue de tout blé.) Rabelais dit de Gargantua (liv. I. ch. 2) : *il faisait gerbe de feure aux dieux.*"

Zie ook de *Matinées Sénoniennes ou Proverbes François* (par l'Abbé Tuet) p. 106—108; en le Dictionnaire de Trévoux, art. *barbe.* — Wilh. Körte, in zijne *Sprich-*

wörter der Deutschen, vermeldt, S. 32, *einem einen strohernen Bart flechten*, dat hij met het fransche *faire barbe de paille à Dieu* vergelijkt.

IK WENSCHTE DAT GE OP HOBOKEN HEIDE LAAGT.

»Na dat de koophandel Brugge verlaten had, en zich naer Antwerpen had vertrokken, zyne verbreydheyd was oneyndig; deze stad krielde van volk en hare schepen waren ontelbaer. Die nog overgeblevene groote gebouwen, behoortig tot de koopmanschap, díe konstige gevels, die sierlijke en prachtige tempels, die naauwgebouwde en zelfs tot in de kelders toe bewoonbare huyzen, die kostelyk opgemaekte kaeyen en oevers, dat geheugen van eene dobbele rey schepen, die somtyds van de stad af, tot aen Hoboken heyde en d' Abdy van St. Bernards toe lagen hunne beurt van ontlading af te wachten, waer van 't spreekwoord: *Ik wenschte dat g' op Hoboken Heyde laegt* gekomen is; al deze zaken, zeg ik, zyn daervan eene klare proef."

Verhandeling op het niet achten der Moederlyke Tael in de Nederlanden, door een Brusselsch Advocaat (*Verloo*) *Gend*, 1829, bl. 13.

Meermalen hoorde ik in dergelijken wensch *de Mooker-heide* bezigen, en verklaarde de uitdrukking dan door den benarden toestand, waarin zich de onzen, na den verloren slag onder de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau, aldaar in 1574 bevonden.

HIJ KIJKT VAN VERRE, GELIJK DE PRINS VAN ORANJE. — IK WENSCHTE, DAT HIJ OP EEN HERT NAAR SPANJE REED.

»Een kortryksch spreekwoord zegt: *Hy kykt van verre, gelyk de Prins van Oranje*, wat ongetwy-

feld op den Prins slaet, die naer Duitschland was geweken, van waer hy in veiligheid den loop der nederlandsche zaken kon gadeslaen, terwyl zyne hier geblevene vrienden, onder het zwaerd van Alva's beulen omkwamen. Een ander kortrijksch spreekwoord uit die tijden is, iemand dien men gaern uit het oog verliezen zou, toe te wenschen, dat hy op een hert de reis naer Spanje name: *'k wenschte dat hy op 'nen hert naer Spanje reed.*"

Belgisch Museum, VIII. 189.

MEN MELKT DE KOE DOOR DEN HALS. — RIJK ZAAIJEN EN ARM MAAIJEN. — DAT LAND HOORT DEN HAAN NIET KRAAIJEN.

»Men heeft in ons (?) gewest drie zeer nuttige spreekwoorden, welke van de veeteelt en den landbouw ontleend zijn, en hoe kernig ook, eenen schat van waarheid behelzen.

»Zoo zegt men: *men melkt de koe door den hals.* Dit beteekent zooveel als: geeft gij de koe rijkelijk voeder, zoo bekomt gij ook veel melk.

»Een ander spreekwoord is het navolgende: *rijk zaaijen en arm maaijen.* Wanneer men zeer veel land bezaait, zoo zaait men rijkelijk uit; doch dewijl men meer onder den ploeg heeft, dan het landgoed gedoogt en men bemesten kan, is de oogst slecht.

»*Dat land hoort den haan niet kraaijen.* Dit spreekwoord wil aanduiden, dat zoodanig stuk lands te ver van de mestvaalt ligt, en uit hoofde van deszelfs afgelegenheid verwaarloosd wordt."

Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak. 1824, II. 546.

DE DOOD VAN YPEREN.

»Het is bekend, dat men in eenige onzer Nederlandsche Provinciën een spreekwoord heeft: *hij ziet er uit als de dood van Yperen.* Dit spreekwoord wordt gebezigd, als men iemand wil aanduiden, die er zeer mager, akelig en vervallen uitziet; ook gebruikt men het wel eens van iemand, die zeer sterk door eene ziekte vermagerd is. Meestal echter wordt het in eenen spottenden toon gebruikt, wanneer men eenen onbekenden mageren man ziet: en dan zegt men wel eens: *daar is de dood van Yperen.*

»Waarvan zou dat spreekwoord wel zijnen oorsprong ontleend hebben? Men verschilt zeer veel, om den oorsprong van dit spreekwoord, dat toch in of uit *Yperen,* eene bekende stad in onze Nederlandsche Provincie *Westvlaanderen*, oorspronkelijk is, op te geven. Men wil, dat het volgende tot dat spreekwoord aanleiding heeft gegeven: Voor eenige eeuwen heerschte er in die stad eene verschrikkelijke pest, (eenigen denken hier aan de *zwarte* pest, welke in het midden der veertiende eeuw geheel Azië en Europa doortrekkende, ontzaggelijke verwoestingen aanrigtede), welke het grootste gedeelte der inwoners ten grave sleepte. Nadat deze pest ophield, vervaardigden de overgeblevenen eene zeer magere afschuwelijke beeldtenis van den dood, en plaatsten dezelve boven eene pomp, of boven een ander openbaar gebouw, om de gedachtenis van die pest te bewaren. De tijd, die alles vernietigt, heeft ook dit beeld doen vervallen, doch het gezegde: *de dood van Yperen* is tot nog toe een spreekwoord gebleven.

»Anderen willen, dat de pest, welke aanleiding tot dat beeld en tot dat spreekwoord zou hebben gegeven, heeft plaats gehad in het laatste der zestiende eeuw, omdat

men leest: dat de eerste Bisschop van *Yperen*, Marten Boudewijns, bijgenaamd Riethovius of van Riethoven, omdat hij te *Riethoven*, een dorp in de provincie *Noordbraband*, geboren was, in het jaar 1583 door de pest gestorven is, en dat men ter gedachtenis van den eersten Bisschop dat beeld zou hebben opgerigt. Anderen echter zijn van gedachten, dat dat jaar 1583 niet naauwkeurig is, maar dat hij zou gestorven zijn, omtrent het midden der zestiende eeuw te *Trente* aan de pest; het is immers bekend, dat het befaamd Concilie van *Trente* hetwelk begon in 1545 en eindigde in 1563, wegens de pest, welke in 1547 in die stad heerschte, verlegd werd naar *Boulogne*. M. Riethovius, die in 1559 tot Bisschop van *Yperen* werd verkozen, was lid van het genoemde Concilie. Meer hebben wij van *den dood van Yperen* niet kunnen ontdekken."

Aldaar, 1825, II. 364, 365.

DE KOGEL IS DOOR DE KERK.

»Een Godshuis was, vooral in de middeleeuwen, een hoogst heilig gebouw. Hetzelve te beschadigen was *heiligschennis*. Van daar dat men in oorlogen alle mogelijke middelen aanwendde, om dusdanig een Godsgebouw te sparen en voor de beleediging door het oorlogstuig te vrijwaren. Was echter eenmaal een kogel, hetzij een steenen uit de blijde geworpen, of een ijzeren of looden, later door middel van buskruid geschoten, door het heilige huis, dan was de heiligschennis gepleegd, de absolutie niet meer mogelijk, het kwaad onherroepelijk bedreven. Althans zoo denken wij over den oorsprong van het spreekwoord."

Vriend des Vaderlands, 1837, n°. 10, bl. 750.

DOOR DE KAJUITSRAMEN, EN DOOR DE KLUIS AAN BOORD KOMEN.

»De uitdrukking *door de kajuitsramen*, of in tegenstelling daarvan, *door de kluis aan boord komen*, is een spreekwoord uit dien tijd, toen aan geen Hollander de techniek van de zeevaart geheel en al vreemd was. In deze dagen zal die spreekwijze menigeen onverstaanbaar zijn; ik zal er derhalve eene verklaring van trachten te geven. *Door de kajuitsramen aan boord komen* is de woonplaats van den gezagvoerder betreden, zonder het overige en minder aanzienlijke gedeelte van een schip door te gaan; met het gezag van een bevelhebber bekleed worden, zonder te voren als ondergeschikte te hebben gevaren. Figuurlijk wordt het gebruikt, om een' man aan te duiden, die in eenige hooge betrekking wordt geplaatst, waartoe hem de vereischte kennis van zaken ontbreekt. De spreekwijze, daarentegen, *hij is door de kluis gekropen*, is in zeemanstaal, van gelijke beteekenis, als *hij heeft van de piek af gediend;* d. i. hij heeft al de mindere graden doorgeloopen, om tot den rang te geraken dien hij bekleedt; zij duidt op kennis en lange ervaring."

Heemskerk, *door H. A. Meijer* (*Amst.* 1848), bl. 208, 209.

ZEVEN IS KREMERS KANS.

»Op dorpskermissen laten de koekkramers (kramers, kremers) met twee dobbelsteenen *gooijen* naar koeken; volgens verkiezing des gooijers onder de zes of boven de zeven oogen te gooijen; — zes of zeven oogen gooijende kan geen der gooijers winnen, en zijn deze beide getallen dus steeds zekere winst voor den kramer. Daarenbo-

ven, als men met twee dobbelsteenen werpt, zullen *zeven oogen* zeer vele malen meer geworpen worden dan eenig ander met twee dobbelsteenen te verkrijgen getal 1), en wordt daarom voor eene vrij zekere kans gezegd: *zeven is kremers kans.* Dat ook bij sommige *kramers* of *kremers* de dobbelsteenen zoodanig vervaardigd zijn, dat het werpen van zeven oogen nog waarschijnlijker wordt, kan hierbij ook in het oog gehouden worden."

De Navorscher, I. 274.

DAAR ZULLEN 'T DE KALVEREN NIET UITLEKKEN.

»Mijns bedunkens zoude de oorsprong van dit spreekwoort zijn toe te schrijven aan de natuurlijke ingeschapen drift en genegentheid der kalveren boven alle gedierten, om te likken en te zuigen aan alle voorwerpen, die men haar voorhoudt, die zelfs zoo verre gaat, dat men haar uit de graazige weide, door het insteken van een hand in derzelver mond ofte smoele, om daaraan te likken of te zuigen, kan leiden ter plaatse waar men wil, zoo als de ondervinding dagelyks kan bewaarheiden."

Losse MS. aanteekening, ergens gevonden.

DAAR HOOR IK JE, ZEI DOOVE JAKOB.

»Zeker man, die doof en Jakob genaamd was, wierd van eener tot verscheyden reizen iets gevraagd, en schoon de doove wel bemerkte, dat hem het een ofte het ander gevraagd wierd, zoo en gaf hij evenwel geen teeken van

1) [Zoo *zeer vele malen* juist niet. De kans van 7 oogen staat tot dien van 6 en dien van 8, welke beide na de 7 den grootsten kans hebben, als 6 tot 5.]

antwoord. Doch de vrager verdrietig wordende, gaf den doove een slag aan 't oor, op welk gevoel hij zeide: daar hoor ik je, beschuldigende zich zelve aldus over zijne trage manier van antwoorden; en dus is 't hier van daan, als men niet voornemens is om iemand eene reden tot tweemaal toe te doen herhalen, maar dezelve met eene korte beantwoording voor goed wil keuren, alsdan is het dat men de welgepastheid deszelve veelmaals uitdrukt onder deze spreekwijze: *daar hoor ik je, zei doove Jakob.*"

HS. van wijlen den Heer J. Schouten, door mij in het Taalkundig Magazijn, III. 463, *beschreven; en in der tijd door den Bezitter mij goedgunstig ten gebruike afgestaan.*

'T ZIJN MAATS ALS OLIFANTEN.

»De schrijvers van de natuur der dieren verhalen ons vele van des Olifants merkwaardigheden. Doch om niet te wijken van ons doel, zullen we maar alleenlijk aantoonen den grond van deze spreekwijze: men zegt dat als ze over eene gracht of sloot willen heengaan, dat ze malkanderen dan alle liefdeteekenen komen te bewijzen. En zulks bestaat hierin, dat eener uit den hoop in 't water klimt en aldaar zoo lang inblijft tot dat de anderen over hem als over een brug zijn overgegaan, en dat dan daarna een van de sterkste dezen waterganger den voet toereikt, om dewelke hij dan ook zijn snuit zoodanig weet te slaan, dat de op het land staande Olifant hem daarby uit het water optrekt, en alzoo de reize gezamenlijk komen te bevorderen. En uit deze maniere des gedrags is het afkomstig, dat als men wil spreken van mensen, die eveneens gezind zijn, en malkanderen met hert en hand alle hulp en vriendschap komen te bewijzen, alsdan is

't dat men de genegenheden der zoodanigen gemeenlyk uitdrukt onder deze spreekwijze: *'t zijn maats als Olifanten.*"

HS. Als boven. Men heeft dit spreekwoord ook wel anders, en naar ik meen verkeerd, verstaan, door namelijk de grootte der Olifanten tot maatstaf der vriendschap te gebruiken. Dus in het tooneelspel *Uitvaart en Testament van Schrokhart-Slingerpoot*, bl. 27: »dan ben we *moats als Olifanten zoo groot.*" De gewone uitdrukking is niet alzoo, maar eenvoudig *maats als Olifanten*, b. v. Moons, Sedelycken Vermaeckspiegel, bl. 499:

Wy sullen altijt sijn, als Olyphanten, maets.

OM DEN WILLE VAN JAN LAMMERTSEN.

»In Zeeland zoude weleer gewoond hebben zeker man genaamd Jan Lammertsen, welke in zijn eersten tijd geweest is een Mr. Kuiper, doch die naderhand door de kaperijën en verderen koophandel, een rijk man en burgemeester geworden is. En die op zijn sterfbedde een goede somme gelds aan het kuipers gild zijner stad besproken heeft, met deze nadrukkelijke voorwaarde dat ze alle jaren onder een liefdemaaltijd tot zijne gedachtenis, zouden bijeenkomen; gelijkerwijze men dan ook zegt dat zulks te doen op heden nog in gebruik is. Als men dan met malkanderen vrolijk is, en dat er iemand te voorschijn komt, die voornemens is om naar huis te gaan, alsdan zegt de een of ander (om de goede gedachtenis des patroons te vernieuwen) »ei lieve doch! nog een glaasje! en zulks: om den wille van Jan Lammertsen," en dus is het hier van daan herkomstig: als men iemand met bewegelijke woorden tot deze of gene dingen, maar inzonderheid tot een glaasje wijns, zoekt

aan te manen, alsdan is het dat men zulks veeltijds doet onder deze spreekwijze: *Om den wille van Jan Lammertsen.*"

HS. Als boven.

HIJ SLACHT PATER FLIP EN VOLGT DEN GROOTEN HOOP.

»Zeker priester, die in zijnen tijd is bekend geweest bij den naam van Pater Flip, zag eens een groot getal monniken en andere geestelijken ter processie gaan, en bij welke reeks hij zich zelven mede kwam te voegen. Maar eener hem vragende, waar deze stoet naar toe ging, alsmede wat ze zouden doen, toen gaf hij daarop tot antwoord: ik weet er niet een duivel van, en dit gezegd hebbende, voegde hij daarbij: ik volg den grooten hoop. En dus is het hier van daan afkomstig, dat als men van iemand spreken wil, die als hij naar de gronden zijner godsdienst gevraagd zijnde, geen ander antwoord weet te geven, dan dat zijne ouders of anderen hem zoo hebben voorgegaan, en dat hy zich onhebbelijk daarom tot al zulken kerkgang is voegende, alsdan is het dat men op dien trant des gedrags met groote reden toepast en zegt: *hij slacht pater Flip, en volgt den grooten hoop.*"

HS. Als boven.

HIJ ZIET OF HIJ WIERINGEN IN WIL.

»De schepen die uit Texel of het Vlie naar de steden, of uit de steden naar de gemelde havens, willen heen zeilen, dezelve komen niet gaarne aan op het eiland Wieringen. Doch van de stormwinden beloopen zijnde, moeten ze menigmaal hunne schuilplaats aldaar komen zoeken. Evenwel vinden ze zich verpligt, om naauw

acht te geven op de hoofden van 't gemelde eiland, alzoo ze die dan bezwaarlijk zonder schipbreuk te lijden, kunnen verbij komen, om welker oorzaak wille dan veeltijds in de aangezigten dezer noodlijdenden eene gansch treurige gedaante bespeurd wordt. En hier van daan, zegt men, heeft deze spreekwijs haar oorsprong verkregen. Doch sommigen zijn van gedachten, dat het spreekw. volmaakter zin zou hebben, als men zeide: *hij ziet of hij Wieringen in móét*, en zulks omdat men alsdan genooddwangd is, die plaats meerder te moeten, als te willen aandoen. Maar beide de zeggings in hunne natuur ingezien zijnde, kunnen we niet zien datter eenige tegenstrijd in bevonden werd, waarom dat we van de trant der oude woorden zouden moeten afwijken. 't Zij dan ook, om dit klein zegverschil, zoo het mag zijn, zoo is het evenwel zulks, datze alle beide daarin overeenkomen: dat men in tijd van storm en onweêr de gemelde hoofden zelden ziet bestevenen als met benaauwde aangezigten. En dus is het hier van daan oorspronkelijk, als men iemand bespeurt wiens gedaante eenige trekken van benaauwdheid of verslagenis komt af te beelden; alsdan is het dat men op het gedrag der zoodanigen toepast deze spreekwijze: *hij ziet of hij Wieringen in wil.*"

HS. Als boven.

In 1830 had wijlen de taalkenner G. Bruining het plan opgevat, tot de bewerking van eene verklaring van nederduitsche spreekwoorden. De briefwisseling, daarover met een' onzer boekhandelaars gevoerd, ligt thans vóór mij. Om welke reden de zaak geen voortgang gehad heeft, is mij onbekend. De proeve van bewerking, door den Schrijver bij die gelegenheid geleverd, laat ik hier volgen.

»Het woord *aal* komt bij ons slechts in ééne spreekwoordelijke zegswijze voor: *een gladden aal bij den staart houden*, met lieden zonder eenige trouw te doen hebben; of zich met eene ligtelijk te niet loopende onderneming afslooven, en zich daarvan eenig voordeel beloven, *qui s'échappe comme une anguille*, zoo als de Franschen het uitdrukken. Het vermogen der alen, om dengenen die blootelijk hunnen staart gegrepen heeft, te ontsnappen, was aan de Grieken evenmin onbekend, als hier te lande, blijkens het *λειος ὡσπερ ἐγχελυς* van Aristophanes, en de zegswijze: *ἀπ᾽ οὐρας την ἐγχελυν ἐχεις*, gij hebt den aal bij den staart, was dus evenveel, als: *δελφινα προς το οὐραίον δεις*, gij bindt den dolfijn aan den staart. Dit kon men inmiddels ook nopens iemand zeggen, wiens maatregelen tot doorzetting van eene zaak ongepast waren, daar de dolfijnen in hunnen staart zoo veel kracht hebben, dat zij zich daaraan bezwaarlijk laten kluisteren. Voorts wordt een verborgen voordeel, dat met eenige moeite verkrijgbaar zijn zou, bij de Franschen door: *il y a anguille sous roche* uitgedrukt; en de visschers, die op het vangen van aal uit zijnde, het water troebel maken, zijn bij Aristophanes een zinnebeeld van staatkundige onruststokers.

»Eene onderneming, welke men van den verkeerden kant aanvangt, is bij de Franschen *une anguille qu'on écorche par la queue;* en iemand die zich buiten reden beangstigt, heet *une anguille de Melun*, *qui crie avant qu'on l'écorche*, omdat eenmaal te Melun zekere *l'Anguille*, de rol van St. Bartholomaeus spelend, toen de gewaande vilder hem met zijn mes naderde, jammerlijk had begonnen te schreeuwen. Zoo veel werks maken en maakten Franschen en Grieken in hunne taal van de alen, die bij ons slechts in één spreekwoordelijk gezegde voorkomen; ofschoon de Luiksche abten van St. Truijen

eene door hen bezetene plaats nabij het tegenwoordige Heusden, waar men voor hunne abdij paling en aal uit de Merwede vischte, *Aalberg* of *Aalburg* noemden, en de vriesche *Schieringers* van Westergo hunnen naam van de Schieraal ontleenden, die men ten hunnent in menigte ving en er nog steeds vangt en thans veelal van Workum naar Engeland verzendt."

»De *apen* heerschen in onze taal veel sterker dan de *alen*. *Een aap is toch een leelijk ding, al draagt hij ook een gouden ring*, is eene navolging van het Latijnsche: *simia est simia etiam si aurea gestet insignia.* Men hoont iemand allergeweldigst, als men hem *een leelijken aap* noemt. Een *aap* zonder bijvoegsel is een ellendige beuzelaar, of een slaafsche nabootser. Dezen naam geven wij voorts aan een werktuig, dat men bij het silhouetteren gebruikt, en de Franschen aan een vlug en welafgerigt paard en een zeer lenig en buigzaam mensch. Nopens eenen goddeloozen zeggen zij: *il est fourni d'argent, comme un singe de queue*, dat wij door: *hij is van geld voorzien als een pad van veren* plegen te verduitschen. Wij bezigen den naam van *aap* intusschen nopens eene hoeveelheid gelds, welke iemand op eenmaal ontvangt in: *ik heb den aap al te huis. Hij heeft een goeden aap uit Oost-Indië medegenomen*, vanwaar de gelukzoekers doorgaans, behalve een of meer apen, ook kleinere of grootere schatten medebragten, die door hen onder de apen stilzwijgend begrepen werden. Oost-Indië is toch het regte land der apen, en de Heer Weiland heeft in zijn Beknopt Woordenboek te regt de aanmerking van het groote werk weggelaten, dat *Afrika* zijnen naam van zijne apen ontleenen zou; alsof

het woord *aap*, dat, volgens Adelung, enkel in het Noorden te huis hoort, aan de Romeinen aanleiding had kunnen geven, om den bewoner van dat werelddeel *Afer*, en deszelfs land naar denzelven *Africa* te noemen.

»*Men vangt geen aap met een strik*, zeide een Griek nopens een landgenoot van hem, die een vers van Sophocles als een vers van Dionysius had aangehaald, en toen men hem het gedicht van Sophocles, waarin het aangehaalde vers stond, voorhield, de ellendige uitvlugt te baat nam, dat het vers zeer wel door twee dichters toevalliglijk eveneens kon zijn ontworpen. *Monnaie de singes* zijn in Frankrijk potsen, die men de apen tot vermaak der commisen deed spelen, als hunne meesters met hen van dezelve een' vrijen toegang of doortogt verlangden. Dan werden zij daarvoor met aperijen geacht te betalen.

»*Den aap in de mouw houden* duidt een bedwang van guitenstreken aan, waarvan men anders vol is; en het onderstelt zulke wijde mouwen, als waarvan men oudtijds veelal voorzien was, en waarvan men naderhand, toen de mouwen vernaauwd werden, in nederhangende lange slippen aan de opslagen nog overblijvende sporen behield. De ouden voerden in hunne wijde mouwen velerlei dingen mede, welke men thans in zij- of borstzakken draagt, met name gebedenboeken en andere schriften. Eene vlug voor de vuist gehoudene rede werd gezegd *uit de mouw geschud*, en als uit een van daar genomen schrift voorgelezen te zijn. De mouw bevattede ook wel eens een mes of dolk. Hierop doelt Hoofts: *die middel in de mouw heeft*, *om den staat te krenken* 1). —

1) [Ik geloof niet, dat men bij deze plaats van Hooft juist aan *mes* of *dolk* te denken hebbe. *Middel* is hier een woord van algemeene beteekenis. *Middel in de mouw hebben* is *vaardigheid bezitten*, *de magt hebben*, of dergelijke. Dus bij denz. Hooft, Ned. Hist. fol. 294: *wethouders*

Ze in of *achter de mouw hebben* is er middelen, om anderen te beleedigen, in ronddragen, enz. Was de mouw wijd genoeg, dan kon hij ook een aap bevatten, die, als men hem er uit liet kijken of springen, allerlei guiterij aanvangen, en soms veel kwaads aanrigten kon, als zijnde de apen dikwijls zeer boosaardig, en de fransche spreekwijze: *il est malicieux comme un vieux singe* op de waarheid gegrond."

— *die* middelen in de mouw hebben, *om wolven in lammeren te veranderen.* Henr. de Groote, fol. 121: *De Hartogh scheen* middelen in den mouw te hebben, *om alle duin tot del, en vliet tot veldt te maaken.*]

OVER HET GESLACHT

EN

DEN OORSPRONG DER WOORDEN

ZON EN MAAN.

Het mag bevreemding wekken, dat in onze taal de woorden *zon* en *maan* van hetzelfde geslacht zijn. Tusschen die beide hemelligchamen bestaat eene tegenstelling, als tusschen *dag* en *nacht*, en de tegenstelling tusschen deze beide laatsten wordt in den vorm van eene gewone spreekwijze in de taal erkend 1). De beide zoogenaamde klassieke talen, evenzeer als het Gothisch, dat als de moeder onzer taal is aan te merken, en het Oudduitsch geven aan de woorden *zon* en *maan* tegenovergestelde geslachten; met dit verschil echter, dat in het Latijn en Grieksch de naam der *zon* mannelijk, en die

1) Schoon de woorden *dag* en *nacht*, wat hun geslacht aangaat, evenmin als *zon* en *maan*, tegen elkander overstaan. In alle Duitsche tongvallen echter is de naam van den *dag* mannelijk, die van den *nacht* vrouwelijk. In de Edda heet het: *Nótt*, eene dochter van Nörvi, huwde Dellingr en baarde bij hem *Dagr*, die licht als zijn vader, en niet donker als zijne moeder was (zie de plaats bij Grimm, *D. Gr.* III. *S.* 351). Het rechtmatige geslacht van *nacht* is bij ons thans vrij algemeen door het mannelijke verdrongen, waarschijnlijk ten gevolge eener verkeerde verklaring van den vorm der bijwoordelijke uitdrukking *'s nachts* voor *nachts*.

4*

der *maan* vrouwelijk is, terwijl in het Gothisch 1), in het Oudhoogduitsch, het Oudsaksisch, het Oudnoordsch, het Zweedsch, het Deensch, het Midden- en Nieuwhoogduitsch de naam der *zon* vrouwelijk, en die der *maan* mannelijk is. Het taalgeslacht van *zon* en *maan* in de Duitsche tongvallen is in overeenstemming met de Edda-sage, volgens welke Mundilföri twee kinderen had, eenen zoon *Mâni* en eene, met Glenr gehuwde, dochter *Sôl* 2). Het Engelsch leent aan het woord *sun* het mannelijk, aan *moon* het vrouwelijk geslacht; doch dit verschijnsel heeft hier niets te beduiden, daar die taal het taalkundig geslacht geheel heeft laten vallen en slechts aan de namen van enkele onbezielde voorwerpen en van enkele afgetrokken begrippen, hetzij het mannelijk, hetzij het vrouwelijk geslacht toekent, waarbij zij zich door de klassieke mythologische voorstelling laat leiden. Maar het Nederlandsch geeft van de oudste tijden, sints welke wij het kennen, aan het woord *mane*, *maan*, het vrouwelijk geslacht. De reden van deze afwijking is waarschijnlijk eensdeels te zoeken in de vergelijking van de *zon* met Christus (dus op God en Christus toegepast, is zelfs het Middenhoogduitsche *sunne* somwijlen mannelijk), waartegen dan de *maan* als Maria, als koningin van den sterrenhemel, natuurlijk overstond; anderdeels in den invloed van het Latijnsche en Romanische *luna*, *lune*. Doch ook de zwakke vorm *mane* (*maan*) zal het zijne

1) Wel komt bij Ulphilas (Marc. IV: 6, en XVI: 2) een verbogen vorm voor, die tot een mannelijk *sunna* schijnt te behooren, doch de gewone vorm van het woord is het vrouwelijke *sunnô*, welks geslacht beter in overeenstemming is met de andere Duitsche tongvallen. Nog een naam heeft het Gothisch voor de zon in den vorm *sáuil*, waarvan het geslacht niet blijkt. Het Oudnoordsche *sól*, en het Zweedsche en Deensche *sol* (kennelijk het Goth. *sáuil*) zijn bestendig vrouwelijk (zie Grimm, t. a. pl. S. 349).

2) Zie de plaats bij Grimm, *S.* 349.

toegebracht hebben, om aan dit woord het vrouwelijk geslacht te doen toekennen, gelijk ook de woorden *ooge, oore* en *harte* om dezen hunnen oorspronkelijken zwakken vorm langen tijd vrouwelijk gebruikt zijn geweest.

Maar vanwaar nu, dat in alle Duitsche talen het woord *zon* vrouwelijk, het woord *maan* mannelijk is? Het tegenovergestelde is op den eersten oogopslag veel natuurlijker: denkt men zich, zoo als de oude Grieken en Romeinen gedaan hebben, de *zon* niet van zelve als een sterken *God*, de *maan* als eene tedere *Godin?* Deze vraag leidt mij tot een onderzoek naar de etymologie der woorden *zon* en *maan:* misschien zal dit onderzoek ons behulpzaam zijn om het begrip, dat door die namen wordt uitgedrukt, te vinden, en alzoo derzelver taalgeslacht te rechtvaardigen.

Het woord *sunnô* (*zon*) laat zich beschouwen als een klankverwisselende stamvorm, met zwakken vrouwelijken uitgang, van een sterk werkwoord *sinnan*, *san*, *sunnans*, even als *runs*, *loop*, van *rinnan*, *loopen; vuns*, *lijden*, van *vinnan*, *lijden; hunths*, *gevangenschap*, van *hinthan*, *vangen; ga-bun-di*, *bond*, van *bindan*, *binden*. Nu treft men wel in het Oudhoogduitsch zulk een werkwoord *sinnan* aan, doch niet in het Gothisch. Maar het Gothisch heeft het werkwoord *sinthan*, *santh*, *sunthans*, hetwelk hetzelfde beteekent als dat Oudhoogduitsche *sinnan*, namelijk, *gaan*, *reizen*. De identiteit dier beide woorden, *sinthan* en *sinnan*, is niet twijfelachtig: de *th* (*d*) toch kan als eene paragoge der tongletter achter den oorspronkelijk op de vloeibare letter uitgaanden stam aangemerkt worden: *tendo*, Grieksch τείνω; *dulden*, Goth. *thulan; zwinden* nevens (*ver-*) *dwijnen*, vertoonen dezelfde paragoge. Of omgekeerd kan de *th* als radikaal en de *n* als epenthetisch beschouwd worden, even als in *fundo* van den wortel *fud*, *tundo*

van *tud*, *ἀνδάνω* van *ἀδ*, *wand*, Goth. *vaddjus*. Deze beschouwing wordt ondersteund door de vergelijking van den Sanskritschen wortel *sad* (*sadh*), die insgelijks *gaan* beteekent. Dan zou *sinnan* ontstaan zijn uit *sindan*, door wegwerping der *d* en verdubbeling der *n*, als ware het ter vergoeding der weggeworpen letter; zoo maakte men in onze taal vroeger wel eens *mellen* van *melden*, ja *vijnen* (*vinnen*) van *vinden*. Hoe het zij, *sunnô* laat zich terugbrengen tot *sinthan* of *sinnan*, en wij verkrijgen voor de beteekenis van het woord *zon* het begrip *gaan*, *reizen*, zoodat dit woord zoo veel als *reizende* zou beduiden. Deze beteekenis is alleszins gepast voor het hemelligchaam, dat wij dagelijks zijne reize door het uitspansel zien volbrengen. Ook de Hebreeuwsche naam der *zon* (*schemesch*) beteekent, volgens Herder (*Geist d. hebr. Poesie*, I. 80.), eigenlijk *bode*: bewijs genoeg, dat de oudste menschheid zich de zon als een door God tot eene telkens herhaalde dagreize over de aarde uitgezonden heraut of bode voorstelde.

Maar verdraagt zich nu deze beteekenis met het vrouwelijk geslacht des woords? Deze vraag meenen wij toestemmend te mogen beantwoorden, en wij achten dit ons gevoelen genoegzaam gestaafd door de opmerking, dat de mythologie der oude volken aan wezens, door snelheid en vaardig dienstbetoon gekenmerkt, veelal het vrouwelijke geslacht toekent. Getuige, in de Grieksche mythologie, de voorstelling van de Bodin der Goden, Iris, van de Jachtgodin, Artemis (Diana), van eene snelvoetige Atalante; getuige in de Noordsch-Germaansche Godenleer, de voorstelling van hemelmaagden (Valkyrien), die de bodinnen zijn van Odin, en op snelle paarden door den hemel rijden.

Maar wat is er nu van den oorsprong van het woord *maan*? Wij aarzelen niet dit woord in verband te bren-

gen met een in het Grieksch en in het Latijn bestaand werkwoord, dat *blijven*, *wachten*, beteekent. Ik bedoel het werkwoord *μένω*, in het Latijn *maneo*. Het woord, hetwelk zich in het Gothisch ter vergelijking met die woorden aanbiedt, is het onregelmatige werkwoord *man*, *munda*, *munds*, dat *denken* beteekent en waaraan de Sanskritsche wortel *man* beantwoordt. Kunnen wij nu aannemelijk maken, dat de beteekenis van *wachten* evenmin vreemd is aan het Gothische *munan*, als die van *denken* aan het Grieksche *μένω*; kunnen wij bewijzen, dat sommige afleidingen van dat Gothische woord zich, wat de beteekenis aangaat, met zekere afleidingen van dat Grieksche woord ontmoeten, dan is de identiteit van *munan* en *μένειν* bewezen, en wij hebben recht om het begrip *wachten* als de beteekenis van den Duitschen naam *maan* aan te nemen.

Het spreekt van zelve, dat *denken* geenszins de eerste beteekenis van den Sanskr. wortel *man* en van het Goth. *munan* kan geweest zijn. In de taal toch wordt steeds van het zinnelijke een beeld ontleend ter uitdrukking van het geestelijke. De grondbeteekenis nu van die woorden schijnt mij toe *wachten* te zijn, dat is, *de wacht houden*, *oppassen*, *bewaren*, zoodat *denken* eigenlijk *in den geest bewaren* zijn zou, gelijk omgekeerd ons *heugen*, Goth. hugjan (ook etymologisch het Latijnsche *cogitare*) eigenlijk *denken* is. En in deze meening worden wij bevestigd door het van *munan*, of liever van het oorspronkelijke regelmatig sterke *minan* afgeleide zelfst. naamwoord *gaminthi*, dat *gedachtenis*, en *gamunan*, dat *zich herinneren* beteekent. Maar sterker bewijs kan er voor ons beweren niet zijn, dan dit, dat het Oud-hoogduitsche *manôn* of *manên*, ons *manen*, dat is *doen gedenken*, tevens de beteekenis *wachten* bezit (zie Graff, *Althd. Sprachschatz*, II. 767.). Mede het woord *minnen*

(*beminnen*) behoort tot denzelfden stam: ook beteekent het eigenlijk ***aan iemand gedenken*, *hem in zijne gedachten bewaren*** 1), blijkens het Noordsche *minni*, dat *gedachtenis*, en het Oudhoogd. *meinjan* (*meenen*), dat tegelijk *gedenken* en *beminnen* beduidt (Graff, II. 785 en 787.). Ja in het Nederlandsch beteekende *minne* oudtijds *gedachtenis*. Men denke slechts aan den dronk *St. Geertruids minne*, d. i. *ter gedachtenis* (commemoratie) *van St. Geertruid.*

Van den anderen kant nu is de beteekenis *denken*, *gedenken*, ja van *beminnen* geenszins vreemd aan den stam en de afleidingen van het Grieksche μένω. Men denke slechts aan μέμονα (Lat. *memini*) en aan *moneo*; voorts aan μνάομαι, dat door syncope van de wortelvokaal ontstaan is en, even als het Oudhgd. *meinjan*, de beteekenissen van *gedenken* en *beminnen* (*vrijën*) in zich vereenigt: de eerste beteekenis (*gedenken*) is meer bepaaldelijk verbonden geworden aan μιμνήσκω, van denzelfden stam gevormd door reduplicatie en syncope, daar het staat voor μιμενήσκω, als μίμνω voor μιμένω, γίγνομαι voor γιγένομαι, τίκτω voor τιτέκω, πίπτω voor πιπέτω.

Maar wij hebben nog eene vraag te beantwoorden. In welke betrekking staat de naam der *maan*, Goth. *mēna* tot den stam *minan*, *man* (*munun*), *munans?* Geenszins in rechtstreeksche betrekking: want *minan* is niet van die werkwoorden, welke in het meerv. van het praeter. de vokaal *ē* bekomen. Hoe dus de vokaal *ē* in *mēna* te verklaren? Zij kan door reduplicatie van den stamvorm *man* ontstaan zijn, en dan zou *mēna* uit *maimana* zijn zamengesmolten, als waarschijnlijk *grêta* uit *gaigrata*, *sētun* (3. pers. meerv. van het praeter. van *sitan*) uit

---

1) Zoo zal dan ook *lieven* (*lieben*) wel in verband staan met *blijven* (d. i. *be-lijven*).

saisatun. Op dezelfde wijze als, bij voorb., πίφηνα uit φαίνω (d. i. πιφάνω) is gesproten, kan het Grieksche μήν, μήνη, uit μαίνω (μιμάνω) zijn ontstaan, welk μαίνω (perf. μέμηνα) eene met *denken* verwante beteekenis heeft, daar het *mijmeren* 1), *uitzinnig zijn*, beduidt. — Door zulk een vorm (*maimana*) aan te nemen, winnen wij tevens eene verklaring van de wijze, hoe het Oudhoogd. *manên*, hetwelk een Goth. *mênjan* veronderstelt, uit den wortel *man* is gesproten. *Meinjan*, 't welk een Goth. *mainjan* veronderstelt, noopt eenen bijvorm *meinan* aan te nemen, uit welks praeter. singul. (*main*) *mainjan* ontstond. — De dubbele *n*, eindelijk, in *minnen* schijnt door versmelting der *d* van een vroeger *mindan* (vergelijk het Goth. *gaminthi*) ontstaan te zijn, of wel, gelijk Grimm meent (*D. Myth. S.* 36, 1835) door versmelting der *i* (*j*) van een vroeger *miniôn.*

De *maan* alzoo, en ziedaar met korte woorden onze slotsom, draagt dezen naam als *wachter* in den nacht, eene hoedanigheid, die het mannelijk geslacht des woords genoegzaam rechtvaardigt, daar zij uitsluitend aan mannen voegt, gelijk dan ook de honderdoogige Argus der Grieken een mannelijk wezen is.

Dr. W. G. Brill.

---

1) *Mijmeren* staat wellicht voor *mijneren*, van *mijnen*, dat in 't Goth. *meinan* zou luiden, den sterken stam van ons *meenen.*

BIJDRAGE

TOT

DE KENNIS VAN HET MIDDENNEDERLANDSCH.

I.

WETEN, DOOR EENEN INFINITIEF GEVOLGD, MET DE KRACHT VAN EENEN IMPERATIEF.

Huydecoper op Melis Stoke (II. *bl.* 330.) geeft eenige plaatsen op uit den Walewein, waar *weten*, door een werkwoord in den infinitief gevolgd, de kracht heeft van den imperatief dezes werkwoords. De aangehaalde uitdrukkingen zijn: *weten hem volghen sonder sparen. Weten vechten, het es wel tijt. Weten ons wachten van zulken dinghen. Here, weten gaen*; dat is: *Laat ons hem volgen. Laat ons vechten. Laten wij ons wachten. Laat ons gaan.* Doch wat de oorsprong en bijgevolg de ware beteekenis van dit *weten* zijn mag, zegt Huydecoper niet, en dit is ook na hem, zooveel ik weet, nog niet aangetoond. Ik word door de verklaring, welke Grimm (*D. Gramm.* IV. 79.) van het Middenhoogd. wenschende *wan* vermeldt, op eene uitlegging gebracht, welke mij voldoende schijnt. Dit Middenhoogd. *wan*, namelijk, zou uit *waz ne*, dat is, *wat niet?* ontstaan zijn, en zooveel als *waarom niet?* beteekenen. Deze beteekenis nu past volkomen op ons *weten* in de boven vermelde aanwending. *Weten vechten!* zou dan zijn zooveel als: *Waarom*

niet te vechten, dat is, *waarom zouden wij niet vechten?* of: *laat ons vechten! waarom zouden wij niet?* Diensvolgens ware dan *weten* uit *wat en* zamengekoppeld, en de *a* van *wat* ten gevolge van den invloed der *e* in de ontkennende partikel *en*, die sedert de zamenkoppeling slechts één woord met dit vragende voornaamwoord uitmaakte, volgens de wet der klankverandering, die in de Hoogd. spraakkunst *umlaut* heet, in *e* verkeerd.

II.

GEMEET.

In een der fragmenten van het Middennederlandsche Nibelungenlied, onlangs op nieuw uitgegeven door den Heer J. A. Alberdingk Thym, in zijne *Nederl. Gedichten* (1170—1600), *bladz.* 12, vindt men het woord *gemeet*, door dezen uitgever verklaard door *vriendelijk.* Zegevrijt heeft een beer of everzwijn levend gevangen: gebonden leidt hij het dier voor zijn paard uit:

> Hi voerdene den coninc; duer sine overmoet
> Omme *blide* te makene sine gesellen goet.

en verder:

> Rechte alse een jagere Zegevrijt, die helt, reet.
> Het sagenne doe comen des coninx helde *gemeet.*
> Si liepen jegen heme, ende onfingen doe
> Wel den coenen here: daer was menech *vroe.*

Deze zamenhang wettigt volkomen de beteekenis, welke wij aan het woord toekennen. Wij achten, namelijk, het woord van dezelfde beteekenis als het voorafgaande *blide*, en het onmiddellijk volgende *vroe.* Werkelijk is ook het

woord niets anders dan het Oudhoogd. *gameit* of *gemait*, dat *vrolijk* beteekent. Zie Graff, *Althd. Sprachsch.* II. 701. Maar wat is de oorsprong van het woord en van zijne beteekenis? In het Gothisch bestaat het bijvoegel. naamw. *gamaids*, dat etymologisch onmiskenbaar hetzelfde woord is, doch *gebrekkig*, *kreupel* (ἀνάπηρος) beteekent. Hoe deze verschillende beteekenissen te rijmen? De etymologie zal het ons leeren. *Gamaids* is een klankverwisselende stamvorm van een werkw. *meidan*, dat in het Oudhgd. (*mîdan*) bestaat en bij ons *mijden* luidt. De oorspronkelijke beteekenis van dit woord schijnt *zich afwenden* te zijn, vervolgens *ontwijken*. Uit *meidan* ontstond *maidjan*, in het Gothische zamengestelde *inmaidjan* overig, hetwelk *veranderen* beteekent, dus eigenlijk *afwenden*, *eene andere zijde te zien geven*. Met de beteekenis *veranderen* hangt die van *vermaken*, eigenlijk *anders maken* (*reficere*), ten naauwste zamen, ja, het oorspronkelijke begrip *afwenden* (*divertere*) ziet men in het Fransche *divertir* tot de beteekenis *vermaken* aangewend. Hiermede acht ik de afleiding van het begrip *vrolijk* uit de eigenlijke beteekenis van den stam *meidan* genoegzaam verklaard. Maar van waar die beteekenis van *gebrekkig* aan het Gothische *gamaids* eigen? De gebrekkige, verminkte, gebruikt het eene, ongeschonden gebleven lid voor het andere, dat verminkt is geworden. Ziedaar hoe een woord, dat *veranderen* beteekent, de stam kan zijn van een bijvoegelijk naamwoord, dat *gebrekkig* beduidt, eigenlijk *die het eene lid voor het andere gebruikt*, *die het eene lid met het andere verwisselt*. In het Latijn is het niet anders, daar hier *mutilus* (*verminkt*) van *mutare* (*veranderen*) afkomt. Tot toelichting kan eindelijk nog verstrekken het woord *buitelen*, dat is, *op de handen vallen*, *de handen in plaats der voeten gebruiken en alzoo het ligchaam omslaan*

om weder op de voeten te land te komen. Dit *buitelen*, namelijk, beteekent ook *veranderen*, *verwisselen*, *verruilen*, daar het een verkleinvorm is van *buiten*, hetwelk *ruilen* beteekent, het Deensche *bytte*, en in ons *ruilebuiten*, dat is, *ruilen en buiten*, overig.

Dr. W. G. Brill.

BIJDRAGE

TOT DEN

BILDTSCHEN TONGVAL.

BRIEF VAN GELSKE BILKER AN JANNIGJE BOIJENS.

> »De bilse tongval waer te goed, dat i zoo weg woädde zou."
>
> KRELIS REGTUUT.

Ik stuur dij dit letter Oude! omdat ik al heel mal en gloenig ben op onz' schoolmaister.

Offens bij tiid, over dags en soms awens, as we met e hennen op e roest miene te gaen, komt die potser hier vaek nog anslongeren en houdt, an middernacht, de ouwe boer an e tuur, om, met pen of potlood, op te teikenen alles, wat we dien dag op 't Bils bepraet hawve. — De snaek praet as 'n alk, en, ziin lond is zoo lonnig, dat i daelk onz' *Jissels* klaine maid *Zwop*, te wakker biilt. Dat ding is 'n beus maisje, ze rijt me vaek de huudt in, en as ze guult, dan oeft ze er over en hangt vrij wat in e haem, om krimp te geven, zoo dat ik zorg hae, as die taepet lond slaet, en 't haet me al vaek 'n suukerslak of zwiinemaeg kost, om ze weer in 'e slaep te aemelen.

Guster awen kwam i de kadiik langs, op 'n sjoddeltje, de klets op, met 'n stok in e han as 'n ponter, die geducht toelonsde ('t is anders maar 'n hummel mannigje). Hij baaide door 'e modder as 'n verken, dat oefte zoekt,

en doe i 't waaigje overstak en bij 't hekken van 't wegje waer, schoot i ons pad op, as 'n snoek in e opvaet.

»Daer komt maister an *Gels!*" zaai *Krelis.* »Is de thee er uut? zet dan 'n slok op e tafel." — Wat zou 'k? 'n hoopen spul maeke? Nea, dat wou 'k niet doene, en wat zou dat ok bedoije? De maid en ik zouwen en wouwen em wel grente, want we hadden krek de leijs uut 'e weg; dochs omkromte haet i me nooit bijleid.

Goeden dag boer! dag boerinne! Nog goed? zaai i: onderwiils scheurde i ziin jodekum (idioticum) en potlood voor 't licht.

Ik. Sints guster en van offen, nog heel alliik maister!

Hij. Hoe laat is 't?

Ik. De klok haet 't loijen pas daen, je binne de schoolkinders al vor uut. Ik gong foat na de koijes en zette de deef an e tuur.

De boer is ziek an verkouwen *Jannigje!* en i is zoo onzig, dat 'k hae zorg voor ziekte. Ik bin zels ok lang niet goed, zoo dat ik liever achter e deuren krupe, dan schoolmaister ziene wou. Kemellen, vleerblommen en honnebeistallen nimme we alle offens in.

Huus an riem struunt maister rond, om 'n bek vol Bils. Straks sjoddelt i daer met naer dominij, die er dan wat Spaans 1) onder griemankt, en dan gnieze ze baiden, dat ze schudde. 'k Wou wel ris wete, zaai 'k laatst teugen *Krelis*, wat i met ziin jodekum uut zet. Anders niet zaai i, dan om achter de kracht van onz' tael te kommen. Nou *Jannigje!* ik mot dij zegge Oude! dat ik nooit weten hae, dat onz' tael kracht had, al most ik storve.

De ouwe boer haet er zels ok wel nogt an, want die loopt ok al met potlood en 'n memoorjeboekje in 'e

1) Latijn meent ze.

buusse en teikent op, wat i van mij en 't volk hoort, as 't maer wat vremds is, en laat dat dan maister overschriive.

Daer binne 'n boel, die em al schoudere, alliik as ik; dochs bij *Krelis* weunt i omtrent, en i is ok altiid welkom: de boer begriipt niet, dat i an 't liintje zit.

Honderd reis zeg ik: wat raeke ons die streken? Bemoei dij met e kracht in ons land en niet met 't pit van 'e tael, dan zal de plaets wat meer opsmiite. Stuur nog 'n koppel wieders in 't veld, — drae zorg, dat 't hoefblad, de kattesteert, de wilde klimmer, broeijers, sugedissel, melden, spokeblommen, muur, krodde, fiter en al zok tuug en onkwaad uut 't land bliift, dan zalle we nöt en koolzaad bij bulten krije, — laat dan 't volk wat minder tippe, kaetse en koekslongere en niet, pronk mooi, naer alle metten drave, dan zal 't haer zels, en ok ons niet, te ba gaan.

Jannigje! dou most me niet verfiiske Oude! dan zal 'k dij ris ziene laete, wat de snaek soms opteikent: 'k hae 't vonnen in e poeskoken daar ze guster awen weer zatten te sangeren.

Oeffen. Bij verdubbeling ademhalen.

Wetten. Bedreigen. Hij *wet* hem te zullen mishandelen.

Stins. De kleine Zeemeeuw.

Maren. De duiven *maren*, d. i. beginnen te paren.

't Letter. De brief.

Spoen. Schaafspaan.

Zoet. Wordt altijd voor *smakelijk* gebezigd, al is het bedoelde ook zout, zuur of bitter.

Tijjig. Rijp, van vruchten sprekende.

Maiden. Vrijen. Een nachtbezoek bij eene vrijster afleggen.

Onder deur zijn. Een' nadeeligen koop doen.

Oefte. Aas. De hond zoekt of vindt *oefte.*

Kiips. Vrouwenhoedje.

Arrebar. Ooijevaar.

Anreijen. Aanstooten, verdringen.

Hollen. Ter kraamvisite gaan. Dit woord, schoon bijna verouderd, wordt aan de westelijke grenzen nog dikwijls gebezigd.

Toelonzen. Zwaar wegen, van gewigt sprekende.

Klets. Eene pet, mannen hoofddeksel.

Prakken. Omzwieren. Hij *prakt* den geheelen nacht om.

Deef. Éénjarig schaap, dat nog geen jong heeft voortgebragt.

Awaer Oudsje! Daer is nou de heele voddeboel. *Krelis* struunt alles of, om 't papier weer te krijjen; maer omkool begriipt niet, dat dit jodekum nou oefte voor *Gels* is. Dochs nog wat: Deurn 'n »geboren Bilker" is 'n Bils boek schrewen, dat *Krelis Regtuut* heet, en dat morgen awen reciteerd 1) wudde zal. Kaij wever zoit: »'t is storms mooi."

As ons' pronkkamer opvorwd is, *Jannigje!* dan most ris uut van huus komme bij dien opregte vrindin

GELSKE BILKERT.

Zeg BOIJEN goen dag.

Ophelderingen.

Het Bildt is de jongste der gemeenten van Friesland en telt nagenoeg 7300 zielen.

Van 1505 tot 1508 werd deze aangeslibde grond door vier Hollandsche edelen, uit het geslacht van *Oene van Wijngaerden*, onder het bestuur van Hertog, *George*

1) Gerecenseerd.

van Saksen, ingedijkt. Er kwamen tot dat einde verscheidene huisgezinnen uit Holland over, die zich hier nederzetteden, en van daar is het, dat de tegenwoordige Bildtbewoners in taal en zeden nog zoo vele sporen van Hollandsche afkomst dragen.

Tijdens mijn inwonen op het Bildt, van 1816—1828, telde ik onder mijne aardigheden het opteekenen van zoodanige woorden en spreekwijzen, die iets van het karakter en het taaleigen dier landlieden uitdrukken. Bij oude vrouwen, wier taal- en tongval niet door hedendaagsche lectuur gewijzigd waren en, in 't gemeen, bij de geringere volksklasse, vond ik, tot mijn doel, de meeste voldoening.

Bij voortduring zouden deze bemoeijingen onder mijne adversaria gesluimerd hebben, zoo niet de lezing van het »*Archief voor Nederl. Taalkunde*, verzameld door Dr. *A. de Jager*" en de daarin voorkomende *Drentsche Woordenlijst*, verzameld en toegelicht door Mr. *J. Pan*, alsmede, de onlangs in het licht verschenen *Krelis Regtuut*, dezelve hadden doen opwekken.

Den bedoelden brief, wiens inkleeding meerendeels uit het voornaamste mijner aanteekeningen bestond, bestemde ik tot een aanvankelijk proefje voor beminnaars van populariteit en provincialisme. De personen en zaken, daarin voorkomende, zijn allen gefingeerd, vrij van sarcasme en kunnen derhalve niemand kwetsen.

Wanneer men op de stoffe ziet, dan zeker heeft de inhoud weinig zaakrijks, en zal welligt door sommigen zouteloos worden geacht; alleen de zoodanigen, welke eenigen smaak vinden in het stille beluisteren van verschillende *taaleigens*, zullen daarin eenig voedsel voor hun stokpaardje hebben opgedaan.

Eigenlijke Bildtkers vallen misschien op de pronuntiatie en zouden mogelijk de letter *r* willen weglaten;

maar waar blijft dan het kenmerk van verwantschap met het overige Friesch, Noord-Hollandsch en Nederduitsch? Waar dan de derivatie? enz.

Beide soorten van *lidwoorden*, wanneer ze nl. den volzin niet openen, vorderen in de uitspraak verkorting, als: *e* voor *de*, *n* voor *een* en *eene*. Ook geldt dit ten aanzien van het persoonlijk voornaamwoord *hij*, dat in *i* wordt verkort. De onbepaalde wijs van sommige werkwoorden heeft altijd een' zamengetrokken en, in de uitspraak, slependen uitgang, als: *drae* dragen, *vrae* vragen: soms ook wordt de zacht korte *e* achter onzijdige, éénlettergrepige werkwoorden gehoord, *doene*, *ziene*, *gaane*, *staane*. De tweeklank *ei* wordt immer in *ai* verwisseld, b. v. *maisje* voor meisje, *Rainder* voor Reinder, en gevolgelijk ook de uitgangen der zelfstandige naamwoorden, die op *heid* uitgaan: *er*, in werkwoorden, wordt, door de geheele vervoeging heen, als *or* uitgesproken, als: *storven*, *vorwen* voor *sterven*, *verwen* enz. De verkleinwoordjes worden schier uitsluitend gevormd door den uitgang *igje* en wel met verdubbeling van de sluitletter des zelfstandigen naamwoords, b.v. mann*igje*, kipp*igje*, bigg*igje*, lamm*igje*, lonn*igje*, voor *mantje*, *kipje*, *bigje*, *lammetje*, *geluidje* enz. enz. Daar elke tongval echter zijne exceptiën heeft, zoo zijn ook de aangehaalde regels daaraan ondergeschikt.

Mogten deze ophelderingen, bij taaloefenaren, eenige aanleiding geven tot nader onderzoek in het eigendommelijke der Bildtsche taal en spraak, die nu reeds, meer dan drie eeuwen, in hare grondvormen, zonder merkbare verbastering, zijn bewaard gebleven, dan zoude de ondergeteekende gereede willen bijdragen, wat nog in zijn adversarium deswege voorhanden is.

Workum. B. L. van Albada.

GEMENGDE OPMERKINGEN, BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

Uittreksel uit een brief van J. A. Alberdingk Thijm. — In het belgisch tijdschrift *de Eendragt* (1852 n°. 13) rigt de heer Alb. Th. aan den bekenden brusselschen letterkundige Dautzenberg, een brief, waarin onder anderen de volgende, veelzins behartigenswaardige opmerkingen voorkomen:

» Zeker, ik ben het in beginsel volkomen met U eens — en wie die gevoel voor kunstschoon heeft zou eener andere leering toegedaan kunnen wezen? — » niet in den woorden — maer in den formenrykdomme berust de ware adel der tael." Ik bemin, als Gij, die ruime en cierlijke genitief- en datief-vormen, waarvan men ter kwader ure de beheersching zoo velen onzer werkwoorden en voorzetselen ontnomen heeft; ik houd met U die oude en nog levensrijke uitdrukkingen vast, die, in de taal des dagelijkschen verkeers, ons de gedenkteekens zijn der vollere, vruchtbrere, ja weelderiger natuurkracht, die zich weleer in de Nederlandsche spraak openbaarde; ik kan, zoo min als Gij, besluiten die uitdrukkingen met zekeren smaad *spreekwijzen* te noemen, ze voortaan als gehaltloze penningen te beschouwen, welker waarde niet meer door scheiding en weging mag worden nagegaan, maar van wie 't genoeg is, dat het gebruik er een stempel op heeft gedrukt, vermeldende den al of niet redelijken koers, waartoe ze gangbaar zijn gesteld. Ik ook, ik wil door die uitdrukkingen blijven héenzien, ze voe-

len leven, en mij overtuigen, dat zij, op den voet der algemeene tale, inderdaad in de verstandelijke samenwerking harer deelen de kracht bezitten, die 't gebruik haar toekent. Geen wonder dan ook, dat ik het aristokratisme niet dulden kan, waarmeê men uitdrukkingen als *in-der daad*, *met-der-tijd*, *met-der-woon*, *in-der-haast*, *van-den-huize*, *van-den-bloede*, *tot-den-bloede*, *op-der-aarde*, *na-den-eten*, *uit-der-harte*, *tot-der-dood*, *van-ganscher-harte*, *ter-oore*, *ter-stond*, *te-rug*, *stormenderhand*, *midder-nacht*, enz., eene zekere stereotypische geaardheid toedicht, ze kenmerkt als beteekenisloze figuren, slechts geschikt tot eene bepaalde knechtsdienst, als onbelangrijke, doch nu eenmaal door de gewoonte toegelaten slaven, die te midden der vrije burgers staan, zonder geboortecedel, zonder afkomst noch geschiedenis, slechts geschikt om, zelve leven- en gevoelloos, opgenomen, verplaatst, en gebruikt te worden, door de andere woorden der taal, die in de moderne vrijheid daar door elkaâr wemelen, en allerlei, duizendvoudig afgewisselde groepen vormen. Ik wil de handen in-een-slaan met hen, die, door het algemeener herinvoeren van de genitief- en datiefbeheersching der voorzetsels en werkwoorden en van andere teruggezette schoone en schilderachtige taalwendingen, den bovengenoemden uitdrukkingen het zonderlinge en *spreekwijsachtige* (om 't nog eens zoo te noemen) doen verliezen, dat de onkunde er in meent te vinden. — —

»Maar, Mijnheer en vriend, laten wij, in onzen ijver voor de aesthetische volkomenheid der taalvormen, niet uit het oog verliezen, dat in alle schoone kunsten (en de schoone letteren zult Gij van haar getal niet uitsluiten) gelet moet worden op tweërlei stel van evenredigheden in de kunstvoortbrengsels. Vooreerst moeten er, in het kunstwerk, die evenredigheden aanwezig zijn,

welke 't, afgescheiden gedacht van de waarneming des volks, eene zekere volkomenheid waarborgen. In de tweede plaats moeten er in het kunstwerk een groot getal eigenschappen zijn *evenredig* aan het waarneminggvermogen der genen, wien het kunststuk gewrocht werd. Met andere woorden: een kunstwerk moet *schoon in zich*, maar het moet ook *verstaanbaar* wezen. 't Is niet genoeg, dat van een hedendaagsch kunstwerk, tintelend van leven gebaard in het midden der levende maatschappij, de schoonheid en beteekenis door den auteur en een enkle zijner vrienden genoten en begrepen worde; maar het is de roeping van den meester een zoo groot mogelijk getal zielen toe te spreken, en aan velen het genot des voortbrengsels te gunnen — opdat het kunstwerk invloed hebbe op de maatschappij en even krachtig in zijne werking als volkomen in zijn wezen zij. Nu moet men bekennen, dat tijdens de heerschappij van den kouden, stijven, hollandschen stijl der jaren 1810–1820, in dien stijl den werk- en lidwoordsbuigingen veel meer heure grammatische eisch werd gegeven dan in het tijdperk 1830–1850: in laatstgenoemd beeldde men, schrijvende, veel meer van nabij de Hollandsche spreektaal af; en men heeft gezien, dat dit zeer gunstig op het toenemen der leeslust gewerkt heeft. Met meer in de volkstaal te gaan schrijven, heeft men het volk tot lezen genoopt, en de weg tot het verstand en hart der menigte is geopend. Nu is 't te vreezen (in Holland althands), dat de meerdere kunstvolkomenheid der zuiverder en rijker buigingen het volk bevreemden zal en afschrikken van de ontcijfering der denkbeelden, in het voor hen *altoos* eenigzins hiëroglyfiesch zwart op wit vervat. Ik meen dus den raad te moeten geven, dat men het gebruiken der betere, doch in vele gevallen, helaas, reeds ongewone vormen in den beginne niet als eene algemeene

wet trachte geldend te maken. Mij dunkt, naast den volkomen kunstvorm, mag de door de volkstong eigenaardig afgeknotte of anderzins verbootste blijven bestaan. Onze stijl zal er zelfs aan veelheid van schakeeringen bij winnen. Ik geloof, dat de invoering der aesthetische verbetering en veredeling onzer taalvormen met voorzichtige soberheid behoort te worden ondernomen — zal de geheele zaak niet schipbreuk lijden, of althands van allen invloed op het *leven* verstoken blijven."

Nederlandsche taal- en letterkunde op onze Gymnasiën. — Over dit onderwerp bevat de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 25 October 1852 een *Ingezonden Stuk* van een ongenoemden schrijver, dat hier, als in verband staande met het door mij (Archief, II. 284) opgemerkte, wordt medegedeeld:

»De hernieuwde benoeming van den leeraar voor de Hoogduitsche Taal- en Letterkunde aan ons Gymnasium, voor eenige weken door den gemeenteraad geschied, strekte zeker tot genoegen van allen, die de bekwaamheid van dien heer kennen en het belang inzien, dat onze beschaafde stand heeft bij de grondige kennis van de taal onzer germaansche stamgenooten. Diezelfde benoeming was evenwel uit haren aard tevens geschikt, om, althans eenige belanghebbenden, op nieuw indachtig te maken aan de leemte, die, zoo als voor geruimen tijd reeds in deze courant door een' deskundige werd aangewezen, nog altijd bij ons gymnasium blijft bestaan: het gemis, namelijk, van een' afzonderlijken leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde.

Dat de bedrevenheid in de talen van de ons omringende, en tot ons in betrekking staande volken, niet alleen een sieraad, maar zelfs een vereischte is in den be-

schaafden Nederlander, zal wel door niemand worden ontkend. Maar kan het tevens geloochend worden, dat de kennis onzer eigene taal- en letterkunde ons althans niet minder behoort ter harte te gaan? Voorzeker niet, zoo lang wij op ons karakter als Nederlanders en op ons volksbestaan eenigen prijs stellen. »Houdt vast aan uwe letterkunde! (zeide de beroemde HEEREN) is het voorschrift, dat rede en ervaring aan de natiën toeroepen, die natiën blijven willen." Van waar mag het zijn, dat welligt bij geen volk die les zoo weinig wordt in acht genomen, als bij ons?

»Om den schijn van overdrijving te ontgaan, moge hier een uittreksel plaats vinden van het verslag der commissie, in 1849 met het staatsexamen belast, en die zich aangaande hare bevinding in het vak van Nederduitsche taal en stijl dus uitlaat:

»»Dezelfde klagten, door vroegere commissiën geuit,
»over verwaarloozing van de beoefening der moedertaal,
»moeten ook thans en met den meesten nadruk herhaald
»worden. De commissie gelooft niet te veel te zeggen,
»wanneer zij verklaart, dat over het geheel genomen in
»geen vak de resultaten minder bevredigend waren. Het
»is inderdaad onbegrijpelijk, dat jonge lieden, die allen
»tot den beschaafden stand behooren en eene beschaafde
»opvoeding genoten hebben, de beoefening der moeder-
»taal zoo weinig ter harte nemen. De meeste opstellen
»toch leverden de overtuigendste blijken op, dat zoowel
»de gronden der taal, als de regelen van den Neder-
»duitschen stijl, en zelfs de eerste beginselen der inter-
»punctie, of van den beginne zeer onvolledig geleerd of
»althans in lateren tijd op eene onverantwoordelijke wijze
»verwaarloosd waren. Het spreekt van zelf, dat ook hier
»uitzonderingen voorkwamen, doch zij waren zeldzaam.
»De commissie acht het een duren pligt, de aandacht

»van het gouvernement bijzonder op dit in waarheid »treurige verschijnsel te vestigen."

»Of het gouvernement acht heeft geslagen op dit, teregt treurig genoemde, verschijnsel, is niet gebleken. Zeker is het intusschen, dat te dezen aanzien geene verbetering te wachten is, zoo lang de moedertaal niet aan alle onze inrigtingen van middelbaar onderwijs tot een hoofdvak is gemaakt, dat aan alle klassen zonder onderscheid in daartoe bepaalde uren door afzonderlijke leeraars wordt onderwezen. Met den besten wil kan de onderwijzer, die van eene vreemde taal zijne hoofdstudie heeft gemaakt, en dikwijls slechts eene zeer beperkte tijdruimte ter zijner beschikking heeft, niet worden verwacht, dat hij in al de behoeften der verschillende klassen voor de eigene taal voorzie. De laatste wordt dan al ligt bijzaak, en zij verdient hoofdzaak te wezen. Wat kan toch den toekomstigen geleerde, wat den beschaafden handelaar meer ontsieren, dan eene gebrekkige kennis zijner eigene taal, en der letterkunde van zijn eigen volk?

»Het laat zich begrijpen, en ook wel verschoonen, dat men bij de oprigting onzer gymnasiën niet zoo dadelijk bedacht zijn kon, of ook uit een finantieel oogpunt zijn mogt, op de vervulling van al de behoeften, aan die inrigtingen verbonden. Er zijn echter reeds kleinere steden dan de onze in ons vaderland, die door de aanstelling van een' leeraar voor de Nederlandsche taal- en letterkunde getoond hebben, een zoo dierbaar belang niet uit het oog te verliezen. Door de afschaffing van het staatsexamen is inmiddels de aandrang tot het vervullen van die behoefte nog vermeerderd. De *Arnhemsche Courant* maakte onlangs de juiste opmerking, dat het in den aard der zaak ligt, dat nu bij het middelbaar onderwijs de zoogenaamde bijvakken, en zelfs *de reeds te veel verzuimde moedertaal*, met nog minder zorg dan tot dus ver, zul-

len behandeld worden. Hoe dit moge zijn, in eene stad als de onze, waar met zoo onbekrompene hand de stoffelijke belangen der gemeente worden bevorderd, mag, naar het bescheiden oordeel van eenige belanghebbenden, het in menig opzigt voortreffelijke en bloeijende gymnasium in een zoo belangrijk punt op den duur niet achterlijk blijven."

PRIJSVRAAG TE GENT. — De Maatschappij van Vlaemsche letteroefening: *de Tael is gansch het Volk*, te Gent, heeft verleden jaar de volgende hoogst nuttige prijsvraag uitgeschreven, op welke, tegen Augustus dezes jaars, het antwoord ingewacht wordt:

»Aen te geven, en te bewijzen de *Barbarismen*, inzonderheid *Gallicismen* en *Germanismen*, welke sedert een twintigtal jaren in de gedrukte Vlaemsche schriften en vooral in de dag- en weekbladen voorkomen."

EEN NOORDSCH WOORD IN HET SPAANSCH. — In het spaansche dagblad *de Heraldo*, van 19 Dec. 1852, komt, in eene aankondiging van het werk: *La Reforma en* 1852, door den marquis Miraflores, de volgende zinsnede voor:

»Pero insensiblemente y sin quererlo, nos hemos dejado aprisionar, por la irresistible fuerza de atraccion del talento del marqués de Miraflores. Empezamos impugnandolo con mucho brio, y he aqui que adoptamos su opinion, y nos vamos a convertir en sus panegiristas ardientes, si no nos retiramos à tiempo. Para evitar semejante derrota, pongamos fin à nuestra tarea, rememos a todo brazo para salir del *Maelstrom* de su elocuencia."

Dat bij deze uitdrukking *Maelstrom* te denken, of liever dat zij ontleend is, aan de bekende draaikolk, benoorden de noorweegsche kust, komt mij zeer waarschijnlijk voor. De bekende en geachte wiskunstenaar J. G. Arbon alhier, die mij opmerkzaam maakte op het inderdaad eigenaardig gebruik van een woord, dat zoowel in de duitsche als noordelijker talen gelijkluidend voorkomt, gaf mij tevens de volgende letterlijke vertaling van de aangehaalde plaats:

»Maar ongevoelig en zonder het te willen, hebben wij ons laten vangen door de onwederstaanbare aantrekkingskracht van het talent van den markies Miraflores. Wij zijn begonnen met hem krachtig te bestrijden, en thans zouden wij zijn gevoelen aannemen, en ons door zijne vurige lofredenen laten overreden, indien wij ons niet tijdig terugtrokken. Dat wij, om dergelijke nederlaag te ontwijken, onze taak ten einde brengen; roeijen wij met alle magt, om te geraken uit den *Maalstroom* van zijne welsprekendheid."

J. A. Schmeller. — Het vorige jaar zag in Duitschland een licht ondergaan, welks glans in 't gebied der wetenschap, ook op nederlandschen bodem, allerweldadigst heeft gewerkt. Schmeller, de onsterfelijke schrijver van het Beijersche Woordenboek, dat meesterstuk van geleerdheid en grondig oordeel, ook voor Nederlanders een voortreffelijke gids op het pad der historische taalstudie, ontviel aan zijn vaderland en aan de wetenschap in 67-jarigen ouderdom. De volgende schets van 's mans leven en werken, met eenige bekorting aan den Konst- en Letterbode van 1852, n°. 44, ontleend, vinde hier, als eene in dit werk vooral betamende hulde, hare plaats:

»*Johann Andreas Schmeller*, in 1785 te Tirschenreut in den Opperpfaltz als de zoon van eenen landman geboren, ontving zijne voorbereidende wetenschappelijke vorming, (van 1796—1799) aan het gymnasium te Ingolstadt en aan het Lyceum te Munchen (1799—1804). Te arm en zonder eenige middelen, om zijne studiën te kunnen voortzetten, nam hij, achttien jaren oud, het besluit om zijn geluk in de wijde wereld te beproeven. Het groote werk, dat Pestalozzi in die dagen had ondernomen, trok hem naar Zwitserland, waarhenen hij zich in Junij 1804 op weg begaf. Doch Pestalozzi stond juist op dat tijdstip gereed, om van Burgdorf naar Munchenbuchsee te vertrekken, en troostte hem met het uitzigt, van hem later te zullen kunnen gebruiken. Schmeller hield dat voor eene beleefde afwijzing en trok verder. Toen ook eene poging, om in Bern huisvesting te vinden, mislukt was, en in Bazel zijne hoop werd teleurgesteld om van daar te scheep naar Holland en zoo verder naar Amerika te reizen, sloeg Schmeller den weg in naar Solothurn. Op den grooten weg derwaarts ontmoette hij den agent van een regiment Zwitsers in Spaansche dienst, die hem de mogelijkheid toonde, om zonder kosten over de Pyreneën, en zoo hij wilde, geheel over den oceaan te komen. Hij liet zich aanwerven en bereikte in September Tarragona. Hier maakte hij nadere kennis met den hoofdman Voitel, die met Pestalozzi's werkzaamheden vertrouwd was en diens leermethode reeds in de school van het regiment had ingevoerd, ja, die reeds in Madrid verbindtenissen had aangeknoopt, om de nieuwe wijze van onderrigt in Spanje ingang te verschaffen. Toen nu tot de oprigting van eene proefschool, in de eerste plaats bestemd voor officierszonen, naar Pestalozzi's grondbeginselen besloten, en Voitel in 1806 als directeur daarvan naar Madrid geroepen was, vergezelde Schmeller

hem derwaarts en vond als medeonderwijzer gelegenheid, om zijne vroegere denkbeelden over het lagere onderwijs toe te passen en op de proef te stellen. Toen echter kort na het uitbarsten der omwenteling deze inrigting ophield te bestaan, verliet Schmeller Spanje en trok naar Zwitserland, waar hij zich te Bazel met Samuel Hoff tot oprigting van eene bijzondere school verbond, die tot 1813 bleef bestaan. Doch toen nu ook zijn vaderland de wapens tegen Frankrijk opvatte, verliet Schmeller Zwitserland en plaatste zich in de gelederen der Beijersche vrijwilligers.

»Hij bezigde in 1814 zijnen vrijen tijd tot bearbeiding van een klein geschrift, dat tegen het uitsluitend gebruik van de Fransche taal bij diplomatieke onderhandelingen gerigt was, onder den titel: *Soll es eine allgemeine Europäische Verhandlungsprache geben?*

»Na zijnen terugkeer trokken hem vooral de eigenschappen der volksspraak in zijn vaderland aan; »Voor mij (sprak hij) staan de dialecten naast de geschreven taal daar, als eene rijke ertsgroeve naast eenen voorraad reeds gewonnen en gezuiverd metaal, als het nog niet uitgedunde deel van een duizendjarig woud naast een gedeelte, dat reeds tot timmerhout is bewerkt of tot eenen lusthof is aangelegd." Deze rigting zijner onderzoekingen kwam door bemiddeling van den opperbibliothecaris Jos. Scherer ter kennis van den kroonprins van Beijeren, die hem met edelmoedige liefde voor de wetenschap den last opdroeg en middelen verschafte, om de volkstongvallen van Beijeren tot het onderwerp van eenen uitvoerigen arbeid te maken, die reeds in 1821 in het licht verscheen met eene kaart tot overzigt van de verschillende eigenheden der dialecten. Dit werk vormde den grondslag van het groote *Bayerisches Wörterbuch*, dat met oorkondelijke bewijzen, naar de stamlettergrepen etymologisch-

alphabetisch gerangschikt, reeds in het jaar 1827 werd begonnen, en in 1836 met het vierde Deel besloten: een *idioticon* in de levende volksspraak evenzeer als een *glossarium* van de oudere taal des lands, dat lang nog onovertroffen zal blijven als eenig model van alle werken van soortgelijken aard.

»Schmeller verkreeg omstreeks dezen tijd (1827) een professoraat aan de koninklijke kadettenschool, en, na de verplaatsing der universiteit van Landshut naar Munchen, den nieuw opgerigten leerstoel voor Duitsche literatuur, dien hij aanvaardde met een programma, over de studie der oudduitsche taal en harer gedenkteekenen. Voor zijne toehoorders gaf hij nu het Evangelium van Mattheus, volgens de in St. Gallen aanwezige zoogenaamde Tatiaansche Evangeliën-harmonie uit (1828). Spoedig daarop volgde, toen Schmeller in de plaats van Docen, die in 1829 stierf, custos der koninklijke hof- en staatsbibliotheek was geworden, (later werd hij onder-bibliothecaris) de uitgave van Heljand, die sedert zoo beroemd gewordene oud-saksische Evangeliën-harmonie naar de beide handschriften van Bamberg en Londen. (Stuttgart 1830, 1e. deel, 1840, 2e. deel, het woordenboek en een grammatisch overzigt behelzende). Daarop volgde de uitgave van andere werken.

»De academie der wetenschappen had hem, als voorziende hoezeer zijn naam haar tot eer zoude verstrekken, reeds in 1829 tot haar medelid benoemd, en zijne gedurende eene reeks van jaren daar gehoudene verhandelingen zullen altijd schitterende paarlen zijn in den rijken schat der Duitsche taalkunde, met de beste werken van de gebroeders Grimm te vergelijken, die door getrouw en wederkeerig schenken hunner werken Schmeller hunne vriendschap en hunne waardering zijner bemoeijingen toonden.

»Toen Schmeller in 1846 tot gewoon hoogleeraar werd benoemd, betrad hij na langen tusschentijd, waarvan de werkzaamheden aan de bibliotheek alleen de schuld hadden, weder den leerstoel. Een uitgelezen kring van toehoorders omringde hem; met geestdrift werden zijne lessen aangehoord, zijne vergelijkende physiologie der taal met toepassing op de Duitsche levende dialecten. Grimm, de meester, volgde de stroomen van de bron af en drong met onbegrijpelijk helderen blik overal door; Schmeller, door denzelfden geest bezield en met even sterke liefde tot zijn vaderland vervuld, had den langeren weg ingeslagen en was van de monding der afzonderlijke stroomen tot den oorsprong der wateren teruggegaan. »De steenkenner (zoo sprak hij destijds) bezie en monster het kiezelveld der vlakte, door het geweld van den stroom van het gebergte afgespoeld, en bepale terstond hier, uit welke rots- en steensoort de verre blaauwe bergmuur gebouwd en opgerigt is; de verzamelaar stijge onverdroten die vlakte over naar de hoogte en kloppe zorgvuldig tegen elken steen met onderzoekenden hamer, en brenge met moeizaam geduld den gevonden schat mede naar de laagte terug. Welk een schat van bloesem en bloemen heeft de ervaren verzamelaar van zijne jeugd af, vooral uit den mond van praatzieke boeren en krachtige, door den uitputtenden adem van steedsche verfijning nog onbedorven werklieden in rookerige herbergen van eenzame dorpen, in afgelegene, in den boschnacht verscholene molens, in enge bergvalleijen, in de ligte kaashutten der steile Alpen, met de vlijt der bijen verzameld en ijverig en ordenend naar de korf gedragen!" Met blijdschap scheidde hij in den zomer van 1847 van zijn gehoor: wie dacht aan een zoo smartelijk wederzien? Vol kracht en welgemoed was hij naar Meran afgedaald, waar hij op zijne eenzame wandelingen door eenen ongelukkigen

tred in eene gapende diepte stortte en met gebroken been lang hulpeloos bleef liggen. Eerst na vele uren gevonden, zag hij de ramp door de onbekwame hand eens ongeschikten chirurgijns nog verergerd; het gevolg was, dat Schmeller, eindelijk onder vreesselijke pijnen naar Munchen teruggebragt, het vrije gebruik van zijnen voet nooit wêeromkreeg. In den zomer van 1848 kwam hij weder en wijdde zich op nieuw aan zijn beroep, tot eene hevige krankte in weinige dagen zijn kostbaar leven uitbluschte.

»Schmeller was een man, in den vollen zin des woords, eenvoudig en ongekunsteld, vol liefde en vriendelijk, der jeugd genegen en welwillend, zelfs dan, als het (zoo als dikwijls) gebeurde, dat hij onverwachts in de belangrijkste studiën gestoord werd. Hij behoorde onder die weinige gelukkigen, die, bij het schoone streven naar wetenschap, zich nooit aan eene partij aansluiten, verdraagzaam voor elk en een iegelijk, twist vermijdende en slechts hard en streng tegen onreinheid en onbetamelijkheid."

Grimms Grammatik. — Men weet, dat van Jakob Grimms Grammatik sedert jaren de beide eerste Deelen uitverkocht en uit dien hoofde niet verkrijgbaar waren. Aangenaam voor hen, die tot hiertoe dit werk niet dan onvolledig bezitten, zal het berigt zijn, onlangs door de *Dietrich'sche Buchhandlung* te Leipzig gedaan, dat, in afwachting van de voortzetting der begonnen omwerking dier beide Deelen, zij inmiddels onveranderd herdrukt, en ieder Deel tegen den prijs van 4½ Thaler, verkrijgbaar zijn. De vier Deelen te zamen kosten nu 17¼ Thlr.

A. d. J.

PROCEDURES

TEGEN

ADRIAAN KOERBACH,

OVER ZIJN

WOORDENBOEK.

[Bij eene vroegere gelegenheid (Archief, II. 210 en volgg.) zijn aangaande Adriaan Koerbach en zijn »godloos Woordenboek" eenige bijzonderheden door mij medegedeeld. Sedert zijn mij de Procedures betrekkelijk genoemd werk bekend geworden door het *Archief voor kerkelijke en wereldsche Geschiedenissen, door (wijlen)* J. J. Dodt van Flensburg, Utrecht, 1839, Deel II. bl. 359 en volgg., aldaar ontleend aan de papieren van Hans Bontemantel, een uit de werken van Wagenaar bekend Schepen te Amsterdam en zelf in de zaak betrokken. De tegenwoordige eigenaar van Dodts Archief, de heer L. E. Bosch, die mij vergund heeft, het voor de geschiedenis onzer taalliteratuur merkwaardige stuk hier over te nemen, ontvange bij dezen, voor zijne daarin betoonde welwillendheid, mijn welgemeenden dank. — A. D. J.]

In Maert 1668 heeft Adriaen Koerbach, advocaet ende medicynen doctor, laten uytgaen een boeck, geintituleert:

> *Een bloemhof van alle lieflykheyt, zonder verdriet, geplant door Vrederyck Waermont, ondersoeker der waerheyt*, etc.

Synde een woort-boeck ofte uytlegghinghe van de bastert, latynsche ende andere woorden, onder welke veel profane uytleggende woorden liepen, als opt woort: *Christus*, *Mozes*, *Arcke*, *Godt*, *Bybel*, *Testament*, etc.; welck boeck, ruchtbaer geworden synde, hebben schepenen tzelfde laten ophalen. Den schout is zelfs gegaen ten huyse van de voorsz. Koerbach, die bekende dat gewrocht ende te hebben laten drucken, seggende, niet qualyck daer aen gedaen te hebben; ende beloofde, ontboden zynde, altyt te sullen compareren; ende heeft alle de exemplaren uyt zyn kantoor mede genomen, ende soude hem in geyselinghe genomen hebben; maer alsoe burgemeesteren daer swaricheyt in maeckten, ende schepenen oversulcx daer niet dorsten in treden, soo is dat soo heen gegaen; ende heeft zich stillekens geretireert naar Cuylenborch, ende twee a drie brieven geschreven

aen den schout ende schepenen, gevende reeden van syn vertrek, ende versoekende vry te mogen comen ende te verantwoorden. Dit voort soo in stilte heenlopende, soo is tot Utrecht wederom gedrukt een boecksken, geintituleert:

Licht schynende in duystere plaetsen, om te verlichten de voornaemste saeken der godtgeleerdheit ende godtsdienst;

daerin de heilighe Schrift wordt losgestelt, de Dryeenicheyt gelochent, Christus verworpen *etc.*, synde voort vol lasterlyke doolinghen. Den drukker tot *k* toe gedrukt hebbende, heeft zwaricheyt gemaeckt voort te drukken, ziende dat het vol vreemde gevoelen was; ende den schout aldaer hetzelfde gecommuniceert ende de manuscripte overgelevert; ende heeft alles aen den schout alhier overgeschreven ende bekent gemaekt, waer de gedrukte exemplaren waren. Den schout, hetzelve aen schepenen bekent gemaekt hebbende, heeft die exemplaren opgehaelt; ende is vorder goetgevonden, alsoe den broeder van Koerbach, dat een proponent is, ende lang by de kerkeraet is verdacht geweest, of wel de voornaemste autheur van de twee boeken mochte wesen, ende die tot Utrecht bij den drukker diverse maelen was geweest, in gyselinghe te nemen.

Den schout, buyten schepenen camer komende ende siende den domine Koerbach opt stadthuys staen, doet hem versoecken in de extraordinaris camer te willen comen, alwaer hy gecomen is, ende is naer beneden gebracht.

Ende was mede met communicatie van burgemeesteren goet gevonden den voorscr. Adriaen Koerbach van Cuylenborch te halen. Ende is den substituyt Engelbrecht gesonden naer Cuylenborch, met brieven van burgemees-

ters; ende in Cuylenborch gecomen synde, heeft den stedehouder de poorten doen sluyten ende gesocht, ende den persoon niet gevonden, alsoo al eenighe daghen van te voren was vertrocken; ende alsoo sich daer mede als teghen de predicanten had getwist, hebben gelt op syn lyf gestelt.

Den domine Jan Koerbach verthoont synde, ontkende de boeken, ende dat niet wist, wat daer in was; bekende tot Utrecht by den drukker geweest te zyn, met zyn broeder ende doct. Berckel, om den drukker te animeren ende voort te drukken. Gevraecht synde, wat met die boeken doen soude, seyde, dat die eerst soude gecommuniceert hebben aen den raetpensionaris ende enighe heren uyt de stadt, ende als oordeelden dienstich te wesen, het dan soude uytgeven, ende anders niet.

Den XVIII. mey, 1668 is dom. de Roey met een ouderling Jo. Ryckers gecomen by schepenen, ende begroet uyt den naem des eerw. kerkenraets ende bedankt voor de goede voorsorghe, die schepenen hadden gelieven te doen teghen soodanige schenderen van Godts heilighe naem, ende versocht voort gelieven daer in te gaen, ende soodanighe straffe gepleecht, dat sulcke schandelyke boeken ende leer mochte geweerd worden, seggende ook last te hebben aen den schout ende burgemeester dezelfde commissie af te legghen. Schepenen antwoorden, dat volgens haer plicht gedaen hadden, ende voort zouden doen al tgeen zou strekken tot eer van Gods kerke ende best der gemeente, waervan dat sullen gelieven rapport te doen aan de eerw. kerkenraet, ende in gevalle mochten comen te weten, waer den eenen is, dat gelieven 't zelve bekend te maken.

Antwoert op het boekje van Adriaen Koerbach, geintituleert: *Bloemhoff van allerlei liefelykheyt zonder verdriet.*

Jan Pietersz., beelthouwer, een man van goeden yver, doch wat te veel lesende in de geestelyke boeken, ende veel willende disputeren, heeft sich beswaert gevonden, dat niet soude schrijven teghen enighe onchristel. saecken in het voorscr. boeck, onder den tytel van spreekwoorden gestelt; welck manuschrift heeft gepresenteert den burgemeester Valckenier ende aen my [Bontemantel]; hetwelk, nae gelesen hebbende, aen schepenen heb gecommuniceert. Ende alsoo schepenen oordeelden het voorsz. boek van Koerbach beter is niet dan al gelesen, ende de antwoerde aen den dach comende yeder het principaal wil lesen, soe hebben den gesegde beelthouwer ontboden, ende is hem eerst door den schout ende doe door den president aengeseyt: dat gespeurt was den goeden yver, om de ketterye ende quaet gevoelen tegen te staen ende te wederlegghen, ende oversulcx wierd daerover gedankt; doch dat burgemeesteren ende schepenen, om reden, liever saghen, dat alle antwoorden op het boek van Adr. Koerbach achterbleven, om de gemeente tot geen onderzoek te verwecken; dat hem oversulcx belast sy, voorsz. antwoort stil te houden ende niet te laten drukken. Dat aengenomen hebbende nae te volghen, is alsoo vertrokken uytte schepen camer.

Den schout ende president schepenen hebben schepenen gecommuniceert een brief sonder onderteykeninge, geaddresseert aen den schout, waer men segt, dat genegen was Adriaen Koerbach ten dienste van de justitie in hechtenisse te lokken, ende goede gelegenheyt toe was

hebbende, mits genietende een goede somme gelts, seggende prompte antwoort te moeten hebben, ende aenwysende, waer te beschryven soude syn.

Voorts rapporteerde den president, dat, alsoo geltsaken met burgemeesters kennisse ende consent moeten gedaen worden, dat daer secretelyk oec met burgemeester Valckenier had gesproken, die swaericheyt maeckte sonder kennisse van burgemeesteren daer inne te connen consenteren, doch niet soude rapporteren, ten waer meerder met hem president zoude gesproken hebben.

Waerop naer discours, schepenen hebben eenparich verstaen den schout te authoriseren alle debvoiren aen te wenden van den voorsz. Adriaen Koerbach in besloten hechtenisse te cryghen ende daertoe te spenderen tot omtrent 1000 à 1500 gl., zonder burgemeesteren communicatie te geven; te meer, den heer burgemeester Rynst, officier wesende, wel duysent gl. heeft gespendeert, om een persoon in hechtenisse te cryghen, ende in rekeninghe zonder contradictie heeft gepasseert, ende dese sake niet anders ware gedaen, dan ten dienste van de godtsdienst ende justicie; ende om niemant daer kennisse van te doen, heeft schepen Ranst, als wel connende schryven, door versoek van de schout een brief geschreven, die door den schout synde onderteyckent ende by schepenen gelesen, heeft ofgesonden door syn gewesen dienaer.

Den VI. july, 1668., presentibus: de schout ende van Waveren, Bontemantel, Hulst, Corver, Hudde ende Ranst, schepenen.

Zondach den VIII. dito, heeft den officier vertoont een missive, becomen van Utrecht, geschreven door syn gewesen knecht, nu clerck opte tresorie extraordinaris, ofgesonden tot dien eynde, om een brief te bestellen ter gedestineerder plaetse, waerin verhaelt, dat den brief,

door hem officier medegegeven, had besteld opter plaets, daer ordre had om die te brenghen, welke brief door een vrouwspersoon werd afgehaelt, ende gesegt, geen antwoort soude connen becomen, voor daechs daerna omtrent één uur; ende gesegt hebbende, dat antwoort soude verwachten in syn logement, synde in 't casteel van Antwerpen, soo soude daarop wachten, ende soe haest antwoort becomen sal hebben, daermede weder herwaerts spoeden.

Den drukker van Utrecht, op versoek van den heer officier, met kennisse van schepenen, ontboden synde, om uyt hem te verstaen in wat manieren Jan ende Adriaen Koerbach het boeck hadden laten drukken, ende wast nodich tegen Jan Koerbach, alrede in hechtenisse synde te hooren, is goet gevonden daer nyet in te doen voor morgen, alsoo sonder twyfel antwoort sullen hebben van het voorscr. exploict, om dan met haer beyde te connen confronteren.

Den XI. july heeft de schout aen schepenen wederom gecommuniceert een brief tot antwoort toegecomen, behelsende, dat Adriaen Koerbach hem een goede vrient was, maer niet praesteert dat behoorde, ende oversulx ten dienst van den godtsdienst ende justitie hem wilde leveren; maer dat de uitgeloofde somme te laech was, ende, dat moest hebben, soo hem in handen levert duysent rycxdaelders, te betalen contant; ende soo hy gelevert was en quam te sterven of te ontgaen, evenwel moest betaelt worden; dat den schout ende schepenen, daer een obligatie voor op een besegelt pampier moesten teykenen; ende soo hem leverde, met syn pampieren, dat dan moest hebben dry duysent guldens; dat dr. Berckel, een gaeuw man, wonende tot Cuylenburch, met hem veel converseerde, ende wel de meeste aenleydt van de boeken schynt te wesen; dat vrydach tusschen

drie ende vier uren, antwoort moest hebben in een dorp tusschen Cuylenburch ende Vianen, genaempt Everdingen, in de herberg (de waerdinne is genaempt Joppie), alwaer een man sal comen met een dassie, gebonden met een root lint, die sal vraghen: brenght gy wat nieuws van Amsterdam? waerop geantwoort synde: neen, aen dien sal dan de brief overgelevert worden.

Op welken brief is verstaen te rescriberen door den schout Witsen, dat schepenen niet gewoon syn obligatie over diergelyke saken te geven, ende 't zelfde loon moet staen tot discretie; dat den voorgaenden brief van hem heere schout, waerin hem verbint te betalen de beloofde gelden, genoeg verbant ende versekeringhe is; ende oversulcx niet behoorde te difficulteren zoodanighe dienst aen de godsdienst ende justicie te weygeren. Alles in beleefde terms; welken brief wederom geschreven door den heer Ranst ende door den schout Witsen onderteykent, den 12 july 1668 is afgesonden door denselven gewesen knecht van Witsen, nu clerck opte tresory, genaempt Mergelcamp; praesentibus alle de schepenen, dempto van Beuninghen.

De schout Witsen heeft schepenen gecommuniceert een antwoort op syn brief van den 12 deser; waervan de inhout in substancie deze was: Dat den brief had gelesen, ende wel geneghen was Adriaen Koerbach tot Amsterdam te leveren, ende te becomen soude wesen met al syn pampieren, maer niet minder moste aen gelt hebben als 1000 gl. aen gout opte hant ofte van te voren, ende noch soo veel, als in hechtenisse sou syn, sonder den naem bekent te maecken, dat hy versekert is van syn persoon, ende noch onlangs by geweest ende brieven van heeft ontfanghen.

Dat wellicht meerder somme van hem, Koerbach, zou connen cryghen, soe daertoe aen wilde legghen, maer

alsoe dat ontrouwelyk met syn vrient soude gehandelt wesen, soe sal dat niet doen.

Dat soe den schout de duysent gulden in gout gelieft te senden maendach toecomende, op condicie als boven, dat dan op sal passen, ende soe niet, dat geen antwoert en hoeft geschreven te worden.

De clercq van de tresory, Mergelcamp, verhaelde aen schepenen, dat op syn tyt tot Everdinghen met den brief van den heer Witsen was gecomen, en oock den man met een dassie, om den hals gebonden met een root lint, ende nae de bestemde teykenen heeft den brief overgelevert; ende gelesen hebbende, heeft, in praesentie van hem Mergelcamp, antwoort geschreven ende wederom medegegeven; dat het was een man omtrent den ouderdom van 35 à 36 jaren, ende soo mede verstaen, wonende tot Cuylenburch; ende soo uyt de gravenmaecker, dat ook een schoenlapper was, in het dorp by discours had gehoort, dat de persoon voorsz. woonde tot Cuylenburch, dagelicx converseerde met eenen doctor, die onlangs in gyselinghe had geseten, genaempt Berckel.

Schepenen hebben voorgenomen haer speculatie over alle het voorstaende te laten gaen.

Actum den XIV. july, 1668.

De schout heeft zyn gewezen knecht, Arnout Mergelcamp, gezonden weder nae Everdinghen, met een brief, dat niet anders in de saecke was te doen, dan volgens inhout van den eersten brief. Alwaer gecomen synde denselven vrint heeft gevonden, ende nae overleveringhe van den brief heeft aanstonts weder antwoort geschreven, ende gesegt, met de eerste praesentatie te zullen contentement nemen, versoekende, als sal in hechtenisse wesen, hetzelfde gelt in goude specie mach in 't selfde dorp

maendach aenstaende gebracht werden. Schryvende voort, dat Adriaen Koerbach sich onthout tot Leyden, gedigeseert met een swarte pruyck, de straet, het huys, de trap, camer ende betstede, ende dat des morgens moest geattrappeert werden, ende de manier, om sulx te doen, aenwysende; welken brief door de schout aen schepenen den 17 july is gecommuniceert, ende den schout is geauthoriseert verder te vigileeren; die denselfden Arnout Mergelcamp heeft gesonden nae Leyden, noch dien selfden dach, alwaer 's avonts te zeven uren zich heeft geaddresseert aen den opperschout Hoogeveen, diewelcke syn substituut heeft gelast, het exploict te doen.

's Morghens te ses uren syn gevallen in het huys, de trap opgegaen ende vonden de sleutel van de camer op de deur, ende binnen comende vonden Koerbach leggen op het bed, ende hebben hem gebragt in de boeyen.

De schout Hoogeveen schryft een brief per den gemelden Arnout aen den schout, dat Koerbach aldaer hadden gevanghen ende enighe pampieren op de camer gevonden, ende dat niet twyfelden, soo de heeren van Amsterdam versoeken, of de heeren van Leyden sullen hem laten volgen, ende alsdan door een syner substituten oversenden; alles met dien verstande, dat, soe gecondemneert wort in pecuniele boeten, volgens ordre syn gedeelte zal hebben ende voor den dienst worden beloont.

Den brief is 's middaechs aen schepenen door den schout gecommuniceert, ende is verstaen alle tselfde aen de heeren burgemrs. te communiceren, ende syn versocht Vloeswyck ende Valkenier, die op 't Oest-Indie huys te gast waren, door de twee praesidenten tselve bekent te maeken, ende dat een acte van non-praejudicie soude nae Leyden senden, ende hebben, wegens de premie uitgelooft, communicatie gedaen. Waerop burgemrs. seyden, tegen de acte van non-praejudice niets te hebben, ende

aengaende de premie tselve hielden voor notificatie, ende alsoe Outshoorn in de stadt is, het wel soude dienen tselve syn E. mede te communiceren.

Welke presidenten wederom gecomen synde ende alles hebbende gerapporteert, is de acte van non-praejudicie neffens een brief aen de heeren van Leyden, op dat versoeck specterende ende proceduren van den schout gedaen ende de indaginge van Koerbach daer neffens gesonden; welcke brieven door de meergesegde Arnout noch dien avond naer Leyden syn gesonden.

Actum den XVIII. july 1668, presentibus: de schout, van Waveren, Capelle, Bontemantel, Hulst, Corver, Hudde ende Ranst, schepenen.

Volgens het versoek, hiervoren te lesen, is Adriaen Koerbach door Arnout Mergelcamp geleyt door den substitut ende dienders, op een waghen van Leyden gereden ende 'savons omtrent 9 uren alhier in de boeyen gebracht, 19 july 1668.

Den XX. july is Adr. Koerbach geëxamineert, ende bekent het woordenboek, genaempt: *Bloemhoff*, ende het boek, genaempt: *een licht, schynende in donkere plaetsen*, ende noch een cleyn boexken, alleen tracterende teghen die heylighe Drievuldigheyt, gemaeckt, te hebben laeten drucken, doch alleen, sonder yemants hulp; dat syn broeder Jan, mede gevangen, daer nyet mede heeft gemoeyt, doch alleen een quatern, daer niets aenstotelix in was, heeft gecorrigeert; was seer weemoedich, willende de kerk ende haer ordre onderwerpen; doch bleef altyt evenwel by syn gevoelen, als yets uyt de boeken wiert gevraecht.

Den XXVI. july, Joannes Koerbach geëxamineert wordende van schout ende schepenen, seyde my een heer, dat,

doen hy Joannes Koerbach voor de classis van Amsterdam dapper wiert overgehaelt ende het prediken verboden;

Dat do. Homme yets aan hem vraechde, vermencht met scherpe woorden, antwoorde: Do. Homme, 't is goedt, dat ghy geen mes hebt; gevende te kennen die oude saecken, dat Homme, proponent wesende, een met een mes had gequetst.

Do. Danckers mede wat uytvarende tegens Koerbach, antwoerde hij, Koerbach: wat wil Campen, Deventer, Zwoll doch segghen? gevende te kennen, dat gaerne vrolyk is, ende als voor een gewoonte heeft, dry roemers te gelyk op syn hant te nemen, daarby voegende: dats Campen, Deventer, Zwoll.

De domini van 's Gravelant, genaemt......., seyde stillekens teghen die naest hem sat: ick sal stilswijghen, of anders krijge ick mede een bluef; willende segghen, ick heb oock een voor desen geweest.

(*Hier was ingevoegd:*) Extract uytte Vierschaer der stadt Amsterdamme.

De heer mr. Cornelis Witsen, hoochschout dezer stede, ratione officii, heeft in persoon ter vierschaer doen dachvaerden Adriaen Koerbach, ende doet segghen, dat de ged. hem niet en heeft ontsien, soo by monde als geschrifte, horribele ende godslasterlijke discoursen alomme te voeren, ende ten aenhoren van andere menschen te spreken, nemaer oock deselve in geschrifte te stellen, doen drukken ende alsoo door den druk onder de menschen te distribueren ende den volke bekent te maken, volgens de informatie by den heer Eysr. genomen, ende de bescheyden daervan synde; wesende tselve een quaet ende delict van de allerschadelykste gevolgen, ten hoochsten, andere ten exempel, strafbaer, waeromme den heer Eysr.

concludeert, dat de gedaechde sal hebben te compareren in persoon, om te aenhoren soodanighen criminelen eysch ende conclusie, als den heer Eysr., ter sake voorschreve, jegens den ged. sal willen doen ende nemen, ende dat by non comparitie van den ged. denselvige ten eewigen daghen sal worden gebannen uyt den lande van Hollant ende Westvrieslant, met confiscatie van alle zijne goederen, zoo nochtans even wel hy syn bannissement quam te infringeren, om alsdan aen den lyve gestraft te worden, sulck naer merite van 't delict bevonden sal worden te behoren, versoeckende voorts een weet bij edicte teghen d' eerste rechtsdach, dat de heer Eys..... naer expiratie van een maent, naer 't doen van deselve, sal komen te dienen.

Schepenen verklaren de ged. vellich [d. i. van zijn regt vervallen] ende boetschuldich, ende voor tproffyt van dien ordonneren een weet by edicte, omme te compareren in persoon, ten fine als in de klachte.

Actum den I. may, 1668. Praesent: Hans Bontemantel, mr. J. Corver, mr. P. de Graeff.

Schepenen op versoek van de schout 's morgens ten tien uren gecomen wesende inde pyncamer, is Adriaen Koerbach voorgebracht ende zyn confessie gelesen, bestaende daerin, dat gemaeckt had het spreekwoordenboek, genaemt: *het Bloemhoff van alderley liefelyckheyt, sonder verdriet;* dat zyn broeder Jan nooyt daerin had geholpen, ende dat Spinose daer ook geen kennisse van heeft gehadt; dat doctor Berckel, wonende tot Culenborch, wynich propoosten daervan heeft gehadt; dat met Berckel geen of wynich conversatie sedert enighe jaren heeft gehouden; dat het boek: *licht, schynende in duystere plaetsen*, heeft gemaeckt, omtrent een half

jaer geleden, ende het heeft laten drucken tot Utrecht; ende van meninghe was, als het voldrukt soude zyn, aen enighe magistraten laten lesen, ende dat een boekje van de Drievuldicheyt uytet latyn heeft vertaelt in 't nederduyts; ende heeft by alles gepersisteert.

Waerop den schout, de aenstotelyke woorden ende opinie, vervat in de twee boeken, voorgehouden synde, ende enighe synde voorgelesen, heeft voorts gedaen synen eysch, bestaende, naer allegatie enigher regtsgeleerden, dat soude gebracht worden op het schavot, tot dien eynde voor 't stadthuys op de gewoonlyke plaets op te rechten, ende met een gloeyende priem gesteken worden door syn tonge, naer dat hem syn rechter duym sal werden afgehouwen; de boeken of verbrant in 't openbaer, ofte op een stille plaets, naer goetvinden van den rechter; ende voorts gecondemneert werden in de costen, soo ordinaris als extraordinaris gedaen in de mise van justicie, met confiscatie zyner resterende goederen, ende opgesloten dertich jaren. Welcken eysch gedaen synde, heeft den heer presiderende schepen sommierlijk syn delicten voorgestelt, ende den eysch van den schout wederom verhaelt, ende gevraecht, of yets op den eysch had te segghen.

Waerop hy, Koerbach, antwoorde: dat berouw ende leetwesen van alles had, ende beloofde beter leven te leyden.

Waerop de schout Witsen is vertrocken ende oock syn zoon den secretaris, seggende, als de heeren geresolveert sullen hebben, ende myn gelieven te gebruycken tot het stellen van 't vonnis, ende soo lang by syn heer vader gaen.

Waerop de president, Jan van Waveren, een cort naerré gedaen hebbende, heeft gevraecht aen den vicepresident zyn opinie in de saeck, die, volgens gewoonte,

versocht hebbende, dat den president eerst geliefde zyn advys te geven, heeft nae enighe omstandicheden geadviseert van den gevangen Adriaen Koerbach te setten in besloten hechtenis den tyd van 12 jaren, ende daerna noch 12 jaren gebannen uyt Hollant ende Westfrieslant, gecondemneert in een molcte [d. i. boete] van 6000 gl. ende 2000 gl. tot de costen, soo ordinaris als extraordinaris, gedaen in de mise van justicie.

Capelle adviseerde, 15 jaren in besloten hechtenisse, ende voorts als voren.

Bontemantel seyde dese sake te wesen van een swaer consequentie, ende versocht aen den president, of van opinie is, op de eerste advysen te concluderen, dat dan sich daerna soude reguleren; doch gaf in bedenken, of niet best soude syn, eer ende alvorens te concluderen, elkanders opinie te hooren, ende daernae by nader omvraech te stemmen, opdat de humeuren, in zoo gewichtighe saecke gewonelyk discreperende, soude connen bequaemlyk tot eenparicheyt gebracht worden, soo het doenlyk is. Waer den president antwoorde, dat geliefde te adviseren, gevende te kennen, wel naeder omvraech te sullen kunnen doen; waerop Bontemantel, voortgaende met adviseren, seyde, dat in den jare 1653 by de staten van Hollant een placcaet was gemaeckt teghens de godslasteraers, dat is, die schryven tegens Godt ende syn eygenschappen, tegens de Godheyt ende voldoeninghe Christi, ende de heylighe Drievuldicheyt, ende teghen de fondamenteele gronden ende hooftpoincten van de ware christelyke religie. Welck placcaet is gemaekt ten opsichte der Socinianen, ende worden daerin gebannen dezelfde uyt Hollant ende Westfrieslant. Dat in den jare 1637 tot Groninghen enighe vreemde geestdryvers zyn geweest, als Upke Wallis, die een navolger van Ja. Luits was, dryvende, dat Judas, noch de hoogepriesters ende

schriftgeleerden, int verraden van Christus, noch overleveren ende cruysen, geen quaet gedaen en hadden, maer door bloet Christi salich, als oock beyde de moordenaers aen het cruys, alsoo sy haer tydelyke straffe hadden geleden; welcke Upke Walleus was gebannen. Zoo dat daeruyt te betoogen is, ende de wetten van ons lant medebrenghen, dat godtslasteraers gebannen moeten worden. Zoo dat van advys zynde, desen gevangen te bannen uyt Hollant ende Westfrieslant, met costen ende misen van justicie, ende den schout synen eysch ontseggen. Doch also dese boeken wat vorder gaen, dan de opinie der Socinianen, ende men wat verder moet sien, dan opt gepasseerde, maer ook soeken voor te comen, dat int toecomende soodanighe boeken niet worden gemaekt; dat soude connen werden gecondemneert te blyven in besloten hechtenisse tot soo lang borg had gestelt, tot genoegen van de schepenen, dat hy gevanghen in toecomende geen soodanighe boeken soude schryven, ende borg gestelt hebbende, gebannen uyt Hollant ende Westfrieslant; ende soude de somme 'wat hooch connen worden genomen, zoo dat licht in enighe jaren sich niemant soude willen borg blijven; ende daermede soude de intentie van de voorzittende leden, van in besloten hechtenisse te houden, oock syn effecte hebben; ende geen borg connende stellen ende onse nacomelingen siende beter comportement in den patient, souden dan connen disponeren, nae het geraden duncken souden, of het bannissement laten voldoen, of soo als te raede souden oordeelen; ende voorts in de ordinaris ende extraordinaris costen ende misen, etc.

Hulst, met den president, van langhen tyt opgesloten ende gebannen.

Corver, van tien jaren opgesloten ende tien jaren gebannen, ende 4000 gl. ende 2000 gl.

Hudde, tien jaren ende tien jaren, ende 6000 gl. ende 2000 gl.

Waerop noch wat gediscoureert zynde, zyn de advysen eenparich gelopen (uytgesondert Ranst, die persisteerde by 't bannissement) van tien jaren in besloten hechtenisse, tien jaren daerenboven gebannen uyt dese stadt ende jurisdictie, een myle in 't ronde, ende in mulcte van 4000 gl., de helfte voor de armen ende de andere helft voor den schout, ende in de ordinaris ende extraordinaris costen ende mise van de justicie de so. van 2000 gl.

In margine: Den 19. spt. 1668. is verstaen, Adriaen Koerbach te setten in het willige raesphuys; (praes. alle de schepenen, dempto Graeff,) om de tien jaeren aldaer te wesen.

Na de middach op de resumptie, viel er speculatie, of men sou bannen uyt Hollant ende Westfrieslant; waerop Bontemantel seyde: soe de heeren van meninghe syn vant stadthuys toe te doen nae clocke geslach, dat dan tselve also zoude connen gedaen worden. Maer alsoo die intentie is, het gerucht van dese feyten soo stil onder de gemeente te houden, als doenlick is, om alle occasie wech te nemen onder de gemeente van dat de boeken niet gelesen werden, doordien de ooren teer ende de nieuwsgiericheyt kittelachtich syn, ende oversulcx de sententie alhier in de pyncamer te pronunchieren, soe can het bannissement niet anders gedaen worden, als dese stadt ende eene myle in 't ronde; twelck alle de substituyts ende dienaers, die opte infractie moeten passen, daer kennisse van connen hebben.

Maer een bannissement uit Hollant ende Westfrieslant, moeten alle schouten, etc., door die gansche landen kennisse van hebben, omt met authoriteyt, het bannissement wordende geinfringeert, de apprehentie te moghen

doen; ende oversulcx openlyk gebannen worde, welke advysen ingenomen synde, is het daerby gebleven, ende 't vonnisse binnens camers gepronunchieert.

Voorts in consideratie genomen synde, of de boeken in stillicheyt soude verbranden; aengaende het *Bloemhoff* is verstaen, dat het soo stil niet en kan toegaen of het klinckt overal ende soo menichfuldich door het lesen, dat het maer soude oorsake geven tot opslach in de winkels; ende *het licht schynende in duystere plaetsen*, syn maer enighe quaterns, tot *k* toe gedrukt, ende alleen onder de heeren ende weynich daer buyten verdeelt, zoo dat is verstaen, dat soe te laten heen gaen, te meer, het drucken ende vercopen door de placcaten genoechsaem is verboden.

Daer nae voorgestelt synde Joannes Koerbach, out omtrent 34 jaren, is hem voorgelesen de confessie, noch by persisteerde, behelsende, niet handadich aen het maken der voorsz. boeken geweest te syn; dat wel ende dicmale met syn broeder gediscoureert heeft over sulcke ende diergelyke questien, als in de boeken, maer die nooit gelesen te hebben; dat wel by den drucker te Utrecht is geweest ende yet gecorrigeert, maer daerin nyet aenstotelijks heeft gevonden....; waerop de schout uyt alle de documenten ende verclaringhen des druckers ende dry zyner knechts, die allen verclaerden onder eeden enighe propoosten wegens het laetste boeksken te hebben gehadt, ende tot het voortdrucken aengemaent; ende oock gelesen de acte van de kerckenraet, daer hy in maert was voor geweest, ende de acte des classis, in welcke laetste op enighe vraechpoincten had geantwoort te ontkennen die scheppinge der werelt uyt niet, twelck uyt de schrift niet is te bewaerheden; syn gevoelen op de voldoeninge Christi ende van de heilige Drievuldic-

heyt, waerover den 19 maert ende den 7 mey is aengeseyt van den predikstoel te onthouden, soo langh by sulk gevoelen blyft; ende noch gelesen enighe cartabellen, die hy bekent hadde geschreven te hebben, inhoudende, wat voor den kerkenraet al hadde gedaen ende geantwoort, ende een brief door Adriaen aen hem Jan geschreven, waerin hem, Jan, werdt geraden het hooft in den schoot te leggen, *etc.*

Zoo heeft de schout gedaen synen eysch, dat soude werden binnens camers gegeeselt ende opgesloten blijven twaelf jaren, gemulcteert in een amende, naer discretie van de heeren, ende costen ende mise van justicie.

De president verhaelt hebbende in substantie, tgeen den officier had int lange geseyt, heeft hy gevangen geantwoort: dat sich houdt aen de confessie ende schriften, door hem geschreven, dat oordeelt niet onbillyks in is ende niet goddeloos te syn; ende de boeken van syn broeder niet te hebben gelesen; al wat daer is, is kerkelyk, ende staet tot oordeel der kerke.

Den heer van der Capelle viel in syn woorden, ende seyde, het oordeel van alle dese zaken te staen aen de schepenen, ende hem gevanghen niet toestont te segghen wie het oordeel toekomt.

Den schout ende syn zoon, den secretaris, buyten gegaen synde ende ook de gevangen, is deze zake in maniere als voor de middach, door den president in omvraghe gebracht, ende heeft den president van Waveren verstaen tot eenige weinige jaren vast te zetten ende dan bannissement, ende 2000 gl. mulcte ende costen ende mise.

Van der Capelle, bannissement, 2000 gl. ende costen.

Bontemantel, dat niet konde zien, waerop het bannissement is gefondeert, ende veel minder het vast setten of opsluyten enighe jaren; dat confinement ende

bannissement moesten gefondeert zyn op confessie ende niet op verklaringhe; dat hier geen confessie, die alleen van enighe discoursen spreekt; sich soude beswaert vinden, om de gevanghen enighe jaren op te sluyten ofte te bannen; maer van gevoelen te syn, dese gevanghen op hanttastinghe van wederom te compareren, als van den schout ende schepenen soude ontboden werden, met belofte van sich onderwylen eerlyk te draghen, ende alsoo zyn saecke te houden in reatu, met betalinghe van costen ende misen van justicie; te meer, alsoo alreeds in strikte gevankenisse omtrent tien weken had geseten, dat mede voor een straffe kan opgenomen worden. Oock dat men hier te lande, als geen boeken werden geschreven ende vergaderinghe geleyt, op die opinie, die yder heeft voor syn selve van de godsdienst, soo maer geen regard op wort genomen.

Hulst oordeelt, gestraft behoren te worden met enige jaren opsluyten ende costen ende mise.

Corver, Hudde, Ranst ende Graeff volgden het advys van Bontemantel, yder met zoodanighe rede bekleedt, die suffisant waren. Hudde gaf in bedenken, of niet enighe borg soude kunnen gevorderd worden, geen boeken te schryven, maer nae deliberatie werd daer difficulteyt in gevonden.

De saeck, nae in communicatie zynde gebracht, is verstaen te houden in reatu, ende op hanttasting te laten uytgaen, met meer capitulen ofte scharpe vermaninghe, ende betalinge der costen ende misen van justicie. Ende zyn eerst het vonnisse van Adriaen apart ende daernae dat van Joannes binnens camers also uytgesproken, ten overstaen der gevangens, schout ende schepenen, boven gemelt, den 27 july, 1668.

Secretaris WITSEN.

Den XXVII. july, 1668, is Adriaen Koerbach, rechtsgeleerde ende geneesmeester, over. het maken van een zeer profaen ende goddeloos boek, genaempt een: *Bloemhoff van allerlei lieflykheyt sonder verdriet*, gedruckt in den jare 1668; ende een boek: *Licht schynende in de duystere plaetse*, niet minder afgryselyk, hetwelk niet ten vollen is gedrukt, gecondemneert, neffens verdere straffe, thien jaren te sitten in besloten hechtenisse. Den 29. daer aen volgende is by schepenen geordonneert, het confinement te voldoen in het rasphuys, alwaer hy in october 1669. is gestorven.

ONUITGEGEVEN

TAALKUNDIGE AANTEEKENINGEN

VAN

Mr. *W. BILDERDIJK.*

[De hier medegedeelde Aanteekeningen van Mr. W. Bilderdijk zijn ontleend aan zijne eigenhandige bijvoegselen tot den eersten druk zijner *Verhandeling over de Geslachten*, en in den tweeden druk dier Verhandeling niet opgenomen. Sommige er van dragen blijk, niet voldoende uitgewerkt te zijn; andere schijnen achtergelaten, omdat ze niet regtstreeks tot den inhoud des werks behoorden; andere zijn eene uitbreiding van wat later is in de plaats getreden: te zamen kwamen ze mij, daartoe door de welwillendheid van mijn geachten vriend, den Heer B. Klinkert, in staat gesteld, der uitgave overwaardig voor. Waar de Aanteekeningen in verband stonden met den inhoud der Verhandeling, is dit door eene verwijzing, volgens den tweeden druk, aangeduid. — A. D. J.]

Het schijnt in der daad, dat men het dus wel eens begrepen heeft, en dat dit werkelijk eenige verwarring in de geslachten veroorzaakt heeft; doch dit is de hoedanigheid van het voorwerp op het woord overbrengen. En wy hebben reeds aangemerkt hoe verkeerd dit zou zijn. Het is, wy herhalen het, het besef van *zelfstandigheid* in het *denkbeeld*, waar het geslacht der woorden aan hangt, en niet de dadelijkheid of lijdelijkheid van de voorwerpen zelf. Anders moesten de woorden, naar het gebruik der voorwerpen, naar de geslachten der dieren veranderen; en zij konden niet bestendig en zich gelijk zijn.

Het is niet te loochenen, dat, welk een onderscheid er zij tusschen den werker en het onderwerp, waar de werking op overgaat, deze twee denkbeelden, eens aan een letter of tongslag toegeëigend, somtijds in de woorden daartoe gehoorig niet duidlijk blijken, maar deze wel eens onderwerp en dader der werking verwarren. Van daar schijnt het, dat de weinige verscheidenheden ontstaan zijn, die zoowel in de woorden in *r* als in *l* by de schrijvers voorkomen, als wanneer zy by voorbeeld *baar* vrouwlijk gebruikt hebben. Doch hoe het daarmede zij: dit is de inbreuk der logische verbeelding op de grammatica, en moet niet vreemder voorkomen, dan de verscheidenheid in 't geslacht. (*Volgt op* § 32).

In de voorwerpen onderscheiden wy tusschen *zelfstandigheid* en *hoedanigheid*. Zelfstandig is dan wat op zich zelve bestaat, en niet in iets anders als hoedanigheid rust. Op eene andere wijs onderscheidt men in de grammatica tusschen *zelfstandige* en *byvoegelijke* naamwoorden. Men spreekt dan niet van de voorwerpen, maar van de *woorden*, die in het gebruik der taal op zich zelve staan kunnen, of een ander behoeven dat er bystaat of onder verstaan wordt, en waarin zy rusten. En deze zelfstandige woorden kunnen onverschillig, zelfstandigheden of blooie hoedanigheden uitdrukken, die nooit op zich zelve bestaan kunnen als een *man*, een *boom*, als: *wijsheid*, *breedte*.

Doch het is wederom geheel iets anders, wanneer wy van 't *zelfstandige in het denkbeeld van iets* spreken. Ik zeg *in het denkbeeld van iets*. Want men kan ook 't zielkundige van 't denkbeeld als gewaarwording des denkenden wezens hier in aanmerking nemen, hetgeen tot ons bestek en onderwerp niet behoort. Ik spreek ook niet van het zelfstandige in het onderscheidende, dat in ieder denkbeeld is, waardoor het dit en geen ander denkbeeld is. Dit behoort mede tot het zielkundige van den leer der denkbeelden. Maar ik spreek van hetgeen in het denkbeeld aanschouwend is, en, om een voorbeeld te nemen, wat het *loopen* in onze denkbeeldige beschouwing daarvan, wat het *wijs* zijn, in onze denkbeeldige beschouwing daarvan, uitmaakt.

De zaak is op zich zelve niet duister, maar zy wordt het, wanneer men haar onder woorden wil brengen. Ik hoû my verzekerd, dat ieder lezer haar zeer wel gevoelt, en door zich zelven verstaat; en, zoo ik hier veel omslag en omzichtigheid met woorden gebruike, het is niet zoo zeer om haar te doen begrijpen, als wel om my niet verkeerd te doen begrijpen door haar verkeerd uit te drukken.

Wy spraken in de vorige (derde) afdeeling van het onderscheid tusschen het geslacht des woords, en dat des voorwerps door het woord beteekend. Men volge ons in de nadere ontwikkeling, die wy in deze afdeeling van dit grondbeginsel en zijne gevolgen zullen voordragen. Het onderscheid in zich zelf loopt in 't oog. Iets geheel anders is het voorwerp des woords, en waarvan dit het teeken is; iets geheel anders het woord zelf, als de beteekenende klank zijnde. Met het eerste hebben wy niet te doen, maar het is het laatste, waarover onze Verhandeling loopt.

In den *klank*, als klank, onderscheidt men toon, during, hardheid, en dergelijke, en het is niet vreemd, dat zy die in 't woord blooten klank zagen en anders niet, aan een harder klank 't mannelijk, aan een zachter 't vrouwelijk geslacht toeëigenden. Op deze wijze, heeft men in het Hoogduitsch, de moeilijke uitspraak van *ntz* en andere uitgangen doorgaans vermanlijkt, en in de latere tijden heeft dit op onze taal derwijze ingevloeid, dat vele onzer woorden in *st*, een consonant voor die staart hebbende, als *dienst*, *ernst*, *dorst*, *angst*, voor manlijk zijn doorgegaan, tot aanmerklijk bederf van de zuiverheid en de zachtheid der taal, en, als hierna blijken zal, tegen het ware beginsel der geslachtvorming.

Maar het is in den niet blooten, maar beteekenenden klank, dat het geslacht moet gezocht worden. Dat is, niet *klank*, als *klank* moet tot geslachtsoort gebracht worden, maar *teeken* als *teeken*, en dit niet in betrekking tot de voorwerpen (dan wierd het een klassificatie van voorwerpen), maar op zich-zelven als teekens. Nu staan deze teekens in onmiddelijk verband tot de denkbeelden die zy uitdrukken, en de geheele taalleer hangt dus aan de wijze van denken. Zy moest dus van daar hare gronden ontleenen, en wat in de denkbeelden klasse

maakt, maakt ook klasse in de woorden, voor zoo verre naamlijk de denkbeelden als bloote denkbeelden beschouwd en niet met de voorwerpen verward worden.

't Is den mensch ingeschapen, in alles een geslacht te stellen. Het is dat het gevoel van geslacht, waaraan het behoud der levende schepping hangt, hem geheel vervult en geheel zijn bestaan tot in 't minste deel en in alle aandoening wijzigt. Het kleurt, zoo ik het dus noemen mag, al wat hy ziet, met zijn kleur; het vermengt wat hy hoort, met hetgeen in hem bruischt. En hy onderscheidt dus in alles dat, wat wy in de geslachten *dadelijk* en *lijdelijk* noemen.

Het komt, in de toepassing der geslachten op de taal, dus alleen hierop aan, wat wy in de voorstelling die een denkbeeld inhoudt, voor *dadelijk* of voor *lijdelijk* houden. *Dadelijkheid* grondt zich op zelfstandigheid, *lijdelijkheid* is afhankelijkheid; en het is dus dat het denkbeeld van *zelfstandigheid* een besef of gevoel van *manheid*, van *afhankelijkheid* het tegendeel medebrengt. En zie daar de groote verdeeling!

Noemden wy dan zoo even de hoedanigheden op, welke men als mannelijce hoedanigheden beschouwt: ik zeg als mannelijke hoedanigheden, maar die hoedanigheden maken het geslacht niet, maar komen er slechts als attributen of als uitwerksels meê overeen. Voor 't overige wy mogen die allen tot het enkele besef van zelfstandigheid brengen. Werken, uitgeven, uitstorten, steunen, zijn hoedanigheden van de voorwerpen, en niet van hetgeen in de aanschouwing des denkbeelds is. Maar in deze haar aanschouwing onderscheiden wy wat ze maakt tot hetgeen zy zijn, en dit is haar zelfstandigheid als hoedanigheid. Dit is in *loopen* datgene, dat de wijziging, die het woord voorstelt, van alle andere wijziging onderscheidt, en tot *loopen* maakt. Maar dat is hetgeen wy by den klank *loop* denken.

Dit zullen wy in de volgende afdeeling toepassen. Laten wy thands weder een' stap te rug doen.

Het gesprek, als wy zagen, heeft de denkbeelden tot voorwerp en het is hunne uitdrukking, die er het doel en wezen van uitmaakt. Maar het is het koele verstand niet, dat ons spreken doet. De verbeelding, op welke ons geheugen, en dus de geheele oefening van ons verstand, t' eenenmaal steunt, stelt ons de voorwerpen somtijds voor met een kracht, die ons 't voorwerp met het denkbeeld verwarren doet, en van daar dat wy niet altijd dat uitdrukken, wat in het denkbeeld is, maar somtijds wat het voorwerp geheel buiten het denkbeeld bevat, en aan geen denkbeeld eigen kan zijn, maar alleen aan de buiten het denkbeeld bestaande zelfstandigheid.

Ik laat daar, of men het gantsche stuk der geslachten als zoodanig zou kunnen aanmerken. Ten minste houde ik het daar niet voor, maar voor een bloot gevolg onzer organisatie, waardoor wy in alles, zelfs in het geen wy als onbestaanbaar met geslachtsonderscheiding erkennen, die wijziging gevoelen, die ons wezen geheel wijzigt. Zoo zien wy alles in uitgebreidheid van plaats en van tijd, en even weinig als wy ons opdringen kunnen de voorwerpen daar buiten te denken, even weinig denken wy ze, indien wy op ons zelven letten, buiten geslacht. Maar, wat daarvan zijn moge (want niet ieder zal daarvan overtuigd zijn als ik het ben); de levendigheid der verbeelding doet ons in de rede zeer dikwijls het voorwerp met het woord verwarren, en het woord niet naar 't denkbeeld richten, waarvan het het teeken moest zijn, maar naar 't voorwerp des denkbeelds, en dit heeft inzonderheid mede plaats in de geslachten.

Het behoort tot de dichterlijke en oratorische redekunst, dit punt in den breede te behandelen. Alle oneigen uitdrukkingen behooren daartoe, en voor zoo verre

alle woorden door behulp der verbeelding gemaakt zijn, zonder welke geen denkbeeld gevormd of herroepen zou worden, kan men zeggen dat de verbeelding alomme in de woordmaking deel heeft. Doch het is van de verbeelding, als zoodanig, niet dat wy hier spreken: het is van die meerdere levendigheid van verbeelding, waardoor zy het oordeel niet inwacht, en zich aan het voorwerp derwijze vasthecht, dat het voor haar in de plaats van het tusschenkomend denkbeeld treedt, hetgeen aan de warmte der gemoedsaandoeningen eigen is. Der gemoedsaandoeningen, zeg ik, door welke beide Dichter en Redenaar spreken, de eerste als die daardoor gedreven wordt, de laatste als die ze kunstig vormt, en er zich van bedient ter overreding.

Doch het behoort ook tot de Taalkunst, in zoo verre dit invloed op de taal heeft. En dus ook tot ons, voor zoo veel het stuk der geslachten betreft.

Uit het reeds gezegde is klaar, dat het woord een geslacht heeft, en het voorwerp dat er het teeken van is, een ander. En het was desgelijks verstaanbaar genoeg, wanneer wy dus spraken van het geslacht des voorwerps aan het woord toe te eigenen. Men noemt by voorbeeld een *man* een *koning* (dat is *konning*, potestas). Het woord is vrouwelijk; maar men zegt *dien koning:* ziedaar een geslacht door toepassing. Wanneer wy een *essche* noemen, en aan *boom* denkende, *den esch* zeggen: ziedaar een ander voorbeeld.

Die het adverbium *hoogstens*, voor *ten hoogste*, berispen, kunnen uit het hier (bl. 221, aant. *cc*) aangemerkte zich overtuigen, dat het juist geen germanismus is. 't Is in den aard onzer taal, doch ik erken, dat het een archaïsmus zij, waarvan men wel doet zich te onthouden.

Niemand echter of hy weet, wat *op de lange bank schuiven* zij. Maar waarom de *bank?* Dit vraagt hy met reden die niet weet dat *bank* (dat is *baning*) hetzelfde is in beteekenis met *baan* en dus hetzelfde als *weg*, *streek*, beteekent. Een *bank* is naamlijk in den oorsprong des woords geen bloote zitplaats, maar alleen zulke als zich doorgaande langs den geheelen muur der vertrekken plach uit te strekken, 't geen men thands met een oostersch woord eenen *divan* noemt.

't Werkwoord *dalen* is van *da-en*, als *halen* van *ha-en*, *stralen* van *stra-en* enz. Scilicet *da-en* beteekent verschijnen, als een soort van *worden*, en is dus of verwant of hetzelfde met *doen*, hetgeen daarom *dade* of *dede* en *gedaan* in zijn praeteritum en *daad* als verbale maakt. Hiervan *da-ig*, (*dag*) en 't werkwoord *dagen;* en hiervan ook *da-el* (*dal*), merk, bepaling, afsnijding, (en *deel*). *Dalen* is van dit *dal*, als kerf, laagte beschouwd.

Ha-en geeft *ha-ig* (haak), *hangen*, van *ha-ing*, haking. Th. *ha* de spiritus asper in de keel. *Ha-el* (hakel) maakt *halen*, tot zich trekken.

Stra-en geeft *stra-ig*, dat ik *streek*, *straven* of *streeven; stra-et*, participium (*straat*). 't Is verwant met *prijken* enz. en *stra-el* geeft *stralen.*

Dus is *pralen pra-elen. Krullen* (krollen) *kro-elen*, van *kro*, waarvan *krom*, dat is *kro-ing*. Th. *keren*, wenden, waarvan *kering* (kring), *kering* (kern of korn) enz. *Rollen*, *ro-elen* enz. Zie ons Etymologicon.

Men ziet uit het boven opgemerkte (bl. 244), dat de konsonant, die het thema sluit, veelal zeer vluchtig is.

Dit is dat de eigen en eerste themata der werkwoorden (voor zoo verre het geen zuivere klanknabootsingen zijn) op een vokaal eindigen, en de slotkonzonanten uit aanhangsels van vervorming ontstaan, als in *el*, in *er*, in *ng*, in*nd* , in *d* of *t*, in *ig* of *ih* enz.

Het thema (van *knevel, knaap*, enz. bl. 247) is *ng*, 't welk men in ons *knap* of *gnap*, en in 't Latijnsche *gnavus* vindt. Of dit thema echter als oorspronklijk aan te merken zij, dan wel als afstammende van de bloote verhemelt-letter *n*, of van 't th. *ab* (gelijk men zou mogen denken) zullen wy in 't Etymologicon zien op *aap*, *habilis* etc.

Gn is een nasale adspiratie, en dus is (de adspiratie van soort veranderd zijnde) 't woord *havus*. Dit *havus* is ons *gnap* en tevens de wortel van *habilis*, dat dus niet van *habere* is, maar van *avere*, verwant met 't fr. *avant*, en dus *vorderen*.

Nog veel verder gaat, het geen ik hier niet meer dan aanroeren kan, dat in het Latijn oorspronklijk alle zelfstandige woorden op *r* en dat wel op *ar*, *er* , *ir*, *or* of *ur* uitgingen, waarvan in de genitivi pluralis numeri der twee eerste declinatien, welke die der substantiven waren (de derde was van louter adjectiven) de *r* nog overig is, hoe ook de terminatie des woords in casu recto zij. Iets waar van de grammatica, dus verre bekend, geene oplossing geeft, even zoo min als van de *b* in den dativus pluralis der derde declinatie. Men zei naamlijk *musar* en *dominor* in nominativo, als in mijn groot werk bewezen zal worden.

Even zoo was het met het Grieksch. — Even zoo is in

het Koptisch *os* eigenlijk en oorspronkelijk *or*, 't geen den grond der uitgangen in *ος* en *us* in 't Grieksch en Latijn maakt.

Maar men moet, om de talen wel te kennen, niet blijven hangen aan zeker tijdperk: men moet altijd terug werken en doordringen tot eene zoodanige oudheid, waarin alle de gelijktijdig bestaande talen zich even zoo geleken, als voor ettelijke eeuwen het Duitsch, Fransch, Engelsch en Neêrduitsch, zoodanig dat het in der daad eene gemeene taal was.

Laat ik by het gezegde nog iets voegen. Zelfs is het Hebreeuwsche *is* (man) oorspronkelijk *ir*, als in 't IJslandsch. De *r* en *s* zijn letters, die in alle talen oudtijds door één teeken uitgedrukt zijn. Van 't Latijn weet men het door overlevering. Van de Oostersche talen blijkt het uit verscheiden door de schrijfwijze die nog plaats heeft; van allen door de verschijnselen, die deze oorzaak als zeker onderstellen. Maar het was daarom de zelfde letter niet. Neen, de schuddende tong maakte den *werker* als zy trilde, de *lijdende* als zy met een zachte glooiing den adem ontfing en doortocht gaf. Van daar tevens het onderscheid van manlijk en vrouwlijk in de naamwoorden, en van werkend en lijdend in de verba. Doch het is mijn oogmerk niet geweest, de zaak hier zoo hoog op te halen. Onder honderd lezers kan niet een de studie bezitten, vereischt om dit, zonder voorloopige uiteenzetting te verstaan, veelmin te beoordeelen, en ik wilde deze Verhandeling voor het Algemeen doen dienen, en er in 't voorbygaan slechts iets laten invloeien, dat smaak voor 't verhevener deel der Taalkennis (ik zeg dit hier niet in den zin van Ten Kate, want diens verhevene klimt niet hoog) mocht opwekken of inboezemen; meer niet. (*Verg. Verh. bl.* 261 *en* 262.)

De *d* in 't Deensche *Hertuginde* (*bl.* 263) die echter niet uitgesproken wierd, maar alleen eenigen nadruk aan de *n* moet geven, even als by ons in de comparativen, als wy *meerder*, *verder* enz. zeiden, oudtijds plaats had; even als wy nog *gaarder* voor *garer* (collector), oostindisch*vaarder* voor *varer* zeggen; even als wy *minder* van *min* zeggen in *min*, *minder*, *minst*; even als (eindelijk) alle onze werkwoorden wier karakterletter *nd* is, eigenlijk uit de dubbele *n* bestaan, en de *d* alleen tot versterking aangenomen hebben, zoo als in onze Analysis van de N. D. Taal blijken zal.

Wat de werkwoorden, die van zelfstandige naamwoorden gemaakt zijn, betreft: ik behoef niet aan te merken, dat deze vorming in tweederlei beteekenis plaats heeft. De eerste *neutraliter*, de andere *active*. Meer opmerking verdient het misschien, dat in de active soort wederom tweederlei beteekenis schuilt. Immers dus willen sommigen. Edoch, na langdurige nasporing durf ik verzekeren, dat die verscheidenheid geene plaats heeft, dan alleen voor zoo verre zy voortvloeit uit den aart der daad, die met het werkwoord bedoeld wordt, en die in den zin der rede of des sprekers ligt, en niet in het werkwoord zelf. Of om het met andere woorden uit te drukken, dat die verscheidenheid eigenlijk Logisch en niet grammatikaal is. Van *meester* komt *meesteren*: wordt bij dit woord nu aan een heelmeester gedacht (van wien de benaming van *meester*, *κατ' ἐξοχην* gebruikt wordt) zoo is *iemand meesteren*, hem *genezen*; wordt er aan een meerdere in kracht gedacht, zoo is het iemand *overwinnen*, of *dwingen* (anders *vermeesteren* of *overmeesteren*, waarvoor de Duitschers *bemeistern* hebben); wordt er gedacht aan het spelen van meesterschap, zoo is *ik zal u meesteren*, ik zal u leeren den meester te

spelen; denkt men onder meester aan *tuchtvoogd*, zoo is *iemand meesteren*, hem *bestraffen*, en zoo wijders.

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder van nog eenen uitgang te spreken, die by ons eene vreemdigheid is, en waarmeê onze Taalkenners over hoop liggen. Het is die van *er*, welken wy in de namen van eenige der metalen hebben, en waarmede wy sommige woorden verlengen, wanneer wy ze vermeervoudigen willen. Men zegt *zilver*, *koper*, *ijzer*, *speauter* (dat het Engelsche woord *pewter* is, alhoewel anders toegepast); en ook *runderen*, *kalveren*, *hoenderen*, *kinderen*, *gelederen*, *bladeren*, *loveren*, *gemoederen*, *goederen*, *berderen*, *liederen*, *eieren*, die echter in 't enkelvoudig geen *er* hebben, maar *rund*, *kalf* enz. heeten. 't Is het Deensch, van wiens vermenging en invloed onze taal vele sporen draagt, dat dit opheldert. In die taal vindt men een Lidwoord dat zich achteraan plaatst, en als een suffix zich met het woord vereenigt. Dus zegt men daar, van *amiral*, *amiralen*, dat is *de amiraal*, enz. Deze eigenschap had het zoogenaamde IJslandsch of de algemeene Scandinavische taal, en zy was oudtijds algemeen, zoodat er de meeste Noordsche spraken van aangedaan zijn. By ons is 't het oud en verouderd art. *er*, het mannelijk pronomen der Hoogduitschen, doch dat by ons de kracht van het neutrum had, dat deze staart oplevert.

Oorspronklijk zegt men *zilf* (nog in het Deensch *sølv*), *kop* (hetgeen thands echter in het Deensch *kobber* heet), *ijs* (in 't Hoogduitsch *eisen*), en in 't Deensch *jern*, even gelijk men *goud*, *tin* en *lood* zegt. — *Zilver* nu is *het zilf*; *koper*, *het kop*; *ijzer*, *het ijs*. Ik behoef hier niet aan te merken, dat de oorspronklijke namen uit den klank der metalen ontleend zijn, en even

zoo juist en regelmatig toegepast, als b. v. de namen der smaken in *zode*, *zoet*, *zout*, *zuur*, *zerp* en het smaaklooze *zacht*, die alle van de zuigletter als algemeen smaakbeginsel uitgaande, te samen in verband staan en op- en afloopen als kleuren eens regenboogs. Onze taal is vol van die schoonheden, die geene zoo volkomen met haar gemeen heeft; maar om dit in den klank der metalen te vinden, moet men hoog opklimmen.

Dat *koopen* en *verkoopen* van dit *kop* is, als zijnde *tot kop maken* en *verkoppen* of *voor kop ruilen*, wanneer koper in 't Noorden het eenige geld was, loopt in het oog. Minder, dat de god des rijkdoms *Kuvero*, die volgens de Hindoos op den berg Meru in 't Noorden gezeteld is, zijnen naam daarvan heeft.

Doch even zoo is het met *runder*, *kalver*, *kinder*, *hoender*, *eier*, welke men in het enkelvoudig getal in 't geheel niet gebruikt, maar in het meervoudige; want de eigenschap van dit postpositive lidwoord was van ouds dat het in de declinatie des woords mede gebogen wierd.

Maar ik heb gezegd, dat dit *er* onzijdig is en voor 't lidwoord *het* in de plaats komt. Het is zoo. *Er is niemand* zegt men nog, en men plag desgelijks te zeggen *het is niemand. Het geschiedde een groot ongeluk* plag men te zeggen, zoo als men nog zegt *er geschiedde.* Die het niet verstonden, hebben van dit *er*, *daar* gemaakt. Maar het is *het*, en koomt daarom te samen met *daar: daar is er die zondigen* of *er is daar*, oudtijds *het is daar*, *die.* — Even zoo is het Fransche *il y a*, waar *a* van *il* afhangt, en daarom enkelvoudig is, schoon er van velen gesproken wordt. *Il* naamlijk is *het* of *er*. *Y* is *daar*, van het Ital. *vi*, van 't Lat. *ibi*. Het is hetzelfde *het* als in *het regent*, *het schijnt*, *het blijkt* enz., en het *es* van 't Hoogduitsch.

———

Ons *bestel*, voor een soort van brood, waar ik als advocaat eens een proces over gehad heb, en te dier gelegenheid den oorsprong en 't ware wezen van dit gebak, van de Romeinen af- en door de middeleeuwen heen leidde; *buccellatum* namelijk. (*Verg. bl.* 334).

Wy gewaagden hier boven (*bl.* 335) van de verwantschap der Latijnsche met onze taal. Deze is voorzeker niet voor twijfelachtig te houden. Ten minste gaat het vast, dat men in 't Duitsch alle de Latijnsche wortels vindt, en derzelver vermaagschapping; schoon zy in 't Latijn op zich-zelve staan. Hetgeen wy (hoe weinig dan ook) van het *Oscisch* en *Hetrurisch* weten, geeft hier eenigermate reden van; maar wat is dus verre over deze talen geschreven, dat eenige waarheid inheeft, zoo men *Lanci, Origini etrusci*, uitzondert, waarvan ik wel geneigd ben, eene vertaling met aanteekeningen te geven, zoo het werk een drukker kan vinden.

Ik voeg er by dat men in 't Duitsch de reden vindt van de geslachten der Latijnsche woorden.

Maar ik moet daar tegen erkennen, dat het Latijn in de declinatien geheel andere gronden volgt ('t algemeene uitgezonderd, waar in de talen wel moeten overeenkomen) dan 't Duitsch, en met het Grieksch uit eene zelfde ouder en verloren taal schijnt gevormd te zijn.

De wegwerping van de slotletter *r* in casu obliquo schijnt oostersch, en met de uitdrukking van den status constructus in 't Hebreeuwsch overeen te stemmen. — De byvoegingen van *i* in den genitivus en dativus (die oudtijds één waren, zijnde de tegenwoordige genitivu in 't Grieksch, van later tijd) en van *n* (in 't Latijn *m*, even als in de Hebreeuwsche pluralia, een zonderlingheid in die twee talen, die ten aanzien van 't Latijn reeds

door Cicero opgemerkt en beklaagd is!) in de accus. sing. en genitiv. plur. zijn niet buiten den aart der zaak: en deze drie stukken maken de geheele oorspronklijke declinatie der twee talen uit. Echter wijken zy te veel van het Duitsch om er meê te paren; doch beide kunnen een moeder hebben, die de reden van de twee zoo uitéén loopende declinatien bevattede. Zie mijne Algemeene Spraakkunst, zoo de hemel my ooit toestaat haar uit te geven. Want die het na mijn dood mocht doen, zal (ik gevoel het) een verkeerd gebruik van mijne aanteekeningen maken, en my doen zeggen, wat ik nooit gedacht heb. En waarom? Hy zal gedeeltelijk my niet verstaan, en gedeeltelijk my willen verbeteren. Het eerste zal hem doen mistasten; het laatste van den weg helpen. In een samenhangend systema is niets te veranderen. Men mag het wegwerpen, maar verbeteren is er niet aan.

Men werpe my (by den uitgang *stra* of *estra*, *Verh. bl.* 336) noch *minister*, noch *sinister*, noch *dexter* voor. Dat *minister* enz. verbalia van werkwoorden zijn, die in 't Latijn niet bestaan, noch bestaan konden, dan door eene vroegere duitschheid, indien ik het zoo noemen mag, die ook in het Grieksch is, zal ik in mijn Etymologicon aantoonen.

Zoo ook (*verg. bl.* 347) zei men in 't oud platduitsch *enwegh* voor *weg*, adverb. by de oude Amsterdammers *e-weg*, Engelsch *a-way*: »*de bode wart* en wegh *ghesant*." Bruns, p. 274, 308. Zoo *en binnen*, *en nog* enz. 't Engelsch *enough* schijnt zoo ook *a'nough*, even als *a'way*. Ons *genoeg* is zuiver Nederduitsch en wortel

van 't werkwoord. Ik vind ook aldaar p. 329 en elders: »*Se sin alles loves* en boven." Nu zeggen wy *te boven*. In 't voorbygaan merk ik aan, dat men thands onderscheid maakt tusschen *daarboven* en *daarenboven*. *A. woont op de eerste verdieping, en B.* daarboven. *Zy is schoon en* daarenboven *rijk*. Oudtijds schreef men *daarenboven* ook in den eersten zin. *Albrecht van Beijeren vergunt Amsterdam een accijns op het vat bier te zetten van 6 Holl. gr. ende niet* daer en boven.

Uit andere talen heeft men by ons op gelijke wijze zulke woordtjens overgenomen; waar van ik hier slechts een voorbeeld zal bybrengen. *Waar van daan, hier van daan, daar van daan, verr' van daan*, zegt men dagelijks, en sommigen schrijven het allerbelachlijkst *hiervan daan, daarvan daan*, even of *van* by *daar* of *hier* behoorde, terwijl het by *daan* behoort. *Daar van daan* is *illinc; hier van daan, hinc; waar van daan, unde*. En dit *daan* is het Italiaansche, Spaansche en Portugeesche *donde*, van het Latijnsche *unde* gemaakt, en beteekent in die talen, *waar*.

Onde (van *unde*) is eerst voor *waar* (*ubi*) gebruikt, en van daar is gemaakt *d'onde* (*van waar*); het geen, saamgetrokken tot één woord, desgelijks voor het bloote *waar* (*ubi*) in zwang is geraakt, en in 't Spaansch en Portugeesch *de donde* voor *van waar* heeft doen zeggen, even als men in 't Fransch *le lendemain* zegt voor *l'en demain*, en by ons *de duivel* voor *d'euvel*.

Thands zeggen de Italianen beide *onde* en *donde* voor *van waar* (*unde*); de Spanjaards *onde* en *donde* voor *waar* (*ubi*) en *de donde* voor *van waar;* de Portugeezen *onde* en *á onde* voor *waar*, en *d'onde* en *de donde* voor *van waar*. En dit *donde* heeft, als *van waar*, het Fransche *dont* (voor *duquel*) gemaakt; en is by ons in de spreekwijze *van daan* als een adverbium overgenomen;

zoodat *hier van daan* is *hīc*, *unde*, of eigenlijk (*hier* geregeerd wordende door *van daan*) *hinc*, in tegenstelling van *hier heen*, *huc*.

Dat *al* in *alhier*, *aldaar*, *alwaar*, *alzoo*, *aldus*, desgelijks een vreemd inkruipsel is van voor alle geheùgenis, zal ik wel eens opzettelijk betogen. Het is echter geen bloote pleonasmus noch enclyticismus in die woorden, zoo als het somtijds nog in de 18e eeuw was, wanneer men zong: *al in de groene mei*. Het heeft daar de beteekenis van *á* in het Portugeesche *á onde*, *á qui*, 't Italiaansche *all'ora*, by de Franschen tot *alors* gemaakt, enz. als zeide men *te hier*, *te daar* enz. en zoo is het ook met *alsnu* (dat is *al nu*) *alsdan*, *alstoen*, *alhoewel*, *alschoon*.

Hetgeen we (*bl.* 355 *en vlgg.*) in eenige Naamwoorden aantoonden, is even zoo in de werkwoorden. Men spreekt van een stad te *blokkeeren*, met een verbastering van het Fransche *blocquer*. Maar dit *blokker* is het ASax. *belocan*, omsluiten, in ons dialekt *beluiken*.

Voorbeeld is dus ook (*zie bl.* 371) 't zelfde met *urbeeld*, dat is *o'erbeeld*, *overbeeld*. Somtijds vervangt de sissing de labiale adspiratie en dus zeggen wy *zonde* voor 't Deensche *ondt*, kwaad.

VAN HET GESLACHT AAN DE VREEMDE WOORDEN IN ONZE TAAL TOE TE KENNEN.

Elke taal bestaat op zich zelve en die haar spreekt, heeft gronden waarnaar hy spreekt, alschoon zy by hem

niet ontwikkeld mogen zijn. Die gronden heeft hy in de taal opgemerkt, zelfs zonder het te weten, en niet van elders gehaald. En even als hy de beteekenis der woorden door het gebruik kent, kent hy ook hunne affectiën, hoedanig de geslachten zijn. Men moet dus nooit vragen, welk geslacht een woord in eene andere taal heeft, waar het eigenlijk toe behooren mag; maar met welk geslacht het in de taal, waar men 't in heeft overgenomen, gebruikt wordt. Die anders doen om hun geleerdheid te toonen, toonen hunne onkunde in 't geen zy boven alles behoorden te weten. Maar wat beslist dan 't gebruik? Want in dit moet ook weder eene analogie zijn, die de opmerking ons leeren kan.

Over 't algemeen is het zeker een waarheid, dat men de woorden gebruikt in 't geslacht van de taal, waaruit zy by ons zijn overgenomen, hetzij men den uitgang verandert of niet. Het *Collegie*, het *Lycéum*, omdat het uit het Latijn is aangenomen, de *catalogus*, den *kataloge*; de *methode*, de *metropolis*, de *provincie*; het *caput mortuum*. Maar er zijn uitzonderingen in, die natuurlijk zijn, en uit den aard onzer taal voortvloeien, en die voornamelijk de naamwoorden in *um* raken, dan wanneer wy den Latijnschen uitgang weglaten.

Men moet onderscheiden 1°. of er een soortgeslacht is, als steden, landen: het *Rome*; kruiden: de *solanum agreste*. 2°. of de appositie ook plaats heeft: den *juleb*, den *opium*; 3°. of wy 't ook middelijk door het fransch hebben; *mortier*, *pistil*, *telegraaf*. 4°. of de uitgang veranderd dan weggenomen wordt. Die verandering is ten aanzien van namen van steden dus, dat die op *a*, *e* wordt, die op *us* en *um*, *en*, b. v. *Korinthen*, *Egypten*, *Tarenten*, alhoewel men die *e* en *en* al vrij willekeurig verwart, en deze vrijheid den dichteren niet te ontzeggen is. Ten aanzien ven appellativen verliezen zich

a, *us* en *um*, en het zij het overige van den uitgang naar de Hollandsche vorm en uitspraak veranderd worde of niet, het geslacht blijft: *spatula*, *-tel*, *solaas*. Zoo de uitgang geheel weggenomen wordt, is het woord mannelijk: *microscoop*, *telescoop*, *konserf*, enz.

IETS

OVER DE NAAUWE VERWANTSCHAP

VAN HET

OUDE NEDERLANDSCH MET HET OUDE ENGELSCH,

DOOR

Mr. H. J. Koenen.

Die Niederdeutsche Sprache wurde zersplittert: man kann annehmen, dass ihr edelster Theil mit den Angelsachsen auszog; aus dem Schooss der AS. Sprache aber erhob sich mit starker Einmischung des romanischen Elements, verjüngt und mächtig, die Englische Sprache. Zur Volksmundart herabgesunken ist der Friesen und Chauken Sprache, und ein gleiches gilt von einem grossen Theil der Alt-sächsischen; doch so, dass aus den Trümmern eines andern Theils eine eigne Niederländische Zunge neu entstand; obschon diese nicht ganz mit der altsächsischen Grundlage zusammen zu fallen, sondern noch batavische und fränkische Stücke in sich einzuschliessen scheint, deren genauere Ermittelung zu den einladendsten Untersuchungen gehören wird, die auf dem Gebiete deutscher Sprachforschung zunäch bevorstehen.

GRIMM.

Een twaalftal jaren geleden schreef de Brusselsche Academie van wetenschappen de navolgende Prijsvraag uit:

»Er bestaat een groot aantal van stukken, geschreven in de Duitsche dialecten, en behoorende tot de zevende, achtste, negende en tiende eeuwen; zij zijn aangewezen in de Voorrede van den *Althochdeutscher Sprachschatz* van Graff. Maar geheel onbekend zijn bijna geschriften vóór de twaalfde eeuw geschreven in het duitsche dialect, dat in België gebruikt werd. Men vraagt dus: Welke is de oorzaak van het gemis van belgisch-germaansche HSS.? Hoedanig was de taal die vóór de twaalfde eeuw door de Belgo-germanen werd geschreven? Mag men het er voor houden, dat de *Niederdeutsche Psalmen aus der Karolinger Zeit* door Von der Hagen uitgegeven, de *Heliand*, onlangs door Schmeller in het licht gezonden, en eenige andere werken, tot de geschrevene taal behooren, die men in België gebruikte 1)?"

Op deze Prijsvraag is, voor zoo ver mij bekend is geworden, geen antwoord ingekomen. Niemand heeft het dus voor den nederduitschen oorsprong van de daar opgegevene of eenige andere saxische of frankische overblijfselen durven opnemen. Het *Lied van Hildebrand*

1) *Letterbode* voor 6 Aug. 1841.

en Hadubrand, dat in 1812 door de Gebroeders Grimm uitgegeven en toen door hen voor Oudhoogduitsch verklaard werd, is sedert de bearbeiding door Lachmann, vrij algemeen anders beschouwd geworden; daar men sedert het dialect voor eenigzins aan het nederduitsche verwant heeft gehouden, en er thuringsche taalvormen in heeft meenen op te merken. Schmeller heeft er gebruik van gemaakt voor zijn *Glossaruim saxico-latinum*, en een later uitgever, Dr. Chr. Wilbrandt, onderscheidt er den oorspronkelijken frankischen tekst van latere nedersaxische veranderingen in. De *Heliand* wordt door Grimm voor afkomstig uit het Munstersche gehouden; doch hij voegt er de zeer juiste aanmerking bij, dat men zuidelijk en westelijk van Munsterland een vrij aanmerkelijk daarvan verschillenden tongval heeft gesproken 1). En wat de *Nederduitsche Psalmen* betreft, ofschoon die nader bij ons oud-nederlandsch schijnen te komen, het is evenwel niets minder dan zeker, dat zij het eigentlijke taaleigen bevatten, dat in onze hedendaagsche nederlandsche gewesten gesproken of geschreven werd 2).

Waar de geschrevene overblijfselen ons ontbreken, kunnen wij slechts bij gevolgtrekking uit historisch als verwant bekende taaltakken redeneren. De Geschiedenis leert ons de allernaauwste verwantschap, of liever eenzelvigheid, van het Oud-nederlandsch met het Oud-engelsch, of liever met het door het Noordsch nog niet ontstelde Angel-Saxisch, dat naderhand door deensche

1) *Grammatik*, I. 264.

2) »De taalvorm (zegt de Heer Brill) *Holl. Spraakl.* bl. 56, welke uit de Psalmen uit den Karolingischen tijd bekend is, heeft waarschijnlijk nimmer gediend tot voortbrengselen uit het gebied der fraaie letterkunde, welke zich hier te lande vóór de XIe en de XIIe eeuw geheel aan het voorbeeld en de vormen der HD. Schrijvers schijnt aangesloten te hebben."

inmengselen, en nog later door den invloed van het Fransch, aanmerkelijk van aard is veranderd. Alleropmerkelijkst is te dezen opzichte de bekende plaats van Melis Stoke, Dl. I. v. 127 volgg.

»Inghels was Willibroert becant,
Gheboren van Northumberlant.
Ende want de Ingels syn gewassen,
Als men leest, van Neder Zassen,
Conste hi te bet de Vriesche tale:
Dat mach elcman proeven wale."

Deze woorden behoeven naauwelijks eenige opheldering. Door *de Vriesche tale* schijnt men niet zoo zeer het eigentlijk gezegde Friesch, als wel de taal die in geheel Nederland gesproken werd, te moeten begrijpen. Het was toch niet alleen in het eigentlijke Friesland, maar ook in de overige gedeelten onzes Vaderlands, dat Willebrord zich wist te doen verstaan. En het is bekend, dat in den tijd van welken Melis Stoke spreekt, de Nederlanden ten Noorden der Schelde met den algemeenen naam van *Friesland* werden bestempeld. De oorzaak, door welke men den britschen Zendeling zoo gemakkelijk in ons Vaderland verstond, leidt de Kronijkschrijver daaruit af, dat de Engelschen gesproten waren uit de Nedersaxen, die zich ook in ons Vaderland hadden gevestigd, en daar vooral de streek langs de Noordzee bewoonden.

Er is inderdaad niet aan te twijfelen, of die Engelsche Saxen waren oorspronkelijk van denzelfden stam, die aanvankelijk onze Nederlandsche gewesten bewoonde 1). De

1) *Frisii* (schrijft de doorgeleerde Halbertsma in zijne doorwrochte Aanteekeningen op den *Spieghel Historiael*, p. 508) *oblegebantur Saxonibus et Anglis, quorum hi tum collum Chersonesi Taurici, tum oras Rheni inferioris tenentes, utrique mari accolæ, navigationem et piraticam pro tempore exercebant in confinio Saxonum et Frisiorum; illi autem*

grondige kenner der angel-saxische oudheid, Kemble, houdt Hengist voor een frieschen held, en Beda noemt, in zijne Kerkgeschiedenis, onder de Angelsaxen, welke Engeland in bezit namen, uitdrukkelijk de Friezen, de Bructuariërs (mogelijk de bewoners van het Bergsche) de Denen (*Danai*), en de Hunnen (*Hunni*). Er schijnen ook Vlamingen onder te zijn geweest: immers geheel dat gedeelte der engelsche kust, hetwelk zich tot aan Londen uitstrekt, was oorspronkel nederlandsche uitgewekenen bewoond. De s chester (*venta Belgarum*) is aan die landve oorsprong verschuldigd 1). De handelsger

---

per immensum terrarum spatium circa Albin, Wisur numque dispersi, in duas partes dividebantur. Alte termini cum his littora tenebant, et navigationis maritima pericula abhorrescebant. Per se liquet, Saxon qui irruptionem in Britianniam faciebant, et ex hi Saxonibus, qui hodie interiores partes Germaniae t partem Saxonicam esse oriundam. Verg. Arend, *Gesch kunst onder de Angelsaxen*, bl. III, IV.

1) *Messager des Sciences historiques*, 1843, p. 23 relations commerciales et diplomatiques qui existèrent la Flandre et l'Angleterre, serait un travail de la plus Le voisinage des deux pays, les facilités qu'offrait la commodité des abords de nos anciennes côtes maritim relations fort fréquentes, et dès les premiers temps on de notre littoral se rendre souvent sur le vieux sol brita besoins de leur commerce et de leur active industrie. Belges fondèrent de bonne heure des établissements c les peuples de ces contrées. La ville de Winchester l gine. Toute la partie du littoral qui s'avance vers Lon vement habitée par des peuplades de race belge. Dè descente des Saxons chez les Angles, la similitude des ges, du langage, mirent davantage encore les deux pays tard les missionnaires partis d'Ecosse (?) entre autres St convertir les payens de la Flandre au christianisme, et d sanction religieuse aux liens politiques qui unissaient dep ces deux nations."

schen Vlaanderen en de britsche kust heeft deze gemeenschap van oorsprong steeds levendig gehouden, en toen later Willem van Normandije ten jare 1066 in Engeland aan land stapte, waren er onder zijn leger niet minder nederlandsche dan frankische ridders 1). Van daar, dat de overeenkomst tusschen de engelsche en nederlandsche talen vroeger zoo groot was, dat de Nederlanders de na- engelsche steden niet, als thans, in het En- ıar in hunnen eigenen tongval uitbrachten, ge- derscheiden voorbeelden door den Heer Hal- aangewezen 2).

niet de minste der verdiensten van Bilderdijk ·n der algemeene en vaderlandsche taalkennis, en der eersten was, die op deze zeer naauwe hap der beide talen reeds in zijne ten jare 1805 erste maal uitgegevene Verhandeling *over de Ge- er Zelfstandige Naamwoorden* gewezen heeft 3). Engelsch was in dien tijd nog veel minder lan sedert het geval geweest is; en onze groote r kon dus met grond zeggen: »Hunne oude rstaan, is juist wat den Engelschen tegenwoor- ›ekt" 4). De beroemde Grimm heeft eenige ja- die klacht van Bilderdijk op zijne beurt doen Doch sedert heeft men dit gebrek in ruime et grooten ijver verholpen, en is in Groot-Brit- oude Engelsch in verband met de meer en ›dolven overblijfselen van het Angel-Saxisch,

niversalgesch. Th. II. S. 163, 165. Een Schrijver, wien ik er aanhaal, omdat hij eene bijzondere studie van de A. S. gemaakt.

. op den *Spieghel Hist.* bl. 138. Ook bij Hooft vindt men *'den* voor *Portsmouth.*

volgg. der Tweede Uitg.

Dl. II. bl. 77.

:tik, 1e Ausg. S. LXXVII.

met uitnemend gevolg beoefend. Men heeft doen opmerken, dat het germaansche bestanddeel nog altoos den waren grond- en hoeksteen uitmaakt van het engelsche taalgebouw; terwijl over het geheel slechts één vijfde gedeelte der woorden van die taal eene vreemde afkomst verraadt, en eene menigte angelsaxische woorden, welke in de beschaafdere kringen en schrijftaal van Engeland niet meer in gebruik zijn, nog in de provinciale tongvallen van dat rijk zijn bewaard gebleven 1). Men heeft voorts aangetoond, dat de vreemde bewoordingen die het burgerrecht hebben verkregen, meestal dezulke zijn, die afgetrokkene en wetenschappelijke denkbeelden uitdrukken, of zoodanige voorwerpen te kennen geven, die eerst sedert de verovering van Engeland door den Hertog van Normandije en de heerschappij van het huis van Anjou, zijn ingevoerd; en wat de woordvoeging en zamenstelling der volzinnen aangaat, de angelsaxische syntaxis geheel en al den grondslag der engelsche uitmaakt 2). Weinig grammaticale vormen gingen uit het Fransch in het Engelsch over, en de invloed der eerstgenoemde taal bepaalde zich hoofdzakelijk hierbij, dat de vormenrijkdom der angelsaxische verbuigingen en vervoegingen, die in het Fransch gelijk in de meeste romaansche talen ontbreekt, ook uit het Engelsch te loor ging. In het Fransch toch en Provençaalsch, zoowel als

---

1) Het Schotsch bij voorbeeld heeft meer behouden van het oorspronkelijke Saxisch, dan de algemeene engelsche schrijftaal. Het bezit nog vele duitsche woorden die in het Engelsch voor fransche of in 't algemeen voor romaansche hebben moeten wijken, en het klinkt ook van uitspraak meer germaansch. *The Scotch* (zegt Walker) *much more Saxonize in their language than the English.*

2) *The diction and idiom, forming the miror of the soul of nations, are in English as widely different* (from the French) *as the character of the respective people.* Bosworth, *A. S. Dictionary*, p. LXXVI.

in het Italiaansch, Spaansch en Portugeesch, kan men als van eeuw tot eeuw met het oog volgen het verval in buigingskracht en vormenrijkdom dier talen, vergeleken met het moederlijke Latijn. Allengs zien wij de vormen der latijnsche spraakleer hun eigenaardig vermogen verliezen, en tevens hulpwoorden, gelijk artikels en voorzetsels, gebezigd, om de wijzigingen van beteekenis aan te duiden, die de verbuigingen en vervoegingen oorspronkelijk uitdrukten. Eenen tijd lang kwijnen de oude vormen nog voort, en de nieuwe omschrijvende bewoordingen worden zoolang nog met zekere schroomvalligheid gebruikt; maar allengs worden zij door deze laatste geheel verdrongen. De nieuwe omschrijvingen en hulpwoordjes worden meer en meer vermenigvuldigd; en in dezelfde verhouding maken de oude stamwoorden plaats voor zwaarmoedig en omslachtig zamengestelde woorden. Al die omschrijvingen door voorzetsels zijn de moderne talen het eerst binnengeslopen, toen de overstrooming der noordsche barbaren het Latijn en Grieksch volstrekt bedorven hadden, en er uit allerlei oude en nieuwe dialecten dat taalmengelmoes ontstond, waaruit allengskens de romaansche talen zich in de middeleeuwen gevormd hebben, van welker besmetting zich ook de duitsche talen niet geheel hebben kunnen vrijhouden 1).

Ook het Nederlandsch heeft door zijne aanraking met het Fransch dien verminkenden invloed der romaansche talen ondervonden, en wordt te dien aanzien dan ook door wijlen den Hoogl. Lulofs niet ten onrechte »de

1) Het een en ander is in deze aanmerkingen ontleend uit eene welgeschrevene beoordeeling van Bopp, *A comparative Grammar of the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Litthuanian, Gothic, German and Sclavonian languages*, in *The Edinburgh Review*, N°. CXCII. p. 300, 301. Naauwkeuriger dan door iemand anders is voorts de vorming der romanische talen door den beroemden Diez in zijn klassiek werk: *Grammatik der Romanischen Sprachen* in het licht gesteld.

meest geromanizeerde der Germaansche talen" genoemd 1). Om slechts één voorbeeld van den grooteren vormenrijkdom in het vroeger Hoogduitsch en Nederlandsch aan te halen, zij het genoeg op de talwoorden *twee* en *drie* te wijzen. In de eerste der gemelde talen was voorheen voor het mannelijk *zwen*, voor het vrouwelijk *zwo*, en voor het onzijdig geslacht *zwey* in gebruik; terwijl ruim eene eeuw geleden al die drie geslachten in het algemeene *zwei* zijn vermengd geworden. In het Nederlandsch werd tot op den tijd onzer Bijbelvertaling het talwoord *twee* nog gedeclineerd: *twee*, *twëer*, *tweën*, *twee* (Exod. XVI: 29, en 1 Kon. II: 5), waarvan nog in het dagelijksch gebruik de spreekwijze *in tweën verdeelen* is overgebleven. Even zoo met het talwoord *drie*, dat op dezelfde wijze werd gedeclineerd: *drie*, *drieër*, *drieën*, *drie* (Deut. XIX: 3); als ook in het Angel-Saxisch, waarin zelfs *vier*, ofschoon het geene geslachten heeft, nog wordt verbogen: nom. *feóver*, gen. *feovera*, dat. *feoverum*, acc. *feóver*. In die taal wordt zelfs het getalwoord twaalf nog verbogen: nom. *tvelfë*, gen. *tvelfa*, dat. *tvelfum*, acc. *tvelfë*.

Ik geloof, dat de naauwe verwantschap, of liever, volgens Melis Stoke, de eenzelvigheid van het oude Engelsch met het oude Nederlandsch een onderwerp is, dat een dieper en grondiger onderzoek dan er tot heden toe aan ten deel viel, zou verdienen. Onze doorkundige taalgeleerde IJpey heeft er voor vele jaren reeds opmerkzaam op gemaakt: »Hoe veel meer overeenkomst (zegt hij) moet niet wel het Engelsch of Angelsaxisch van de zevende eeuw, toen nog niet ontzuiverd door het Franschdeensch en Latijn, met onze Nederlandsche taal gehad hebben! Er is geen twijfel aan, of zij is met haar vol-

1) *Handb. der Middelned. Letterk.* bl. 349.

komen dezelfde geweest. Alleen de harder of zachter uitspraak en het onderscheid en gebruik van weinige woorden, uitdrukkingen, spreekwijzen, enz. kan eenig verschil gemaakt hebben" 1). Het komt mij voor, dat het aanmerkelijk aantal van middelnederlandsche dicht- en proza-werken, welke sedert dien tijd zijn aan het licht gekomen, eene overvloedige gelegenheid geven om deze opmerking van onzen nederlandschen taalvorscher nader toe te lichten en te bevestigen; en ik zal, ofschoon ik thans dit onderwerp niet in het breede kan behandelen, om anderen daartoe op te wekken eenige weinige opmerkingen mededeelen, die men slechts als proeve van een dieper gaand en vollediger onderzoek te beschouwen heeft.

Ik begin van het lidwoord en het voornaamwoord, welker eerste voorheen enkel tot aanwijzing van enkele voorname levende wezens gebruikt werd (naar de opmerking van Grimm), zoodat het eene soort van adel uitdrukte, die aan sommige, eerst later aan alle zelfstandige naamwoorden werd toegekend 2), omtrent op gelijke wijze als wij thans enkele voorname zelfst. naamwoorden met een kapitalen aanvangletter schrijven. Van die oude gewoonte schijnt het afkomstig, dat het Engelsch nog zoo dikwijls zelfstandige naamwoorden geheel zonder lidwoord bezigt. Men mag op grond der boven aangehaalde opmerking aannemen, dat dit ook in het oud-Nederlandsch het geval zal geweest zijn. Voorts komt ook het onbepaalde engelsche lidwoord *a, an* (een) in het oude Nederlandsch voor, waarin men even als in het Eng. zeide: *a man*, voor *een* man 3). Het bepalend lidwoord *the* komt veel meer met ons *de*, dan met het hoogd.

1) *Geschied. der Nederl. Tale*, bl. 179.

2) *Grammatik*, Th. I. s. 656. Verg. *Overzicht der Lidwoorden in het Platduitsch*, door J. Tideman, op *'t Boec van den Houte*, bl. 160, 161.

3) Men zie Kiliaan, Art. A

der, *die*, *das*, overeen. *It* heeft meer overeenkomst met *het*, dan met het hoogd. *es*.

Het voornaamwoord wordt door Grimm voor het oudste en vroegste bestanddeel der talen gehouden, omdat het telkens moet worden gebezigd, en zich in eenige weinige vormen beweegt, zoodat het zich uit den aard der zaak veel onveranderlijker moet in stand houden dan andere woorden, die in een gedurigen stroom van beweging worden voortgevoerd 1). Het engelsche voornaamwoord nu heeft veel meer overeenkomst met het nederlandsche dan met het hoogduitsche. Het is waar, *I* (A.-S. *ic*) komt bijna evenzeer met *Ich* als met *Ik* overeen; maar het eng. *me* (A.-S. *më* en *mëe*) komt veel nader bij ons *mij* dan bij *mich*. Het tweevoud (*dualis*), dat in het A.-S. zoowel als in het Gothisch nog voorhanden is, heeft in onze taal zoo min als in het Engelsch eenige merkbare sporen nagelaten. Maar het eng. *we* (A.-S. *vë*) heeft weder grootere verwantschap met ons *wij*, dan met het hoogd. *wir*. *Thou* komt even nabij het hoogduitsche als het oud nederlandsche *du* (A.-S. *þu*); maar *thee* staat nader bij het oud-ned. *dy* dan bij het hoogd. *dich*. *He* verschilt weinig van het nederlandsche *hij*, maar staat in geen verband tot het hoogd. *er*. (Het is echter waar, dat er in het oud Duitsch een vorm *hiu* bestond.) Het schotsche *whilk* komt wederom geheel overeen met het hollandsche *welk*.

Gaan wij nu van de voornaamwoorden tot de werkwoorden over, die door Grimm zoowel als door Bil-

1) Men verg. des Heeren L. Ph. C. van der Berghs Opstel *Over de Declinatie en den vorm der Voornaamwoorden in het Oude Nederlandsch* in De Jagers *Taalk. Mag.* II. 386. »Das persönliche Pronomen giebt den ehrwürdigsten Zeugen für die ursprüngliche Gemeinschaft der meisten nach Europa gezogenen Sprachen mit den verwandten asiatischen Stämmen ab." Grimm, *Deutsche Gramm.* I. 337.

derdijk voor ouder dan de naamwoorden gehouden worden 1), dan vinden wij, dat, hoe meer de schat van het vroegere Nederlandsch wordt opgerakeld, des te meer met het Engelsch eenzelvige woorden aan den dag komen. Het nederlandsche *hij heeft* (oul. *hij hevet*) wijst terug naar een werkwoord *heven*, waarvan het naamwoord *have* (bezitting) afkomt; en wat is dit anders dan het eng. *to have?* Het hollandsche *kennen* komt overeen met het schotsche *to ken* (eng. *to know*). Het eng. verledene *he stood* is nog in ons oud ned. *hi stoet*, van *staan*, aanwezig. Het eng. *to look* is hetzelfde woord met het verouderde *looken* (zien) 2). Het oud nederlandsche *ondoen* (losmaken, openen) is het eng. *to undo.* Het oud ned. *hiden* (bergen) is nog over in het eng. *to hide.* Het oud ned. *herk!* (hoor!) is niet anders dan het engelsche *hark, hark!* Het eng. werkw. *to leave* (verlaten) is nog aanwezig in ons verouderde *lavei* (oorlof, afscheid). Het oud ned. werkwoord *scoppen* (schertsen) vindt men wederom terug in het eng. *to scoff* (bespotten) 3). Van daar nog de verouderde uitdrukking *sonder scop* (in goeden ernst). Het oud-holl. *breken* voor het branden der zee, is nog overig in het eng. *to break*, en *a breaker* (een brandingsgolf). Ook ons verouderde *sliten*, van het uitrukken der hairen gebezigd, verdient met het eng. *to slit* te worden vergeleken. Verder het oude *blouwen*, b. v. in *Reinaert den Vos:*

Mochte hi sinen clerk niet blouwen?

(Mocht hij zijn discipel niet *slaan?*) is nog aanwezig in

1) *Deutsche Gramm.* Th. II. s. 5.

2) Zie M. de Vries, Woordenlijst op *der Leeken Spieghel*, bl. 498. Richardson, die in zijn *New. Dictionary of the Engl. language*, nog al eens verwante nederlandsche woorden aanhaalt, heeft blijkbaar dit middelned. werkwoord niet gekend, daar hij alleenlijk het ned. *luchten* als verwant met *to look* vermeldt.

3) Zie Prof. Visscher op den *Ferguut*, bl. 276.

het engelsche *a blow*. Het insgelijks verouderde *quedden* 1) (spreken) is nog te vinden in het oud engelsche *quoth he* (zeide hij); zoo als ons oude *bernen* (branden) in het eng. *to burn;* en *to whip* (geeselen) wordt hervonden in ons oude *wippen*, dat nog door Hooft gebezigd wordt. Ook wordt bij onze oude schrijvers het woord *conforteren* aangetroffen, dat niet anders is dan het eng. *to comfort* (verkwikken). Immers zoo leest men in de *Beatrijs*:

Vercoren lief, mi is soe wee,
Sprect ieghen mi een wort of twee,
Dat mi therte conforteert.

Ook het oud holl. *smijten* (slaan), waarvan men nog in onze Statenvertaling *een smijter* heeft (1 Tim. III: 3), is overgebleven in het eng. *to smite.* En het eng. werkwoord *to neigh* (hinneken, brieschen: van paarden gebezigd) is niet anders dan ons verouderde *neiën.* Zelfs het engelsche hulpwerkwoord *to will*, waarmede in die taal de toekomende tijd wordt gevormd, wordt nog wel eens door onze vroegere schrijvers in dien zin gebezigd 2). Daarentegen mist het Engelsch den lijdelijken vorm des werkwoords, die bij ons door het hulpwoord *worden* gevormd wordt. Wanneer men bij deze opmerkingen de woorden wilde voegen, die nog in de beide talen in levend gebruik zijn, zoude men den oogst kunnen vertiendubbelen. Het was enkel mijn doel om aan te wijzen, hoeveel de laatst ontdekte gedenkstukken onzer oude taal tot deze vergelijking bijdragen.

Dezelfde opmerking dringt zich op, ten opzichte der (zelfstandige en bijvoegelijke) naamwoorden. Men vindt

---

1) *Beatrijs*, vs. 549, 700.

2) Zie Vondel (uitg van Westerman), Dl. XIX. bl. 40. Even zoo vindt men in de Statenvertaling (Obadja, vs. 12), en ook nog bij Beets, *Gedichten*, 2e Uitg. bl. 3, het woord *zouden* (*should*) in den zin van *moesten.*

immers in het oud-ned. nog van *de lefterhand* gesproken, waar ook het Eng. zegt *the lefthand.* In onze oude taal bestond het woord *aal* voor bier, even als het eng. woord *ale.* Ons verouderde *sercoet* (overkleed) is niet anders dan het eng. *surcoat.* Het woord *fisisien* (arts) is het eng. *physisian.* Het eng. *queen* (een aanzienlijke vrouw, koningin) is in ons oude *quene* (een vrouw) bewaard. Het oude *demsterhede* (donkerheid) is het eng. *dimness.* De uitdrukking *sonder gilen*, herinnert aan het eng. naamwoord *guile*, bedrog, misleiding. *Meskief* (ongeval) is eenzelvig met het eng. *mischief. Veteren* (ketenen) is geen ander woord dan het eng. *fetters. Scerne* is *scorn.* Men leest in den *Esopet:*

Die ene beeste drivet gerne
Dander, daer si mach, te scerne.

(Het eene dier maakt, wanneer het kan, het andere gereedelijk te *schande*). Zoo ook wordt in Noord-Holland nog wel van *homlieden* (huisluiden) gesproken, dat waarschijnlijk van het engelsche *home* (huis) afkomstig is. Het oud-hollandsche *waerd-rubbe* is niet anders dan het eng. *ward-robe.* Het eng. woord *delight* wordt ook nog in onzen ouden taalschat gevonden. Immers men leest in *Seneca leven* (bij Blommaert, *Oud Vlaemsche Gedichten*):

Woude die mensche merken wale
Met wie cleinen dinghen
Nature den mensche can henen bringen,
Hine soude hebben soe groot delijt
Goet te ghederne in allen tijt.

(Indien de mensch slechts wilde opmerken, met hoe geringe zaken de Natuur den mensch door 't leven kan heenleiden, hij zoude er zooveel vermaak niet in vinden, om altoos goed te vergaderen).

Ons oude *male*, dat nog in de Statenvertaling des Bij-

bels voorkomt, is wederom het eng. *mail.* Het oud-ned. woord *doemsdag* is hetzelfde als het eng. *doomsday.* Het eng. woord *bacon* (spek) komt overeen met het oud-ned. *baken.* Het eng. woord *back* (rug) leeft nog voort in de oude spreekwijs: *achterbaks* houden. Het eng. woord *wrinkle*, dat Bailey in zijn *Dictionary* van het ned. *wrinkel* (bij Kiliaan) afleidt, is er in allen gevalle oorspronkelijk eenzelvig mede geweest. Het eng. *wealth* beantwoordt aan het nederl. *weelde*, dat ook (volgens Kiliaan) oulings welvaart of rijkdom beteekende. Het schotsche woord *burgher*, dat in het Eng. sints lang door *citizen* (het fransche *citoyen*) is verdrongen, is hetzelfde woord als het oud-nederlandsche *burger.* Het eng. *noon* (de middag) wordt aangetroffen in het oud-ned. *noen*, terwijl eindelijk het verouderde *moude* (aarde, stof) herinnert aan het eng. *mould.* En om slechts eenige bijvoegelijke naamwoorden ter proeve aan te halen: het eng. *dutch* komt geheel overeen met de oud-holl. benaming *duutse.* Het oud-holl. *wers* (erger) is dezelfde woordvorm als het eng. *worse.* De woorden *fine* en *smal* komen even als in het Engelsch in den zin van fraai en klein of gering voor. Het eng. *quick*, voor levend, is ook nog in het oud ned. *kwick* in dezelfde beteekenis voorhanden. Vondel zingt: »In 't *quickste* (tierigste, levendigste) van de May." Eindelijk, het oude *leuk* (laauw) maakt nog een bestanddeel uit van het eng. *lukewarm*, dat noch koud noch heet te kennen geeft.

Komen wij tot de kleinere rededeelen, daar biedt zich weder onder de nog gebruikelijke woorden een groote voorraad aan. Om wederom alleen van het verouderde te spreken, haal ik slechts het bij ons in onbruik geraakte *ende* aan, waarvan door afkorting der zachte *e* het eng. *and* ontstaan is. Het oulings bij ons gebruikelijke *saen* is wederom niet anders dan het eng. *soon.*

Merken wij voorts op, dat de eng. vorm der voorzetsels *up*, *over*, *under*, wederom veel nader met de verwante nederl. voorzetsels *op*, *over*, *onder*, dan met de hoogd. *auf*, *über*, *unter*, overeenkomt.

Vraagt men, waarom de engelsche en nederlandsche talen, oorspronkelijk eenzelvig, weldra zoo ver uit elkander zijn geloopen, terwijl het Hoog- en Nederduitsch zich veel meer bij elkander gehouden hebben: het antwoord is niet ver te zoeken. Het is eensdeels toe te schrijven aan de afzonderlijke ontwikkeling van het Engelsch, daar de beide volkeren door de breede Noordzee van elkander gescheiden waren, terwijl de ingezetenen van Nederland tot het duitsche rijk bleven behooren, en met de overige Duitschers in naauwe betrekking bleven staan; zoodat zelfs nog in de XIde en XIIde eeuw, voor dat zich hier te lande eene eigenaardige letterkunde gevormd had, zelfs Nederduitschers, als Henrick van Veldeck in het heerschende Hoogduitsch schreven. Anderdeels moet men in het oog houden, dat, ofschoon het Engelsch oorspronkelijk zuiver Nederlandsch was, er eene bestendige worsteling heeft plaats gehad, tusschen die oorspronkelijk saxische bestanddeelen, en een telkens meer doordringenden invloed van het Fransch en het kerkelijk Latijn. In het engelsche Gebed des Heeren, bij voorbeeld, ofschoon de meeste woorden van saxischen oorsprong zijn, vindt men drie gallo-normandische woorden: *debt*, *tentation* en *deliver*. Niet zelden heeft dat grondelement der taal de vreemde inmengselen uitgedreven die er allengs in doordrongen; en men vindt zelfs heden ten dage engelsche taalgeleerden, die er op uit zijn om langzamerhand hetgeen het Engelsch van zuidelijke bestanddeelen heeft opgenomen, allengs wederom voor zuiver angel-saxische woorden te doen plaats maken, waardoor de overeenkomst van Engelsch en Ne-

derlandsch wederom zeer zoude bevorderd worden 1).

Men kan van al het boven opgemerkte de overvloedige bewijzen vinden in den grooten Shakspeare, die, om zoo te spreken, een kort begrip is van geheel de engelsche letterkunde. Aan den eenen kant is het saxische element bij hem veel meer heerschende dan bij andere fijner beschaafde engelsche schrijvers, vooral van de achttiende eeuw. Zoo vindt men bij hem niet weinige woorden, die met ons Nederlandsch meer overeenkomen, dan de latere taal van een Johnson, Addison en Pope: b. v. het zelfstandige naamwoord *wreak* (wraak), waarvoor sedert in het Engelsch het woord *vengeance* is doorgedrongen. Aan de andere zijde heeft hij fransche woorden in zijne Treurspelen opgenomen, die het Engelsch sedert wederom uitgeworpen heeft, zoo als,

1) Vooral heeft het engelsche tijdschrift, bekend onder den naam van *Dolman's Magazine*, deze strekking. In het Nummer van Oct. 1845, p. 243, las men dienaangaande de volgende merkwaardige woorden:

»As Englishmen we have to think, to read, to speak in English, and with Englishmen. Surely then, it is a matter of concern to know and understand well our own tongue. How much better then would it be, if in our public and private schools as much attention at least were given to the teaching of English, as of Greek and Latin, that our youths might bring home with them a racy, idiomatic way of speaking and writing their own language, instead of a smattering of Greek and Latin, which they almost forget, and generally neglect in a few years' time! Let our English youth of both sexes be taught to drink deeply of the well of English undefiled! For this a study of Saxon is absolutely needful; for after all, it has bequeathed to us by far the largest stock of words in our language. About the A. S. tongue, there was the strength of iron, with the sparkling and the beauty of burnished steel, which made it withstand with success the attacks that the Norman William and his fawning courtiers directed against it, as they tried in vain to thrust their French into the mouths of the English people." — — »When this shall be done, then may we look forward to a bright period in our country's litterature. We shall have our ears charmed with a flow of sounds as strong as they are sweet and beautiful, instead of, as often now happens, being wearied with a namby pamby gibberish, made up of Greek, Latin and French words with English endings."

om een drietal voorbeelden te noemen, het zelfstandige naamwoord *fardels* (*des fardeaux*), waarvoor later wederom het woord *load* of *burden* is in de plaats gekomen, het voorzetsel *maugree* (*malgré*), voor hetwelk naderhand de woorden *in spite of* zijn begonnen gebezigd te worden; ook het fransche voorzetsel *sans* of *saunce*, waarvoor later wederom het zuiver engelsche *without* is in de plaats gekomen. Deze voorbeelden zouden met talrijke andere kunnen vermeerderd worden. Maar genoeg is vermeld, om te doen in het oog vallen dat er in Engeland altoos een strijd tusschen het germaansche en gallische element bestond, welke aan de engelsche taal haar eigenaardig karakter ingedrukt heeft.

Ook van de nederlandsche zijde is eene toenadering tot de taal onzer britsche naburen, vooral sedert de engelsche letterkunde meer is begonnen hier te lande te worden beoefend, en sedert er meerder gemeenschap met de overzijde des Kanaals is ontstaan, in het oog vallend. Niet alleen onderscheidene woorden, van onze naburen ontleend, maar ook spreekwijzen en woordkoppelingen strekken daarvan ten bewijs: vooral zulke woordkoppelingen, die uit een zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord of deelwoord, met weglating des voorzetsels zijn zaamgesteld; zoo als: *bloedbevlekt* (*bloodstained*), *gemarmerbodemd* (*marble-paved*), en vele andere 1). Die toenadering zal waarschijnlijk nog zeer toenemen. Het zij zoo; mits wij slechts niet den eng. vorm onveranderd overnemen, waar wij het woord reeds in den oorspronkelijken vorm bezaten: zoo als met het woord

1) De Heer Brill, *Spraakl.* bl. 179, erkent, dat zoodanige zamenstellingen ook in 't Gothisch veelvuldig voorkomen, maar zou ze bij ons liever aan Engelschen en Duitschers overlaten; zoo als ook Bilderdijk, *Spraakl.* bl. 408, 410, 414, er tegen heeft gewaarschuwd. Verg. echter Kinker, *Beoord.* bl. 179. In ons Volkslied vindt men reeds:

»Het *Godgevallig* feestlied."

landmail het geval is. Waarom toch dit woord in den engelschen vorm van *mail* onveranderd overgenomen, terwijl wij, bij de ontdekking der stoomkracht, het eng. *steam* te recht door den nederl. vorm *stoom* hebben vervangen?

De overleden Hoogleeraar Kinker heeft in zijne scherpe en scherpzinnige Beoordeeling der *Spraakleer* van Bilderdijk de opmerking gemaakt, dat men dezen de eerste aanwijzing der verwantschap van het Fransch en Hollandsch verschuldigd is. » Zooveel ons bekend is (schreef hij) was onze Bilderdijk de eerste, welke de naauwe verwantschap tusschen het Fransch en het Hollandsch heeft aan het licht gebracht, en die op meer dan ééne plaats in zijne taalkundige werken heeft doen zien, dat vele onzer woorden, welke men vrij algemeen dacht uit het Fransch overgenomen te zijn, integendeel als oorspronkelijk Duitsch, en van daar in het Fransch overgegaan, moeten beschouwd worden" 1). Het kwam mij voor, dat die verdienste nog meerder aan Bilderdijk ten aanzien van het Engelsch moet worden toegekend; en ik heb gemeend, hierop te mogen en te moeten opmerkzaam maken, omdat het mij voorkomt, dat men in den laatsten tijd meer en meer dezelfde uitkomst gevonden heeft als hij, doch zonder altoos den eersten opmerker te noemen. Te betreuren zoude het zijn, indien men de verplichtingen, die onze taalkunde aan dat uitstekend vernuft heeft gehad, in de schaduw stelde om eene of andere willekeurige etymologie of min betrouwbare aanhaling, die hier of daar in zijne werken over de taalwetenschap mogen gevonden worden.

1) *Recensent ook der Recensenten*, Dl. XXXII. bl. 116. In hoe verre de uitspraak juist is, ben ik voornemens nader te onderzoeken in een afzonderlijk opstel: *Over de onderlinge verhouding van het Oud-nederlandsch en Oud-fransch.*

OPHELDERING

VAN

EENIGE WOORDEN

UIT

DER MINNEN LOEP,

DOOR

Dr. *A. de Jager*.

Onder de werken, welker uitgave wij aan de loffelijke, te vroeg ontbonden *Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde* te danken hebben, behoort *Der Minnen Loep* van Dirc Potter, door den Heer P. Leendertz, Wz. bezorgd, en met eene Inleiding en Woordenlijst voorzien. De onderstaande aanteekeningen moeten dienen, om eenige in die Lijst onverklaard gebleven uitdrukkingen toe te lichten. Ik zeg *eenige;* er zijn er onder, die mij voorkomen onjuist geschreven of gelezen te zijn, en omtrent welke men zich vele, en ten slotte nog nuttelooze, moeite zou kunnen geven. Er zijn enkele andere, die ik niet dan met een *ik meen* zou weten uit te leggen, en op het voetspoor van den heer Leendertz heb ik het beter geacht, het getal der gissingen niet te vermeerderen. Men vindt hier dus alleen zulke ophelderingen, die ik oordeelde, genoegzaam gestaafd te zijn.

BECROEDEN, BEROEDEN, B. II. vs. 2480:

List ende behendighe zaken,
Daermen liefde mede mach maken,
En sijn in minnen niet verboden.
Die hem *daer mede wil* beroeden,

Mach mit list ende abele dinghen
Die vroukijns wael bi wilen bringhen
Datmenre off ghewerft den zeghe,
Des men anders niet wail en creghe.

Het Leidsche Handschrift heeft *becroeden. Zich becroeden met iets* is *iets ondernemen*, vroeger ook *zich bekommeren.* Zoo heeft de Teuthonista »Croeden, onderwynden, bewyeren, bekommeren, werckmaken, ondernemen, annemen." Eigenlijk zegt het woord *zich bewegen*, van *roeden, roden, ro-en*, waarvan ook *roeren, rooijen, rollen* en andere uitdrukkingen, welker beteekenis verschillend gewijzigd is, maar altijd *beweging* tot grondslag heeft. *Beroeden* kan derhalve evenzeer als *becroeden* gelden; de *c* of *k* is ingevoegd, of liever vóórgeplaatst. Hetzelfde werkwoord vind ik met *ge* voorop bij Von Schmid, Schwäbisches Wörterbuch, S. 436. *G'roden* is daar *sich geschäftig zeigen*, volkomen dezelfde beteekenis, die *croeden* bij Van der Schueren, en *zich beroeden* of *becroeden* in den tekst heeft.

Von Schmid leidt het woord af van *roden*, oudduitsch voor *bewegen*, en bragt er uit zijn dialect ook nog toe »*krottlen*, sich abmühen; *sich abgrodlen*, sich bis zur Entkräftung abarbeiten."

BEZWICHTEN, B. II. vs. 4148:

Weest vriendelic, ende zonder nijt
Ondect die lieflicke anghesichten
Ende wiltse niet te duen bezwichten,
Datmen die zoete wangskijns root
Schouwen mach in liefden noot.

Onder de verschillende beteekenissen van het middelh. werkw. *beswichen*, oudd. *bisuihhan*, (zie Graff, Sprachschatz, VI. 866) is ook die van *circumvenire.* Neemt

men dit werkwoord in den zin van *omgeven*, *insluiten*, waartoe ook het bijwoord *duen*, d. i. *deun*, aanleiding geeft, dan strookt die verklaring geheel met het verband.

GHEBU, B. I. vs. 1715:

Si di in sinnen so verdoift
Ende ghi staet in sulken ghebu,
Dat ghi ymmer verre van u
Minnen wilt in vreemden steden,
So laet u doch dat sijn ghebeden
Ende settet wail in u ghedacht,
Op dat ghi doch uwes selves acht,
Ende doet versoeken al te voren,
Wye hi is ende waen gheboren, enz.

Bu, *ghebu*, is in het middelh. de gewone vorm voor *bouw*, *gebouw*, zie Ziemanns en Beneckes Woordenboeken. De uitdrukking *in sulken ghebu staen* beteekent *in dien bouw* of *toestand zijn*, *zoodanig gesteld zijn*. Overdragtig komt het werkwoord *buwen* zelf voor B. II. vs. 252:

Die stede ongheveynsde truwe
Ende vast ghelove, *die ik* buwe
In dy, *ende du oick in my*.

Zoo mede in den Tristan, S. 308:

wir buwen die minne
mit gegelletem sinne,
mit valsche unde mit akust,
und suochen danne an ir die lust
des libes unt des herzen.

Mit gegelletem sinne is *met vergalden*, *bitteren zin* of *gemoed*. Doch wat is *akust?* 't Woord komt wel in het oud- en middelhoogduitsch, doch, zoo ver mij bekend is, niet bij ons voor. *A-kust*, *ar-kust*, is *arg-*

kust. *Arg*, d. i. kwaad, is, althans hoogstwaarschijnlijk 1), tot *ar*, *a*, overgegaan. *Kust* is van *kusan*, d. i. kiezen. *Akust* zegt derhalve *slechte keus*, en voorts *kwaad overleg*, *list*, *bedrog*, *oneerlijkheid* enz. 2). Het naamwoord *kust* voor *keus*, is bij ons niet onbekend. In Der Minnen Loep zelf leest men B. IV. vs. 1036, van de Danaïden:

Des nachts, als sy te bedde quamen
Ende sy ghevrolict hadden tsamen,
So dat den mannen slapens lust,
Volbrochten si hoirs vaders kust,
Ende elke dochter sloech ter doet
Horen ooms zoon ende beddeghenoot.

Leven van Sinte Amand, I. 13:

Want van den eersten stonden
Dat dese scriftuere vonden was,
Coes men .xij. manne na das,
Die wijste ende die men meest achte,
Dat si die sterre souden wachten.
Als er een staerf sette men mede
Eenen anderen in sijn stede.
(Magusoy, dits ware sprake,
Heet mense.) In deser ghelike sake
Vergaderden sy in elken jare
Na den custe, *ende quamen dare,*
Up eenen berch, in liege hu niet,
Die men Victoriale hyet.

Dit *na den kuste*, voor *tot de keuze*, had in de Woordenlijst eene opheldering verdiend: nu zou men ligt aan de *zeekust* denken. H woord leeft nog in ons *kust en keur hebben*, *te kust en te keur* 3), in welke spreek-

1) Grimm, Gramm. II. 705. Verg. s. 629.
2) Schilter, Thesaurus, III. 16. Graff, IV. 514.
3) Archief, I. 218.

wijzen alzoo eene herhaling van dezelfde zaak valt op te merken.

RAECKE, B. II. vs. 1602:

Dat bedde — —
Is van allen decsel naect—
Daer gheen decsel op en leet
Van wollen noch van linnen laken,
Noch bonte cleder vanden raecken,
Noch camcaet, noch syden doecken.

Raecke, oudhoogd. *raia*, *rawa*, *raha*, *raga*, is *radius*, weversspoel. *Cleder van den raecken* zijn dus *geweven kleederen.* Ons oude *raaÿe* voor straal, ons (*scheeps*)*ra*, hoogd. *Rahe*, zijn er waarschijnlijk hetzelfde woord meê. Het engelsch zegt *reel*, angels. *hreol*, voor weversspoel; en in een zeer ouden Codex komen onder de weversgereedschappen reeds de *ragin* voor. Zie Graff, Sprachschatz, II. 383, en Schmeller, Bayer. Wörterb. III. 75.

SCHAERNE, B. I. vs. 3064:

Hecuba ghinck sonder schaerne
Ende sloot mit Parijs horen raet.

Deze lezing van het Leidsche Hs. zal te verkiezen zijn boven *saerne* van het Haagsche. *Schaerne, scaerne,* is hetzelfde als *scerne,* d. i. *scherts, spot. Sonder scerne* is *in goeden ernst.* Om het rijm vindt men meermalen *scaerne* of *scaren;* Ferguut, vs. 5114:

Die naen sprac: houdi u scaren'
met enen hertoghe ben ic garsoen,
lietti mi varen, ic en hads wat te doen,
dat ghi met mi hout u spel.

Scaren houden wordt hier verwisseld met *spel houden*. Zoo ook vs. 1943:

> — *keyen, die hilt sijn sceren*
> *met mi; levic, het sal hem deren.*

Van Velthem, fol. 279:

> *Die Vlaminge* hilden daer haer sceren,
> *Ende braken daer op hare tenten,*
> *Ende daden luden haer instrumenten.*
> *Si wilden, seiden si, overtrecken,*
> *Ende haer vianden daer bestrecken,*
> *Oft men soud'em leveren wych!*

Van Velthem verklaart dit door »hielden daar haar schaaren bijeen." 't Beteekent: *schertsten, namen den schijn aan.* Zij wilden hunne vijanden *bestrecken*, d. i. niet »betrekken, aantasten," maar *bestrikken, in den strik vangen.*—*In scerne*, tegen *sonder scerne* overstaande, was eene zeer gewone uitdrukking, b. v. ald. vs. 430:

> *al dat ghi seit nemic* in scerne

Nieuwe Reeks van Werken der L. Maatsch. II. 162:

> *Maer inne segt niet* in scerne.

bl. 166:

> *Ende dies verstaet niet* in scerne.

en dikwerf elders.

SCHOUWE, B. II. vs. 1819:

> *Soe wael dient Gode Hein ende Han,*
> *Ghelijck doet een beyheven man,*
> *Al staet die een in hogher* scouwe.

Schouwe verklaar ik hier door *aanschouwen, aanzien.* De zin is: »Hein of Hans (een gemeen man) dient God even zoowel als een geestelijk persoon, al staat de een

(de laatste) op hooger standpunt geplaatst." Zoo ook B. IV. 846, waar van de verstootene Vasthi gezegd wordt:

Dit was een die meeste vrouwe,
Die leefde in der werlt schouwe.

d. i. dit was de grootste, hoogstgeplaatste vrouw, die *in het aanschouwen* (*voor de oogen*) der wereld leefde. Dus in Der Leken Spieghel, B. I. Cap. 46, vs. 44, van de zich badende Bathseba:

Daer si vri waende sijn, die vrouwe,
Jeghen alle oghen schouwe.

Doch op eene derde plaats bij onzen schrijver, B. III. vs. 894:

Sulken eynde creech die vrouwe
Van hoerre vulre minnen scouwe.

is hetzelfde woord voor het anders gewone *scout*, d. i. schuld. »Zulk een einde kreeg de vrouw, *door de schuld* van hare onreine min." *Scouwe* voor *scout* wordt meer aangetroffen, b. v. Boec van den Houte, vs. 79 (de var.) *bi onsen scouwe*, door onze schuld. Van Velthem, fol. 205:

In desen verdriete, in deser armoeden,
Lach Florens die grave in hoeden
Van hem allen, sonder scouwen,
Twee nachte ende meer, in groten rouwen.

Zie — niet de aanteek. van Le Long, maar die van — prof. Jonckbloet, in zijn Specimen de Velthemio, p. 123.

SMUCKEN, B. I. vs. 1114:

Een zwaert gaf hi hoir in die hant,
Doe hi van daen ruymede tlant.
Groet ghescrey ende misbare
Dreef die minnentlike care.
Wenende stoet si, sere bedruct.
Hoe minnentlike haer herte smuct

Na horen lieven leyden gast,
Dien si so lieflic ende vast
Verkoren hadde bij Venus dwanghe.

Smukken is in sommige duitsche dialecten een geluidnabootsend woord, ter aanduiding van het *kussen*, anders in 't hoogd. *schmatzen*, bij ons *smakken* of *klappen* geheeten. De spreekwijze: *jemanden küssen, dass es schmatzt*, luidt bij ons: *iemand kussen, dat het klapt. Schmuck-hand* is de *kus-hand.* Het engelsch zegt *a smack* en *to smack.* Het *smukken* van Dido *na haren lieven droeven Eneas* kan verstaan worden van de *kussen*, die zij hem na zijn vertrek nog uit het volle gemoed toewerpt; of ook van het *smachtend* of *snakkend* verlangen des harten, waarmede zij hem natuurt.

SOMME, B. II. vs. 245:

Ach, wat mag die sake sijn,
Dattu verghetes die havene mijn,
Die du tot so menighen sommen
Manlic over hebs ghezwommen?

Som, voor *getal* genomen, levert hier een goeden zin. *Tot zoo menigen sommen, tot zoo menigen getale,* is *zoo menigmalen, zoo dikwerf.* Bilderdijk heeft deze plaats des ouden dichters, uit den brief van Hero aan Leander, in zijne Krekelzangen, I. 4, dus nagevolgd:

Vergeet gy wie u wacht in Sestos hollen wal?
Of vreest gy 't woest gebruisch, zoo dikwerf *doorgezwommen,*
Van golven, die den wind vertorend tegenbrommen?

Wat te sierlijk, dunkt mij, voor den briefstijl.

TAEM, B. II. vs. 1770:

— als een wijff van goeden naem
Hoir selven set in sulker taem,
So moet ymmer die eer zwacken.

De zin van dezen regel moet zijn: » (als eene vrouw van goeden naam) zich op zulke wijze, in dier voege, gedraagt.'' *Taem* is dus het naamwoord van het werkwoord *temen*, passen, voegen; nu *tamen*, hoogd. *ziemen*, oudd. *zeman*, onvolm. verl. tijd, *zam*. *Taam*, van den verl. tijd van *temen* gemaakt, beteekent dus *passing*, *voeging*, *schikking*, *gesteldheid*. Van dit naamwoord is mij geen tweede voorbeeld bekend, doch zijne vorming is naar de regels der spraakkunst juist. Bovendien bestaat er het naamwoord *ontame*, Belg. Mus. I. 346:

Want die prophete uut uwen rade
Verdoemt den vrecken, om de blame
Dat hi tgraen sluut na ontame
Vore hem, die bidt in uwen name.

Na ontame is blijkbaar wat wij zouden zeggen: *zoo als het niet betaamt*, *op onbetamelijke wijze*. Meer bekend zijn de bijv. naamwoorden *getame*, *betame*, *ontame*, *onghetame*, betamelijk, behoorlijk, gepast, aangenaam; of het tegendeel daarvan. Lancelot, B. II. vs. 15476:

Si seide: Het en es niet getame
Datmen vor u nome sinen name.

M. Stoke, I. 417:

Als lxxx ende twee was ghescreven,
Nam Diedric, de Grave van Cleven,
Grave Florans dochter ende vrou Aden,
Met groter feesten, met hoghen daden,
Als hem beden was betame.

en III. 412:

Hi soude — doen dat hem es betame.

N. Werken van de L. Maatsch. III. St. II. 117:

dats, daer ic om vergrame;
want het dunct mi ontame.

Taalk. Magazijn, IV. 38:

Dus ist sere onghetame,
Dat ghi keytive sout seggen blame
Den rechtighen van enegher scout.

Belg. Mus. IX. 119:

(*Maria*) *wort den Here alsoe* betame,
Dat noyt haer weerde en was volscreven.

Het werkw. *temen*, *getamen*, *getemen*, *betemen*, intusschen, komt bij onze ouden niet altijd in dezelfde beteekenis voor, en is wel eens moeijelijk te verklaren. Het was niet, gelijk thans, uitsluitend onpersoonlijk, maar werd, zoo als Grimm dit van het middelhoogduitsch getuigt 1) ook in andere dan den derden persoon gebezigd. Duidelijk is de beteekenis van *betamen*, *passen*, *voegen*, Meijer, Nalezingen, bl. 107:

Al was Karle harde rike,
Nochtan ontfinc hi willechlike
Dit prosent, dat men hem dede.
Ende noch heden eest sede,
Dat die liede gerne nemen,
Dat nochtan niet soude getemen
Genen prince.

Horae Belgicae, III. 11:

tierst dattie coninc die niemare
ghevreischte, dat Floris sijn kint
Blancefloere so hadde gemint,
dat hi el ne ghene name
nemmermere, die hem ghetame,
oft mens hem ghehingede ende liet also,
doe balch hi harde ende wart onvro.

d. i. »zoodra de koning de tijding vernam, dat Floris zijn kind Bl. zoo beminde, dat deze nimmer een ander

---

1) Gramm. IV. 236.

die hem beter *voegde*, zou nemen, of men het hem toestond of niet, toen werd hij verbolgen en droevig." P. 22:

ic weet wel dat hi mi niet gheteme
ende mi niet en bestaet van heme
ende hem niet van mi te rechte;
hi es van so hoghen gheslechte
dat ic sijns werdech niet en bem.

en p. 92:

here, seit hi, ghi en saget nie so grote minne
als Blancefloer ende haer ghesellinne
Claris hevet, want si slapen te samen.
Dat dochte mi, here, so wel ghetamen.

Karel de Groote, bl. 27:

Doe dedemen die vrouwe eerlike
Ter erden, alse wale betam
Selker vrouwen loefsam.

bl. 42:

Die brochgravinne vander stede
Voer met hare vriendelike,
Ende menege andre vrouwe rike,
Alse wel selker maegt betam.

bl. 63:

So en sout genen coninc getemen
Te nemene al sele een wijf;
Die so gelevert hadde haer lijf.

Van Velthem, fol. 440:

Daeromme is nieman die getame
Hem (den keiser) *te eerne, van alden lieden.*

Van Heelu, vs. 8822:

— si lagen alsoe naect
Als si ye worden geboren,
Daer si bleven verloren.

Der groeter heeren lichamen,
Soe dat mense niet met namen
Kenlike en mochte sunderlinge,
Als hen beteemde, *ter eerden bringen.*

Der Minnen Loep, B. IV. vs. 758:

Dat een man sloeghe sijn wijff
Doot off dat hise verleemde,
So waert recht ende beteemde,
Datmen tlijff mitten live betale.

Nieuwe Werken der L. Maatsch. IV. 52.

Nu betaemt *dan telker uren*
Lantheren, dien doghet es bequame,
Dat die mare van sinen name
In groter erliker wijsheden
Vermaert warde in vele steden.

bl. 66:

Sweren, dat betaemt *niet heren.*

en elders. Doch deze beteekenis geldt niet overal. Huydecoper vond het werkw. *getemen*, bij M. Stoke, II. 432:

Emmer dat hi scoudich ware
Sinen maghen openbare
Te dienen, dan enen vreemden;
De (die) *nochdan dat* gheteemden,
Dat si daer toe gaven raet,
Ende holpen met alre daet,
Dat sijn vader wort ghevaen.

en verklaarde het door *van zich verkrijgen, gedoogen.* Die uitlegging voldoet zeker wel aan het verband: »die (magen) *verkregen van zich, gedoogden*, raad te geven en hulp te bewijzen, om Florens te doen vangen.'' Doch hoe komt *geteemen* aan die beteekenis? Dit verzuimt Huydecoper aan te wijzen. Hij zegt »uit dit *teemen* is, in een' anderen zin, gesprooten ons *betaamen.*'' Ons *be-*

tamen intusschen heeft geen anderen zin, dan dien het niet alleen reeds, blijkens de bovenstaande plaatsen, ten tijde van M. Stoke had, maar die ook reeds aan het oude *zeman* bij Otfried en Notker wordt toegekend. De beteekenis van *gedoogen*, zoo zij juist is, moet dus integendeel uit die van *betamen* in den nog gebruikelijken zin, zijn voortgevloeid, en de vraag is: hoe heeft dit plaats gehad?

Grimm heeft reeds opgemerkt, dat *weinens zi gezam* niet kan verklaard worden door: *si fand es angemessen zu weinen*, maar alleen door: *es gebührte ihr wol, es war ihr nicht unanständig*. Men had (zegt hij) de keus tusschen twee wijzen van uitdrukken, persoonlijk: *weinens zi gezam*, en onpersoonlijk: *weinen ir gezam;* de beteekenis komt op een uit. *Het weenen voegt haar* zeggen wij nu alleen, en niet: *zij voegt het weenen* of *des weenens;* maar toen men het laatste zoowel als het eerste zeide, had het laatste ook dezelfde beteekenis als het eerste. In plaats van *zij voegt des weenens*, zeggen wij: *zij heeft aanleiding* of *reden tot weenen*. Zoo verklaart dan ook Von der Hagen in zijn Glossarium op Der Nibelungen Noth de uitdrukking: *si gezam weinens*, die daarin eenige malen voorkomt, beter nog dan Grimm, door: *sie hatte* Ursach *und* Fug *zu weinen*. Die persoonlijke vorm toch drukt niet anders uit, dan wat in hetzelfde werk, met onpersoonlijken vorm, vs. 4994 gezegd wordt:

Si sprach: min vil lieber brüder, z'wiu raetestu mir daz?
chlagen unde weinen mir *immer* zaeme *boz*.

Deze beteekenis nu, *Ursach und Fug haben*, houd ik voor de naast bijkomende, om den persoonlijken vorm van *getemen* bij de onzen weder te geven. *Het betaamt mij* zegt: *het voegt*, *past*, *schikt* of *lijkt mij; ik betaam van dit* of *dat* even zoo: *ik heb voeg*, *aan-*

leiding, *reden*, of *lust tot dit* of *dat*; met andere woorden: *ik acht dit* of *dat voegzaam* of *betamelijk*. Bij deze verklaring blijft men in beide vormen bij de oorspronkelijke beteekenis; iets, wat men van die van Huydecoper en anderen na hem niet zeggen kan. Tusschen *van zich verkrijgen* en *gedoogen* is reeds aanmerkelijk onderscheid, maar beide missen alle verband met *decere* en *convenire*, d. i. met wat het woord eigenlijk en oorspronkelijk uitdrukt. De aangehaalde plaats uit Stoke luidt dan, dat »de magen *reden* vonden," dat »zij het *betaamlijk* achtten" enz. En op deze of dergelijke wijze meen ik, dat de andere plaatsen steeds verklaard kunnen en behooren te worden. Maerl. Spieg. Hist. III. 149:

Ghi siet wel die waerheit das,
Dat ic u mochte u leven nemen;
Maer ic en can des niet getemen.

d. i. ik vind dit niet betamelijk. Van Velthem, fol. 431:

Wacht die dit aldus nemen,
Ende der onsaliger dinc getemen,
Eest van morde, eest geroeft,
Eest gestolen, eest onthoeft, enz.

Le Long zegt: »wacht u voor degene, die van sulke elendige dingen *praten*." Hij dacht aan ons *geteem*, *teemachtig* enz. De kronijk zegt: wacht u voor degenen, die onzalige dingen van moord enz. *betamelijk* achten, ter verkrijging van geld. En zoo ook de anders niet duidelijke plaats, fol. 340:

Want daer een vriende hebben waent,
Ende dan also hebben getaemt,
Dat hi op haren troest es comen
Onder sine vianden; si dan gomen
Hoe si ne bedriegen mogen gereet:
Dits een vreselijc beheet!

d. i. waar iemand meent vrienden te hebben, die het *betaamlijk geacht hebben* dat hij in vertrouwen op hun woord onder zijne vijanden is gekomen, en dan overleggen, hoe zij hem best bedriegen mogen: dat is eene vreeselijke belofte! Lancelot, B. III. vs. 14983:

Die coninginne loech ende sprac doe an
Den roden riddere, ende seide: keitijf,
Hoe temedi *dit scone wijf*
Dus te mesvoerne, ende om niet?

Reinaert de Vos, vs. 2211:

Ne bewaent niet, edel coninc,
Al bem ic een aerminc,
Hoe mochtic sulke moort getemen?

Willems zegt *gedoogen*: maar wordt men wel gezegd *te gedoogen* wat men zelf doet? 't Is: hoe zou ik *behagen* kunnen *vinden!* Zoo ook van het *behagen* of *goedkeuren* van God, Der Minnen Loep, B. III. vs. 593:

Daer om seg ic u naerstelic,
Dat ghi u dier zaken hoedet;
Want ghi dat selve wael vermoedet,
Dat God des niet en wil ghetemen,
Dattet goeden einde mach nemen.

Nieuwe Reeks van Werken der L. Maatsch. II. 65:

Dan radic wel dat men bejaghe
Ane den keyser, dat hi neme
Dese jonfrouwe, dat hi gheteme.

Op deze plaats wordt gezegd: »*ghetemen* kan hier niet anders beteekenen dan *toestaan, gedoogen.*" Ik meen, dat deze beteekenis geen zin geeft. Hoe kan de keizer gezegd worden *toe te staan,* dat hij zelf *neemt?* Er staat: »dan raad ik, dat men van den keizer verkrijge, dat hij *goed vinde*, deze jonkvrouw te nemen."
Walewein, vs. 7740:

— Het ware grote sonde
Dadic den riddre tleven nemen:
Hoe soudt mijn herte moghen themen?

Leven van St. Amand, II. 142:

Nu laet ons hier exemple nemen,
Wat Christus hier up wilde ghetemen
Ons te bewisene, daer hij dit sprac
Tote sinen jonghers.

Ik zie wederom niet, hoe *gedoogen* hier plaats zou kunnen vinden. Christus vond *goed* of *dienstig*, ons wat te leeren uit de gelijkenis. Belg. Museum, VI. 43:

Ofse alle so voeren, die zijn van dien,
Sen sonden sulc werck niet zo lichte ghetemen.

Willems zegt aan den voet der bladzijde: *zich veroorloven*, doch in de lijst achter het deel: *tamelijk vinden.* Wat nu van de twee geldt? Als *tamelijk* voor *betamelijk* genomen wordt, is de laatste opheldering juist geraden. Hiermeê zal nu ook wel genoeg aangevoerd zijn, om mijn gevoelen te staven. Ik doe alleen nog opmerken, dat volgens Graff, V. 661, de grondbeteekenis van *betamen* in *tam* ligt, met welke afleiding ook prof. De Vries instemt; zie mijn Magazijn, IV. 82.

De noot van Willems deed mij daar het onderscheid opmerken, dat wij tusschen *tamelijk* en *betamelijk* maken. Het eerste geldt voor *redelijk*, *matig*, *middelmatig;* het tweede voor *behoorlijk*, *billijk.* Die onderscheiding ligt niet in de woorden, en is eerst in lateren tijd ontstaan. Gelijk *ziemlich* in 't hoogduitsch, had *tamelijk* oorspronkelijk bij ons alleen den zin van *betamelijk*, b. v. Leven van Jezus, door prof. Meijer, bl. 63: *Mar Martha ghinc onledech achter huse, om die herberghe* temelec *te bereidene.* Bl. 97: *Hen is nit* temelec *dat men nemt der kinder broet ende ghevet den honden.* Der Leken Spieghel, B. II. Cap. 58, vs. 1:

Doe die magheden tamelijc
Begaedt hadden dat salighe lijc, enz.

B. III. Cap. 9, vs. 48:

Hebt liever dat ghi haer gheeft
Tamelijc *daer si bi leeft*,
Dan dat hare een ander gave
Daer ghi beide scande hadt ave.

Ten tijde van Kiliaan had *tamelijk* nog de ware beteekenis van *decens*, *conveniens*; maar ook tevens reeds de verzwakte van *temperans*, *mediocris*. Tegenwoordig kennen wij aan 't woord, gelijk onze naburen aan *ziemlich*, alleen de laatste toe; boven hen hebben wij vóór, dat, om de eerste uit te drukken, ons *betamelijk* ter dienste staat, hetwelk zij missen.

LIJST VAN WERKEN,

DE NEDERLANDSCHE TAAL BETREFFENDE,

SEDERT 1830 IN BELGIE UITGEKOMEN.

De verschijning van het werkje: *Vlaemsche Bibliographie, of Lyst der Nederduitsche Boeken, in België sedert* 1830 *uitgegeven* (*door* F. Snellaert) *Gent*, 1851 (104 blzz. in 8vo), zijnde N. 1 der *Uitgaven van het Willems-Fonds*, heeft mij in staat gesteld, eene vroeger (Archief, III. 415) gedane belofte te vervullen. De toegezegde opgave geschiedt hier derhalve over een ruimer tijdvak, dan ik mij eerst voorstelde. Zij is getrokken uit het werkje van Dr. Snellaert, doch door mij zooveel doenlijk aangevuld. De Lijst van den verdienstelijken Vlaming is mij voorgekomen, voor meerdere volledigheid en naauwkeurigheid vatbaar te zijn. Uitgaven van oude schrijvers zijn door mij alleen opgenomen, wanneer daarbij gevoegde Aanteekeningen voor de taalkunde van bijzonder belang te achten zijn.

J. L. M. Somers, *Drie Vraagstukken over de Filosofische Nederduitsche Spraakkunst beantwoord*. Antwerpen, 1830; 89 blzz. in 8vo.

De hier bedoelde vraagstukken zijn: *Over de hoeveelheid der letteren; over de klankteekens*, en *over de enkele en dubbele vokaalspelling*.

P. B[lommaert], *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche Tael.* Gend, 1832; 20 blzz. 8vo.

J. van der Linden, *Grondregels der Nederduytsche Spelkonst, volgens de nieuwste en beste brabandsche Taelkundigen*, enz. Brussel, 1832; 116 blzz. 8vo.

N. J. V. C. Musseley, *Nederduytsche Spraekkunst, naer de spelling der keurigste hedendaegsche schryveren opgemaekt.* Kortrijk, 1832; 178 blzz. 8vo.

J. Vereeken en J. van der Linden, *Rudimenta of gronden der Vlaemsche tael over de Woordvoeging uytgegeeven.* Brussel, 1833; 86 blzz.

P. Behaeghel, *Nederduytsche Spraekkunst*, Brugge 1833; 60 blzz. 8vo.

Ik vermoed, dat dit werk een uittreksel is uit des Schrijvers vroeger uitgegeven *Nederduytsche Spraakkunst*, zeker de lijvigste die onze taal bezit, daar zij niet minder dan *drie* zware octavo-boekdeelen beslaat. Het *eerste* Deel voert het jaartal 1817; bij de twee overige vindt men er geen. De laatste aflevering is in Junij 1830 en dus kort voor de omwenteling verschenen. Het werk is aan koning Willem I opgedragen, die de uitgave er van heeft ondersteund.

Van den Bossche, *Grammaire Flamande ou Hollandaise à l'usage des Français qui veulent apprendre l'une ou l'autre de ces langues, et des Hollandais ou Flamands qui veulent apprendre le français.* Lille, 1834; 220 blzz. in 12°.

Landstael van België, Gent, 1834.

Nederduitsche Letteroefeningen, Gent, 1834; 320 blzz. in 8vo.

In dezen bundel zijn van taalkundigen aard:

Ph. Blommaert. *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche Tael* (bl. 11—30). In 1832 reeds afzonderlijk uitgegeven, zie boven.

Lambin, *Oorsprong van den naam der stad* Ypre (bl.48 tot 50). *Landstael van Belgie* (bl. 203—217). Waarschijnlijk hetzelfde als boven.

J. F. Willems, *Over eenige oude Nederlandsche vloeken, eeden en uitroepingen* (bl. 218—230, en bl. 301—303).

C. P. Serrure, *Beoefening der Moedertael te Leuven*, (bl. 231—267).

Lambin, *Verkoren*, *verloren* of *verzworen Maendag* (bl. 305—307).

Olinger, *Nieuw Vlaemsch-fransch Woordenboek*. Mechelen, 1834.

J. de Jonghe, *Iets over de volksbeschaving*, *en een woord over de Vlaemsche tael.* Brugge, 1835; 36 blzz. 8vo.

W. van West, *Belgische Spraekkunst*, *in 't fransch*. St. Truiden, 1836; 334 blzz. 8vo.

J. F. Willems, *Rymkronyk van Jan van Heelu*, *betreffende den slag van Woeringen*, *van het jaer* 1288, *uitgegeven met ophelderingen en aenteekeningen.* Brussel, 1836; 649 blzz. 4°.

J. F. Willems, *Reinaert de Vos*, *Episch Fabeldicht van de* 12e *en* 13e *eeuw*, *met aenmerkingen en ophelderingen.* Gent, 1836; 352 blzz. 8°. met *elf* platen, *Tweede Uitgave*, bezorgd door Dr. A. F. Snellaert, ald. 1850; 404 blzz.

J. F. Willems, *Belgisch Museum voor de nederduitsche Tael- en Letterkunde*, *en de Geschiedenis des Vaderlands.* 10 dn. Gent, 1836—46; 8vo.

De taalkundige bijdragen in dit belangrijk werk zijn voornamelijk:

J. F. Willems, *Over den oorsprong*, *den aert*, *en de natuurlijke vorming der Nederduitsche Tael.* (D. I. 3—20 en 209—223).

Proeven van Belgisch-Nederduitsche Dialecten. (bl. 33—39, en vele andere).

Lambin, *Iets over de Spotnamen, aan Belgische steden gegeven* (bl. 270—275).

Th. van Loo, *Lof der Nederduitsche Tael* (Dichtstuk), (bl. 304—312).

J. F. Willems, *Elnonensia* (bl. 381—395). Ook afzonderlijk uitgegeven, zie beneden.

Lambin, *Straettael van Ypre.* (bl. 396—407).

J. B. Courtmans, *Zonderlinge tael te Zele.* (bl. 447 tot 453).

Overeenkomst van het Zeeuwsch en het Vlaemsch, (D. II. bl. 48—53).

J. F. Willems, *Over de Geschilpunten ten aenzien van het schrijven onzer Tael*, (bl. 78—92).

J. F. Willems, *Over het schrijven van* de *of* den, enz. (bl. 341—355).

J. F. Willems, *Voorrechten van het oude Vlaemsch*, enz. (bl. 387—395).

J. David, *Over de regelmatigheid in de spelling bij de oude Nederduytsche schrijvers* (D. III. bl. 42—53).

J. David, *Over de Bilderdyksche Afwykingen van het gewoon schryfgebruik in Holland* (bl. 126—155).

J. F. Willems, *Over de woorden:* antwoord, antwoorden enz. (bl. 224—230).

Beslissing der Koninglyke Commissie, wegens de Geschilpunten in het schryven der Nederduitsche Tael (bl. 286 tot 290). Stukken, daartoe betrekkelijk (bl. 342—357, 411—442. D. IV. bl. 100—101, 427—447).

J. H. Bormans, *Verslag* enz. (Uittreksel, zie beneden) (bl. 291—341).

F. L. Michiels, *Over het beoefenen der Moedertael* (bl. 358—362).

C. Duvillers, *Beklag en verontweerdiging wegens het verbannen, uit de tael, van het expletivum* en *by ontkenningen.* Dichtstuk. (D. IV. bl. 1—6).

F. A. Snellaert, *Iets over den toestand onzer Tael- en Letterkunde.* (bl. 14—34).

J. F. Willems, *Hans, hansa, hanse.* (bl. 156—169).

Gielerstael (D. V. bl. 71—75).

P. van Duyse, *Spreekwoorden aen geestelijke zaken ontleend.* (bl. 192—233 en 454—458).

J. F. Willems, *Brief aen Prof. Bormans, over de Tweeklanken* ij *en* uu. (bl. 234—255).

Lyst van Nederlandsche Voornamen. (bl. 388—423).

J. F. Willems, *Vlaemsche Taelklucht.* (D. VIII. bl. 72—90).

F. A. Snellaert, *Bydragen tot de kennis van den tongval en het taeleigen van Kortrijk.* (bl. 156—201).

G. D. Franquinet, *Proeven van woordafleidingen.* (D. X. bl. 33—44 en 128—142).

J. Bormans, *Brief over de Elnonensia en de Oudnederlandsche Versmaet.* (bl. 158—219) *Antwoord* daarop *van* J. F. Willems (bl. 220—238).

J. F. Willems, *Elnonensia. Monuments de la langue romane et de la langue tudesque du* 9e. *siècle, contenus dans un manuscrit de l'abbaye de St. Amand, conservé à la bibliothèque publique de Valenciennes, découverts par Hoffmann de Fallersleben, et publiés avec une traduction et des remarques.* Gand, 1837; 34 pp. 4o. — *Deuxième Edition*, Gand, 1845; 67 pp. 8o.

L. d'Hulster, *Verslag over de Verhandeling van den heer Behaeghel ter oplossing van het vraegstuk in* 1836 *door het Staetsbestuer voorgesteld over de geschilpunten ten aenzien der spelling en woordenbuiging der nederduitsche tael.* Gent, 1838; 89 blzz. 8o.

L. d'Hulster, *Woordenlijst voor spelling en uitspraek.* Gent, 1839; 136 blzz. 8o.

Beslissing van de koninglijke Tael-commissie. Brussel, 1839.

J. F. Willems, *Beslissing der koninglijke Commissie wegens de geschilpunten in het schrijven der nederduitsche tael, en uittreksel van het daerover ingeleverde verslag.* Gent, 1839; 76 blzz. 8o.

J. F. Willems, *De Brabantsche Yeesten, of Rymkronyk van Braband, door Jan de Klerk, van Antwerpen*, 2 dn. Brussel, 1839 en 1843; 1684 blzz. 4o.

Ch. van Durme, *Vlaemsche Spraekkunst ten gebruike der scholen, overgenomen door de Centrale Commissie van het lager onderwys. 8e. uitgave.* 2 Stukken, Gent, 18 . .; 166 blzz. 12°.

W. van West, *Nederduitsche Spraekkunst*, 2 dn. St. Truiden 1839; 140 blzz. 12°.

J. David, *Nederduitsche Spraekkunst*, 2 dn. Mechelen 1839; 256 blzz. 8°.

Mussely-Boudewyn, *Beknopte nederduitsche Spraekkunst naer de spelling der koninglyke Commissie opgesteld.* Kortrijk, 1840; 8°.

J. Pietersz, *Nederduitsche Spraekkunst voor meer gevorderden.* Brussel, 1840; 276 blzz. 8°.

Leerboek van de voornaemste regels der nederduitsche versificatie en dichtkunst, gestaefd door voorbeelden van de beste schryvers; met een voorwoord van J. F. Willems. Turnhout, 1840; 23 blzz. 8°.

Ch. F. Vésin, *la Cryptographie dévoilée, ou l'art de traduire ou de déchiffrer toutes les écritures, appliqué aux langues Française, Allemande, Anglaise, Latine, Italienne, Flamande et Hollandaise*, etc. Bruxelles, 1840; 331 pp. 8°.

J. F. Willems, *Van den derden Edewaert, coninc van Engelant, rymkronyk geschreven omtrent het jaer* 1347, *door J. de Klerk, van Antwerpen, en uitgeg. met Aenteekk.* Gent, 1840; 84 blzz. 8°.

Vlaemsche Tael. Samenspraeken tusschen den Minister van oorlog, den generael Van der Smissen en den Minister van binnenlandsche zaeken, door Y. Antwerpen, 18 . .; 16 blzz. 8°.

F. A. Snellaert, *Iets over den Toestand onzer Tael- en Letterkunde.* Gent, 1840; 21 blzz. 8°.

P. de Decker, *Du petitionnement en faveur de la langue flamande.* Brussel, 1840; 48 blzz. 8°.

Lettres pour servir de matériaux à l'histoire des deux introductions du système linguistique neerlandais en Belgique. Bruxelles, 1840; 144 pp. 8°.

De Middelaer of Bijdragen ter bevordering van Tael, Onderwijs en Geschiedenis [*onder redactie van prof.* J. David] 3 dn. Leuven 1840—1843; 1926 blzz. 8°.

De belangrijkste taalbijdragen in dit werk zijn:

K. J. Bogaerts, *Over onze Nederduitsche kanselredenaers.* (D. I. bl. 38—43, 159—172, 330—339, 406—411, 587 tot 603).

H. Peters, *Moedertael.* (bl. 57—66).

J. D[avid], *Over het gebruik van* deszelfs, denzelven *enz.* (bl. 67—72).

H. Peters, *Vertoog over de Nederduitsche Spelling* (bl. 113—141, 237—253, 463—477. D. II. bl. 191—173 D. III. 138—144).

Iets over het gebruik der hulpwoorden hebben *en* zijn (bl. 515—525). Overgenomen uit mijn *Taalkundig Magazijn*, D. II. bl. 315 en volgg.

J. H. Bormans, *Mijn Verslag* (Zie dit werk beneden) (bl. 552—566. D. II. bl. 189—205, 570—587).

J. D[avid], *Over de Accenten.* (bl. 604—615).

J. D[avid], *Aenmerkingen, Bedenkingen en Vragen,* met *Antwoorden* daarop (gedeeltelijk ontleend aan mijn *Magazijn*) (bl. 57—67 en elders).

L. Delgeur, *Dorisch* en *Jonisch, Hollandsch* en *Vlaemsch.* (bl. 174—184).

C. P. Serrure, *Over de Inrigting en Samenstelling van een Algemeen Nederduitsch Woordenboek.* (bl. 277—286).

C. P. Serrure, *Proeve van een Leuvensch Idiotikon.* (bl. 286—299).

F. van Goor, *De beoefening der Vlaamsche Taal.* (bl. 551—569).

J. B. Janné, *Iets over de Spraekkunstelyke Bewoordingen.* (D. III. bl. 73—83).

F. van Goor, *Een woord over mijne Spelling.* (bl. 84 tot 99).

[J. A. Alberdingk Thijm], *Iets over* cht *en* gt *als slot-*

letters. (bl. 197—233) *Antwoord van* J. D[avid] (bl. 204—207).
J. B. Janné, *Syntaxis der Substantiva.* (bl. 244—259).

J. H. Bormans, *Verslag over de Verhandelingen, ingekomen bij het Staetsbestuer van België, ten gevolge der taelkundige prijsvraag voorgesteld bij koninglijk besluit van* 6 *September* 1836, *uitgegeven op last der Commissie, benoemd om dezelve Verhandelingen te beoordeelen.* Gent, 1841; 624 blzz. 8°.

Voor wie dit werk niet mogt kennen, is de opmerking niet overtollig, dat wat hier onder den nederigen naam van *Verslag* is geleverd, eene beschouwing van verscheidene vraagpunten der taal bevat, die door grondigheid en scherpzinnigheid uitmunt, en het boek eene blijvende waarde bijzet.

J. F. Willems, *Brief aen professor Bormans, over de tweeklanken* Y *en* UU. Gent, 1841; 24 blzz. 8°. Ook in het *Belg. Museum* voorkomende, zie boven.

J. David, *Redevoering uitgesproken by de opening van het Taelcongres in de promotiezael van de Gentsche Hoogeschool.* Gent, 1841; 8 blzz. 8°.

Handboek voor de spelling der nederduitsche tael, gewyzigd naer de schryfwyze, aengenomen door de algemeene maetschappy ter bevordering van de nederduitsche tael- en letterkunde. Gent, 1841; 56 blzz. 12°.

C. L. de Vrieze, *Aenleiding tot de nederduitsche Spraekkunst.* Deynze, 1841, 2 dn.

Kortbondige Vlaemsche Spraekkunst, volgens het taelstelsel van Des Roches, Terbrugge, Visscher enz. Brussel, 1841; 12°.

J. J. de Cloet, *Essai sur les langues Française et nationale. Supériorité de celle-ci sur la Prèmière.* 2e Edition. Tirlemont, 1841; 52 pp. 12°.

L. Goethals, *Quelques Réflexions sur le pétitionnements en faveur de la langue flamande.* Bruxelles, 1841; 8°.

G. J. Dekker, *Beredeneerd Woordenboek voor de hollandsche en fransche talen.* Brussel, 1841; 2 dn. 2499 blzz. 8°.

P. Spinnael, *Notice historique sur l'origine et l'étymologie des noms de* Bruxelles et Brabant. Bruxelles, 1841; 31 pp. 8°.

. F. Willems, *Redevoering, uitgesproken by de opening van het Vlaemsch feest, in de promotiezael van de gentsche Hoogeschool.* Gent, 1842; 8 blzz. 8°.

F. A. Snellaert, *Taelcongres en Vlaemsche feest, gehouden te Gent den* 23 *en* 24 *October* 1841. Gent, 1842; 80 blzz. 8°.

Buelens, *Vlaemsche Tael- en letterminnende Protestant.* Antwerpen, 1842; 32 blzz. 8°.

P. van Duyse, *De Spellingsoorlog, luimig heldendicht in 4 zangen, met aenteekeningen.* Gent, 1842; 223 blzz. 8°.

J. B. Courtmans, *Nederduitsche Spraekkunst, naer C. J. Beijer en N. Anslijn N. Z.* Gent, 1842; 147 blzz. 12°.

J. David, *De Geestenwareld en het Waarachtig Goed, Gedichten van W. Bilderdijk, uitgeg. met inleiding, analyse en* [ook *taelkundige*] *aenteekeningen.* 2e uitgave. Leuven, 1842; 179 blzz. 8°.

Olinger, *Nieuw vlaemsch-fransch Woordenboek. Nouveau Dictionaire flamand-français, où l'orthographe est fixéé d'une manière uniforme d'après la décision de la Commission royale.* 3e édition. Malines, 1843; 720 pp. 8°.

Nederduitsche Spraekkunst, ten gebruike voor collegiën en middelbare scholen. Brussel, 1843; 186 blzz. 8°.

P. Behaegel, *Verhandeling over de vlaemsche Spelkunst, byzonderlyk ingerigt ter beslissing van de geschilpunten der geleerden omtrent de Spelling.* Brugge, 1843; 272 blzz.

H. Conscience, *De sleutel der gezuiverde Spelling.* Antwerpen, 1844; tabel in plano.

P. F. van Kerckhoven, *Vlaemsch Taelverbond. Volledige Beschryving der Algemeene Letterkundige Vergadering en van het daeropvolgende Feest, gehouden te Brussel, 11 Febr. 1844, met eene Inleiding.* Antwerpen, 1844; 103 blzz. royaal 8°.

Bundel, inhoudende alle vlaemsche en fransche schriften die ter verdediging der vlaemsche tael verschenen zyn en nog verschynen zullen. Antwerpen, 1844.

J. F. Willems, *Discussions à la Chambre des Représentants du royaume de Belgique, sur l'orthographe flamande.* Gand, 1844; 8°.

H. van den Hoven, *La langue Flamande, son passé et son avenir. Projet d'une orthographe commune aux peuples des Pays-bas et de la Basse-allemagne. Avec une carte des divers territoires où l'on parle le Nederduitsch.* Bruxelles, 1844; 102 pp. 8°.

J. Bon, *Vlaemsche Spraekkunst, volgens het belgisch taelstelsel. 2e uitgaef.* Brussel, 1844; 12°.

A. F. Snellaert, *Bydragen tot de kennis van den tongval en het taeleigen van Kortryk.* Gent, 1844; 48 blzz. 8°. Afzonderlijke uitgave van het *Belg. Museum*, zie dit werk.

F. J. van den Bossche, *Verhandeling over de vlaemsche tael, in vergelijking met de hollandsche.* Aelst, 1845; 8°.

J. F. Willems, *Mémoire sur les noms des communes de la province de Flandre-Orientale.* Bruxelles, 1845; 4°. Overgedrukt uit het *Bulletin de la Commission centrale de statistique.*

F. van de Velde, *Nederduitsche Spraekkunst, ten gebruike van collegiën en middelbare scholen.* 3e uitg. Brussel, 18..; 186 blzz. 18o.

F. van de Velde, *Nederduitsche Prosodie.* St. Nicolaes, 1846; 8o.

J. F. J. Heremans, *Beknopte Nederduitsche Spraekkunst, ten gebruike der scholen van middelbaer onderwys.* Gent, 1846; 59 blzz. 12o.

J. F. J. Heremans, *Beknopte Nederduitsche Versificatie.* Antwerpen, 1846; 28 blzz. 12o.

L. Delgeur, *Rymwoordenboek der Nederduitsche tael, voorafgegaen van eene beknopte Prosodia.* Mechelen, 1846; 300 blzz. 16o.

J. Nolet de Brauwere van Steeland, *Z of S. Twee Brieven aan Dr. J. N. Wolf.* Brussel, 1846; 30 blzz. 8o.

G. D. Franquinet, *Verhandeling over de Gothische Litteratuer, gevolgd van eene Vormleer, eene keus van Stukken en een Woordenboek.* Leuven, 1846; 119 blzz. 8o.

G. D. Franquinet, *Noordsche Litteratuer. Verhandeling over de Völo-Spâ, met mythologische en taelkundige noten. Voorafgegaen van eene inleiding over de Edda van Soemund den Wyze.* Antwerpen, 1846; 130 blzz. 8o.

J. de Jonghe, *Handboek der nederduitsche tael- en letterkunde, ten dienste der gestichten van middelbaer onderwys.* Brugge, 1847; 186 blzz. 8o.

Le Baron de Reiffenberg, *Observations sur la Langue et la Littérature Romanes, et Notice d'un recueil de proverbes flamands.* Bruxelles, 18..; 19 pp. 8o. Bulletin de l'Acad. Royale.

Sleeckx et van de Velde, *Dictionnaire complet français-flamand.* Bruxelles, 1848; 1516 pp. 8o. —

Volledig Nederduitsch fransch Woordenboek. Brussel, 1850; 888 blzz. 8o.

J. David, *De ziekte der Geleerden, in zes Zangen, Gedicht van Mr. W. Bilderdijk, uitgegeven met inleiding en aenteekeningen.* Leuven, 1848—1853; 508 blzz. 8o.

Tot hiertoe zien van dit werk vijf afleveringen of zangen het licht. Gelijk het vroeger vermelde dichtwerk van Bilderdijk, mede door denzelfden Hoogleeraar gecommentariëerd, vereischt het hier eene plaats, wegens de vele taalkundige opmerkingen, die onder de aanteekeningen voorkomen. Ik meen, dat het werk als *nadruk* wordt beschouwd, en als zoodanig niet bij ons mag worden ingevoerd. Ik betreur dit, en wensch, dat de Hooggeleerde Schrijver bij eene nieuwe uitgave moge besluiten, de Zangen en de Aanteekeningen ieder afzonderlijk te doen uitgeven; of dat anders, met zijn goedvinden, de laatsten alleen door een noord-nederlandsch boekhandelaar in 't licht verschijnen. Er is mij geen werk bekend, dat meer de schoonheden van onzen Hoofddichter doet uitkomen en dat tevens geschikter is, om den smaak voor het schoone in de poëzij te vormen en te veredelen, dan de commentarie van den leuvenschen Hoogleeraar. Ik verbeeld mij, de verzen van Bilderdijk eenigermate te hebben bestudeerd; doch wil gaarne bekennen, uit de Aanteekeningen van Prof. David nog altijd te leeren. Mogt hij, na de voltooijing van *de Ziekte der Geleerden*, de bewerking van eenig ander meesterstuk van onzen Dichter ter hand nemen!

J. J. de Smet, *Essai sur les noms de villes et communes de la Flandre orientale.* Bruxelles, 18..; 10 pp. 8o. (Bulletin de l'Académie Royale).

Ch. van der Vorst, *Nieuwe Belgische Spraekkunst, volgens de spelling van Des Roches, Terbruggen, Visschers, Bon, Renier, Behaegel en andere.* 2e druk. Leuven, 1849.

F. A. Snellaert, *Redevoering over de noodzakelyk-*

heid om met de lotgevallen van 's lands tael- en letterkunde bekend te zyn, gehouden by het openen van den leergang over de geschiedenis der nederlandsche tael- en letterkunde, in het Vlaemsch Gezelschap *te Gent.* Gent, 1849; 8 blzz. 8°.

G. J. Dodd, *de Moedertael, tydschrift.* Brussel, 1849, 8°. (Wordt [in 1851 althans] nog voortgezet).

Ik geef dit tijdschrift hier eene plaats, bloot op den titel afgaande.

Comiteiten ter verheerlyking der Vlaemsche tael. Verzameling der stukken uitgegeven ter inrigting van een algemeen petitionnement tot het terugeischen der Vlaemsche taelregten. Brussel, 1849—50; 24 blzz. 4°.

Handelingen van het nederlandsch Congres, gehouden te Gent. Gent, 1850; 180 blzz.

Zie den inhoud reeds vermeld Archief, III. 411 en 412.

P. Visschers, *Nieuw vlaemsch-fransch Woordenboek.* Leuven, 2 dn. 18..; 8°.

P. Jonglas, *N. Anslijn's Proeven, hoe men het onderwys in de nederduitsche tael by kinderen tot eene wezenlyke oefening des verstands kan maken. Eene handleiding voor onderwyzers.* Gent, 1850; 66 blzz. 8°.

Rudimenta of gronden der nederduitsche tael, vermeerderd met vragen over den inhoud enz. Gent, 1850; 87 blzz. 8°.

P. Lansens, *kort taelkundig onderzoek naer de bevolkers van West- en Oost-Vlaenderen.* Dixmuide, 1850; 20 blzz. 8°.

Provinciale Raed van Antwerpen. Beraedslaging over de noodzakelykheid van het ambtelyk gebruik der nederduitsche tael in de vlaemsche provinciën. Antwerpen, 1850; 16 blzz. 8°.

J. H. Bormans, *Leven van Sinte-Christina de Wonderbare, in oud-dietsche rijmen, naar een perkamen-*

ten handschrift uit de 14e of 15e eeuw, met inleiding, aenteekeningen en andere bijvoegsels; voor de eerste mael uitgegeven. Gent, 1850; 591 blzz. 8o.
Zie Archief, II. 285.

J. H. Bormans, *Fragment d'un ancien roman du cycle de Charlemagne, en vers thyois (vieux flamand) avec une introduction et des notes.* Bruxelles, 18..; 29 pp. 8o.

V. H. van den Hove, *De verbuiging der oud-, middel- en nieuw-nederduitsche Sprake.* Brussel en Gent, 1850; 76 blzz. 8o.
Reeds vermeld Archief, III. 84.

V. H. van den Hove, *Staeltjen der volksprake in 't hertogdom Sleswig.* Antwerpen, 1850; 15 blzz. 8o.

L. de Baecker, *Les Flamands de France. Etudes sur leur langue, leur littérature et leurs monuments.* Gand, 1850; 406 pp. 8o.

J. M. Dautzenberg, *Beknopte Prosodia der nederduitsche tael.* Antwerpen, 1851; 32 blzz. 8o.

C. L. de Vrieze, *Verhandeling over de redeneerkundige ontleding.* 1851.

M. van der Voort, *Redevoering over de noodzakelykheid om de tael den vreemdeling nuttig te maken. (Uitgespr. op het Congres in* 1851). Brussel, 1852; 11 blzz. 8o.

Ontwerp van een Nederlandsch Woordenboek. Verslag der Commissie op het Congres te Brussel in 1851. Brussel, 1852; 52 blzz. 8o.

Handelingen van het derde Nederlandsch Letterkundig Congres, gehouden te Brussel, in 1851. Brussel, 1852; 256 blzz. 8o.

Zie den inhoud der *Eerste Aflevering* in 't Archief, III. 412; uit de *Tweede* kunnen daar nog een paar opstellen in het fransch bijgevoegd worden van L. de Baecker, over

„de noodzakelijkheid van een Vlaamsch onderrigt in de scholen van lager onderwijs in Fransch Vlaanderen," bl. 241—250.

P. Bogaert, *Toegepaste Spreekwoorden. Een boek voor het Volk.* Gent, 1852; 112 blzz. 8°.

P. Lansens, *Bydrage tot de kennis van den oorsprong en de beduidenis der Geslacht- of familienamen.* Brugge, 1852; 48 blzz. 8°.

J. van Beers, *Nederduitsche Spraekleer ten gebruike van Hooge-, Middelbare- en Normale Scholen, Onderwyzers, Meergevorderden, enz. Naer de beste bronnen bewerkt.* Antwerpen, 1852; 236 blzz. 8°.

V. H. van den Hove, *Fragmenten uit den Heliand* (1853).

K. F. Stallaert, *Lyst van Nederduitsche Werkwoorden, die oudtyds met den Ginitief verbonden werden.* Antwerpen, 1853; 39 blzz. 8°.

GEMENGDE OPMERKINGEN, BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

ADRIAEN VERWERS GEVOELEN OVER HET GEBRUIK VAN BASTAARDWOORDEN. — In zijn werk: *Nederlants Seerechten, Avaryen en Bodemeryen*, enz. (Amst. 1730) laat Verwer zich, bl. 202 en volgg., aangaande het gebruik van bastaardwoorden dus uit:

»In den draedt der Tale, by ons hier gebesigt, hebben wy gepoogt ons, soo vele als met 's Lesers nut bestaen konde, te houden aan eigen Nederduitsch: doch, daer dat nut het anders voorschreef, ons weder geene bastaert-Termen ontsien. Vele sullen er niet op denken, dat wy in onse Gemeenen Lants-tale (*lingua communis*) hier als eenen Regel hebben, welke den onderdaen, soo lange de Overheit selve niet anders voorgaet, op sulk gebruik de heele mate stelt: en hy is dese;

»*Soo menigmael als de Stoffe is* dogmatycque, *wort 'sy met vrucht in eigen Nederduitsch beschreven: Doch* critycque; *en van reden-twist wesende; nuttelijker als noch met hare bastert-termen.*

»*Mr. Hugo de Groot* bewaerheidt ons dit met levendige proeven; want syn *dogmatycq* boek der *Inleidinge tot onses Lants Regtsgeleertheit* schrijft Hy in *eigen* Nederduitsch: in 't tegendeel in syne bewuste *Apologie* ofte *Verantwoordinge*, dat een *critycq* boek is, behoudt Hy de aengenomene bastert-Termen. Syn vermogen anders, weten wy overvloedig, ging verre genoeg, om, voor die Termen, proef-houdent Nederduitsch op te dis-

schen: maer 't is, soo onse Regel segt, om de meerdere nuttelijkheid; dat, hoe kundig men sij, men sulx met opset, voor dien tijt soo doet: omdat men geswindt begeert verstaen te wesen; en den Lezer, voor al, geene studie wil brouwen op de vertaelde Termen; welke doch in allen gevalle daer maer van eigene verdigtinge syn, ende niet van de aenneminge der Republijke. De Stijl en Maniere van procederen in Regtssaken is *critique* stoffe. Daerentegen alle Verhandelinge van reets bepaelde Wetenschappen en Konsten is *dogmatyke. Simon Stevijn*, in der tijt Vesting-bouwmeester van wijlen onsen Stadhouder Prins Mauritz van Oranje, heeft dus alle syne Wiskonstige Gedachten in plat Nederduitsch op papier gebracht; hoe wel in vry gebrekkig Grammaticael, in *genus* en in *casus:* een ingeslopen verval daer 't alle het Tijt-genootschap, toen selfs ook Mr. *Hugo* de *Groot* schreef, wel iets aen feilde.

»Ende dit is dan de wijse, waer op onse groote Auteuren hier mede omspringen: ende dat wel namentlijk, (seggen wy met onderscheit) in de *Gemeenen Lants-tale* onses Nederduits.

»Want wat de 1) *Rhetorijke vorme* der selver onser tale betreft, dese en behoeft onder den voorgeroerden Regel niet te staen (ik verstae dien trant, welke maer by *Rhetorijke Schrijvers*, gelijk den Heer Drost *Pieter Corneliszoon Hooft* en den Dichter *Joost van den Vondel*, wel meest sedert 1625, ook in de Prose is ter handt genomen). Sulk een *Rhetorijke Schrijver* en heeft geene haeste, of hy geswind verstaen werde oft niet: daerenboven is de swier syner tael-vorme niet eigen aen saken, betrekkelijk tot Konsten ende Wetenschappen des Lants; maer alleen voor 't uitbeelden van Hertstochten,

1) *Ciertale*, Hooft, Tacit. Jaerb. XVI. 2.

in Historien, in grootsche Redenvoeringen, in Opdrachten en Rijmen; eene maet-tale uitbedenkende, om des Lesers geneigtheit voor dien tijt in te nemen en te buigen naer die Hertstocht henen daer 't voorwerp moet belanden. Van dese maet-tale plooit en fatsonneert Hy de woorden, de silben, ja de letteren, en meetse als met den passer af; om met vingeren en duimen te wijsen, op wat Musyknoten men zyne prose te lesen hebbe, om de Herts-tocht en 1) Sangerige Vloeijentheit, die Hy 'er met synen uitersten geest in heeft gekookt en in gestooft, by den eersten opslag te ontdekken en na-te-galmen. Aen welke *Rhetorijke Schrijf-wijse*, terwijl wy nu hier in syn, wy geerne willen toemeten, datse *in hare classis* is opperst-lofwaerdig, en voortreffelijk en heerlijk, soo voor sulke geestige Meesters, als voor onses Lants Gemeene tale selfs; in opsichte van die beweeglijke en hoogvliegende kracht, die Sy'er, met soo luttel verplooijinge, gelijk eene letter ofte silbe af oft aen, in weten te wege te brengen; waerlijk, eene kracht, waerin geene tale in heel Europe by de Onse halen kan: derhalven wel waerd, om in de Republijke ook te bouwen en voort te zetten; ja wy passen, met *Tacitus* 2), hierop toe, ***Dat yder eenen, van hen, de Nakoomst syn eere toeweegt.*** Synde om niet tegen te spreken, dat stoffen tot deze *classis* behoortig, als men haer in Gemeenen-Lants-tale beschreef, met veel magerer gevalligheit opkomen. Soo als geproeft kan worden; de Historie-boeken van *Emanuël van Meteren*, van *Pieter Bor*, en van *Lieuwe van Aitzema*, by die van den Drost *Pieter Corneliszoon Hooft* vergelijkende. Mijne eigene Opdracht hier voor schoeije ik self daer mede naer. Doch aen de andere syde moeten geene Nieuwelingen onder onse Rhetorijk-meesters

1) *Cadance*, Hooft, Tacit. Jaerb. IV. 61. X. 11, 3.
2) Jaerb. IV. 35.

uitspatten om hen te vermeten, (*Hooft* noch *Vondel* lagen op dese hoogte niet) dat hunne Tael-Vorme, aldus maer naer Sangerige Vloeijentheit gesnoeit, daer inne ook voortaen de leest van 't heele Nederduitsch moet uitmaken. Evengelijk als de Dansmeesters niet moesten wanen, dat hunne gepaste bewegingen op mate voortaen het voorschrift alleen hadden te wesen van alle onsen voettredt lanx de openbare straten. Neen. Onse *Rhetorijke* tael-listen hebben te weten; dat haerluider *Vorme* eigentlijk maer is sekere Vryheit (*licentia*) in de Gemeenen-Lants-tale; gelijkerwijse als hier in Holland, in opsichte van 's Lands Versterfrecht, is de Vryheit van te bevelen by Uitersten Wille: onse geleerde Voorouders hebben die ook *Rijm-Verlof* (*licentia Poëtica*) gedoopt gehad.

»'t Is derhalven in onse *Gemeenen-Lants-Tale*, ofte *Lingua Communis*, dat de leest van 't Nederduitsch sit: *in die Tale*, waer in *Hooft* en *Vondel*, de Architecten van ons Rhetorijk, sich eerst lange jaren doorsult ende doorkoornt hadden, eer sy tot dat ander, als ietwes verhevens en Academisch, overgingen: *in die Tale*, daer en de volle regelmate van Letterkunst t' huis legt, en teffens minst in te onthouden valt: want onse woorden spelt sy geheel uit en sonder snoeijinge. (de dagelijxe Uitsprake onser tonge en behoeft, even soo weinig als 't in andere talen geschiet, sich daerom hier niet aen te binden; hebbende weêr allomme hare eigene *Mode.*) In *die selfde Tale*, segge ik; welker gereede en gemakkelijke studie ons doorset tot de diepste gronden onser Tael-geleertheit; waer toe men, met *hardnekkig* niet anders dan die krap-gesnoeide *Rhetorijke* Tale te willen bouwen, hem selven de deure bot toesluit, met gevaer van eeuwig breeke-been te blyven. Deze *Lants-tale* is het dan, welke, by ons hier tot proef-stuk gevolgt, ook in het algemeen daer toe is om'er (buiten Digtmate en

Hertstochten) alle stoffe van de Republijke in te beschrijven; ende die gereedt en gemakkelijk is van studie, sedert dat, onder anderen, de Staten des Landts, in deselve, ons hebben toebedient gehadt Hun eigen boek der Bybel-vertalinge in proef-houdende Letterkunst; waer by yder geleerd Nederlander, 't sy van wat Provincie, maer weinige uren werk heeft om sich eene gangbare volkomenheit in onse Moedertale te grondvesten: ja, te gemakkelijker noch; om dat Sij, nu sedert alle dien tijt volmaekt-Grammaticael wesende, van geene *auctoritative* veranderinge des onderdaens ontfankelijk blijft. Dit is niet alleen soo by ons, maer selfs overal in alle landen van Politie en van Orde. Eene *Gemeene-Lants-tale* is *Juris Publici*. In 't *Rhetorijk* alleen ende in de *Uitsprake*, als *Juris privati* synde, heeft *Mode* en veranderinge van den onderdaen plaats; ook wel verbeteringe, al naer dat de *Critique* daer in sterker angeset, ende hooger gevordert, raekt. Dese korte rede is wel waerd om op te merken: want sommige onser Taellisten, blind in Staet-kunde hier over, ende niet verder siende dan hun studeer-kamer lang is, schoon noch zoo welmeenend, hebben hier in gedwaelt. Tot Slot dan ondertusschen; Al wie hem onder Ons tot schrijven begeeft, heeft nu keure en vryen wille tot sulk eene houdinge, 't sy *Gemeenen-Lants*, 't sy *Rhetorijke*, als syne rang, syn talent, en syner stoffe hoedanigheit 't selve met onderscheit of eischt of gedoogt."

In de Voorrede verklaart dezelfde Schrijver zich, aangaande het veranderen der oude spelling, op deze wijze:

»In welk geval het een zeer gemeen ding is, maer ook onverdraeghelyk slegt; dat de uitschrijvers eener latere eeuwe de vryheid gebruiken van het Aeloude schrift telkens over te gieten in haerluider tegenwoordigen mallen swier van tale en spellinge: 't welk beter anders

waere. (Als ik immers mijn over-over-grootvader nu heden in Print zal snijden: is 't dan vragens-waerd; of het geschieden moet naer de eigene oude schilderije; in hair, baerd, en kleedinge? dan of ik het doen moete op syn hedendaegsch? Want seker dat vryheitje kruipt over van *letteren* tot *silben*, en van *silben* tot *heele woorden*; en van *woorden*, hebbe ik het wel gesien, tot *saken*; daer by dan komende dat de uitschrijver sich der *saken* niet en verstaet, soo is die peil licht te trekken, waer syne bescheidenheit ons al kan henenslingeren."

ANTWERPSCH DIALECT. — In het Derde Deel van het belgisch tijdschrift *Taelverbond*, geeft de heer J. A. de Laet een verhaal, getiteld *het Lot*, met uitdrukkingen in het antwerpsch dialect, nu en dan door aanteekeningen opgehelderd. Ik ontleen daaruit de drie volgende.

Bl. 48. »*Labbaeijen* [in de uitdrukking: *'t was een erger leven, als of gansch het dorp er aen 't* labbaeyen *was*]. Kiliaen geeft dit woord nog met de breede beteekenis van *epulari*, *parasitari*. By onze landlieden rond Antwerpen, en mogelyk ook wel elders, wordt het steeds in eenen meer bepaalden zin gebezigd en beteekent daer een feest dat, buiten het eigentlyke bruiloftfeest, door jonggehuwden aen geburen en verdere bekenden wordt gegeven. Dit labbaeijen werd wel eens van de wet en zelfs van de hoogere geestelykheid verboden. Men zie daerover het Belgisch Museum, D. I. blz. 313 et seq. Weiland schynt het woord, noch in deszelfs verbalen, noch in deszelfs substantivalen vorm te kennen, en geeft slechts het vermoedelyk verwantschapte *labbei*, klappei, snapster, benevens het werkw. *labbeijen*, dat hy met *snappen* verklaert."

Bl. 50. »*Monken* [in de uitdrukking: *Het was als of*

ze monkte *en iets op het hart had dat ze niet gemakkelyk kon verkroppen.*] »Een antwerpsch idiotisme, dat des te meer verdient in de schrifttael te worden opgenomen, daer we eigentlyk voor het fransche *bouder* geene andere gelykweerdige uitdrukking bezitten."

Bl. 53. »*Boontje.* [in de uitdrukking: *daerby bezag ze den Peer met een paer waterige oogen, als hadde zy metterdaed* een boontje *voor hem in het zout liggen.*] d. i. Als ware zy op hem verliefd geweest. Om dat spreekwoord wel te verstaen, hoeft men te weten, dat het vleeschdeel van den os, hetwelk men gewoonlyk verkiest om gezouten en gerookt te worden, by onze landlieden het *boontje* genaemd wordt."

HOLLANDSCHE BRIEVENSTIJL. — In hetzelfde tijdschrift (D. III. bl. 447) komt een getuigenis voor aangaande onzen brievenstijl, dat al te vleijend is, om het niet over te nemen. De heer P. de Decker, in eene Levensschets van J. F. Willems, zegt aldaar:

»Ik heb de gansche briefwisseling des H. Willems te zien gehad; eene verzameling der kostbaerste autografen voorwaer. De Hollandsche letterkunde inzonderheid is er puik vertegenwoordigd; men vindt er eene reeks brieven van Bilderdijk, Siegenbeek, de twee De Vriezen, enz. Wat my by 't overloopen dier briefwisseling vooral heeft getroffen, en geerne merk ik het in het voorbygaan op, is het karakter van hartelykheid, van innig vertrouwen des hollandschen brievenstyls. Men kan niet bevroeden hoe aanlokkend er eene zekere gemoedelykheid, een *esprit de famille*, zelfs door de droogste wetenschappelyke verhandelingen heenspeelt."

CASPARUS VAN DEN ENDE. — Aangaande dezen rotterdamschen schoolonderwijzer uit de zeventiende eeuw, wiens verdiensten ik (Archief II. bl. 1 en volgg.) getracht heb in 't licht te stellen, heeft Ds. Schulz Jacobi onlangs in *de Navorscher* (Jaargang III. St. VII. bl. 107 van het Bijblad) eenige bijzonderheden bekend gemaakt. Uit hetgeen de genoemde vlijtige Nasporer van vaderlandsche geschiedenis en oudheden heeft medegedeeld, blijkt het volgende.

Casparus van den Ende, zich ook wel teekenende *Jasper* en *Casper*, was lidmaat van de Evangelisch Luthersche Gemeente. Het huisgezin zijns vaders *Maerten van den Ende* is in 1636 van Amsterdam naar Rotterdam gekomen. *Casparus* is den 20sten Maart 1639 ondertrouwd met *Sara Batens*, van *Zwol*. Uit dit huwelijk zijn ten minste *zeven* kinderen, *vier* zoons en *drie* dochters, geboren. Hoogstwaarschijnlijk heeft *Casparus van den Ende* gewoond in de Lombardstraat, Wijk 8, no. 89, in den gevel van welk huis nog tegenwoordig het symbool des schoolmeesters, twee gekroonde pennen kruiselings over elkander, met het bijschrift *De Pennekonst*, zigtbaar is.

BIJDRAGEN

TOT DE

MIDDELNEDERLANDSCHE

TAALKENNIS,

DOOR

Dr. *M. de Vries*.

III.

A K E R R E.

Bij al de groote vorderingen, door de Germaansche taalwetenschap in de latere jaren gemaakt, blijft het een bedroevend verschijnsel, dat de Hoogduitsche geleerden, ondanks de uitgebreidheid en grondigheid hunner studiën, doorgaans geheel vreemdelingen zijn in de taal hunner Nederlandsche stamgenooten. Men zou verwachten, dat zij, na hunne moedertaal, geene andere vlijtiger en naauwkeuriger zouden beoefenen, dan juist onze Nederlandsche, die het naast aan de hunne verwant is en het meest tot hare opheldering kan bijdragen; doch in die verwachting wordt men dagelijks door de ondervinding bitter teleurgesteld. Een Jacob Grimm en enkele anderen mogen hier eene loffelijke uitzondering maken; maar van de meesten, en zelfs de verdienstelijksten niet uitgezonderd, mag men zonder overdrijving beweren, dat zij vrij wat beter bekend zijn met de Slavonische en Keltische talen, dan met de Duitsche taal, zoo als zij zich in ons Nederland zelfstandig ontwikkeld heeft. Sommigen, door onkunde en vooroordeel verblind, zien met minachting neder op het Hollandsch, waarvan zij de innerlijke voortreffelijkheid en de hooge waarde voor de

taalstudie zelfs n de verte niet gissen. Anderen, billijker gezind, begrijpen dat zij uit den kring hunner onderzoekingen ook het Hollandsch niet mogen uitsluiten; maar zoodra zij eenig punt uit onze taalkunde behandelen, of slechts woorden en vormen aanhalen, blijkt het genoegzaam, dat het hun aan de noodige kennis ten eenenmale ontbreekt. Ik zeg dit niet als een verwijt aan mannen, wier verdiensten ik hoogschat. Integendeel, om regtvaardig te zijn, wil ik gaarne erkennen, dat de schuld voor een goed deel aan ons zelven ligt, daar wij verzuimden, door voldoende hulpmiddelen onze taal voor de Duitsche naburen toegankelijk te maken. Doch aan wie ook de zaak te wijten moge zijn, het feit zelf is onmiskenbaar, en betreurenswaardig tevens. Het is voor de Duitsche wetenschap een wezenlijk nadeel, doch waarvan men in Duitschland zelf, juist omdat men niet kent hetgeen men te veel verwaarloost, de hoegrootheid niet gevoelt. Hoevele bruikbare bouwstoffen voor de taalkunde zijn hier te lande niet geleverd, die in Duitschland geheel onbekend bleven. Hoevele woorden en spreekwijzen uit het vroegere en latere Hoogduitsch vinden in onze moedertaal eene afdoende verklaring, die zij van elders vergeefs zouden verwachten. Hoe dikwijls vindt men bij ervaren Duitsche taalkenners vragen geopperd of twijfelingen geuit, waar de eenvoudige vergelijking met het Nederlandsch het bevredigend antwoord, de beslissende oplossing had kunnen geven; of wel meeningen voorgedragen en stellingen verdedigd, wier onjuistheid voor elk, die Hollandsch verstaat, geen oogenblik twijfelachtig zijn kan.

Is het gezegde in het algemeen eene onloochenbare waarheid, met dubbelen nadruk mogen wij er op aandringen, waar het bepaaldelijk de studie van het Nederduitsch geldt. Hier is de naauwkeurige kennis van ons

Nederlandsch niet slechts een noodzakelijk hulpmiddel: het is de eerste en onmisbare voorwaarde, van welker inachtneming het welslagen afhangt; het is een vereischte, nog stelliger en dringender dan de kennis van het Hoogduitsch zelve. Of is het Nederlandsch iets anders dan het oorspronkelijke Nederduitsch, ja met vreemde bestanddeelen gelukkig verrijkt, en door eene beschavende letterkunde ontwikkeld en veredeld, maar toch in den grond aan zijne afkomst onverbasterd getrouw gebleven? Vertoont niet de volkstaal, die in de geheele Noordstreek van Duitschland tot Koningsbergen toe gesproken wordt, nog heden ten dage eene veel grootere gelijkheid met ons Nederlandsch, dan met de Hoogduitsche boekentaal, waarvoor zij in de beschaafde kringen heeft moeten zwichten? Wat dus het Hoogduitsch is voor de verklaring der tongvallen, die in geheel Midden- en Zuid-Duitschland worden gesproken, dat is het Nederlandsch voor de volkstaal der Noord-Duitsche gewesten, voor het Nederduitsch in den engeren zin, of, wil men, het Platduitsch of Nedersaksisch. En toch, hoe eenvoudig deze waarheid ook schijne, maar al te dikwijls wordt zij voorbijgezien. Wij mogen ons verheugen, dat de beoefening van het Nederduitsch meer en meer de opmerkzaamheid tot zich trekt, dat de gedenkstukken der Noord-Duitsche volksliteratuur met opgewekten ijver worden uitgegeven en bearbeid: maar, helaas! bij hen, die aan deze schoone taak hunne krachten wijden, zoekt men veelal te vergeefs naar die grondige kennis onzer Nederlandsche taal, die het hoofdvereischte voor de naauwkeurige verklaring der Nederduitsche teksten mag heeten. En wat is van deze verwaarloozing het natuurlijke gevolg? Wat anders dan eene oppervlakkigheid, dikwijls eene onjuistheid, enkele malen zelfs eene ongerijmdheid in de verklaring der Nederduitsche woorden

en spreekwijzen, die te meer te betreuren zijn, omdat men regt had, van de uitstekende talenten der schrijvers het beste te verwachten, indien hun dit ééne vereischte niet te veel ontbrak.

Misschien heb ik reeds te lang bij dit punt stilgestaan, als bloote inleiding op de verklaring van een enkel woord. Maar te dikwijls drong zich de opmerking aan mij op, te zeer betreur ik de schadelijke gevolgen, die het genoemde verzuim na zich sleept, dan dat ik niet opzettelijk daarop wijzen zou, bij gelegenheid dat ik de aandacht wenschte te vestigen op eene spreekwijze, bij welke ditzelfde verzuim nog onlangs een verdienstelijk taalkenner verleid heeft tot eene geheel mislukte, ja — ronduit gezegd — belagchelijke verklaring.

Ten jare 1852 gaf Ludw. Ettmüller, de beroemde auteur van het Angelsaksische Woordenboek 1), eene verzameling Nederduitsche gedichten in het licht, onder den titel: *Des Fürsten von Rügen Wizlâw's des Vierten Sprüche und Lieder in nd. Sprache, nebst einigen kleinern nd. Gedichten* 2). Op bl. 56 vlgg. van dezen bundel vindt men, onder het opschrift: *Dit is de kranes hals*, een gedicht, vroeger reeds door Bruns medegedeeld, en waarschijnlijk uit het Nederlandsch vertaald, ofschoon het oorspronkelijke stuk ons tot hiertoe onbekend bleef 3). De dichter verhaalt aldus: Ik droomde dat ik op de jagt was: daar zag ik in de volle stralen der zon

1) *Vorda Vealhstôd Engla and Seaxna. — Lexicon Anglosaxonicum*, *cet.* Quedl. u. Leipzig, 1851.

2) *Bibl. der gesammten deutschen Nat.-Liter.*, 33er Bd. — Quedl. u. Leipzig, 1852.

3) Zie Ettmüller, *Einleitung*, bl. 24. Het gedicht was vroeger gedrukt bij Staphorst, *Hamburg. Kirchengeschichte*, IV Bd., en, naar een ander hs., (onder den titel: *Der Baumgarten, ein Traum*) bij P. J. Bruns, *Romantische und andere Gedichte in Altplattdeutscher Sprache*, bl. 107—120.

een prachtigen burg blinken, schitterende van goud en edele steenen. — Hij laat er op volgen (vs. 17):

Der borch ik begunde nâlen.
Se lach an ênem scônen dale.
Dâr for lach èn bômgàrde.
Sô wat wassen mach fan àrde,
Des was fil dâr unde genôch.
Éventûre mik dâr tô drôch.
An korter stunde kwam ik dare,
Dâr ik der porten wàrt geware:
Mik duchte, wô se stônden elkâr.

En verder:

Ik sat fan mînem perde twâr.
Nû moge-gi hôren, wô mî schach.
Dor de porten dat ik sach.

Vs. 25 luidt in de uitgave van Bruns (vs. 28) aldus:

Mek duchte, wu se stunden, en kar.

Ziehier wat Ettmüller (bl. 93) op dit vers (naar zijne lezing) aanteekent: »Mich däuchte, wie sie ebenmässig stunden. *Elkâr* ist Niederländisch und bedeutet »zusammen, zugleich." Es scheint aus *êlk gar*, d. i. *ëo galîk garo* zusammengezogen. Die form dieses wortes in B. *enkâr* verführte Bruns zu seiner sonderbaren erklärung: »mich dünkte eine karre zu sehen, wo sie, die pforten, standen."

Zoo staat er letterlijk; maar onbegrijpelijk is het mij, hoe een man als Ettmüller zóó iets heeft kunnen schrijven, waarvan ten volle geldt: *quot verba, tot errores!* Zeker, de verklaring van Bruns mag te regt »*sonderbar*" heeten: zij is te dwaas om eene wederlegging te verdienen. Maar in ernst, is die van E. beter? Hoe? het Nederl. *elkaâr* beteekent *zusammen, zugleich!* Hoe? *elkaâr* (*elk-ander*) s zamengetrokken uit *elk gaar*, welk

laatste woord onze taal ter naauwernood kent 1)! Hoe? van *ēo galīk garo*, d. i. *jeglich gar*, zal de beteekenis overspringen op *zusammen*, *zugleich*, en vandaar weder op *ebenmässig!* En wat beteekent het, als van de deuren van den burg gezegd wordt, dat zij »*ebenmässig stunden?*" Men ziet, hoe gedrongen dit alles is. En vereischt niet vs. 28:

Dor de porten dat ik sach,

de voorafgaande aanmerking, dat de deuren niet gesloten waren, maar genoeg openstonden, om er door te kunnen zien?

Die aanmerking, voor het verband onmisbaar, heeft ons de dichter ook niet onthouden. Zij staat in het betwiste vers voor elk, die Hollandsch kent, duidelijk te lezen. Er is geen twijfel aan, of de lezing van hs. B. is wel degelijk de ware:

Mik duchte, wô se stônden enkâr,

ziedaar de hand des dichters, en zijne bedoeling is kennelijk: »Mij dacht, dat zij *op een kier* stonden:" eene zegswijze, in ons dagelijksch spraakgebruik nog algemeen bekend.

Om de juistheid dezer verklaring nader te staven, behoef ik slechts te wijzen op den ouden, onverbasterden

1) Het komt bij vroegere schrijvers voor, en is nog hier en daar in de gewestelijke spraak bekend; doch was nooit bij ons zoo algemeen als in 't Hoogduitsch. Onze tegenwoordige taal kent het als adv. niet meer; maar alleen als adj., met bepaalde toepassing op gekookte spijzen.

Hoe innig voor 't overige E. met het Nederlandsch vertrouwd is, blijkt ook uit andere aantt. in hetzelfde werk. Zoo vermeldt hij (bl. 71) een Hollandsch woord *tondig*, dat *entbrannt*, *glühend* beteekenen zal, en dus met *tondel* zamenhangen! Zoo verrast hij ons (bl. 79) op de uitdrukking: *een werk peuren*, en dat *peuren* moet een bedr. ww. zijn, zooveel als *unternehmen*, *anfangen!* Zoo is *nalen* bij hem (bl. 93) een Nederlandsch woord, en beteekent *nahen*, dus hetzelfde als *naken* of *naderen!* Zoo twijfelt hij (bl. 96), of *niemendal* (*niet-met-al*) eene zamenstelling zij van *niemand al* (*omnino nemo*), dan wel eene verbastering van *ne medel al*, d. i. *nicht eine made*, *ganz und gar nicht!* — *Risum teneatis?*

vorm, waarin zich de tegenwoordige uitdrukking *op een kier* in het Mnl. vertoont. Het zal mij tevens aanleiding geven, de geschiedenis dezer spreekwijze na te gaan en haren oorsprong op te helderen.

Van eene half- (of minder dan half) geopende deur sprekende, waarvan men thans zegt dat zij *aanstaat* of *op een kier staat*, zeide men oudtijds: *si staet akerre*. Zoo in den *Walewein*, vs. 9361:

> *Alsi het vort waren ghegaen,*
> *Quamen si tenen stalle saen,*
> *Ende vonden die dore* akerre staende.
> *Bede sijn si daer binnen gaende* 1).

Sproke, uitg. in *Belg. Mus.* X. bl. 53, vs. 80:

> *Haer man steet vore die dore ende hoert*
> *Dat si seit al dese moert.*
> *Hi peinsde dat hi cloppen sal;*
> *Nochtan croep hi in den stal,*
> *Ende liet die dore* aker staen.

waar Willems het vrij zonderling verklaarde door: »*gesloten? in slot, ingehaekt* (van den wortel *aken, steken*)?" Doch de uitspraak is niet *áker*, maar *akér*, verkorting van *akerre*, en de geheele zamenhang leert ons duidelijk, dat de deur, waarvan hier sprake is, niet gesloten was, maar op een kiertje aanstond.

Allengs echter begon de vorm *akerre* zich in het spraakgebruik te wijzigen. De eenheid des woords loste zich in zijne deelen op: het begon *aenkerre, aen kerre* te

1) Dr. Jonckbloet (*Aantt.* bl. 277) twijfelt te regt, of in deze plaats het part. *gaende* te verdedigen zij. Ik durf het stellig ontkennen. Tot de woordvoeging, waarover Grimm (IV. 125 vlg.) handelt, behoort het niet. Het had dan *waren si gaende* moeten zijn, en dan nog ware de zin onjuist, die een perfectum, geen imperf. vordert. Men verbetere dus de rijmwoorden der beide verzen in *ghestaen* — *ghegaen*.

luiden. Zoo leest men in de fragmenten, uitg. door Clarisse in het *Taalk. Mag.* III (bl. 185, vs. 41):

> *Alsic vore die dore ben comen,*
> *Hadsi van binnen mi ondaen,*
> *Ende heeftse* aenkerre 1) *laten* staen.
> *Doe wasic blide, ende trac daer binnen,*
> *Ende sloetse toe;*

uit welke plaats men tevens (zoo nog iemand twijfelen mogt) blijkbaar leert, dat de *aenkerre staende* deur niet *gesloten*, *in slot*, maar wel zeker *ondaen* was, en eerst na het binnentreden gesloten werd.

Hetzelfde *aenkerre* was ook nog, met ligte wijziging van uitspraak, in gebruik ten tijde van Kiliaen, die *aen-karre staen* opgeeft, dat hij met *aenstaen* gelijkstelt, en door *connivere, non plene clausum esse, stare semiapertum* vertolkt. Doch terwijl de spreekwijze zóó in het Zuiden tamelijk wel bewaard bleef, week zij in het Noorden allengs van hare oorspronkelijke gedaante af. *Kerre*, tot *ker* verkort, verliep bij de Hollanders in *keer*, eene verandering, waartoe vooral aanleiding gaf, dat men den oorsprong der spreekwijze in het *keeren* of *wenden* der deur zocht 2). Zoo zegt Coornhert in zijn *Protest teghen den Slaep* (*Wercken*, Amst. 1630. fol. III. bl. 506 verso):

> *Men stel twee kaerssen van een lenghte, dickt ende smeer,*
> *d'Een in een windige tocht, voor een deur* aen keer,
> *Datse verwaey, verdruyp, ende verloop in 't branden:*
> *d' Ander in een stille besloten kamere, ...*

En nevens dit *aen keer staen* gebruikte men in denzelfden zin ook *in keer staen,* gelijk trouwens in der-

1) Zoo heeft het hs., niet *aen kerre,* gelijk er gedrukt staat.

2) Gelijk dan ook nog Weiland de uitdrukking *op een kier* op deze wijze verklaart.

gelijke adverbiale spreekwijzen, vooral waar men den oorsprong niet meer gevoelt, de verwisseling der voorzetsels een gewoon verschijnsel is. — Spieghel, *Hertspieghel*, I. 577:

De spreekduer staat in keer, *de vaart is op ghebijt.*

Onjuist verklaart dit de uitgever, P. Vlaming, aldus: »Staet op zijn keer om voor een ander open te gaen." De dichter bedoelde: »De toebereidselen zijn nu gemaakt: de vaart is opgebijt (het ijs opengehakt), zoodat de reis kan aanvangen; de spreekdeur staat al vast *op een kier*, om allengs verder geopend te worden."

Omstreeks het begin der 17[de] eeuw zeide men dus *aen keer* of *in keer staen* 1). Maar eene zegswijze, tot de dagelijksche spreektaal behoorende, en die uit haren aard zelden geschreven werd, kon zich aan den invloed van het volksdialekt niet onttrekken. Te Amsterdam, waar men van *bienen* en *stienen* sprak, moest zij *aen kier* of *in kier* klinken, en die tongslag der hoofdstad werd heerschende, omdat geen literarisch gebruik der spreekwijze aan het oudere *keer* herinnerde. Zoo zijn ook *pla-*

1) Met de hier vermelde spreekwijze verwarre men geenszins het gelijkluidende *aen keer staen*, dat, regtstreeks van *keeren* afgeleid, bij Hooft en zijne tijdgenooten voorkomt in den zin van *op het punt staan van om te keeren*. Zoo zegt hij in de *Ned. Hist.* bl. 326:

Don Frederik... had... tweeduizent mann' te voet, driehondert te paarde, naa Alkmaar afgeveirdight: 't welk, als aan keer staande, *tot dien dagh toe, zyn' sterking sloffelyk behartight, en 's Prinsen krysvolk geweighert had*

Evenzoo leest men bij Vondel in 't begin van *David in ballingschap:*

De starren staen in keer. *De nacht snijt recht in 't midden*
Zijn loopbaen.

Men ziet, dat ook hier *aan keer* en *in keer* afwisselen. En kennelijk is het, dat men destijds dit *aan keer staan* met het *aan keer staan* eener deur gelijkstelde, omdat men ook bij het laatste aan het *keeren* of

tiel en *tientje* (twijgje) overal verspreid, ja zelfs *hieten* voor *heeten*, al bleef ook de oorspronkelijke vorm in de schrijftaal gehandhaafd. Bij eene uitdrukking, wier oorsprong en eigenlijke verklaring geheel onbekend was geworden, kon de vergetene *ee* hare regten niet hernemen, en vandaar dat *kier* niet slechts de algemeene uitspraak werd, maar zelfs als de ware vorm des woords begon te gelden.

Nog eene dubbele wijziging onderging onze spreekwijze:

1°. Naast de voorzetsels *aan* en *in* werd ook eene plaats gegund aan *op*, dat zelfs allengs het meest gewone werd, maar toch de beide andere niet verdrong; want nog heden is op sommige plaatsen *aan een kier* gebruikelijk, terwijl in Friesland *in het kier* het gewone zeggen is 1). En dit *op* nevens het oudere *aan* heeft niets bevreemdends: *op slot* en *aan slot* zijn beiden in gebruik; *op strand* en *aan strand*, *op slag-* en *aan den slag komen* zijn evenzeer gewoon 2).

2°. De aanneming van het lidwoord. Dat werkelijk dit rededeel eerst later in onze spreekwijze is binnengeslopen, is ons reeds voldoende gebleken, en de vergelijking van 't Friesche *in het kier*, waar dus niet het onbepaalde *een*, maar het bepalend lidwoord is aangenomen, toont genoeg dat die aanneming geheel willekeurig was. Zij is dan ook bij dergelijke spreekwijzen niet ongewoon: *aan een kant*, *op een nieuw* ontstonden nevens de ech-

---

wenden der deur dacht. Het was echter eene vergissing: de eene spreekwijze had niets met de andere gemeen. Doch juist die vergissing, die gelijkstelling der beide uitdrukkingen, was de oorzaak, dat *aen kerre* te ligter in *aan keer* kon veranderen.

1) Wassenbergh, *Idiot. Fris.* bl. 49.

2) Voor ons hier aangehaalde *aan slot* of *op slot* gebruikt Willems (wij zagen het straks) *in slot*. Zoo kon dan ook *aen keer* even goed *in keer* heeten. De drie voorzetsels *aan*, *op*, *in* wisselen desgelijks in onze spreekwijze *slag aan slag* of *slag op slag*, die vroeger *slag in slag* luidde (*Walewein*, 9957).

tere vormen *aan kant*, *op nieuw*; naast *op slag komen* zagen wij reeds het gelijkbeduidende *aan den slag*, en evenzeer zegt men *op den slag komen*; wat vroeger *op hore* heette, heet thans *op de hort*, enz. enz.

Zoo zagen wij dan aan de hand der geschiedenis, hoe de tegenwoordige uitdrukking *op een kier* zich allengs gevormd heeft. Zonder een enkelen sprong, konden wij de verandering trap voor trap nagaan en verklaren: *akerre*, *aker*, *aenkerre*, *aen ker*, *aen keer* of *in keer*, *aan kier* of *in kier*, *aan een kier*, *op een kier*, *in het kier* 1). Aan een zelfst. nw. *kier* voor *schreef* of *reet*, door Wassenbergh (t. a. pl.) aangenomen, zal nu wel niet meer gedacht worden, al heeft men dan ook in de dagelijksche spreektaal het dimin. *een kiertje* gesmeed, en al hoort men meermalen zelfs van *een klein kiertje* spreken. Maar hoe dan dien oudsten vorm *akerre*, waarvan al het latere slechts verbastering is, in zijnen oorsprong uit te leggen? Ik geloof, ook op deze vraag een voldoend antwoord te kunnen geven.

Akerre moge de oudste vorm zijn, waarin wij het woord in onze taal aantreffen, de oorspronkelijke was het niet. De vergelijking met het Nederduitsche *enkâr* doet ons duidelijk zien, dat in het eerste deel des woords een voorzetsel besloten ligt, en wel het oude *en*, dat eene verzwakking van *in* was, en ter vorming van adverbiale spreekwijzen niet alleen in het Mhd. zeer gewoon 2), maar ook in het Mnl. bekend (*enweghe*, *entrouwen*, enz.), en nog heden gebruikelijk in *daarenbo-*

1) Ook in het Hoogd. is onze spreekwijze niet geheel onbekend. Althans Kaltschmidt, *Gesammt-Wörterbuch, u. s. w.* (1851) vermeldt als Zuid-Duitsch het ww. *kieren,* dat hij o. a. door *sich abbiegen, abstehen, klaffen* verklaart. Men weet, dat men in 't Hoogd. spreekt van *eine klaffende Thür*.

2) Vgl. Grimm, *D. Gramm*, II. 759, III. 145, 154 vlg.

ven, *daarentegen* enz., maar vooral ook in het zeggen: *en Zondag*, *en Maandag*, eene uitdrukking, waarbij men veelal verkeerdelijk aan het lidwoord *een* pleegt te denken, terwijl daarentegen de beteekenis wel bepaaldelijk, hetzij den eerstvolgenden, hetzij den jongstverloopen Z. of M. aanwijst 1). Ook onze Saksische taalbroeders in Engeland maakten van dit voorzetsel veelvuldig gebruik, doch het verzwakte bij hen tot eene bloote toonlooze vocaal (gelijk ook bij ons *enweghe* allengs *eweg* werd), en zoo ontstonden woorden als *along*, *among*, *aside*, *asunder*, *athwart*, *away*, enz. enz.

De grondvorm des woords was dus *enkerre*, dat ook de uitspraak *ekerre* toeliet, maar in Vlaanderen *akerre* werd geschreven, hetzij dan door den invloed van het Saksische element in de Vlaamsche streken, hetzij door het voorbeeld van het Fransch, dat zoo sterk in Vlaanderen werkte, en ligt het zwakke toonlooze voorzetsel, door gelijkstelling met het Fransche *à*, deze kleine wijziging kon doen ondergaan. Maar juist ten gevolge van deze wijziging in *akerre*, terwijl bij velen nog *enkerre* werd gesproken en dus de herinnering aan de *n* bleef voortduren, kon uit de vereeniging van die beiden een nieuwe vorm ontstaan. Dobberende tusschen *akerre* en *enkerre*, nam het woord allengs voor goed den middenvorm *ankerre* aan, en ziedaar hoe de schrijfwijze *an kerre*, *aen kerre* ontstond. Ongemerkt was *en* tot *aen* geworden, het eene voorzetsel tot het andere overgegaan. Maar het oorspronkelijke *in* heeft later, wij zagen het, zijne plaats hernomen.

En nu de verklaring van het tweede deel des woords.

---

1) Dat *en* in deze dagbepalingen werkelijk de verzwakte vorm van het voorzetsel *in* is, blijkt overtuigend hieruit, dat men eertijds daarbij het onveranderde *in* gebruikte. Zoo lees ik in *Der Ystorien Bloeme* (fol 21. d.): *in Saterdaghe*; in *Die Rose*, vs. 8682: *in Sondaghe*.

Ik meen *kerre* te moeten opvatten als het verbale subst. van *kerren*, d. i. *een scherp, knersend of piepend geluid geven.* Kiliaen: »Karren, kerren, *stridere, strepere.*" Ohd. *kerran*, bij Graff (IV. 461—463) *garrire, strepere, stridere;* Mhd. *kerren*, bij Ziemann *durchdringend tönen, knarren* (vgl. ook Benecke, bl. 821, en Diefenbach, *Vergl. Wörterb. der Goth. Sprache*, II. 445). Nevens het ww. vindt men ook het Ohd. subst. *kerra, kerri*, bij Graff aangeteekend.

Dat dit *kerren* bepaaldelijk van het knersende of krakende geluid der deurhengsels eigenaardig gebezigd werd, blijkt reeds genoegzaam uit de plaatsen, door Graff vermeld. De *Teuthonista* kent het alleen in dien zin: »Curren, kraken als en doire, *strepere, obstrepere.*" En zoo leest men dan ook in den Delftschen Bijbel van 1477 (*Amos*, VIII. 3):

Ende God die heer seit: die hanghelen des tempels sullen kerren *in dien daghe.*

waar de Vulgata heeft: »*stridebunt* cardines templi."

Ik geloof, dat deze beteekenis van het ww. *kerren* den oorspronkelijken zin onzer spreekwijze in een helder licht stelt. *Die dore staet enkerre* zegt letterlijk: *janua stat in stridore*, d. i. zij staat op het kraken, zij staat zóó zóó op het punt om een piepend geluid te geven. En elk, die bij ondervinding weet, hoe pijnlijk onaangenaam het is, als eene deur op een kier staat, telkens gereed om zich bij het minste togtje piepend te doen hooren, zal volgaarne toestemmen, dat voor het half openstaan eener deur niet ligt eene betere uitdrukking kon worden bedacht, dan juist dat hatelijke: *zij staat op het piepen.* En waarlijk, bij onze voorouders, met hunne zwaardere deuren en forscher hengsels zal er voor het ontstaan van zulk eene spreekwijze nog wel ruimer aanleiding geweest zijn, dan waarover wij ons thans te beklagen hebben.

Als een nieuw bewijs voor de hier gegeven verklaring wijs ik ten slotte op den vorm, dien onze uitdrukking in het Engelsch vertoont. Daar luidt zij *a-jar*, in het gewone zeggen: *the door is left a-jar*, dat met ons *op een kier* geheel overeenstemt. In het voorzetsel *a* herkent men terstond het eerste gedeelte van *akerre*, de verzwakking van het oude *in*, *en*. En gelijk aan ons *kier*, *kerre*, een ww. *kerren* beantwoordde, zoo kent het Eng. nog heden het ww. *to jar*, voor het maken van een ratelend, krakend geluid, en daarnevens het subst. *jar*, voor het geluid zelf: zoodat de ware beteekenis van *a-jar* voor den Engelschman nog voelbaar is 1). Dit ww. *to jar* is echter met ons *kerren* niet regtstreeks te vergelijken; maar het beantwoordt aan ons *garren*, een klanknabootsenden bijvorm van *kerren* of *karren*. Niet alleen toch bezit onze taal de woorden *karren*, *kirren*, *korren*, maar daarnevens, in bijna gelijken zin, ook *garren*, *girren*, *gorren* en *gieren* 2), allen uitdrukkingen van onderscheidene scherpe geluiden. Met onze *g* nu is de Engelsche *j* vergelijkbaar. Wel vindt men doorgaans in het Eng. de *y* in die woorden, die bij ons met *g* beginnen 3), doch het ontbreekt ook niet aan andere, waar de *j* de plaats der *y* heeft ingenomen. Zoo b. v.

Eng. *to jabber*. . Nederl. *gabberen* (Kil).
jail. . . . . . . *ghejool* (*Hor. Belg.* VI. Fr. *geole*).

---

1) Zoo werd zij gevoeld door Webster, die in zijn *Dictionary* (1832) op de verklaring van *jar*, als klepperend geluid, onmiddellijk laat volgen: » The state of a door half open, or *ready to move and strike the post*."

2) Zie o. a. mijne aant. op *Warenar*, bl. 136.

3) Als b. v. in *yard*, *yell*, *yellow*, *yelp*, *yest*, *yesterday*, *yonder*, tegenover ons *gaard*, *gillen*, *geel*, *gelpen* (Mul.), *gist*, *gisteren*, *ginder*, enz. Dezelfde verweeking der keelletter is ook bij ons bekend, als in *jij*, *jicht*, *jonnen*, enz.

jay . . . . *gaai* (Fr. *geai*).
jet . . . . *git* (Fr. *jais*, *jaiet*).
jig . . . . *ghijghe* (Kil. Hd. *geige*).
jilt . . . . *ghilde* (Kil.).

gelijk dan ook in het Eng. zelf *j* en *g* enkele malen afwisselen, als in *jail*, *jears*, *jill*, die ook *gaol*, *gears* en *gill* worden geschreven.

De gelijkheid van het Eng. *to jar* met ons *garren* staat dus vast; maar ons *kerren* kent het Eng. niet. Doch juist de omstandigheid, dat in het Eng., waar alleen het ww. *to jar* bestaat, ook onze spreekwijze *a-jar* luidt, terwijl bij ons aan *kerren* het adv. *akerre* beantwoordt; dat dus in beide talen de uitdrukking van het aanstaan der deur volkomen gelijkluidend is met het ww., dat een krakend of piepend geluid beteekent: juist dit geloof ik voor mijne etymologische verklaring als de proef op de som te mogen beschouwen.

Mogt het mij gelukt zijn, de geschiedenis en den oorsprong der spreekwijze *op een kier* naar waarheid voor te stellen, en mijne redenering stap voor stap met bewijzen te staven, het zou voor de uitvoerigheid van mijn betoog voldoende verontschuldiging zijn.

BARE.

Eene merkwaardige beteekenis van dit woord, die ik vroeger donker vermoedde, kan ik thans tot zekerheid brengen. Zij komt voor in een spreekwoord, aangehaald in den *Lekenspieghel*, waar de dichter, handelende over goedertierenheid of minzaamheid, als een der vereischten,

die in een landsheer niet mogen ontbreken, zich aldus uitdrukt (III. c. 12. v. 97):

Soe hogher es die here,
Soe bat betaemt sire ere
Beide oetmoet 1) *ende mate*
In woerde ende in ghelate;
Want uut oetmoede spruten can
Al dat volmaken can den man.
Ets gheseit over vele jare:
Soe hogher hals, soe weeker bare.

In het Gloss. teekende ik aan, dat »onder de verschillende bekende beteekenissen van dit woord er niet eene is, die op deze plaats ten volle past.'' Ik beproefde eene gissing, doch erkende, dat in die opvatting »nog eene zekere matheid heerschte,'' en voegde er bij: »Om kracht en kleur aan het spreekwoord te geven, zou men in *bare* een ligchaamsdeel moeten zoeken.''

In dit vermoeden had ik mij niet bedrogen, en thans zie ik mij in staat, het bewijs te leveren, dat *bare* werkelijk een ligchaamsdeel was. Het was namelijk, van paarden gezegd, dat gedeelte van het kakebeen, waarop het gebit rust, d. i. de weeke, tandelooze ruimte in den bek. In dien zin is het woord nog heden bekend in het Fransch en Engelsch, in welke beide talen het, in

---

1) Men wachte zich, *oetmoet* hier in den tegenwoordigen zin op te vatten. Het had in 't Mnl. steeds de oorspronkelijke beteekenis van *goedertierenheid*. Zamengesteld uit *ode* (i. e. *facilis*), vanwaar 't adv. *noode* (i. e. *haud facile*), en *moed, gemoed,* zegt het eigenlijk: *facilis animus,* d. i. *animi facilitas, clementia.* Zoo was *ootmoedich God* eene gewone uitdrukking; zoo bad men iemand *op ootmoet,* d. i. *op genude, in vertrouwen op zijne goedertierenheid.* Later, toen men het eerste deel niet meer verstond, is het woord allengs van den meerdere, wiens genade wordt ingeroepen, op den mindere, die ze inroept, overgebragt, en zoo met *deemoed* gelijkgesteld. Zie *Lek. Sp.* Gloss. (op *Ootmoet*), waar ik echter verzuimd heb, ook deze plaats aan te teekenen.

meervoudigen vorm, *barres* en *bars* luidt. *Barres* wordt in den *Dict. de l'Acad. Française* (6e éd. 1835) aldus verklaard: »Cette partie de la mâchoire du cheval sur laquelle le mors appuie," met aanhaling der volgende zegswijzen: »Ce cheval a les barres usées, échauffées. — Il faut ménager les barres d'un jeune cheval." En bij *bars* (*of a horse*) teekent Johnson aan: »The upper part of the gums between the tusks and grinders, which bears no teeth, and to which the bit is applied, and by its friction the horse governed."

Nu de beteekenis des woords eenmaal is gevonden, staat ook de afleiding en verklaring vast. *Die bare* is een vrouwelijk subst., afgeleid van het adj. *baer* d. i. *bloot*, en zegt dus letterlijk *de blootte* of *het bloote* (*tandelooze*) *deel van den bek.* Zulk een subst. *barî* kende reeds het Ohd. in de zamenstelling *houbetparî* (*hoofdbare*) d. i. *kaalheid* (*calvitium* bij Graff, III. 152). Ook het Mhd. had *bar*, als b. v. *an die bar der erde* (Pf. Kuonr., *Ruol.* 241, 17), door Benecke (*Mhd. Wtb.* bl. 141) te regt als de ware lezing aangewezen, en door *die blösze* vertolkt; en *baare* voor *nuditas, calvities*, staat ook in het Woordenboek der Grimm's opgeteekend, die er bijvoegen: »Nach Adelung heiszt so in oberdeutschen mundarten ein nur mit gesträuch bewachsner, an hochstämmigen bäumen bloszer ort im walde." *Die bare* is dus, in verschillende opvattingen, zooveel als *de bloote plek:* nu eens eene boomlooze plaats in een bosch, dan de haarlooze kruin van het hoofd, of wel het tandelooze deel van een paardenbek.

Men ziet, hoe nu ons spreekwoord »kracht en kleur" krijgt. »Hoe hooger hals, des te weeker in den bek." Hoe edeler ros derhalve, des te gevoeliger en handelbaarder. Kon de dichter een gepaster en schooner beeld gebruiken, om een ridderlijken landsheer te doen gevoe-

len, dat zachtmoedige minzaamheid een pligt was, hem door den adel zijner geboorte als van zelve voorgeschreven?

DILTHEIT.

Een zeldzaam voorkomend woord, en waarvan de beteekenis aanvankelijk aan twijfel onderhevig was, doch sedert is opgehelderd. Tot hiertoe was er in het Mnl. slechts één voorbeeld van bekend, t. w. in *Der Minnen Loep*, III. 39, waar men leest:

Sal die doecht hoghe staen,
Diltheit *moeter onder gaen.*

De Hr. Leendertz (Gloss. bl. 199) teekende er gissende bij aan: »*Snapachtigheid, kwaadsprekendheid?*" Kennelijk zweefde hem het oude *dille* d. i. *klappei* en *dillen* d. i. *snappen*, vanwaar nog ons *bedillen*, voor oogen. Doch de onjuistheid dezer verklaring is reeds aangewezen door J. Grimm in Haupt's *Zeitschr. f. D. Alt.* VII. 467 vlg., met de woorden: »Weder geschwätzigkeit ist gemeint noch üble nachrede, sondern wie der dichter in der ganzen stelle ausdrückt, dass man neben dem guten auch des bösen, neben dem licht des schattens erwähnen müsse, will der spruch sagen: soll die tugend hoch (im glanz) stehn, so muss auch bosheit oder laster mit unter laufen, neben ihr erscheinen. *Diltheit* ist also *malitia*." En ziedaar dan tevens de verklaring gevonden van het Nederduitsche adj. *dilde*, insgelijks slechts uit één voorbeeld bekend, en welks beteekenis tot dus-

verre onzeker was. Het komt voor in eene bewerking der Esopische fabelen, t. j. 1370 door Gerhard von Minden in den Westphaalschen tongval gedicht 1). Daar zegt de wolf tot den kraanvogel, die hem het been uit de keel zal halen:

Wâne gi, dat ik sô dilde *sî,*
Of gi mi helpet ût der nôt,
Dat juwe mêde 2) *nicht vil grôt*
Ne werde?

De uitgever, Fr. Wiggert, vertolkte *dilde* door *einfältig*, eene verklaring, door Grimm te regt verworpen. De vergelijking met het Mnl. *diltheit* heldert den zin volkomen op: »Meent gij, dat ik zoo *slecht* ben, dat ik u niet ruim zou beloonen, als gij mij uit den nood helpt?" De beteekenis van het woord staat dus vast. »*Dilde*," zegt Grimm, »ist *malus, malignus, malitiosus* 3)."

Terwijl ik het van belang acht, op deze verklaring, door den grooten taalvorscher gegeven, de aandacht mijner landgenooten te vestigen, wil ik tevens gehoor geven aan den raad, waarmede hij zijne opmerking aanvangt: »Wer guten fund thut, sollte bedacht sein ihn gemeinnützig zu machen; die erläuterungen werden ihm dann leichter zuflieszen, als wenn er jahre lang in gewahrsam bleibt." Het mogt mij gebeuren, een kleinen »guten fund" te doen, die mij in staat stelt, de juistheid van Grimm's verklaring met een nieuw bewijs te staven. Ook van het

1) Zie de proeven, medegedeeld door Fr. Wiggert, *Zweytes Scherflein zur Förderung der Kenntnisz älterer deutscher Mundarten und Schriften* (*Magdeburg*, 1836), bl. 39.

2) Mnl. *miede* d. i. *loon*.

3) Men zie verder wat Grimm (t. a. pl.) er bijvoegt omtrent de verwantschap van *dilde* met het Noordsche *fordild* d. i. *affectatio*, alsmede omtrent een paar eigennamen, waarin misschien dit *dilde* wordt weêrgevonden.

adj. *dilt* namelijk trof ik in het Mnl. een voorbeeld aan (doch met de spelling *dult*), en wel in een verband, dat aan de beteekenis geen twijfel overlaat. Ik bedoel de woorden van Stoke, VIII. vs. 973:

De poerte most hem sweren hulde,
Beide de goede ente dulde.

Gelijk in den *M. L.* het subst. *diltheit* tegenover *doecht* stond, zoo wordt hier het adj. *dult* tegenover *goet* gesteld, en de beteekenis van *slecht*, *kwaad*, is dus onmiskenbaar. Wij zien nu ook, dat *dult*, *dulde* de eigenaardige Hollandsche schrijfwijze des woords was. *Dilt*, *dilde* daarentegen, de Westphaalsche vorm, moet de oorspronkelijke geweest zijn; want de overgang van *i* in *u* was in Holland niet ongewoon 1), maar die van *u* in *i* in het Nederduitsch ongehoord 2). In den *Minnen Loep*, ofschoon in Holland gedicht, is de spelling *dilt* ligt te verklaren. Potter wijkt menigmalen van het Hollandsch' taaleigen af: zoo schrijft hij o. a., op gelijke wijze, *dinne* voor *dun* (I. 1694) en *stick* voor *stuk* (II. 3492) 3).

Ik merk ten slotte nog aan, dat de afschrijver van het Leidsche hs. het woord *diltheit* nog in den juisten zin heeft opgevat, maar het echter reeds te vreemd vond om het te durven behouden. Hij vervangt het door *ondoecht*. Kan men beter bewijs voor de gegeven verklaring verlangen? Doch het doet ons tevens zien, dat het woord reeds in 1486 als halfverouderd beschouwd werd.

---

1) Zoo b. v. *luttel*, *rund*, voor *littel*, *rind*, en in de volkstaal *gunder*, *zulver*, voor *ginder*, *zilver*, enz.

2) Zelfs had daar somtijds het omgekeerde plaats; want ook in het Nederd. ging enkele malen *i* in *u* over. Zie Grimm, *D. Gramm.* I³. 257.

3) Zie Leendertz, *Inl.* bl. XL (en XXXVI vlg.), en vgl. Grimm, *D. Gramm.* I³. 273 vlg.

GHESITTEN. ONTSITTEN.

Gelijk de slordigheid der afschrijvers of de onkunde der uitgevers onze gedrukte Mnl. teksten en woordenlijsten met een aantal woorden ontsierde, die nooit bestaan hebben 1), zoo heeft zij aan den anderen kant ook enkele weggecijferd, die wel degelijk bestonden, maar wier bestaan zich thans in bedorven lezingen aan ons oog onttrekt. Tot de laatstgenoemde behoort ook het ww. *ghesitten*, dat, lang miskend, thans zijne wettige plaats in onzen ouden woordenschat komt hernemen.

In den *Ferguut* wordt ons verhaald, hoe de jonge held brandde van begeerte om het avontuur tegen den zwarten ridder te bestaan. Zijn gastheer raadt hem die hagchelijke onderneming dringend af; maar Ferguut, vol frisschen moed, antwoordt hem: »Lieve heer, spreek daar niet meer van. Ik weet er nu eenmaal niets anders op, en ik zal het wel klaren." Bij deze gelegenheid legt de Utrechtsche uitgave, waarmede wij ons nog altijd moeten behelpen, hem de volgende wartaal in den mond (vs. 1331):

Groet wint gheef ic niet clenen reghene,

bij welke woorden Prof. Visscher, voorzigtig genoeg, zich van elke verklaring onthoudt, maar des te meer te denken overlaat. Het ware echter wel zoo eenvoudig geweest, het *eenige* handschrift, dat er van den *Ferguut* bestaat, naauwkeurig te doen afdrukken. Van *gheef ic niet* is

1) Ik stel mij voor, eerlang eene opzettelijke proeve hierover te leveren.

daar geen spoor te ontdekken, maar er staat duidelijk en klaar:

Groet wint gesit met *clenen regene.*

Misschien heeft de uitgever *gesit* als *gefic* gelezen, en dit door *gheef ic* willen verduidelijken. Doch hoe dit ook zij, de lezing van het hs. is ontwijfelbaar, en de zin van het aldus verbeterde vers is het evenmin. »*Groote wind gaat liggen bij kleinen regen*," zegt Ferguut; »ik moge jong en ongeoefend zijn, maar ik zal dien grooten windbreker wel vinden."

Ziedaar dan het ww. *ghesitten* in eere hersteld, zijne beteekenis kennelijk aangewezen. *Ghesitten* is niet anders dan *gaan zitten*, *zich nederzetten*, hier, van den wind gezegd, in den overdragtelijken zin van *gaan liggen*, *bedaren.* Het kan ons niet onwelkom zijn, hier de aantoonende wijze van het ww. aan te treffen. Het part. *geseten* voor *tot rust gekomen*, *bedaard*, komt meermalen voor; maar van den Infin. was mij althans tot dusverre geen voorbeeld bekend. Het waarschijnlijke vermoeden, dat die Infin. niet *sitten*, maar *ghesitten* luidde, is thans tot zekerheid gebragt.

De zoo even vermelde beteekenis van het part. *geseten* was reeds in het Mnl. bekend. Zoo leest men in de fragmenten, uitg. in de *Verslagen en berigten*, *enz.*, 1844, bl. 46:

Als dan drie dage leden sijn,
Ende ghi waent of cont gheweten,
Dat gesacht es ende geseten
Die evelmoet der drie portiere.

Meer algemeen echter werd het gebruikt in de 17e eeuw, en wel met bepaalde toepassing op het bezinken en bedaren van bruisende vochten, als b. v. het kokende

bloed of de geprikkelde gal van den vergramde, of wel den naar 't hoofd stijgenden sterken drank: gelijk dan ook Kiliaen *gheseten wijn* voor *vinum defaecatum* vermeldt. Ziehier een paar plaatsen uit Cats (uitg. 's Grav. 1726. fol). — *Houwelick*, bl. 101. *a.*:

De gramschap was gedaen, het bloet terstont geseten.

Trou-ringh, bl. 32. *a.*:

Maer na dat al het landt was over-hoop gesmeten,
Soo is het hevigh bloet ten lesten eens geseten.

Spiegel v. d. ouden en nieuwen tijdt, bl. 22:

De vechters, als de gal een weynigh is geseten,
En datse bey gelijck wel moede sijn gebeten....

Houwelick, bl. 88. *b.*:

Abigel heeft de gront van dese kunst geweten,
Die, eer het hoofdig nat in Nabal was geseten,
Hem niet met al en sey, maer ginck hem dapper aen,
Als hem en wijn en slaep was uyt het hooft gegaen.

Zij liet het *hoofdig nat* (thans — vreemde gril der taal! — zouden wij het *koppig* noemen) eerst *bezinken, uitgisten*, in zijne werking *bedaren*. Jammer, dat zulk een schilderachtig woord in onbruik is geraakt. —

Wat nu het spreekwoord betreft, dat wij den moedigen Ferguut hoorden aanhalen: »*Groote wind gaat liggen bij kleinen regen*," aanstonds herkent men daarin het Fransche zeggen: »*petite pluie abat grand vent.*" Het was dan ook bij onze ouden welbekend. In de *Oude Nederl. Spreuken en Spreekwoorden*, door Prof. Meijer uitgegeven, luidt het (bl. 110):

By cleynen reghene light den grooten wint;

en het natuurverschijnsel zelf vindt men vermeld en ver-

klaard in de *Natuurkunde*, aan broeder Gheraert toegeschreven. Hij berigt ons uit Aristoteles, dat de wind niets anders is dan het tegen elkander indrijven en voortjagen van drooge uitwasemingen, uit de aarde opstijgende; en laat daar terstond op volgen (vs. 829):

Hierbi moghedi merken wel,
Alst sere waiet ende fel,
Dat vele droghe wasems es daer,
Daer die wint volghet naer;
Comet dan daer up een reghen,
Die wint es thans al ghesleghen 1);
Die droghe wasem wert dan nat,
Ende moet vallen omme dat.

Waarbij in het randschrift staat aangeteekend: »*Hoe de reghen vellet den wijnt.*"

Ferguut bragt, gelijk wij zagen, het spreekwoord te pas om te zeggen, dat hij zijn snoevenden vijand wel ten onder zou brengen. Op dergelijke wijze werd het later toegepast door den Vlaamschen dichter Cornelis Everaert, die in 1525, na den slag van Pavia, den lof van keizer Karel verheerlijkte in een tooneelspel, door de stad Brugge bekroond, en getiteld: *Van den Hooghen Wint en den Zoeten Reyn*, waarin de gevangen Fransche koning onder het beeld van den »hoogen wind," de zegevierende keizer als de »zoete regen" werd voorgesteld. Men zie het uittreksel, door Willems medegedeeld in het *Belg. Mus.*, 1842, bl. 45 vlgg.

Het hier behandelde *ghesitten* geeft mij aanleiding, tevens te wijzen op eene andere opvatting, waarin het-

1) De variant heeft *geleghen*, waaraan ik de voorkeur zou geven.

zelfde ww. in het Mhd. voorkomt, t. w. die van *blijven zitten*, eene beteekenis, zeer natuurlijk door het voorvoegsel *ghe* bepaald, even als ook bij ons *gheligghen* en *ghestaen* een voortdurend liggen of staan uitdrukten. Zoo leest men in den *Iwein* (uitg. van Benecke en Lachmann), vs. 369:

Dô wir mit vreuden gâzen
Unt dâ nach gesâzen....

»Toen wij vrolijk gegeten hadden, en daarna *bleven zitten*." Zoo ook, bij het verhaal van een paard, dat struikelde (vs. 3670):

Alsô daz ich den soum verlie
Unt der bühsen vergaz
Unt selbe kûme gesaz.

»Zoodat ik den toom losliet en de doos liet vallen, en zelf ter naauwernood *zitten bleef*." Desgelijks bij Wolfram von Eschenbach (uitg. van Lachmann) in den *Parzival*, 328[25]:

Nie man gesaz *von sîner tjost.*

»Waar hij met gevelde speer kwam aanrijden (*joeste*), *bleef* nooit iemand *zitten*, kon nooit iemand *den zadel houden*." Men ziet, dat de beteekenis bijna met die van *bestand zijn* gelijk staat.

Ik heb deze plaatsen aangehaald, omdat zij ons den weg banen tot de naauwkeuriger opvatting van een ander ww., dat veelal onjuist verklaard wordt, door miskenning van het beeld, waaraan het zijn oorsprong te danken heeft. Ik bedoel *ontsitten*, eene uitdrukking, evenzeer als het Mhd. *gesitzen*, aan het ridderlijk strijdperk ontleend, maar die juist het tegendeel aanduidt, nl. *den stoot niet afwachten*, *ontrijden*, *ontkomen*. Men bedenke,

dat *zitten* hier absolutè voor *te paard zitten*, *rijden*, wordt genomen, gelijk wij nog heden van *nazitten* spreken, waarnevens men echter, uit misverstand der beteekenis, het dwaze *nazetten* in gebruik heeft gebragt. *Ontsitten* lees ik in den *Esmoreit*, vs. 802:

> *Ay mi! oft ic den keitijf*
> *Wiste die u den lachter dede,*
> *Hi en soude mi niet in kerstenhede*
> Ontsitten, *hi ware seker doot.*

Fragm. van *Willem van Oranje*, vs. 61:

> *Die meester was Gonnart geheten:*
> *Men conste genen fellere geweten,*
> *Noch die conste stelen bat,*
> *Want hem noit geen man* ontsat.

Walewein, vs. 2379:

> *Ende haddene welna met groter porsse*
> *Ghedaen tumen vanden orse,*
> *Maer dat hem sijn spere ontwant*
> *Ende spranc te sticken vor die hant:*
> *Dit dede dat die coninc* ontsat;

waar het genomen wordt in de gewijzigde opvatting van *aan het gevaar ontkwam*, *van den stoot vrij bleef*. Geen wonder dan ook, dat de oorspronkelijke beteekenis van *ontrijden* zich allengs zoo geheel in die van *ontkomen* oploste, dat men het woord eindelijk zelfs van eene stad dorst gebruiken, even als wij niet schromen zouden te zeggen, dat »de stad aan het gevaar ont*komen* of ont*gaan* was.'' Men vindt *ontsitten* zoo gebezigd in den *Limborch*, IX. 340:

> *Mi heeft wonder hoe ons sal*
> *Die stad* ontsitten *an onsen danc,*

door welke plaats Mr. v. d. Bergh (in Gloss.) verleid werd tot de onjuiste omschrijving: »*ontgaan*, *niet in*

bezit komen;" eene verklaring, die kennelijk op misduiding van den oorsprong des woords berust 1).

Het Mhd. *gesitzen* en ons *ontsitten* staan dus evenzoo tegenover elkander als *ghestaen* en *ontstaen*. De beide eersten zien op een gevecht te paard, de beide laatsten op een strijd te voet. *Ghestaen* is *staande blijven, bestand zijn; ontstaan* zooveel als *ontkomen*. Van beiden slechts één voorbeeld uit velen. *Ferguut*, vs. 2440:

Ic lie verwonnen, ic en can
Nemmer jegen u gestaen.

vs. 1812:

Ghine moget niet ontstaen *mire slagen;*
Uwe halsberch en hevet gene were.

En nog heden kent men de uitdrukking *iemand staan*, voor *tegen hem opgewassen zijn*, of *hem aan durven.*

HOUTEN.

Een woord, door alle Germaansche taaltakken wijd en zijd verspreid, en dat ook in ons Nederlandsch bestaan heeft, waar het echter, naar 't schijnt, tot hiertoe naauwelijks werd opgemerkt. Althans geen onzer taalkundige schrijvers heeft er de aandacht op gevestigd, en in geen woordenboek vond ik het aangeteekend, dan alleen bij »Kiliaen, die Houtten, *claudicare*" opgeeft, en

1) Elders in den *Limborch* (II. 957) wordt *ontsitten* gepaster van menschen gezegd. Dat voorts van het onz. *ontsitten* het bedr. *ontzetten* is afgeleid, zou geene aanwijzing behoeven, ware niet dit laatste door Van Wijn (op Heelu, bl. 17) zeer onjuist verklaard.

»Houttende, *claudicans*, *claudus*.'' Het zal dus niet overbodig zijn, het vroeger bestaan des woords in onze taal met een paar bewijsplaatsen te staven.

Hoe algemeen het woord in de Duitsche talen bekend is, kan uit het volgende blijken. Reeds het Gothisch kende het adj. *halts*, ter vertaling van χωλός, dus *lam*, *kreupel*. Het Ohd. en Mhd. beiden *halz*, het laatste ook het ww. *halzen;* het Oud-Nederd. (in den *Hêliand*) *halt;* het Angelsaks. *healt* (en *healtjan*); het Oud-Friesch *halt:* allen in denzelfden zin van *claudus* 1); en nog heden is hetzelfde adj. in het Engelsch, Deensch en Zweedsch gebruikelijk, welke talen daarnevens ook het ww. *to halt*, *halte*, *hallta* voor *mank-* of *kreupel gaan* (*claudicare*) bezitten. De klankverschuiving leert ons, dat een en ander met het Lat. *claudus* en *claudere* (dat ook voor *claudicare* voorkomt) etymologisch overeenstemt: want aan de Lat. *c* beantwoordt in de Duitsche talen de *h;* aan de Lat. *d* in het Hoogd. de *z*, in het Nederd. de *t;* en de omzetting der liquida is een niet ongewoon verschijnsel. Men mag ook, voor zooverre het worteldeel betreft, de Grieksche woorden κόλος en κυλλός vergelijken; doch χωλός verschilt te veel om, althans regtstreeks, verwant te kunnen zijn.

Volgens de eigenaardigheid onzer Nederlandsche taal, die *al*, *ol* tot *ou* verweekt, moest het ww. bij ons *houten* luiden. Als zoodanig treft men het dan ook in 't Mnl. aan. Zoo in den *Walewein*, vs. 1364:

Doe dochte hem dat hi comen sach
Enen cnape van sconen leden

1) Zie o. a. Diefenbach (II. 524), Graff (IV. 929 vlg.), Benecke, Schmeller, Ettmüller (455), Richthofen, enz.; en vgl. Grimm in *Gött. Anz.*, 1831, bl. 73. — De zeer gezochte afleiding van het Goth. *halts* bij Bopp, *Gloss. Sanscr.* p. 57, is reeds genoegzaam wederlegd door Graff. t. a. pl. en IV. 956 vlg.

Up een arm paert ghereden:
Het was magher ende manc,
Sijn haer loke ende lanc,
Neder hinghen hem die oren,
Het houtte *bachten ende voren.*

En bijna hetzelfde in den *Sp. Hist.*, die op naam van Velthem gaat, bl. 104:

Op een perdekijn, dat was roet,
Quam si gereden, dat mager was,
Ende dat houte *oec, sijt seker das,*
Achter ende vore herde sere.

waar men echter de spelling *houtte* herstelle.

Het adj. *hout* schijnt bij bij onze ouden niet in gebruik te zijn geweest, maar in plaats daarvan bezigde men het part. *houtende*, dat ook Kil. opgeeft. *Leven van Jezus*, door Prof. Meijer uitg., C. 116:

Ene grote meneghe van siken lieden; die som waren blint, som houtende *ende manc, som verdorret van den fledercine.*

en C. 133:

Ghevallet dat di dijn voet ochte dine hant schandalizeert, snijdse af ende worpse van di; want hets di beter dattu verminkt ochte al houtende *coms te hemelrike, dan dattu met tween handen ochte met tween voeten voers ten helschen vire.*

Zoo ook in het *Boeck van den Pelgrim* (1498), bl. 93 vso:

Manc ben ic ende crom ende houtende.

Het staat dus geheel met *kreupel* gelijk.

Na den tijd van Kiliaen moet het woord niet alleen in onbruik geraakt, maar zelfs spoorloos verdwenen zijn. Althans in de bestaande lijsten van gewestelijke woorden vind ik het nergens vermeld.

NIET, NIET DAER BI, NIET BEDI.

Een voornaam vereischte tot juist verstand der Mnl. schrijvers is niet alleen de naauwkeurige kennis van de beteekenis der woorden en de kracht der spraakkunstige vormen, maar vooral de zuivere opvatting der syntaktische eigenaardigheden. Het zijn deze, die den aard en de strekking der volzinnen in hun onderling verband bepalen, en van welke het geheele redebeleid zoodanig afhankelijk is, dat de minste misvatting aanstonds een schrijver geheel iets anders doet zeggen, dan hetgeen hij bedoelde.

Tot zulk eene misvatting zou de woordvoeging, die ik hier wil verklaren, ligtelijk aanleiding kunnen geven; en juist daarom is zij eene opzettelijke behandeling overwaardig, opdat niet bij gebrek aan een helder inzigt in hare eigenaardige kracht, menige keurig gedachte en kunstig gestelde volzin geheel verkeerd worde begrepen.

Ik bedoel eene elliptische uitdrukking, die men bezigde, waar men van eene in 't algemeen geuite stelling een bijzonder geval wilde uitsluiten, waarop het gezegde niet van toepassing was, of dat althans de algemeene stelling eenigermate beperkte of wijzigde. Het zinslid, dat die uitzondering of beperking aanduidde, werd dan ontkennend gesteld, en geopend met *niet*, *niet daer bi* of *niet bedi*, om te kennen te geven, dat het vroeger gezegde zich *niet* tot het volgende uitstrekte; dat de algemeene stelling waarheid mogt bevatten, maar *daarom* nog *niet* wegnam wat in het beperkende voorstel vervat was. Met aanvulling der ellipsis kan men dus die woor-

den aldus omschrijven: »*Niet* (*alsof ik wilde zeggen, dat niet*)," of: »*Niet* (*alsof ik*) *daarom* (*ontkende dat*)."

Ook in onze tegenwoordige taal is deze verkorte spreekwijze bekend. Als ik b. v. zeg: »Wij hebben dit jaar een natten zomer gehad. *Niet*, dat er geene schoone dagen in geweest zijn, maar veelal toch heeft het geregend:" dan noem ik de enkele schoone dagen als uitzondering of beperking op de algemeene stelling, dat het een regenachtige zomer was. In zooverre kan dan ook de Mnl. spreekwijze geene zwarigheid baren; maar behalve dat wij daarbij thans het toevoegsel *daer bi* of *bedi* niet meer kennen 1), zal het ons weldra blijken, dat de spreekwijze zich in 't Mnl. verder uitstrekte en enkele punten van verschil met ons hedendaagsch gebruik vertoonde.

Nemen wij aanstonds een voorbeeld. In het dichtstukje *Van dinghen die selden gheschien*, besluit de dichter zijne breede opsomming aldus (*Belg. Mus.* 1846, bl. 120):

Ende dit sijn, als ic versta,
Raro contingentia.
Niet, *si en moghen wel gheschien;*
Maer al te selden sijn si ghesien.

»*Niet*, dat zij niet wel zouden kunnen gebeuren, maar slechts zelden vallen zij voor." Men ziet, dat het voegwoord *dat*, thans een onmisbaar bestanddeel der spreekwijze, in het Mnl. werd verzwegen, en dat de noodzakelijke ontkenning in het beperkende zinslid, thans vrij onwelluidend door hetzelfde *niet* uitgedrukt (behalve in de enkele gevallen, waar men zich van *geen* kan bedienen), eertijds, fijner en liefelijker, met het bloote *en* kon staan.

1) Wel voegen wij er somtijds *daarom* bij, doch alsdan niet terstond achter *niet*, maar eerst na de conj. *dat*. B. v.: »*Niet*, dat er *daarom* geene schoone dagen geweest zijn."

Een bijna gelijk voorbeeld levert ons het gedicht *Van eenen jonghen kinde ende van haren scoelmeester*, waar de graaf, bij een bezoek in het klooster, bekoord door het schoone gezang der jeugdige non, die daar als vreemde was opgenomen, zich tot de abdis wendt, om naar den naam en de afkomst der »jonghe smale" te vragen; maar tot antwoord bekomt (*Belg. Mus.* 1837, bl. 332):

Here, ic en weet;
Het ware mi te segghene onghereet.
Niet, *si en es een goet godlijc wijf.*

»Ik zou het u niet kunnen zeggen. *Niet*, dat zij geen braaf meisje is!" Het laatste zinslid is de uitzondering op het eerste. De bedoeling komt dus hierop neder: »Ik weet er u niets meer van te zeggen, dan alleen dat zij een braaf meisje is."

Meer gewoon echter was, in dezen exceptiven zin, het gebruik van *niet* met bijvoeging van een woord, dat zooveel als *daarom* beteekende, en dus het tweede zinslid nog nader met het eerste in verband bragt. Ook hiervan laat ik eenige voorbeelden volgen; maar wijs vooraf op eene plaats uit den *Lek. Sp.*, die daarom onze opmerking verdient, omdat zij door minder ruime ellipsis ons den oorsprong der spreekwijze duidelijk opheldert. Ik bedoel het verhaal van de uitvaart der H. Maagd. De dichter meldt ons, hoe »der papen prince" balddadig de hand aan de lijkbaar sloeg; maar de hand kleefde vast en verdorde op 't eigen oogenblik. Vol angst roept de schuldige de hulp van Petrus in, doch deze antwoordt hem (II. c. 58. vs. 104):

Wi en moghen teser stede
U niet helpen, als ghi wel siet.
Nochtan en segghict daeromme niet,

Eest dat ghi gheloeft clare
In Jhesum Cristum ende in hare
Die wi draghen hier ten grave,
Ghi moeghter bate hebben ave.

In het weglaten der ontkenning in het laatste zinslid stemmen niet alleen hier alle hss. overeen, maar zij gaat zelfs veelal, waar *niet daer bi* en *niet bedi* worden gebezigd, geregeld door. Onjuist was dit echter buiten twijfel: het bewijst ons, dat de zuivere opvatting der gedachte uit de spreekwijze was geweken. Deze toch vereischt noodwendig: »*Ghi en moeghi* enz."; want deze woorden, die de uitzondering op vs. 1 en 2 bevatten — t. w. de mogelijkheid van hulp in één enkel geval —, hangen grammatisch af van het ontkennende voorstel in vs. 3, en moeten dus in negativen vorm worden uitgedrukt, opdat uit de dubbele negatie de positive opvatting ontsta. Gelukkig zullen wij straks in een enkel voorbeeld de oorspronkelijke ontkenning op hare plaats zien: een blijk, dat zij in de andere ten onregte ontbreekt. Vermoedelijk was het de schuld der afschrijvers, die, ziende dat de zaak positief moest worden opgevat, de negatie weglieten, niet bedenkende, dat zij juist door het voorafgegane *niet* noodzakelijk was geworden. Te gereeder was de aanleiding tot zulk eene vergissing, waar een tusschenzin de apodosis van de protasis scheidde, en dus het logisch verband minder innig gevoeld werd.

Ziehier, hoe b. v. de auteur van den *Lek. Sp.* de woorden *niet daer bi* elliptisch gebruikt. III. c. 12. vs. 105 (de dichter beveelt den landsheeren den pligt der minzaamheid aan, als de bron van alles goeds, en laat er aanstonds op volgen):

Niet daer bi, *onder die grote*
Oft onder overmoedeghe ghenote

Machmen toghen hoghen moet,
Alst emmer alsoe sijn moet.

»Minzaamheid is een eerste pligt. *Niet, alsof ik zeggen wilde*, dat men niet wel eens zich hooghartig mag gedragen jegens trotsche grooten.” In dit ééne geval veroorlooft de dichter eene uitzondering: de landsheer, altijd minzaam en zacht, mag wel eens een hoogen toon aanslaan, waar hij met fiere genooten te doen heeft.

Elders, bij eene vergelijking tusschen het leven in de stad en op het platte land, haalt Boendale een getuigenis aan, waarbij verklaard was, dat een nijver en godvruchtig landman een reiner leven leidde dan menig rijk stedeling. Doch, om misverstand te voorkomen, wordt er deze nadere aanmerking bijgevoegd (III. c. 26. vs. 199):

Niet daer bi, *op dorpe, in stade*
Wonen beide goede ende quade.

»Het leven van menigen dorper moge reiner zijn dan dat van menigen poorter, *maar toch*, zoowel in de stad als op het land vindt men goeden en kwaden dooreen.” Al mag men vrij de eerste stelling beweren, toch is ook de laatste niet te loochenen.

Gelijk op zich zelf *daer bi* de jongere vorm is van hetgeen vroeger *bedi* (*bedie*) plagt te heeten, zoo moest ook onze spreekwijze natuurlijk bij oudere schrijvers *niet bedi* luiden. *Niet daer bi*, mag men stellen, is de term der didactische school: *niet bedi* de epische uitdrukking. Vooral de dichter van den *Lancelot* maakt er dikwijls gebruik van. Tot proeve wil ik een viertal plaatsen behandelen, om telkens den juisten zin te doen uitkomen.

1° (II. 24220). Een Schotsch koning, als bedelmonnik rondzwervende, komt aan een klooster en bidt om eene aalmoes. De uitdeeling had reeds plaats gehad;

maar de portier gaat zien, of er nog iets was overgebleven,

Ende hine vant dar mar ene
Aelmosene, ende die wel clene.
Niet bedi *si en dochte goet den coninc*
Ombe te verlichtene bider dinc
Den honger, diene dwanc sere.

»De aalmoes was wel zeer gering: *niet*, dat zij den koning niet goeddacht om zijn honger te verligten." Of, met andere woorden: »Wel was de gift klein: *maar toch*, zij dacht den koning goed om althans zijn honger te stillen." De negatie, die elders in de pen bleef, is hier te regt bewaard gebleven.

2° (III. 4655). Lancelot bevindt zich bij een heremiet. Deze herinnert hem, wat er noodig is om den heiligen Graal te vinden. De ridder, die daarin slagen zal, moet alle vroegere en latere ridders in alle deugden overtreffen; en als hij zijn werk zal hebben volbragt, zal hij in de ridderschap van het hemelrijk worden opgenomen. Hij voegt er bij:

Niet bedi *al es vromechede*
In hem ende grote stouthede,
Meer dan in enen anderen man,
Viel hi in hoeftsonden nochtan,
Sone soudi in dese queste mogen
Nember dan een riddere dogen.

Zoo staat er gedrukt: maar eene juiste opvatting van den zin vereischt stellig eene komma achter *bedi;* want *niet bedi* moet onmiddellijk vereenigd gedacht worden met de drie laatste verzen, en het overige (van *al es* tot *man*) is een tusschenzin. Wij hebben reeds bij vroegere plaatsen *niet daer bi* of *niet bedi* wedergegeven door *maar toch*, eene adversative uitdrukking, die in

den grond geheel op hetzelfde nederkomt 1), en werkelijk bijna overal het oude *niet bedi* zou kunnen vervangen. Zoo is ook hier de meening: »*Maar toch*, hoe dapper hij ook zij, kwam hij (nogtans, des ondanks) in hoofdzonden te vervallen, hij zou niets meer vermogen dan een gewoon ridder."

3° (III. 631). De ridders aan 't hof van Artur zijn 's avonds aan den maaltijd vereenigd. Daar hooren zij plotseling een zwaren donderslag en zien een schitterend licht: het was de verschijning van den heiligen Graal.

Si begonsten elc op anderen sien,
Alse die ne wisten watter soude gescien;
Niet bedi *daer was geen man*
Die den anderen mochte spreken an.

»Zij zagen allen elkander aan; *maar toch*, er was niemand die een woord kon spreken." 2)

4° (IV. 9301). Walewein is, kort na zijne geboorte, door een heremiet gedoopt. Een der ridders, die het kind derwaarts hadden gebragt, verzoekt den vromen man, te willen bewerken, dat de jonggeborene eenmaal als ridder de roem van het koningrijk mogt worden. De heremiet antwoordt hem: »Die belofte kan van mij niet komen, maar alleen van God, uit wien alle genade is:

Niet bedie *mocht also bi desen*
Kinde bi mire beden wesen

---

1) Zoo kan men in het straks gestelde voorbeeld even goed zeggen: »Wij hebben een natten zomer gehad; *maar toch*, er zijn ook wel schoone dagen in geweest."

2) De gedachtenloop is, stipt genomen, deze: »*Niet, dat er niet niemand was, die spreken kon.*" — *Niet niemand* staat gelijk met *iemand*. Dus: »*Niet, dat er iemand was,*" d. i. *maar toch, er was niemand.* Doch men ziet, dat de dichter, zonder meer op deze logische ontleding te letten, *niet bedi* reeds, kort en goed, als een stereotyp adversativum gebruikt.

Dat hi gracieuser riddere ware
Dan een ander, ic wilt wel daernare,
Want het donct mi scone wesen.

Ook hier moet ik aanmerken, dat achter *bedie* noodwendig eene komma moet staan. Van *mocht* tot *ander* is een tusschenzin. De meening is: »*Niet*, dat ik het niet wenschen zou, indien mijn gebed dit voor het kind kon bewerken." Of, wil men: »*Maar toch*, mogt het door mijn gebed kunnen gebeuren, ik voor mij zou het gaarne willen." *Daernare* is zooveel als *met dat al*, *desniettemin* (Fr. *après tout*). Al stond de toekomst van het kind niet in zijne magt, maar geheel in de hand van God, hij voor zich wenschte desniettemin, dat zij roemrijk wezen mogt. 1)

Na de opzettelijke beschouwing dezer vier plaatsen zal men gemakkelijk alle overige met juistheid kunnen verklaren. Een eenvoudig praktisch middel wees ik boven aan: verander *niet bedi* in *maar toch*, en aanstonds zal de ware bedoeling u duidelijk zijn.

SPANEN, VERSPANEN, ONTSPANEN.

Sedert de Heeren Leendertz 2) en De Jager 3) het gebruik der bovenstaande woorden door eenige voorbeel-

1) De overbrenging in eene vreemde taal is somtijds het beste middel, om eene plaats het zuiverst te verklaren. Zoo zou ik hier, met behoud van den tusschenzin, het in 't Fransch aldus uitdrukken: »*Non qu'après tout, si par mes prières il en pouvait être ainsi, moi je ne le veuille pas.*"

2) W. v. Hillegaersberch, *Sacr. v. Aemst.*, bl. 29.

3) *Archief*, I. 400 vlgg.

den uit Mnl. schrijvers hebben opgehelderd, is aan het misverstand, dat vroeger daaromtrent heerschte, een einde gemaakt, en de dwaling, die *spanen* met *spannen*, en het Imperf. *spoen* met *spien* verwarde 1), eens voor al uit den weg geruimd. Doch al moge in het algemeen de beteekenis van *spanen* zijn aangewezen, de behoefte aan eene nadere en meer volledige verklaring bleef tot hiertoe onvervuld. Men mist nog die juiste en geleidelijke orde in de voorstelling, die de verschillende vormen des woords behoorlijk onderscheidt, den gang der beteekenis en hare wijzigingen historisch ontwikkelt, en zoo doende alles in het ware verband plaatst, waardoor men in staat gesteld wordt, het geheele tafereel in een helder licht te overzien. Het is dit vereischte bij de verklaring der Mnl. woorden, dat nooit genoeg kan worden aanbevolen, maar, helaas! te dikwijls wordt voorbijgezien. Ik wil trachten aan dien eisch te voldoen bij de vervulling van hetgeen ik vroeger op mij nam, toen ik in het Gloss. op den *Lek. Sp.* mij verbond, op de verklaring van het ww. *spanen* elders nader terug te komen.

Het zal daarbij noodig zijn, de plaatsen, door mijne voorgangers aangehaald, te herhalen en, met andere vermeerderd, in goede orde te rangschikken.

Spanen (*spoen*, *gespanen*) was een oud en oorspronkelijk ww., met de vaste beteekenis van *aantrekken*, *aanlokken*, *verleiden*. Als zoodanig was het reeds in het Ohd. bekend. *Spanan*, door *spähnen*, *locken*, *überreden* vertolkt, en met tal van bewijsplaatsen gestaafd, vindt men bij Graff, VI. 339 vlgg. Desgelijks Mhd. *spanen*, o. a. *suadere*, *pellicere*, bij Ziemann, bl. 411 vlg. Het Angelsaksisch had *spanan* (Ettmüller, bl. 712 vlg.), het Oud-Friesch *spona* (Richthofen, bl. 1042), enz. Wil men

1) Van Wijn, *Huisz. Leeven*, II. bl. 316; Lulofs, *Handboek*, bl. 397, enz.

hooger op de verwantschap des woords nasporen, terstond biedt zich het Grieksche σπάω, *trekken*, ter vergelijking aan, en ongezocht vinden wij hier de verklaring van het Lat. *sponte*. Het oude subst. *spons*, tot denzelfden wortel als ons *spanen* behoorende, moet *aanlokking*, *overreding* beteekend hebben: *sua sponte* is dus niets anders dan *door eigen overreding*, *door vrijen wil*.

Spanen, in den genoemden zin, leest men in den *Theophilus*, vs. 351:

> *die viant begonsten te* spaenene,

d. i. »de duivel begon hem te *lokken*." En kort daarna volgt het Imperf. *spoen* (vs. 533):

> *Ende meer penitencie doen*
> *Dan daer se die viant noit toe* spoen.

Zoo ook Maerlant, *Vanden lande van over zee*, vs. 132:

> *Waert dat u die duvel niet en* spoene.

En in den *Wapen Martijn*, II. c. 4:

> *Ende horen watti hier toe* spoen,
> *Dattu den onbekenden*
> *Martine niene laets gheroen* 1).

Nevens *spanen* stond *verspanen*, in de sterkere opvatting van *verlokken*, *verleiden*. Zoo in denzelfden *Wapen Martijn*, I. c. 34:

> *Dat men die minne hetet blint*,
> *Coemt dat menich is zo kint*,
> *Dat hi hem laet* verspanen.

En hiertoe behoort de plaats van Stoke, die Huydecoper moeite baarde, VI. 158:

---

1) Aangehaald naar Kausler, *Denkm.* II. bl. 648, welke lezing de voorkeur verdient boven die in de *N. Werken der Maatsch. v. N. Lk.* V. ii. 133.

Cortelike men doe hoert,
Dat een knecht van Vianen
Ghinc heren Hubrechts kint verspanen,
Ende leide dat mede op Yselsteine.

Men ziet, dat het woord hier niet in morelen, maar in physieken zin wordt opgevat, zoodat de beteekenis van *verleiden*, *vervoeren*, tot *wegvoeren*, *wegrooven* stijgt; gelijk dan ook in den Beijerschen tongval het gebruik van *abspanen* en *entspenen* (» einem einen Dienstboden, Arbeiter, eine Geliebte," enz.) voor *abwendig machen*, uitdrukkelijk door Schmeller vermeld wordt. 1)

Het Imperf. *verspoen* vindt men bij W. van Hillegaersberch, *V. d. Sacr. v. Aemst.*, vs. 190:

Ic hebber dwaesheit an gheploen,
Oeck wye dat mi daer toe verspoen.

Theophilus, vs. 1419:

Vrouwe, laet mi penitencie doen
Van sonden, daer mi toe verspoen
Ende verriet oec mede
Die viant met siere moghenthede.

En vs. 846, waar de berouwhebbende afvallige zich verwijt, dat hij zelf den Booze heeft aangezocht, en vrijwillig hem als heer gehuldigd:

Wat node was mi dat ic verspoen
Den viant, dat ic daer toe quam
Dat ic manscap ane hem nam?

In bijna gelijken zin als *verspanen* gold ook *ontspanen*, waarin de oorspronkelijke kracht des woords, door

---

1) *Bayer. Wörterb.* III. 567. In eene der bij hem aangehaalde plaatsen leest men zelfs: »*enpfürent* oder *entspinent.*" Het komt dus geheel overeen met ons *aftroonen.*

het voorvoegsel *ont* versterkt, zich duidelijk vertoont. Het is geheel hetzelfde als ons *verleiden*. Zoo in de *Heim. der Heim.* vs. 273, waar gedrukt staat:

Onscamelheit die doet verwanen
Vor warheit, laet hare ontspanen
Ende coemt an dongetrouwichede.

In Kausler's uitgave (vs. 279) luidt het begin van het tweede vers aldus: *Vort waerheit;* doch het een is zoo goed als het ander, kennelijk wartaal, die ik wenschte dat men niet had trachten te verklaren. Zal een juist begrip der Mnl. woorden mogelijk zijn, dan is wel het eerste vereischte, dat men met scherpe kritiek de gedrukte teksten zuivere van de ongerijmdheden, waarvan zij wemelen. Zoo ook hier. Ga met aandacht het verband na, bedenk dat het Latijn 1) heeft: » (desiderium vero divitiarum generat inverecundiam;) *inverecundia praesumtionem; praesumtio infidelitatem,*" en gij zult geen oogenblik aarzelen, de hand des dichters aldus te herstellen:

Onscamelheit die doet verwanen;
Verwaentheit *laet hare ontspanen*
Ende coemt an dongetrouwichede.

» Gebrek aan schaamte doet overmoedig zijn; overmoed laat zich *verleiden* en komt tot ongodsdienstigheid." Eerst de aldus verbeterde lezing geeft ons regt, tot de beteekenis van *ontspanen* met zekerheid te besluiten.

Hetzelfde ww., met de gewijzigde spelling *ontspenen* 2), leest men ook in de fragm. uit Maerlant's *Sp. Hist.*, uitg. in de *N. W. d. M. v. N. Lk.* I. II. bl. 262, vs. 28:

---

1) Zie de uitg. van Clarisse, bl. 139. — Het hier gezegde strekke tevens tot wederlegging van de geheel mislukte verklaring, door Prof. Bormans (*S. Christ.*, bl. 434) van deze plaats en van het ww. *ontspanen* gegeven.

2) Als *dreghen* voor *draghen*; *gheheven*, *ghescepen*, *ghesleghen*, voor *ghehaven* enz., allen van de 4de klasse der sterke ww.

Doe die stemme dit verskin sprac,
Horet die gene ende seit altenen, 1)
Alsene die viant wilde ontspenen;
Ende altoes als hi dit seide,
Sone was daer geen langer beide,
Die duvel en vlo van hem daer.

Bij welke plaats »van wege de Maatschappij" (zie bl. 255) eene vermakelijke »opheldering" gevoegd is, der oude school overwaardig! Dat *ontspenen* niets anders is dan *verleiden*, zal wel niemand, na 't inzien dezer verzen, in twijfel trekken. Doch gelijk wij zoo even *verspanen* in de sterkere opvatting van *wegvoeren* aantroffen, zoo komt ook *ontspanen*, op gelijke wijze, als *wegvoeren*, *schaken* voor, waarbij echter het denkbeeld der verleiding, die de schaking voorafgaat, blijft doorstralen. In den *Limborch*, waar ridder Evax, die de schoone Sibille van Arragon geschaakt had, berouw begint te gevoelen dat hij oorzaak van haar ongeluk geweest is, klaagt hij aldus bij zich zelven (VI. 1848):

Ja (peinsdi), ende was haer man
Die rike coninc van Arragoen;
Al was dat sake dat icse ontspoen,
Die arm was ende onbequame
Entie niet en hadde dan ridders name,
Ic was onwerdich ende quaet.

»Al was het dat ik haar *verleidde en schaakte.*" Men ziet, dat het ww. ook in deze opvatting aan de sterke vervoeging getrouw blijft 2).

De beteekenis van het oude *spanen* staat dus vast.

---

1) D. i., niet *terstond*, gelijk het verklaard wordt, maar *telkenmale*. Zie *Lek. Sp.* Gloss.

2) De verklaring van Dr. De Jager (*Archief*, I. 400) zou noodwendig de zwakke vervoeging vereischen.

En hoezeer ook het woord later in onbruik is geraakt, thans nog slechts hier en daar in dialekten overig, het heeft een afstammeling nagelaten, die algemeen bekend is, het Hoogd. *gespenst*. In het Ohd. was *gaspanst* (*gispenst*) 1) oorspronkelijk *overreding*, *verlokking*, vandaar *verloksel*, *lokbeeld;* en gelijk wij het ww. *spanen* veelal gebruikt zagen van den Booze, die den mensch zoekt te verleiden, zoo sprak men ook in 't Hoogd. van »des Teufels *Gespenst*," van »des bösen Feindes Anschlag und *Gespuns*," 2) enz. Reden genoeg, om *gespenst* tot de benaming van een *spooksel* te doen vervallen; even als ons *gedrog* (*gedrogt*), aanvankelijk slechts een *bedriegelijk beeld*, allengs een *spook*, een *monster* 3) werd. Ook hier te lande was eertijds *gespens* voor *spook* bekend 4), en het woord zelf, ofschoon gewijzigd in vorm en veranderd van beteekenis, is nog niet verloren. Ons *gespuis* namelijk is niet anders dan het oude *gespens* 5). Het ontstond uit den vorm *gespons*, *gespuns*. De wegvalling der *n* lokte eene verlenging der *u* uit: *gespuus*, *gespuis* 6). Zoo kende men in de 17[de] eeuw *uitmuiten* nevens *uitmunten;* zoo is ons *struikelen* uit *stronkelen* 7) vervormd, en *muide*(*n*) in een aantal plaatsnamen uit *monde* gesproten. Wat de beteekenis betreft, het was een geleidelijke overgang, aan een veracht geboefte den naam van *spooksel* te geven.

---

1) Graff, VI. 342.

2) Schmeller, t. a. pl.

3) Dat ook weder van *monstrare* is, en dus oorspronkelijk een *beeld*, een *visioen*.

4) Zie Kil. Het komt o. a. voor bij Antonides (uitg. v. Bild.), I. 271.

5) Kil. stelt *ghespuys* en *ghespens* volkomen gelijk, beide als *spectrum*.

6) Vgl. J. Grimm, *Diphthonge nach weggefallenen Consonanten*. Berlin, 1845.

7) Zie Kil. en v. Hasselt. Vgl. ook *struik* en *stronk*, enz.

Maar nog in eene andere afleiding bleef het ww. *spanen* voortleven. Ik bedoel de wijd en zijd verspreide benaming, hetzij van den uijer der zoogdieren, hetzij van den tepel der vrouwelijke borst. Wat was natuurlijker, dan die verkwikkende bron der moedermelk, met betrekking tot het jong, het *aantrekkende*, *aanlokkende* ligchaamsdeel (het *trekpleistertje!*) te noemen? In alle Germaansche talen is die naam dan ook bekend. Ohd. *spunnî*, Mhd. *spünne*, Angels. *spanu*, Oud-Noordsch *speni*, enz. enz. Bij Kiliaen: *Spene*, *spenne*, *sponne*, *spinne* 1), als benaming der *moedermelk*, maar ook als *papilla*, *mamma*, *uber:* thans bij ons het gewone *speen.*

Van dit afgeleide subst. nu, *spane* of *spene*, heeft zich op nieuw een ww. gevormd, *spanen* of *spenen* luidende, hierin echter van het oudere *spanen* verschillende, dat het, als afgeleid, de zwakke vervoeging volgde. Reeds het Ohd. kende *spanjan* of *spenjan* (*spenita*) tegenover *spanan* (*spuon*)*;* en ook in het Mnl. is *spanen*, *spaende*, *ghespaent* altijd kennelijk van *spanen*, *spoen*, *ghespanen* onderscheiden.

Spanen of *spenen* kon, als denominatief, in tweeledige beteekenis worden opgevat:

1º *Aan de speen of borst leggen*, dus *zoogen. Spanjan* komt bij Graff ook als *lactare* voor, en nog heden is, in sommige dialekten van Duitschland, *spenen* of *spunen* in die beteekenis bekend 2).

---

1) Al deze vormen zijn in juiste overeenstemming met een sterk ww. der 4e klasse. Zoo *veer* van *varen; dregge* van *dragen; stonde* van *staan; griffel* van *graven*, enz. — Wel een bewijs, dat *speen* zeer zeker zijnen oorsprong heeft in het oude *spanen* (*spoen*).

2) Zie *Brem.-Nieders. Wörterb.* IV. 944. — Het Latijn gebruikte *lactare* weder voor *bekoren*, *lokken*. Men ziet, hoe naauw deze denkbeelden te zamen hangen. De Romeinen ontwikkelden hunne benaming van het *lokken* uit die der moedermelk; de Germanen die der melk of der borst uit den naam van het *lokken.*

2º *Van de speen of borst afnemen*, *afwennen*, dus *ablactare*, de bij ons gebruikelijke opvatting. Dat aan een denominatief ww. de beteekenis van eene *wegneming* of *berooving* gehecht wordt, is in onze taal een zeer gewoon verschijnsel. Men denke slechts aan *villen* en *schillen*, waardoor het wegnemen van vel of schil wordt uitgedrukt. Dr. Brill 1), die een aantal zulke privative werkwoorden opsomt, merkt te regt aan, dat zij eigenlijk beteekenen: »*Zich met datgene bezig houden*, *wat de stam aanwijst.*" Maar met de schil van eene vrucht b. v. houdt men zich zelden bezig, dan met het doel om ze af te stroopen: en dus lag de overgang der beteekenis voor de hand. Zoo ook staan, in de betrekking van het jong tot de speen, twee zaken op den voorgrond: het *aanleggen* en het *wegnemen*. In beide zinnen dus kon *spenen* worden opgevat.

Het oude *spanen* derhalve, later *spenen*, in den laatsten zin genomen, was oorspronkelijk *ablactare*, en, bij kleine uitbreiding, *van het noodige of wenschelijke verstoken houden*, *tot onthouding dwingen*. Duidelijk spreekt deze beteekenis in de plaats uit den *Lek. Sp.* III. c. 9. vs. 53:

Want wijf, *te nauwe* ghespaent
Oft oec ghehouden te verwaent,
En es orboer noch oec goet,
Si en ware van naturen vroet.

Verwaent is hier hetzelfde als *verweent*, dus *weelderig*, *dartel*, *brooddronken;* en *ghespaent*, dat er tegenover staat, is dus zooveel als *kort gehouden*, *van geldmiddelen verstoken of schaars voorzien.*

---

1) *Nederl. Spraakleer* (2e uitg.), bl. 265. — Het is dan ook geheel onnoodig, uit het ontbreken van eenig voorvoegsel bij het ww. *spenen*, met *Schmeller* (bl. 566) af te leiden, dat »diesem Verb ein allgemeinerer Begriff (trennen, *separare*, franz. *sevrer*) zustehen könnte."

Maar nog in eene andere afleiding bleef het ww. *spanen* voortleven. Ik bedoel de wijd en zijd verspreide benaming, hetzij van den uijer der zoogdieren, hetzij van den tepel der vrouwelijke borst. Wat was natuurlijker, dan die verkwikkende bron der moedermelk, met betrekking tot het jong, het *aantrekkende*, *aanlokkende* ligchaamsdeel (het *trekpleistertje!*) te noemen? In alle Germaansche talen is die naam dan ook bekend. Ohd. *spunnî*, Mhd. *spünne*, Angels. *spanu*, Oud-Noordsch *speni*, enz. enz. Bij Kiliaen: *Spene*, *spenne*, *sponne*, *spinne* 1), als benaming der *moedermelk*, maar ook als *papilla*, *mamma*, *uber:* thans bij ons het gewone *speen*.

Van dit afgeleide subst. nu, *spane* of *spene*, heeft zich op nieuw een ww. gevormd, *spanen* of *spenen* luidende, hierin echter van het oudere *spanen* verschillende, dat het, als afgeleid, de zwakke vervoeging volgde. Reeds het Ohd. kende *spanjan* of *spenjan* (*spenita*) tegenover *spanan* (*spuon*); en ook in het Mnl. is *spanen*, *spaende*, *ghespaent* altijd kennelijk van *spanen*, spoen, *ghespanen* onderscheiden.

Spanen of *spenen* kon, als denominatief,
ledige beteekenis worden opgevat:

1º *Aan de speen of borst leggen*, dus
jan komt bij Graff ook als *lactare* voo
is, in sommige dialekten van Du
spunen in die beteekenis bekend

---

1) Al deze vormen zijn in juiste
der 4e klasse. Zoo *veer* van *varen*
griffel van *graven*, enz. — Wel
oorsprong heeft in het oude *spa*

2) Zie *Brem.-Nieders. Wörl*
tare weder voor *bekoren*,
den te zamen hangen.
het *lokken* uit die der
borst uit den naam va

2º [redacted] *ablactare*, [redacted] een [redacted] of [redacted] gewoon [redacted] *schillen*, [redacted] uitgedrukt. [redacted] werkwoorden [redacted] lijk [redacted] *de* [redacted] b. v. [redacted] om [redacted] teekenis [redacted] van het [redacted] het [redacted] kon [redacted] -is ...den ...ende ...waar. ...nk- en ...t bij de ... schrome- ...ke voorstel-

Het [redacted]
sten zin genomen, ...eelden van *verspoen* kleine uitbreiding, ...et ik opzettelijk eene *verstoken houden*, ...achterwege, waar men spreekt deze beteeken... III. c. 9. vs. 53:

> *...t mijn troest,*
> *...encie doen;*
> *...en verspoen,*
> *...ni voert van dien.*

...*spoen* met het boven behandelde ...gemeen: het is een Infinitief, een ...op zich zelf *verspoen* luidende. Hoe ... Ik geloof hoogsteenvoudig, door het ...gelijk te stellen. De *u* werd zeer zeker ...2e eeuw hier te lande als *oe* uitgesproken: ...kking van *verspuwen* tot *verspoen* was dus ... Zoo hebben wij nevens *kluwen* ook den bij-

Niet minder duidelijk is de plaats uit den *Walewein*, vs. 10298:

Hen staet te verblidene
Vander ruste ende vanden paise,
. . . .
Si haddens langhe gheweest verspaent.

„Zij waren er lang *verstoken* van geweest, zij hadden er zich lang van moeten *spenen*." Zoo ook nog bij Bredero, *Griane*, bl. 60:

Heer kyeren! wist ghy hoe ien goe toogh smaeckt in een ouwt mensch sijn mongt,
Ghy souwt jou nouw spaenen, *tot jy ouwt waert en onghesongt.*

Roddrick ende Alphonsus, bl. 59:

Sijn doot jammert my seer, ja meerder dan ghy waant;
Maar ick heb, Lief, om u van tranen my ghespaant.

Men zie ook het *Uitl. Woordenb.* op Hooft, enz. — Nog heden geldt ons *spenen* in dezelfde overdragtelijke opvatting; en onze ouden hadden er ook het adj. *spenelic*, *spennelic* van, in den zin van *achterhoudend*, het tegengestelde van *gul* of *openhartig*. Zoo in het *Esbatement van den Visscher* (*Belg. Mus.* 1842, bl. 59), waar de man tot zijne vrouw, die aarzelt hem hare schuld op te biechten, aldus spreekt:

Seghse vry zonder staemen.
Ic belove u, in svyants spijt,
Nummermeer en doe icx u verwijt,
Want, seghgise niet, ghij blijft verloren
Ende versteken uut Gods rijke vercoren.
Dus en wilt u biechte niet wesen spennelic.

Eene *spenelike* biecht zou zulk eene zijn, die *zich onthoudt* van de volledige bekentenis, maar een deel der

waarheid *terughoudt*. Doch liever lees ik *uwer biechte*, zoodat de zin zij: »wil met uwe biecht niet *achterhoudend* zijn."

Zoo is dan het geheele tafereel van het ww. *spanen* en zijne afleidsels duidelijk en klaar. En wat leert ons nu deze beschouwing voor de kennis der tegenwoordige taal? Van twee woorden heeft zij ons den oorsprong aangewezen. Het *gespeende kind* en het onedel *gespuis* ontleenen hunnen naam uit dezelfde bron, en zijn beiden verwant aan het Latijnsche *sponte!* Vreemdschijnende uitkomst voorzeker! Doch niettemin onomstootelijk waar. Van overgangen in vorm en beteekenis is de klank- en beeldrijke taal vol; maar juist daarom komt het bij de woordverklaring, zal men zich hoeden voor de schromelijkste verwarring, boven alles aan op ordelijke voorstelling en historische ontwikkeling.

Toen ik zoo even een paar voorbeelden van *verspoen* uit den *Theophilus* aanhaalde, liet ik opzettelijk eene andere plaats uit hetzelfde gedicht achterwege, waar men leest (vs. 1449):

Ay moeder! nu weest mijn troest,
Ende laet mi penitencie doen;
Ic wille die sonden verspoen,
Ende wachten mi voert van dien.

Kennelijk heeft dit *verspoen* met het boven behandelde niets dan den klank gemeen: het is een Infinitief, een geheel ander ww., op zich zelf *verspoen* luidende. Hoe dit te verklaren? Ik geloof hoogsteenvoudig, door het met *verspuwen* gelijk te stellen. De *u* werd zeer zeker nog in de 12ᵉ eeuw hier te lande als *oe* uitgesproken: de zamentrekking van *verspuwen* tot *verspoen* was dus natuurlijk. Zoo hebben wij nevens *kluwen* ook den bij-

vorm *kloen;* en het oude *gheroen* 1) voor *rusten* (Hd. *ruhen*) was evenzeer eene verkorting van *gheruwen;* want *ruwen* voor *rusten* komt werkelijk voor. Bredero, *Roddrick ende Alphonsus*, bl. 50:

Terwijl mijn lief wat ruwt,
Soeck ick hier in de luwt
Wat koelte of vervarsens
Van mijn vermoeyde harsens.

Griane, bl. 7:

De vruchtbaer aerde ruwt, *'t schijnt dat de winden slapen.*

De beteekenis van *verspuwen* past uitnemend. *Versmaden, met verachting van zich werpen*, was de natuurlijke opvatting des woords. Zoo laat Stoke (IV. 640) graaf Floris V, den volksvriend en bestrijder der overmoedige edelen, tot zich zelven zeggen:

Men mach mi verspuwen,
Late ic de heren aldus risen,
De mi begheren in alre wisen
Te verdrivene ute minen lande:
In can ghedoghen niet de scande.

En zeer eigenaardig wordt het hier door Theophilus van de zonden gezegd, die hij met afschuw van zich wilde werpen. *Respuere diabolum* of *peccata* was in de kerktaal eene geijkte uitdrukking, en het Ohd. *farspîwan* werd op dezelfde wijze gebruikt, als b. v. in Kero's vertaling der *Regula S. Benedicti* (Schilter, I. p. 18), in den Prologus:

Der farfluahhanan diubil.... fona kesihtim herzin siner farspienti, *keleitta ze neovvehti.*
i. e. »*qui malignum diabolum..... a conspectibus cordis sui* respuens, *deduxit ad nihilum.*"

1) Zie o. a. Huydec. op Stoke, VI. vs. 976.

TEESTEYE.

In mijne Inleiding op den *Lek. Sp.* (bl. XCVI) heb ik getracht, de ware beteekenis vast te stellen van den titel *Jans Teesteye*, door Boendale gegeven aan het dichtwerk, waarin hij de vroeger door hem uitgesproken meeningen tegen de aanvallen zijner bestrijders handhaafde. Naar aanleiding van Roquefort, die het Oud-Fransche *testée* verklaart door »*projet qu'on forme*, *idée qu'on nourrit*," meende ik het woord *teesteye* te moeten opvatten als *idee, overtuiging*, zoodat de titel zelf van het gedicht reeds te kennen zou geven, dat hij hier de onbewimpelde blootlegging zijner gevoelens, de verdediging zijner vaste overtuiging bedoelde.

Van deze verklaring, die destijds welligt nog twijfelachtig kon schijnen, mogt ik sedert de bevestiging vinden, toen ik in den zomer van 1851 de Bodleyaansche Bibl. te Oxford bezocht, om daar van de *Teesteye* een naauwkeurig afschrift te nemen, dat ik later in het licht hoop te doen verschijnen. In afwachting van hetgeen alsdan nader over het werk zelf zal behooren gezegd te worden, wil ik thans reeds bij voorraad berigten, dat het woord *teesteye* nog eenmaal in het gedicht voorkomt, en wel op eene wijze, die allen twijfel aan de beteekenis buitensluit.

Het is in het begin van het 17e hoofdstuk (hs. fol. 31. d.). De dichter zet zijne zamenspraak voort met Wouter, zijnen gezel, en wordt door dezen uitgenoodigd hem te willen onderrigten omtrent het wezen der Drieëenige Godheid. Op deze gewigtige vraag antwoordt hij aldus:

Wouter, wel lieve veynoet 1),
Dese questie waer alte groet
Den alder besten clerc die
Gheboren wert ter werelt ye.
Nochtan willic u hier af saen
Mine teesteye *doen verstaen.*

»De vraag is te zwaar, om ze naar eisch te beantwoorden. Ik wil u slechts mededeelen, wat er mij van bekend is, mijne eigene meening of *overtuiging*." Gelijk hij dan ook, aan het einde van zijn uitvoerig antwoord, in gelijken zin zegt (fol. 32. b.):

Wouter, nu hebbic u gheseyt
Mijn conde *vander godheyt.*

Conde is dus ongeveer hetzelfde als *teesteye*. Het eerste is slechts wat sterker dan het tweede: en *teesteye* is niet beter weder te geven dan door *overtuiging*, *inzigt*.

Merkwaardig is het, dat dit woord in het Mnl. zoo zelden wordt aangetroffen. Buiten het gedicht van Boendale ware het tot dusverre niet tot ons gekomen. Ook in Oud-Fransche geschriften schijnt het uiterst zeldzaam te wezen. En toch, een woord, dat als titel voor een gedicht kon worden gekozen, moet wel algemeen bekend en in gebruik geweest zijn. Sprekend bewijs, dat onze kennis der oude taal, hoe zorgvuldig ook uit alle geschrevene gedenkstukken opgezameld, toch altijd verre achterblijft bij den rijken schat, waarin zich eenmaal de levende spraak mogt vermeiden!

1) D. i. *vennoot*, *makker*.

VERHIJTELIC.

In het Gloss. op *Der Minnen Loep* staat dit woord vermeld, doch met een vraagteeken achter zich, en dus nog wachtende op eene verklaring. Den Heer Leendertz komt onze dank toe voor deze behoedzaamheid, die elders navolging verdiende. Waar een woord ons duister is in zijne afleiding en beteekenis, is het oneindig beter het voorshands onverklaard te laten, dan gissende en missende eenige geleerdheid uit te stallen, die later weder opgeruimd moet worden, om plaats te maken voor de ware uitlegging, die nooit op gissingen, maar alleen op welbewezen feiten berust. Hoevele dwaasheden had men ons in de Mnl. taalkunde bespaard, ware men steeds zoo verstandig geweest, om liever niets te zeggen, dan »in de steppen der fantasie of der hypothese te verdwalen." 1)

Ik geloof mij thans niet op zulk een doolweg te wagen, als ik achter *verhijtelic* het vraagteeken wegschrap, om het door eene bepaalde verklaring te vervangen.

Men leest in *Der Minnen Loep*, II. vs. 3878:

Wanneer dattet enen qualic *gaet*
Ende nerghent ghenen troost en vint
Aen den ghenen die hi mint, Enz.

Zoo althans in het tekst-hs.; doch in de variant luidt het eerste vers aldus:

Wanneer dattet een verhijtelic *gaet.*

In beteekenis moet dus *verhijtelic* met *qualic* gelijkstaan. De vraag is slechts: wordt het meer in dien zin

1) Prof. Jonckbloet, *Redevoering te Deventer*, bl. 28.

aangetroffen? en, zoo ja: vanwaar is het woord ontstaan? Op beide vragen ben ik een antwoord schuldig.

In het dichtstukje, *Mariken van Nimmegen* getiteld, dat onlangs in België voor enkele bevoorregten gedrukt werd, maar eerstdaags door de zorg van Dr. J. van Vloten hier te lande in het licht zal verschijnen, leest men bl. 6:

> ...... *deze* verhijde *teve*
> *En sal my niet laten ongequelt.*

Zeer zeker is dit de ware lezing, ofschoon in den Belgischen druk ten onregte weggecijferd en door het ongepaste *verhitte* vervangen. Ten bewijze verstrekke het volgende uit Coster en Bredero. Bij den eerste, in zijn kluchtspel *Teeuwis de Boer*, bl. 24, zegt de held van het stuk:

> *En daer by heb ic een paer vuysten, die hangeme so* verhijt *los,*
> *Om een hayr flensten icker wel een voor de kop, dat hy vil*
> *as een boer-os.*

Daar de platte volksspraak der hoofdstad zoowel de *ij* als de *ei*, wanneer er bijzondere nadruk op viel, tot *ai* verbreedde, moest natuurlijk Bredero aan den „Panlicker Kackerlack" (*Moortje*, bl. 54) niet *verhijt*, maar *verhayt* in den mond leggen:

> *Maer wat ist oock een treffelijck dingh, so* verhayt *wijs te wesen!*

en zoo ook aan den „Gaeuw-dief" in de *Klucht van de Koe*, bl. 4:

> *Gantsch lijden, hoe is een Man oock van een Wijf gequelt,*
> *Een heelen dagh leydse mijn so* verhayd *an 't hooft en lelt.*

Verhijt of *verhayt* was dus nog in de 17e eeuw een gebruikelijk woord. In welken zin, kan bij de kernachtige taal van Coster en Bredero niet twijfelachtig zijn. Kennelijk was het een krachtig intensivum, zooveel als *vervloekt*, *beroerd* of soortgelijken. Voor zulke intensive

uitdrukkingen — het ligt in den aard der zaak — bezigt men slechts zoodanige woorden, die een leelijk, onaangenaam, angst- en schrikwekkend denkbeeld bevatten. Elk intensief, op zich zelf genomen, is dus eene aanduiding van *leelijk* of *slecht* in hoogen of hoogeren graad: en ziedaar, hoe *verhijtelic* aan *qualic* beantwoordt 1). Doch hoe nu die ongunstige opvatting des woords uit zijnen oorsprong te verklaren?

Voorzeker kan die verklaring ons in geen geval beter bevredigen, dan wanneer het blijken mogt, dat het woord ontleend ware aan een natuurverschijnsel. Altijd hebben de grootsche werkingen der natuur diepen indruk gemaakt op het gemoed der zwakke stervelingen. Hagel, donder, weêrlicht en bliksem sloegen schrik om 't hart, niet slechts door het verhevene en treffende der natuurkrachten, of om de onberekenbare schade, die zij den nijveren landman konden toebrengen; maar ook, en vooral, omdat de geschokte verbeelding die verschijnselen toeschreef aan booze geesten, den mensch vijandig gezind, en magtig genoeg om de blijde hoop der bloeijende graanvelden als met éénen slag te verwoesten. Vandaar zoovele bezweringen, om zich voor die dreigende magt te beschutten; vandaar, bij krachtige verzekeringen, die men als met eede staven wilde, zoovele uitdrukkingen, aan natuurverschijnsels ontleend.

Tot deze klasse van woorden behoort ook werkelijk ons *verhijt*. Het is afkomstig van het subst. *hei*, in Duitschland de benaming van dien droogen nevel in den dampkring, die bij langdurige zomerhitte loodzwaar op de velden drukkende, alle gewas doet verschroeijen en verdorren, en voor de oorzaak gehouden wordt van die

---

1) Zoo zegt men b. v. *hij is erg boos* en *het gaat hem erg;* in 't Latijn *male iratus* en *res male procedit,* enz.

zware plagen, die onder den naam van *brand* en *roest in het koren* bekend staan. Reeds in het Ohd. vindt men *hei* of *gihei*, bij Graff (IV. 709 vlg.) door *uredo*, *cauma* vertolkt, en de ww. *arheiën* en *farheiën*, in den zin van *aestuare*. Het Mhd. *gehei*, d. i. *brand*, *hitze*, en *heien*, d. i. *brennen*, bij Benecke, bl. 647. Nog heden kent de Beijersche volkstaal, volgens Schmeller (II. 127), niet alleen de zamenstellingen *hai-dampf*, *hai-nebel*, *hai-rauch*, maar ook het enkele *gehai*, veelal als *ghae*, *ghài*, of ook wel als *key* (Ohd. *kihei*) uitgesproken 1). Wat den oorsprong des woords betreft: den

1) De gewone Hoogd. benaming van de hier bedoelde schroeihitte is *heerrauch*, en men heeft dit met het Ohd. *hei* in verband gebragt, waartoe dan ook het Beijersche *hai-rauch* gereede aanleiding gaf. Zoo b. v. Schmeller t. a. pl. Het is echter niet meer dan schijn. *Heerrauch* is niet van *hei*, maar van een ww., dat bij ons *haeren* luidde, en bij Kil. verklaard wordt: *Frigore aut calore nimio torrere vel urere*; *urentem auram spirare*; waarnevens ook het subst. *haere*, d. i. *urens pruina*, enz., en het nog heden in Friesland gebruikelijke zeggen: » de lucht staat zoo *hèèrig*." Ik wil echter gaarne toegeven, dat dit *haren* enz. op zijne beurt welligt met *hei* zamenhangt. Een voorbeeld van *haren* vindt men in den strijd tusschen *Winter ende Somer* (*Hor. Belg.* VI), waar de eerste zegt (vs. 41):

Als ic werke na minen aert
Ende tfellijc uten oosten haert,
Dan doe ic den meneghen cliptanden
Ende ooc slaen met sinen handen
Dat hem die vingheren moghen spliten.

Hier is 't dus van de koude gezegd, doch elders (en volgèns Kil. meer gewoon) van de hitte. Zoo haalt Van Hasselt uit E. Beninga, *Hist. v. Oostfr.* (Matth. *Anal.* IV. 766) het volgende aan: » *Int lateste van dit jaer vor Weinachten heft idt so seer alle dage* gehaert, *und de lucht is so brandig gewest, oft idt midden im Sommer were west.*"

Ook het ww. *verhaeren* komt bij Kil. voor, als *uri ardore aut frigore caeli*; en ziet, daarvan hebben wij nog de verwensching *verhaar!* waarbij toch wel niet aan verandering van hoofdhaar gedacht kan worden. Het is in den grond een vloek, tegen buurmans graanveld gerigt.

door Graff (IV. 1073 vlg.) aangenomen zamenhang met het Ohd. *hiza*, *haiz*, Nhd. *hitze*, *heisz* (ons *hitte*, *heet*), wil ik niet regtstreeks loochenen; maar ik houd toch die verwantschap voor meer verwijderd. Onmiddellijk, meen ik, stamt het woord van het ww., dat in ons *hijgen* (*heeg*, *gehegen*) overig is. Gelijk bij *dijgen* (uitzetten) niet slechts het adj. *dik*, maar ook het subst. *dij* behoort, d. i. het uitgezette, het dikke gedeelte des beens, Hoogd. *das dickbein;* gelijk aan *rijgen* twee naamwoorden, *rij* (*rijge*) en *rei* (*rege*), beantwoorden: zoo stond ook met *hijgen* een subst. in verband, dat *hijge* zoowel als *hege*, *hij* zoowel als *hei* luidde, en de natuurlijkste benaming was voor die drukkende hitte, die mensch en dier naar den adem doet hijgen. Een bewijs voor deze afleiding vind ik hierin, dat niet alleen Benecke het subst. *gehaige* vermeldt, gelijkstaande met *gehei*, en Schmeller het adj. *gehaigig*, hetzelfde als *gehayig;* maar dat ook reeds Graff bij het ww. *arheiën* de vormen *arheigetun* (aestuaverunt) en *erhegetemo* (urente) opteekent: een blijk, dat de *g* werkelijk tot den stam des woords behoorde.

Uit dit oorspronkelijke *hei* nu, bij ons *hij* luidende, zijn onderscheidene woorden ontsproten, in verschillende, doch altijd ongunstige opvatting. Het Zwabische dialekt kent nog heden 1° *heien* voor *plagen* 1); 2° *g'heien*

Evenzoo ontstond nevens de benaming van *roest in het koren* ook de verwensching *verroest!*

Ons Nederl. *heirook* of *heibrand,* het uitwerksel van 't branden der heideplaggen, heeft natuurlijk met het Hoogd. *heerrauch* niets dan den klank gemeen.

1) Dit *heien* voor *plagen* meende Schilter (Gloss. op *Heyen*) weder te vinden in het Imperf. *gehietin* in de *Mære von Senle Annen* (vs. 360). Juister was dit echter door Scherzius van *gehiwan* (*huwen*) afgeleid, en door *huwden* verklaard: eene opvatting, die dan ook in de uitgaven van Roth (bl. 26, vs. 13) en Bezzenberger (vs. 357. Vgl. bl. 109) als de ware erkend is.

voor *verdrüssen*, b. v. in het zeggen: *lass mich ung'heit* d. i. *plaag mij niet;* 3º *verheien* voor *verderben;* en 4º *g'heiig* voor *ärgerlich* 1). Het laatste, gelijk men ziet, komt in beteekenis ons *verhijtelic* al zeer nabij. Ook *hijen* voor *plagen*, *kwellen*, was bij ons bekend, getuige Kiliaen, die het door *vexare*, *molestare* vertaalt. En van het Hoogd. *verheien*, in den zin van *verderben*, komt men regtstreeks tot de verklaring van ons *verhijt*, dat ik straks, als intensivum, met *vervloekt*, *beroerd* gelijkstelde.

Zoo heeft zich dan alles geleidelijk en natuurlijk ontwikkeld. Een natuurverschijnsel, dat de schrik des landmans was, werd de bron van een drietal hatelijke uitdrukkingen: *hijen*, *verhijt* en *verhijtelic*. Wil men het nader ophelderen door vergelijking: welnu, *hijen* voor *plagen* komt al vrij wel met ons *donderen* overeen; de gaauwdief bij Bredero beklaagt zich, dat zijne wederhelft hem »zoo *bedonderd* aan 't hoofd ligt te lellen;" en niet minder krachtig drukt zich de Leidsche kopiist van *Der Minnen Loep* uit, als hij spreekt van iemand, wien het *verhijtelic* gaat 2).

---

1) Zie Schmid, *Schwäbisches Wörterbuch*, bl. 269, die echter aan al deze woorden ten onregte de grondbeteekenis van *slaan* hecht, en ze afleidt van *heie*, d. i. *hölzerner hammer*, dus ons *hei*, *heiblok*, *heijen*. Doch dit is buiten twijfel een ander woord, denkelijk eene klanknabootsende benaming van het zwaar nedervallende blok.

2) Misschien hebben wij van het oude *hei* nog heden eene spreekwijze over. Schmid t. a. pl. vermeldt ook als Saksisch *hoi*, *hoien*, in denzelfden zin van *plaag*, *plagen*. Welligt is dit de verklaring van ons gewone zeggen: *hij heeft er den hooi van*, d. i. *den brui* (ook hier kan men het woord door *donder* vervangen). Althans wat Bild. van die spreekwijze zegt (hetzij men de *Gesl.* op *Hooi* volge, of de geheel verschillende verklaring, op Huygens, VI. 146), zal wel niemand voldoen: en ten onregte haalt hij hierbij de uitdrukkingen van Hooft *de gooi geven*, *de gooi krijgen*, die er niets mede gemeen hebben. Zie *Uitl. Woordenboek*.

Is mijne uitlegging van dit *hooi* juist, aan de afleiding uit *hijgen* doet zij niets te kort: de *o* in stamwoorden, tot de 5e klasse der sterke ww. behoorende, is genoeg bekend.

Eene aanmerking nog ten slotte over den vorm des woords. Moest *verhijtelic*, als afgeleid van een deelwoord, dat in den verbogen vorm *verhijde* luidde, niet de spelling *verhijdelic* vertoonen? Men wachte zich, door den schijn misleid, die vraag bevestigend te beantwoorden. Bij een woord, dat naauwelijks meer als part. werd opgevat, was de spelling met *t* ook in de afgeleide vormen reeds op zich zelve zeer ligt verklaarbaar; maar zij werd nog te meer uitgelokt door de algemeene taalwet, volgens welke alle suffixen, die met eene liquida aanvangen, de slotkonsonant des woords verscherpen. Het is waar, de tandletter bleef *meestal* door deze werking onaangetast: men schreef *vriendelike*, *vroedelike*, tegenover *liefelike*, *vreselike:* doch niet zelden moest ook de *d* wijken, om plaats te maken voor de scherpere *t*. De spelling *daetlijck*, *datelijck*, enz., was nog bij Cats niet ongewoon: en nog heden bezitten wij twee sprekende getuigen in *beeltenis* en *verbintenis*, gelijk iedereen uitspreekt, al heeft dan ook eene onjuiste etymologische opvatting tot eene verkeerde schrijfwijze aanleiding gegeven.

[Ter bladvulling zij hier opgemerkt, dat *verharen*, boven vermeld voor *verschroeijen*, mede voorkomt bij Hooft, Ged. fol. 300:

> *En d'Oosterling* verhaart, *en de bevrooze Noor,*
> *De naakte Westerling, en de gezengde Moor.*

d. i. de door hitte *verschroeide* Oosterling. In het Woordenboek des Instituuts, wordt dit woord, gelijk zooveel andere, gemist.

Veel meer echter dan in dezen zin, komt *verharen* bij onze vroegere schrijvers voor in de beteekenis van *heengaan*, *weggaan*, *vertrekken*, *verhuizen*, *verdwijnen*, insgelijks bij Kiliaan vermeld. Aan de voorbeelden, door Van Hasselt bij-

gebragt, kunnen de volgende worden toegevoegd. Antwerpsche Spelen van Sinne, bl. 494:

Ick brasse, ick hovere, en ic momme
Dies als de domme, dick mijn ghelt verhaert.

ald. bl. 607:

Sij wilt dat ghij terstont van hier verhaert.

Schadtkiste der Philosophen, fol. 321:

Ist niet verdrietelijck dat liefde moet verhaeren
En Nyd dat huys bewoont.

ald. fol. 22:

Op dat haer vrucht niet en verdwijnt met verharinghen,
En word alsoo weder niet.

Volgens Kiliaan is dit *verharen* eigenlijk *verhaerden*, en zoo leest men in Meijers Woordenschat: »*Verhaerden* of *verhaeren*, weggaan, verhuizen, verdwijnen. Een afspruiteling van *haard;* alsof men zeide van *haard* veranderen." Deze verklaring eischt nadere staving, om aangenomen te mogen worden.

Mij dunkt, het platte *verhaar!* kon ook wel voor *ga weg! verdwijn!* gezegd zijn. A. D. J.]

GISSING EN ONDERZOEK

DOOR

A. C. Oudemans.

Ofschoon wij in een tijd leven, waarin men door zeer bekwame mannen wel eens hoort beweren, dat men in het vak van taalkunde zich niet meer met gissingen kan vergenoegen, dewijl men tegenwoordig meer dan ooit bepaald wil weten, op welken grond men kan voortbouwen, zoo ben ik echter van oordeel, dat gissingen hare nuttigheid hebben en tot vruchtbare resultaten aanleiding geven kunnen. Mij althans is het eenige malen gebleken, dat, wanneer men deze of gene plaats van corruptheid verdacht hield, een naauwgezet onderzoek en vergelijking met het HS., of van de HSS. onderling, veelal tot belangrijke ontdekkingen of nieuwe nasporingen kon leiden.

Somtijds kan ook het eene of andere woord meer dan éene beteekenis hebben, die, hoe verschillend onderling, toch van de zelfde toepassing kunnen zijn in het verband, waarin men zulk woord vindt, en dan vooral, als er geene stellige bewijzen voorhanden zijn, mag en moet men gissen naar zijne ware beteekenis, totdat men een genoegzaam aantal voorbeelden heeft opgespoord, waardoor zij alsdan kan bepaald of vastgesteld worden.

Dat gissingen dus even zeer als onderzoekingen haar nut medebrengen, zal aan geen twijfel kunnen onderhevig zijn, en daarom waag ik het te geruster, de volgende opmerkingen, waarvan eenigen op gissingen, anderen op onderzoek gegrond zijn, hier mede te deelen.

Het is reeds vele malen gezegd geworden, dat, zonder de schatten der reeds afgestorvene taal op te delven, men te vergeefs moeite zal aanwenden, de thans gesproken wordende taal in hare geheimste schuilhoeken te bespieden, de duizende vraagstukken, die men reeds gedaan heeft en nog zal doen, op te lossen en te beandwoorden, de verborgene bindsels en roersels op te sporen en de duisterheden tot klaarheid te brengen. Het is en blijft dus een eerst vereischte, de beoefening dier oude taal aan te grijpen, zich met den meesten ernst daarop toe te leggen en het verband tusschen de oude en nieuwe te onderzoeken, en ofschoon het eene onmiskenbare waarheid is, dat men in de laatste tijden een geheel nieuw leven in de taalstudie, door de bemoeiingen en den werkkring van mannen, zoo als Prof. De Vries, Prof. Jonckbloet, Dr. De Jager, Te Winkel en anderen, heeft mogen opmerken, mag men den wensch evenwel niet onderdrukken, dat de onderwijzers in het algemeen er meer *belang* in mogen stellen, dat zij zich mede tot de Californische goudgraverij begeven, door gezelschappen op te richten, uitsluitend aan dat onderzoek gewijd, elkander de gevondene wetenswaardigheden mede te deelen, en op die wijze werkzaam te zijn om eene taak te verlichten, die, te zwaar voor een gering getal schouderen, echter tot heden nog op die enkele schouders rust. Gaat men eenmaal hiertoe over, men zal niet alleen voor zijne moeite de zoetste zelfvoldoening smaken, en de dankbaarheid van weldenkenden inoogsten, maar men zal tevens zich zelven en anderen verlichten, en ook gissingen te berde brengen, die rijk aan gevolgen kunnen zijn.

Zoekt men naar eene gelegenheid, om die onderzoekingen, gissingen of vragen ter inlichting openbaar te maken, om nadere beschouwingen of andwoorden uit te lokken, ik twijfel er geenszins aan, dat de geachte Ver-

zamelaar van dit Archief, de Redactie van het Taalmagazijn of die van andere periodieke werken, volgaarne de noodige ruimte voor goed geschrevene stukken zullen ter beschikking stellen.

Uit het hier gezegde vertrouw ik, dat men het mij niet ten kwade zal duiden, weder eenige bijdragen te leveren, tot de Mnl. taal behoorende, vooreerst om mijne beschouwingen aan het oordeel van deskundigen te onderwerpen, ten tweede om anderen aan te sporen, de zucht tot de kennis dier onschatbaar rijke taal te helpen doen herleven en bloeien.

HAAR ANDER.

In het derde Deel van dit Archief voor Nederl. Taalk. vindt men, van bl. 199 tot 206, door Dr. De Jager eene opgave van de beteekenis van: *zijn achtster*, *wij tweestere*, *hem derden*, *hem vierder*, *vifter*, *sester*, enz. enz. Van *derder* en *derde* heb ik de twee volgende voorbeelden hierbij te voegen:

Bi allen helichgen sweric u,
Waerdi uwer derde *van riddren nu*,
Al sulc alse gi sijt, *ic soudse nochtan*
En wech voren ende niet laeten doer u dan.

Lancelot. B. II. vs. 7037 en v.

Maer hine wouts laten niet,
Ende es hem derder *ten torre gereden.*

Id. B. III. vs. 18289.

Van *hem vierder* vinden wij nog gebruik gemaakt op de volgende plaats:

> *Soe dat mijn her Walewein, alsict vernam,*
> Hem vierder *van ridders daer quam.*
>
> Id. B. II. vs. 27003 en v.

Van *zijn achtster* vinden wij nog een voorbeeld in Vaernewijck, Hist. van Belgis, 1574, fo. 89 b, luidende als volgt: *Doen Godt de weerelt liet ondergaen om haer sonden ende ondeuchden, by Noes tydẽ, ende niemandt leuendich en bleef, dan Noe* zijn achtstere.

Een anderen vorm voor *hem* of *haer tweestere* heb ik gevonden in Maerlants Sp. Hist. D. II. bl. 207, en ik achtte dien merkwaardig genoeg hem hier mede te deelen. Tot recht verstand der zaak zal ik het verhaal, waarin die vorm, namelijk *haar ander* voorkomt, in zijn geheel laten voorafgaan. Het luidt als volgt:

»In Bertaengen (Bretagne) staat bij eenen hoogen berg eene kerk, gesticht ter eere van St. Michiel. Daar is een stroom, die zoo hoog is, dat men den berg eerst dan kan bereiken, als het geëbd heeft; maar dan valt de vloed weder zoo spoedig en met zulk geweld in, dat geen paard zelfs hem ontvluchten kan. Op zeker feest, aan dien Heiligen gewijd, gingen velen daarheen om hoogtijd te vieren. Zij gingen over den breeden en harden zandbodem; doch in het midden gekomen, overviel hun de vloed en elk liep zoo hard hij konde om den overkant te bereiken. Eene enkele arme en hoog-zwangere vrouw, welke zoo snel niet voortkon, moest alleen achterblijven, en haar nood- en angstgeschrei baatte haar niet, daar niemand haar te hulp kwam, uit vrees van met haar te zullen verdrinken. Toen riep zij God, St. Michiel en de Heilige Maria aan, en deze laatste, zich over haar ontfermende, dekte haar zoodanig, dat

zij niet nat werd, en ziet, die arme vrouw verloste op die plaats en in dat oogenblik van eenen zoon. Zij vertoefde daar

Tote dien dat ebbe was daer naer,
Eñ soe mochte te lande gaen;
Dus quam soe ten berghe saen
Haer anderen, *die indie vloet*
Alleene bleef eñ te voet.
Dit wonder eñ dese miracle sach
Menech mensche up dien dach.

d. i.: » zij kwam dus *met haar beiden* spoedig aan den berg, zij, die alleen en te voet bleef."

Toen ik deze plaats voor het eerst las, begreep ik haar niet, en de vreemdheid der uitdrukking maakte eene vergelijking met het HS. en met Vincentius noodzakelijk, waartoe Prof. De Vries, die daartoe in de gelegenheid was, welwillend medewerkte. In het HS. vonden wij niets anders dan in de uitgave, toen eindelijk eene nasporing in Vincentius de zaak tot klaarheid bracht, voor welke niet geringe moeite ik mijn hooggeachten Vriend mijnen hartelijken dank toebreng.

ANWISSE.

Dit woord, door mij op twee plaatsen gevonden, laat geen twijfel wegens zijne beteekenis over. Taalkundigen weten, hoe *gu* en *w* elkander van de eene in de andere en wellicht ook in de zelfde taal afwisselen, van daar: *wesp* en *guêpe*, *Willem* en *Guillaume*, *weede* en *guède* enz. Het Engelsche *anguish* is het zelfde als het bovenstaande *anwisse*, zoodat men ook hier die klankverwisseling waarneemt. Het beteekent even als het Fr. *angoisse*,

het Angels. *ange*, het Sp. *angustia* en het Ital. *angoscia*, angst, groote ziels- of lichaamssmart. De beide plaatsen bevinden zich in den *Walewein*, doch werden door den verdienstelijken bewerker, waarschijnlijk omdat het verband de beteekenis aan de hand geeft, niet verklaard. Zij zijn de volgende:

Sine herte wart hem vlau ende cout
Dort bloet dat hem uut sinen wonden
Ghelopen was in dien stonden.
Nu sijn sine anwissen *swaer.*

Vs. 8698 en v.

Daer was menich die mesbarde
Duer die anwisse *vander doot.*

Vs. 10712 en v. 1)

BESPEVEN.

Dit zonderlinge werkwoord, in Maerlants Sp. Hist. D. II. bl. 224 voorkomende, en tot nog toe in geene der bestaande glossaria behandeld, noch elders verklaard, scheen mij de vermelding hier overwaardig. De plaats, waar het in den tegenw. tijd der aantoonende wijs voorkomt, luidt als volgt:

Een ridder was daer in den houe,
Die minde dese vrouwe van loue,
Eñ ginc hare an met scoenre tale,
Met beloue scone eñ wale,

1) [Ter bevestiging dezer verklaring diene de vorm *angwisse*, in de Lancelot, B. III. vs. 6101:

Alse min her Walewein die glavie trac
Ute sinen lichame, hi gebrac
Van angwissen *ende bleef doet.*

A. D. J.]

Om te hebbene sijn gevouch.
Soe sprac, soe mindene genouch
Reinlike, alse den broeder haers Heren;
Maer anders en waerre geen keren.
Alse hi siet, dat niet bespeeft,
So peinst hi nauwe en beweest,
Dat hi sulken dinc mach vinden,.
Dat hi moghe dat wijf scinden,
Dat mense dode oft verdriue.

Tot beter verstand der zake heb ik hier meer regels afgeschreven, dan men, ter verklaring eener plaats gewoon is, en men ziet hieruit, dat er een ridder was, die door belofte (*beloue*) en schoone woorden eene vrouw tot zijn wil of begeerte (*gevouch*) zocht te verleiden, doch dat deze hem wel als natuurgenoot, als een broeder, maar geenszins als een minnaar liefde wilde toedragen. Daarop volgt:

Alse hi siet, dat niet bespeeft,
So peinst hi nauwe enz.

Volgens de gewoonte der Mnl. Schrijvers, werd het voornaamwoord *'t* = *het* nooit achter het voegwoord *dat* gevoegd, maar daarin, als ware het opgenomen en versmolten, zoodat men recht heeft die regels aldus te lezen:

Alse hi siet dat het niet bespeeft,
So peinst hi nauwe en beweest, enz.

Ook zoude het kunnen zijn, dat *niet* voor *niets* stonde, en dan zou de eerste regel beteekenen:

Alse hi siet dat niets bespeeft.

Men ziet uit deze beide regels, dat *bespeeft* en *beweest* niet op elkander rijmen, en dat er dus twijfel omtrent de juistheid der spelling van een der beide woorden kan ontstaan. De fout is gelegen in het verkeerd gebruik eener *f* of *s*, die zoowel in handschrift als in druk licht begaan werd, toen men zich nog van de lange *s* (*ſ*) be-

diende, die zeer veel gelijkenis op de *f* had. *Bespeeft* moest dus *bespeest*, of *beweest* moest *beweeft* zijn. Noch *bespeeft*, noch *bespeest* kennende, kwam eene vergelijking met het HS., (dat zich thans te Leiden bevindt) en met Vincentius, mij als het geschiktste middel voor, om uit die onzekerheid te geraken, en Prof. De Vries, die over het HS. beschikken kon, stond mij ook hierin hulpvaardig en belangstellend ter zijde, en weldra vonden wij, dat de uitgave en het HS. volkomen overeenkwamen, en dat Vincentius hierin geen licht verspreidde, omdat Maerlant dezen Schrijver niet geheel vertaald, maar uit diens werk, als ware het, uittreksels genomen heeft, die hem het belangrijkste voorkwamen, waarbij hij niet zelden ook iets van het zijne voegde.

Uit den zin en den samenhang der woorden kan men gereedelijk opmaken, dat

Alse hi siet dat niet bespeeft of bespeest

zal moeten beteekenen:

Als hij ziet, dat het niet (of: *dat niets*) *baat of helpt.*

Zonder echter de gronden hiervoor op te geven, zou dit gevoelen weinig gelden, omdat wij dit woord nog maar éens ontmoet hebben, en dat wij dus den samenhang, waarin het voorkomt, niet met andere plaatsen kunnen vergelijken; ook zou de keuze tusschen de spelling van *bespeeft* en *bespeest* onzeker blijven.

In den beginne dachten wij, dat de plaats corrupt was, en dat er moest staan: *dat ment bespeeft* of *dat soet* (zij het) *bespeeft*, en dan zou *bespeven*, afgeleid van het Gothische *speivan*, spugen, zooveel beteekend hebben als: *toen hij zag dat zij het verachtte, of met minachting van de hand wees;* doch toen Prof. De Vries bij nader inzien de plaats als niet corrupt beschouwde en vermeende dat men het werkwoord *bespeven* uit het

Oud- Duitsche *spuwan* beter dan uit het Gothisch *speivan* zou kunnen verklaren, zocht ik in Graff, Sprachschatz, en vond in D. VI. bl. 318 *spuat* en *spuot*, waarvan de beteekenis zoowel *spoed*, snelheid (celeritas), als *spoed*, geluk, slaging, enz., te kennen geeft. Van dit zelfde *spuat* had men in het Oud-Duitsch ook nog *unspuat*, dat gelijk staat met ons *onspoed*.

Behalven dit zelfst. nw. bezat het Oud-Duitsch nog het werkwoord *spuon*, *spuoan*, dat het zelfde beteekende als ons *gelukken*, *wel slagen*, *baten*. (Graff, Sprachsch. D. VI. 317).

Spuoan ging met de zelfde beteekenis in het Angelsaxisch over en verkreeg, volgens Graff, den vorm *spëovan*, later dien van *spowan* (zie: Bosworth, Anglo-Saxon Dict.), en nu zal het duidelijk worden, dat dit werkwoord, met vele anderen van dien aart, in onze taal, met eene kleine wijziging van den vorm *spëovan*, overgenomen, en *speven*, *bespeven* geworden is. Hierdoor wordt ten eerste bevestigd, dat de spelling *bespeven* en van daar *bespeeft* juist is, en ten tweede dat *beweest* in *beweeft* moet veranderd worden 1).

De kritiek wijst hier dus op een ander werkwoord, dat reeds door Dr. De Jager in zijn Archief, I. 404, is behandeld, namelijk:

BEWEVEN,

dat is *overleggen*, *beramen*, *er naar streven*. Een ander

---

1) [Dr. Halbertsma, in zijn onlangs verschenen Inleiding tot de Aanteekeningen op Maerlant, bl. 92, leest te dezer plaatse *bespeest* en *beweest*. *Bespeest* wordt door dezen taalkenner verklaard door »beklijft, doel treft, zoo het schijnt van *bespeetsen*, een punt aanzetten;" en *beweest* door »spoort na, ziet om zich heen, vorscht, juist zoo als Goth. *gaweison*." A. D. J.]

voorbeeld zal genoegzaam zijn, om aan te toonen, dat het in die beteekenis bij de oude Schrijvers gebruikt werd.

Ic soude die dinc alsoe beweven,
Dat hier soude comen Artur die coninc.

Lancelot. B. II. vs. 23117.

Door deze twee verbeteringen wordt nu de geheele zin duidelijk, en komt nu hierop neder:

Als hij ziet, dat niets baat,
Zoo bedenkt hij en overlegt hij met ernst
Of hij iets vinden kan,
Om de vrouw tot schande te maken.

Eer ik van dit onderwerp afstap, moet ik hier nog bijvoegen, dat een der afschrijvers, wiens kopij aan de Heeren Clignett en Steenwinkel tot variant gediend heeft, deze plaats ook niet kunnende begrijpen, de beide duistere regels aldus eigendunkelijk veranderd heeft:

Alse hi siet dat sine (zij hem) versmaet,
So peinst hi eenen anderen raet.

B I E L.

Ook van dit woord is tot heden door niemand onzer Nederl. letterkundigen, voor zooveel ik weet, melding gemaakt. Zoo lang mij maar éene plaats bekend was, durfde ik mij aan geene gissing wagen, doch nu ik eene tweede plaats gevonden heb, kan ik ze onderling vergelijken. Zij zijn als volgt:

Hi waregevaen nu ende doet
En haddi hem selve bescud niet:

Hi slacht den ever, di niene vliet
Ende voer die honde gevet biel.

Lancelot. B. II. vs. 38494.

Eens iars was hem 1) *aldus genomen*
Haren Grave, haer 2) *lant haer gelike,*
By der Crone van Vrancrike,
Ende hi bleef in 't 3) *prisoen doet.*
Om dit nu, elke stede ontboet
Die anden 4) *daer op ene wile,*
Dat si nu wilden houden bile
Jegen die Wet van Vrancrike 1).

Velthem. Sp. H. bl. 268.

Vergis ik mij niet, dan heeft *biel* of *bile* hier eene beteekenis van *volharding*, welke eenigzins in de uitdrukking *voet bij stek houden*, *geen kamp geven*, *het veld behouden*, ligt opgesloten. In het eerste bijgebrachte voorbeeld, hadde ik tot meer grond voor mijne gissing gaarne gezien, dat de laatste regel negatief ware gesteld geweest, en dat er in plaats van *ende*, waarmede die regel begint, *noch* te lezen stonde, doch de kundige bezorger en bewerker dezer uitgave schijnt, om de negatie van den voorlaatsten regel op den laatsten over te brengen, geene komma achter *vliet* geplaatst te hebben. Mij dunkt dus, dat men de laatste regels zou kunnen overbrengen door:

Hij slacht den ever, die niet vliet,
En ook den honden geen kamp geeft.

In het tweede voorbeeld heerscht, mijns inziens, het zelfde denkbeeld. De Inwoners van Toulouse waren op Frankrijk

1) Zijn mijne aanteekeningen juist, dan zijn eenige dezer woorden in het HS., op de Boekerij der Hoogeschool berustende, als volgt:
1) *hē*, 2) *her*, 3) *int*, 4) *andren*.

gebeten, omdat hun Graaf daar in eene gevangenis gezet en gestorven was, en nu spoorden de steden elkander aan om te *kampen*, te *strijden*, *met volharding zich* te *verzetten* tegen de wet, tegen de Regering van dat Land. Dat dit woord mede tot de zeldzaam voorkomende behoort, wordt hierdoor kenbaar, dat het in geen der mij bekende woordenboeken gevonden wordt, dan alleen in Ziemann, welke het door *kampf* vertolkt.

Wordt mijne gissing door iemand betwijfeld, hij wordt verzocht, hiervan eene andere verklaring te geven.

CISSIERTJE.

Dit woord vond ik in de Spelen van Bredero, en wel in den volgenden regel:

Hij het een paer oogjes als cissiertjes.

Stomme Ridder. 1638. bl. 17.

Behalven op deze plaats is mij het woord nooit voorgekomen. Het schijnt eene verkleining voor te stellen van wat men oudtijds naar het Latijn, *cicer* of *cycer* noemde. Men vindt het onder anderen bij Barthol. Engelsm. in zijn werk: van de Proprieteit der dingen. 1485. B. XVII. C. 97, alwaar hij zegt: *Onder die legumina soe zyn dye boenen die meeste ēn die lupinen, ēn die middelbaer dat zyn cyceren, erwitten en fazoli en pitzoli, die mynste dat zyn die wicken.* Zie Maerl. Sp. Hist. III. 274. Ook Comenius noemt in zijne: Ontsloote Deure der Talen, 1666, bl. 23, de *cicers* onder de peulvruchten op. In Pitiscus' Woordenboek van 1771 wordt het Latijnsche

cicer in het Nederl. mede door *cicer* overgebracht, en Weiland en Van Moock hebben nog *sisser*, hetwelk door den laatsten door *kleine erwt* wordt overgezet. Bij Graff vindt men in zijn Sprachsch. IV. 362, ook nog het Oudduitsche *chichirra* en *chicera*. Door een en ander zal men, mijns erachtens, mogen besluiten, dat de regel, in Bredero's spelen voorkomende, zal beteekenen:

Hij heeft een paar oogjes als een paar kleine erwten.

DAKEN.

Naar mijne meening zal dit werkwoord uit *dak* zijn oorsprong hebben, en de beteekenis van *op het dak komen*, *t'huis komen*, *op iets neërkomen* strookt daarmede ten eenen male. De onderstaande voorbeelden van het gebruik dezes woords hebben mij tot die gissing geleid.

Lof stadt Gods, die met twaalf poorten triumpheert,
Daar svyants gheschut noyt op en daeckte.

Anna Byns. Ref. 1602. bl. 33. r°.

Mueghelic winnynghe zal op ons daken.

C. Everaert. Esbatement van den Visser.

Wouwe, Eerweten, Boonen, en Wolle van Schapen,
Comt al meest van Zuyden op Ghendt ghedaeckt.

Vaernewijck. Hist. van Belgis. 1574. fo. 29.

Wenschelijk ware het mij, meer voorbeelden van dit werkwoord te bezitten, om mijne gissing te beter daaraan te kunnen toetsen; thans geef ik, wat ik heb.

DANGIEREN.

De beteekenis dezes woords wordt noch door Kiliaan, noch door Plantijn, noch door den *Teuthonista* aangeduid. Zoolang men het buiten zijn verband beschouwt, zou men geneigd zijn aan het Fransche *danger* of een daarvan afgeleid woord te denken, en daardoor zou men zich van de waarheid verwijderen. Het komt eenige malen in den *Lancelot* en, zoo ver ik weet, maar éen' keer in den *Walewein* voor, en wordt in het laatste werk door den bewerker, waarschijnlijk om de zelfde reden als ik bij *anwisse* heb aangevoerd, onverklaard gelaten. De gevondene plaatsen zijn de volgende:

Sine hadde noit binnen
Haren live gemint met minnen,
Ende sine hadde noit vordien
Coninc noch grave noch ridder gesien,
Dien si te mannen woude dangieren.

Lancelot. B. II. vs. 11921 en v.

Bedie waert inden sinne van u
Dat gi mi dangiret *te minnen.*

Id. B. IV. vs. 2062 en v.

Het dochte mi geluc in minen sinne
Wildi mi dangiren *te minnen.*

Id. B. IV. vs. 2067 en v.

Dat alsulke joncvrouwe alse gi sijt
Mi wilde dangieren *te minnen.*

Id. B. IV. vs. 2892 en v.

Maer als leden was die felloen,
Diene te groetene danghierde *niet,*
Hi keerde sijn ors.

Walewein. vs. 8548 en v.

Dit werkwoord komt ook met het augment *ge* voor, waarvan ik hier mede een paar plaatsen zal aanhalen.

Want ic kinne ende weet soe clare
Dat min here, des sijt gewes,
Van so hoger herten es,
Dat hi dit in gere maniren
Te doene soude gedangieren.

Lancelot. B. IV. vs. 1844 en v.

Sine ghedangierden *niet daer*
Te commene.

Kausler. Reimchr. vs. 3244 en v.

Uit den samenhang blijkt duidelijk, dat men het Fransche werkwoord *daigner*, uit het Latijnsche *dignari* ontsproten, als den oorsprong van *dangieren* mag aannemen, en dat het met *danger* geene gemeenschap hoegenaamd heeft. Het beteekent dus *zich verwaardigen.* Uit de eerst bijgebrachte plaats blijkt tevens, dat er een werkwoord *mannen* bestaan heeft voor *ten man nemen*, terwijl men in het tweede en derde voorbeeld kan opmerken, hoe de constructie der oude taal verschilt met de tegenwoordige.

GEBIEDEN.

In den Roman van Karel den Grooten en zijne XII Pairs lezen wij, Fragment I, vs. 607 en v.:

Ogier die stoute borchgrave
Heeft weder gesent ave
Ende heeft den coninc ontboden dat,
Dat hi bleve vor die stat
Alsoe langhe alshi gebiet,
Der maecht so en wert hem niet.

In het glossarium verklaarde Dr. Jonckbloet het werkwoord *gebieden* in deze plaats door *willen*, en daardoor werd de zin der laatste drie regels deze: *Dat hij voor de stad kon blijven, zoo lang hij wilde of verkoos, doch dat hem de maagd*, om wier overlevering men de stad belegerde, echter *niet geworden zou.* Deze verklaring vond tegenspraak in den Brief van Dr. De Vries, waarin men op bl. 27 het volgende leest:

»Naar aanleiding van deze woorden kent gij aan *gebieden* den ongehoorden zin van *lusten*, *willen* toe. Doch bij het aannemen van nieuwe beteekenissen van een oud en bekend woord, moet men met behoedzaamheid te werk gaan. Ik volg dus liever eene andere interpunctie, en *gebieden* treedt in zijne gewone kracht te voorschijn. Achter *die stat* zet ik eene (:). De zin zal dan deze zijn: »Hij liet den koning aanzeggen, dat hij vrij mogt voortgaan de stad te belegeren; maar zoolang als *hij* (Ogier) *het gebied voerde*," enz.

Uit deze aanmerking ziet men, dat laatstgenoemde geleerde de vertolking van *gebieden* door *willen* niet alleen daar ter plaatse afkeurt, maar haar *ongehoord* en *nieuw* noemt.

Er zijn mij echter eenige plaatsen in den Roman van Lancelot en in dien van Walewein voorgekomen, waarin, mijns inziens, het werkwoord *gebieden* moeilijk anders dan door *willen* zou kunnen overgebracht worden; zij zijn de volgende.

Gi moecht wel varen alse gijt gebiet.

Lancelot. B II. vs. 3669.

Dit zeide eene jonkvrouwe, die in een marmeren bad zat (waar zij niet uit kon komen, tenzij dat haar een zeker Ridder daaruit haalde), tegen Walewein, omdat zijne hulp vruchteloos was, waaruit natuurlijk bleek, dat hij de ware ridder niet was, die haar verlossen zou: *Gij moogt of kunt wel heengaan*, zeide zij, *als gij zulks* wilt. Hier komt, dunkt mij, het eigenlijke *gebieden* niet te pas.

Doe seiden si: »Here, oft gijt gebiet,
Segt ons hoe u name si."

Id. II. vs. 22815.

D. i.: Toen zeiden zij: *Here! zeg ons uw naam*, *zoo gij* wilt.

Rust u enen dach of twee,
Danne so vaert daer ghi ghebiet.

Walewein. vs. 2770 en v.

d. i.: *Rust een dag of twee uit en ga dan waarheen gij* wilt.

Of ghijt ghebiet *gheift ons u paert.*

Id. vs. 2982.

d. i.: *Zoo gij* wilt, *geef ons uw paard.*

So sect mi danne in Goods namen,
Of ghijt ghebiet, *uwe mesquame.*

Id. vs. 3229 en v.

Ik zou deze voorbeelden nog met anderen kunnen vermeerderen, en aantoonen, dat ook het zelfst. nw. *gebiet* of *gebot* ons *wil* heeft beteekend, doch ik wil liever nog gewag maken van een ander werkwoord:

GEBIDEN OF GEBYEN.

Van dit werkwoord heb ik slechts twee plaatsen kunnen vinden, de eene in Lancelot, de andere in het Belg. Mus., alwaar Willems, mijns erachtens, het gezegde woord verkeerd verklaart door *bijzijn*. Zij zijn als volgt:

Ic sal hem echter volgen naer,
Sien oftic over comen mach,
Gebidic *morgen den dach.*

B. II. vs. 45314 en v.

Doch hopic sal yemen gebyen *den dagen*
Dat men vruchtbarich dit rijs sal sien.

D. IX. 85.

Uit de vergelijking dezer beide plaatsen, maak ik op, dat het werkwoord *beleven* hier de beste verklaring aan de hand geeft.

MANC.

»Wat is *manc* bij Velthem, fol. 413? (vraagt Dr. De Jager in zijn Archief I. 398). Men leest daar (misschien gebrekkig):

Dese Boc wert groet; na mine wane,
Bedie Alexander werd bouen mate
Machtech, ende groet bouen state,
Ende di manc *Asien ende Affryc met.*"

Wel had Dr. De Jager gelijk, toen hij giste, dat deze plaats gebrekkig was. Het HS. heeft niet, zoo als Le Long gezien heeft, *di manc*, maar de eerste twee letters zijn half uitgewischt, en toonen nog de sporen van *bedwanc*. Hiermede is deze duistere plaats tot klaarheid gebracht.

VERSTOREN.

Wie zou in dit werkwoord iets anders zoeken dan *verontrusten*, *verlegen maken*, *vergrammen*, *verwoesten*, *vernielen*, *bedroeven*, *sterk in beweging brengen* (waarvan *storm*), en dergelijken meer?

Noch Kiliaan, noch Plantijn, noch van der Schueren geven er eene andere beteekenis aan. Professor Visscher echter, zeer bekend door de uitgave van den *Ferguut*, kon in de volgende regels, zijnde van vs. 1905 tot 1914 dezes romans, geene dezer beteekenissen van toepassing maken:

Hi nicte neder al te hant,
Ende gegrepen bi der 1) *hant,*
Ende deden op staen;
Hi seide: wildi u gevaen 2)
Gheven 3) *den coninc Arture,*
Ende heme vertellen u avonture 4),
Draghen 5) *hem den wimpel ende den horen,*
So moghedi 6) *wel* verstoren
U lijf 7), *ende quite gaen,*
En dedys 8) *niet ic sal u slaen.*

en begreep dus, dewijl *verstoren* op *lijf* (d. i. leven) sloeg, dat het wel niet anders zou kunnen beteekenen, dan *verlengen*, en ziedaar eene gissing, die wel eenige

---

In het HS. staat 1) *bider*, 2) *geuaen*, 3) *geuen*, 4) *auonture*, 5) *dragen*, 6) *mogedi*, 8) *doedijs*.

7) In de Recensie van Prof. Siegenbeek op het *Leven van Jezus*, door Prof. Meijer uitgegeven, en voorkomende in den Letterbode, 1836, bl. 56, schijnt eerstgemelde het verband tusschen *lijf* en *verstoren* ook niet begrepen te hebben, en maakte er daarom *lijt* van.

waarschijnlijkheid voor zich had, maar in het glossarium niet als gissing, door middel van een (?), doch als eene uitgemaakte en ontwijfelbare zaak voorkomt.

Schrijver dezes is van eene andere gedachte, namelijk, dat *verstoren* beteekent *goed maken*, *vergoeden*, *het verlorene of verbeurde herstellen*, en bij eene kleine uitbreiding *redden*. Uit de boven vermelde regels en uit eenige voorgaande, die zonder vergelijking met het HS., om de vele onnaauwkeurigheden in de uitgave, onverstaanbaar, zijn, ziet men dat Ferguut tegen een ridder gestreden en hem overwonnen heeft, waardoor hij, volgens de gewoonten en ridderwetten van die tijden, recht had om over het leven des overwonnenen te beschikken, doch de overwinnaar met zijne zegepralen aan het Hof willende schitteren en zich daardoor een naam willende maken, en nu ook weder aan Koning Arthur den overwonneling als een blijk zijner dapperheid willende toezenden, vroeg den gevelden of nedergeworpen ridder:

— — wilt gij u gevangen
Geven den Koning Arthur,
En hem uwe ontmoeting (met mij) *verhalen;*
Wilt gij hem den wimpel en den horen brengen,
Zoo kunt gij daardoor redden *of* vergoeden
Uw leven, en vrij henen gaan,
En doet gij zulks niet, sla ik u dood.

Deze gissing zou nu evenveel, en dus niets meer gelden, dan die des Hoogleeraars, en zou waarschijnlijk door anderen kunnen verdrongen worden; doch eene andere bewijsplaats, die hier zal volgen, heeft mij niet weinig in mijn gevoelen versterkt. Onder anderen leest men in Hugo de Groot, Inl. tot de Holl. Rechtsgel. 1631, bl. 36, *verso:*

ende voor de genoten vruchten, die niet te vinden en zijn is hy ghehouden verstooringe (restitutie) *te doen.*

Nadat het voorgaande reeds afgedrukt was, kwam mij de Leken-Sp. in handen, welk werk bij de vervaardiging van dit opstel door mij niet kon geraadpleegd worden, omdat het toen nog niet voltooid was. Daarin zie ik, dat ook Prof. De Vries de zelfde beteekenis aan dit ww. geeft, en door eene aanhaling uit het Lev. v. Jez. deze beteekenis niet alleen staaft, maar ook naar de zelfde plaats van den Ferguut heenwijst, hierboven door mij afgeschreven.

Buiten mijne schuld ben ik dus in herhaling vervallen, van wat reeds in druk bestond; en, wat nu de afleiding betreft, deze is ook door Prof. De Vries in het glossarium aangegeven. Het aldaar vermelde werk van Nijhoff niet bezittende, ben ik buiten staat, een tweede voorbeeld daaruit bij te brengen. Wellicht heeft mijn vriend Dr. De Jager zulks in eigendom, in dit geval zou hij mij verplichten, dit woord daaruit, of uit andere werken nader toe te lichten.

[De aangewezen beteekenis van *verstoren* wordt bevestigd door Nijhoffs aangehaalde Gedenkwaardigheden, I. 362, waar eene oude oorkonde zegt: *wi dat in desen wissel dbeste goet ghecrighet*, *dat die dan andren de beteringhe sal* verstoeren *met ghelde*. Zoo mede bl. 435: *dien scaede sulle wi ofte onse erfghenamen hoem* verstoeren. Blijkbaar is *verstoren* hier *vergoeden*, en geene andere beteekenis zal 't woord hebben in de *Ordonnantie* van 1535, van welke Hoeufft spreekt in zijn Aanhangsel op het Bredaasch Taaleigen, bl. 54.

Op de uitnoodiging mijns Vriends en ter staving van het vermoeden van Prof. De Vries, voeg ik hier voorts de opmerking bij, dat het vermelde werkwoord eigenlijk zegt *steunen*, *helpen*. Zie het werkw. *steuren*, oudd. *stiuran*, bij Schmeller, III. 653, Graff, VI. 705; middelh. *stiuren* bij Ziemann. Men kent ook nog 't hoogd. *steuern*, voor *stutten*, *helpen*,

inzonderheid met *geld, schatting*, enz. Zoo heeft onze Kiliaan *stuyr*, schatting, hoogd. *steuer*; en *stuyren*, schatting betalen. Het valt in 't oog, dat *deze* beteekenis, zoowel als die van *boeten*, *vergoeden*, in geregtelijke oorkonden, van die van *steunen*, *helpen*, is afgeleid.

Het werkw. *sturen*, voor *beter maken*, *verhelpen*, komt een paar malen voor in Winhoffs Landrecht van Averissel, waar de uitgever De Chalmot het niet verstond. Bl. 61: *Uth duszdanigen orsaken is wal nodich gewest dat Regiment in ordeninge tho vaten*, *unfreden tho* sturen, *ghemenen freden tho beschermen.* En bl. 105: *Nu begifft sick ein ander und sunderlinge Question*, *so enen unrecht unde gewalt wederfoere buten Landes*, *wo unde met wat maneren dat were tho* stueren, *und den beschedigten tho helpen.* — A. D. J.]

Y EN *IJ*.

(SPELLINGS-GRIEVEN, BEDENKINGEN, EN WENSCHEN.)

DOOR

Dr. *J. van Vloten*.

Ik wil trachten er het mijne toe bij te dragen, om een einde te maken aan eene schromelijke verwarring, als er, in de laatste jaren vooral, op het gebied der Nederlandsche spelling geheerscht heeft, en als daar nog sterk aan het toenemen is; de verwarring tusschen twee letterteekens, welker verschillende aard en waardij ik daartoe aan de hand der taal- en lettergeschiedenis kortelijk zal nagaan, om daaruit dan aanleiding te nemen tot de behandeling van enkele de Nederlandsche spelregels rakende punten, die met die letterteekens in betrekking staan en van hun juiste aanwending afhangen. »Neemt dan dit, goutwillige lezer en vernufte geesten in daincke, ende, vint ghijt gout, helpt dees zake vorderen; indien niet, blijft bij dat u gelieft, deinckende, dat ghij altoos zo vele hier uit zult merken, om te weten wat op dees zake al te zeggen valt" 1).

I.

De verwarring tusschen *y* en *ij*, hoewel in de laatste jaren in 't oogloopend sterk, dagteekent reeds van veel vroeger tijd, en wel voornamelijk van den aanvang en

1) Pontus de Heuiter, *Nederduitse Orthographie*, bl. 19.

het midden der zeventiende eeuw, bij welker grootste en beroemdste schrijvers zij overal zichtbaar is. Zij schijnt — en dit laat zich licht nagaan en bevroeden — met de verandering van uitspraak der *ij* saam te gaan, die uit Brabant was ingedrongen 1). Vroeger, bij de oorspronkelijke uitspraak dier dubbele *i*, bestond de aanleiding tot die verwarring niet, en wij zullen daarom ook, eene enkele schrijffout uitgezonderd, zelden of nooit het eene letterteeken voor 't ander in onze oude drukken en handschriften aantreffen; de *y* vinden wij daar volkomen gelijkstaande met de enkele *i*, en met deze beurtelings, hoewel meer dan zij, gebruikt. Wanneer de Heer Halbertsma, in zijn stukjen, over *De* y *als Nederlandsche letter* 2), meent, haar in het »Nederlandsch" een wat slepender klank dan de *i* en tusschen deze en de *ii* inliggende, te moeten toeschrijven, dan gelooven wij niet, dat hij dit met eenig voorbeeld uit onze oude Handschriften zal kunnen aantoonen; en hetgeen hij vervolgens zegt, dat de beide door hem aangehaalde Gentsche Charters willekeurig met *y* en *ii* spellen, is, voor zoo verre het niet aan de afschrijvers geweten moet worden, waarschijnlijk alleen aan het Latijnsche spraakgebruik, waarop ook de Heer Halbertsma verwijst, te wijten, daar dit de *i* zoowel lang als kort bezigt. Zeer juist zegt daarom ook Grimm (*Deutsche Gramm.* I. 3te ausg. s. 278), »dat de *y* niet vereischt wordt ter aanduiding van eenigen bijzonderen mnl. korten klinker;" eene plaats, die van juister toepassing op onze taal is, dan de door Halbertsma omtrent het mnd. uit Grimm aangehaalde, in 't welk deze haar voor de lange *i* in gebruik acht. In

---

1) »Enighe, zonderling in Braband, treckenze wat na de *e*, ende klinckt benaast als *ei*." *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst*, bl. 20.

2) In den *Overijselschen Almanak voor Oudheid en Letteren* voor 1853.

het Nederlandsch toch is de *y* niets anders dan eene korte *i*. Wat dus ook Dr. Brill, in een vorig Stuk van dit *Archief* (D. I. blz. 138), geschreven heeft van eene opzettelijke onderscheiding der spelling *vyer* en *vier*, steunt op geenerlei grond; en hetgeen hij zegt dat de spelling *vyer* voor *vier* (vuur) evenmin eenigen grond heeft als *byeden* voor *bieden* hebben kan, is wel volkomen waar, maar belette onze ouden niet, om geheel naar willekeur het een of het ander te schrijven, zooals dat bij het inzien van handschriften en oude drukken genoeg in 't oog valt. Voor geheel ongegrond moet daarom ook de meening des Heeren Halbertsma gehouden worden, dat de *y* ergens in de oude taal als een *i* met een *j* zoude gelden, eene meening, die alleen op de vergelijking onzer nieuwere wanspelling — waarover straks — van *roeijen*, *bloeijen* en derg. steunen kan; ter welker verdediging men namelijk heeft uitgedacht om van een overgangsletter te gewagen, die in de vroegere taal geheel onbekend was, en alleen uit het brein der latere taalmeesters, ten behoeve hunner voorstelling, voortgesproten.

Dr. Halbertsma heeft ons de moeite bespaard, hier een reeks van voorbeelden voor het bovengestelde bij te brengen, daar zijn eigen opstel er een aantal bevat, volledig genoeg, om er onze beweering van de volkomen eenzelvigheid der *y* en *i* op te bouwen; wij zouden anders ook ieder, die ze in twijfel mocht trekken, op de eerste de beste bloemlezing uit onze oude taalstukken, bijv. het *Nederl. Proza*, 1e Stuk (1229—1476) kunnen verwijzen, zonder er hier noodeloos eenige ruimte aan te verspillen. — Een der eerste getuigen van de miskenning dier eenzelvigheid, en de verwarring van *y* met *ij*, is de taalleeraar Pontus de Heuiter, op welken de Heer Halbertsma almede verwezen heeft, en die in zijn, in 1581 uitgegeven, *Orthographie* (bl. 63) betuigt, dat

men toen reeds de *y* — »qualic" gelijk hij te recht zegt — »dubbel y" noemde; om zelf die feil te ontgaan, ging hij tot het andere uiterste over, van haar namelijk »angezien zij geen letter bi de Latinen noh bi ons is, dan alleen bi de Grieken" geheel te verbannen, en daardoor zelfs woorden als *sijllabe*, op deze onnatuurlijke wijs te spellen. De *Twe-spraack* der Kamer *in Liefd bloeyende*, die drie jaren na het boekjen van de Heuiter uitkwam, handelde juist omgekeerd, en spelde, even als thans de Vlamingen, alles met *y;* zij vereenzelvigde deze letter geheel met de *ij*, en wanneer zij de tot heden in zwang gebleven uitspraak dier *ij* en hare Brabantsche afkomst vermeldt (bl. 20), dan zegt zij zelfs, ook de *i* in hare verwarring medeslepende: »de *i* komt wat grijnzende vóórt, de tong an de bovenste backtanden roerende... enighe, zonderling in Braband treckenze wat na de *e*, ende klinkt benaast als *ei*." 't Geen dus van de *ij* geldt, past zij zeer te onrechte op de *i* en *y* toe, en verwerpt zelfs die *ij* geheel, als hadde zij nooit van haar gehoord. Hetzelfde deed ook de *Nederduydsche Spellinge*, die in 1612 te Haarlem het licht zag, waar wij (bl. 26) 1) lezen: »De *i* vald voor, midden, ende ook t' eynden in de sillabe, kort van geklank. Want als zy lang klynken moet, zoo steldmender *y*," en zij verklaart er zich daar te boven uitdrukkelijk tegen, dat men haar »midden in de sillabe, tusschen twee me-klynkletteren staende, een ander maekzel" zou willen geven, en dus bij voorb. *schrijft* en *tijt* voor *schryft* en *tyt* zou spellen. — Waarschijnlijk is het vooral aan den invloed der *Twespraack* toe te schrijven, dat wij nu bij Hooft en Huygens en hunne tijdgenooten de verwarring van *y* en *ij* op het hoogst geklommen zien, en met name de keurige schrijfpen

1) Wij gebruiken een exemplaar van de Boekerij der M. der Ned. Lett. met bijgeschreven bladcijfers.

van Roemers beide dochters trouw hare *y's* met titteltjens zien kroonen, naast welke dan hier en daar een met zijne vertooning blijkbaar verlegen *ij* voorkomt. Richard Dafforne — wij kennen hem slechts uit zijne aanhalingen bij Halbertsma — die zich op Pontus de Heuiter beroept, meent ook even als deze, dat men geen tweederlei onderscheiden teekens voor *y* en *ij*, die hij beiden langvocalen en wel dubbel-*i* noemt, noodig heeft; hij wordt De Heuiter echter daarin ontrouw, dat hij niet de *ij* maar de *y* als letterteeken aanneemt, en dus daarin de latere schrijfwijs volgt. Even als Dafforne, oordeelden ook van Heule en Ampzing 1). Eene merkwaardige wijziging daarentegen vinden wij in Leupenius' *Aanmerkingen op de Ned. Taale* (1653), als die wel, even als de vorigen, de *y* voor eene »dubbele klinker" houdt, die »anders geen gebruik heeft, dan om te bewaaren de plaatse van een lange *i*," maar daarnaast ook de *ij* vermeldt, tusschen welke en de *y* hij een »groot onderscheid" stelt; »want," zegt hij, »de *y* doet zooveel als twee klinkers, de *ij* als een klinker en medeklinker." Hij wil die *ij* dan ook alleen »gestelt" hebben »tusschen twee klinkers, als in *saaijen*, *maaijen*, of daar hij, op het einde blijvende, nochtans het gevolg van een andere klinker te kennen geeft, als in *hooij*, *mooij*." In dat *saaijen* en *maaijen* zien wij door hem dus de eerste hulde gebracht aan de thans aangenomen wanspelling (zie lager); in zijn *hooij* en *mooij* het nog veel ergerlijker misbruik gehuldigd, dat, met miskenning aller klankwetten, *Le-ijden* 2) spelt, en naar aanleiding daarvan ook *Lo-eenen* en *Le-uuven* spellen moest. Welk een onderscheid tusschen deze wanbegrippen en de zooveel zuiverder denkbeelden van Huyde-

1) Zie Halbertsma ter pl.

2) Zelfs de Heer Siegenbeek erkent het ongerijmde dezer spelling. Zie zijne *Taalk. Bedenk.* bl. 65.

coper, die desniettemin, door de verwarring, die er, van de vorige eeuw af, steeds was blijven heerschen, zelf eerst het spoor bijster, begon met de *y* en *ij* dooreen te gebruiken, vervolgens de *y* wilde schrappen, maar ten slotte beide voor noodzakelijk hield. Sedert Kiliaan, die geheel de zuivere spelling had en het onderscheid tusschen beide letterteekens volkomen juist had opgevat en toegepast, was er zeker geene juistere meening omtrent beiden geuit, dan wij ze bij Huydecoper vinden. Wat er nog verwerpelijks in bleef, zal ons later van zelf blijken. Slechts de Bijbelvertaling verdient nog naast en tusschen Kiliaan en Huydecoper eene eervolle melding, hoewel Kiliaan haar zoowel als Huydecoper, op 't punt der *i*, *y*, en *ij* vooruit was.

Hoe het in de heden aangenomen spelling met de *y* en *ij* staat, is bekend; de eerste wordt alleen in vreemde woorden gebezigd, en is dan ook uit het Nederlandsche AB eigenlijk gebannen. Het was ons daarom welkom, den Heer Halbertsma zoo wakker en warm hare verdediging te zien op zich nemen, en hare aanspraak, eene Nederlandsche letter te zijn, te zien handhaven. »De revolutie van 1795," zoo zegt hij, »joeg den Prins uit het land en de *y* als een ingedrongen vreemdeling uit het Nederl. Alfabet." Bilderdijk, die zeker gaarne de een als de andere geholpen hadde, maar in plaats van dat zoo goed als gene vluchten moest, trachtte haar de verloren plaats ten deele weder te hergeven 1), hij zocht die plaats echter niet daar, waar zij was, en zag haar voorbij, waar hij haar hadde kunnen vinden. De Heer Halbertsma die zich slechts de handhaving der Nederlandsche afkomst zijner beschermeling en haar zes-eeuwen-heugend

1) Verg. echter de plaatsen uit zijne *Brieven* en *Verscheidenh.* aangehaald in de *Verhandeling* van den Heer de Jager (*Verscheidenheden*, bladz. 7).

burgerrecht ten onderwerp koos, begeerde niet »in het gebruik (te) treden, hetwelk wij in de spelling onzer taal van de *y* zouden kunnen maken." Zoo blijft ons dan hier de taak om na te gaan, waar wij de *y* naar haar aard en wezen, en naar het gebruik, dat er oudtijds van haar gemaakt is, maar dat sedert als vergeten is geraakt, zoo in het Nederlandsche Alfabet als in de Nederlandsche spelling eene plaats verzekeren moeten.

II.

Het eerste punt is licht en oogenblikkelijk af te doen; wij hebben er ons slechts het karakter onzer letter bij voor te stellen, en ons alfabet in zijn tegenwoordigen vorm voor oogen te houden; *x*, *y*-grec, *z*, zoo plachten onze ouders en grootouders hun Nederlandsche AB te besluiten, en dat slot heeft, in onzen leeftijd, voor het nu aangenomen: *x*, *ij*, *z* plaats gemaakt. 't Is een gedane zaak, waarop wij niet begeeren terug te komen, en dat te minder, om dat ons die verloren steê tevens min gepast voorkomt. De *y* is een *i*, een eenvoudige *i*; waarom haar dus haar plaats niet naast deze geschonken en voor *i*, *j* voortaan *i*, *y-grec* (of welken anderen naam men in plaats van den franschen verkiezen zou), *j* gezegd? Wij houden den eisch voor zoo redelijk en billijk mogelijk, en durven ons niet voorstellen, dat iemand hem zou willen weêrstreven. Er langer bij stil te staan, rekenen wij daarom ook overbodig. Meer tijd en moeite zal ons kosten, minder gemakkelijk ook zullen wij misschien op eenigen bijval mogen rekenen, wanneer wij haar nu hare plaats in ook ons spellingsstelsel hergeven willen; beproeven wij echter wat wij vermogen.

Wij beginnen met hare aanspraak op eene stelling te doen gelden, waaruit zij zeer ten onrechte door hare

gelukkiger mededingster verdrongen is; eene stelling, waarop deze niet het minste geschiedrecht heeft en waar zij buitendien eene hoogst ongepaste en onverklaarbare vertooning maakt: aan het einde van een twee- of drie-klank namelijk voor een volgend *en*. De verdienstelijke uitgever van dit *Archief*, de heer De Jager, heeft, in anderen zin trouwens dan wij, dit punt vrij uitvoerig behandeld in zijne reeds aangehaalde *Verhandeling* (t. pl. bl. 34—39). »De Hoogleeraar Siegenbeek" zoo zegt hij »in dit opzigt het schrijfgebruik niet ter beslissing kunnende inroepen, naardien het gezag aan beide zijden gelijk stond, verklaarde zich voor de schrijfwijze (met *ij*)." Wanneer de Hoogl. Siegenbeek zich, ten dage zijns gezags, op geen schrijfgebruik beroepen dorst, dan liet zich dat verklaren, uit de weinige kennis, de volslagen onkunde liever, waarin men te dien dage omtrent onze oude taal verkeerde. Het zou echter onverantwoordelijk zijn, en de Heer De Jager zal ons dat zeker toegeven, zich nog thans op een dergelijken bewijsgrond te willen beroepen. Wáar er toch in de oude Schriften nog twijfel zou kunnen heerschen, omtrent het gebruik van *y* of *ij*, in dit opzicht, zeker nergens; op dit punt zijn zij allen eenstemmig, geen, dat hier immer anders dan een *y* vertoonen zal. Het taalgebruik is dus hier gewis tegen de geijkte spelling. Maar de ingekropen mededingster is buitendien op deze plaats even ongepast, als — sedert de 17de eeuw vooral — geheel onverklaarbaar. De *ii* toch, die allengs tot *ij* geworden was, is, als wij boven zeiden, oorspronkelijk eene dubbele en lange *i*, die reeds in haar toenmaligen staat, maar veel meer nog toen zij, bij de Brabantsche verandering der uitspraak tot een tweeklank — onze tegenwoordige *ij* — geworden was, onmogelijk als overgangsletter gebezigd worden kon en noodzakelijk, gelijk vroeger tot de uitspraak van *snoe-*

ii-en, zoo thans tot die van *snoe-ij-en* zou moeten leiden. Juist omdat onze ouden, voor wie de taal zooveel krachtiger nog leefde dan voor ons, dat voelden, hebben zij zich dan ook aan de spelling *snoeyen* gehouden, en wist daarom Bilderdijk zeer goed wat hij deed, toen hij, de *ij* verwerpend, er de eenvoudige *i* voor in de plaats stelde. Deze laatste toch verschilde alleen in vorm van die vroegere *y*. Bepaaldelijk die vorm is het dan echter ook, die nu de *y* doet terug verlangen en het nieuwe schrijfgebruik door het overoude vervangen wenschen. De *y* toch had hier oorspronkelijk hare plaats, zij is daar slechts langzamerhand door de *ij* uit verdrongen, en er de *i* voor in de plaats te stellen zou evenzeer haar van haar goed recht berooven, als ook ons oog op een ongewonen vorm doen stuiten, voor welken niet de minste noodzakelijkheid bestaat; de *y* daarentegen, komt in vorm met de *ij* genoegzaam overeen; die vorm zoowel als ons rechtsgevoel moet ons dus nopen haar in haar vroeger bezit te herstellen. Nu heeft wel de Heer Siegenbeek, ter verdediging zijner ingedrongen beschermeling, een voorwendsel bij de hand genomen, dat eenigen schijn van waarheid had en daardoor menigeen steeds voor zijn spelregel ingenomen heeft, maar dat voor den toets van rede noch taalgeschiedenis proef houdt. Hij grondt zich voor zijne spelling namelijk daarop, dat er »in de uitspraak dier woorden tusschen de *i* en *e* blijkbaar eene *j* als letter van overgang wordt gehoord, op gelijke wijze als, in het woord *vrouwen*, de *w* alleen ontstaan is, om den overgang van *ou* op *e*, die in de uitspraak als *w* gehoord wordt, zigtbaar voor te stellen 1)." Bilderdijk reeds kwam tegen die beschouwingswijs op en zeide te recht, »dat in de uitspraak

1) Zie de aangehaalde Verh. van den Heer De Jager t. pl.

van *bloei-en* de *j* noodwendig voortgebracht, maar evenmin geschreven behoort te worden als de *p* of *b* in *kompt* of *hembd.*" De *w* in *kluwen* en derg. noemde hij eene »overtolligheid," die hij evenwel, als door het spraakgebruik gevestigd, niet zoo minachtend had behoeven te bejegenen als hij vervolgens doet, en hem door de HH. Siegenbeek en De Jager met eenig recht verweten wordt. Juist die *w* in *schuwen* en *vrouwen* nu echter, in plaats van onze spelling met *y* te weêrspreken, komt ons voor haar ten zeerste aan te bevelen. Van waar toch die *w?* en van waar tevens, dat onze ouden niet de *ij* dan tevens hebben aangenomen? Het laatste hebben wij straks gezien: omdat namelijk daardoor, in plaats van een overgangsletter, een wanklank ware geboren geworden. Het eerste verklaart zich daaruit, dat er bij die *w* geene aanleiding tot zulk een wanklank bestond; wordt toch ook die *w* een enkele maal als dubbele of lange *u* gebruikt — gelijk zijn oude naam dat zelfs aangeeft 1) — dat gebruik was bij lange na zoo algemeen niet, heeft slechts in een enkel woord plaats, en kan dus tot geen misverstand aanleiding geven of den lezer dringen *vrou-u-en*, *schu-u-en* uit te spreken. Het taalgebruik en zijne geschiedenis zelf heeft hier beslist; terwijl de spelling *vrouwen*, *schuwen* dus al vroeg algemeen werd aangenomen en in zwang kwam, was er

---

1) Omtrent dien naam lezen wij dan ook reeds bij Pontus de Heuiter (bl. 55 en 58) en in de *Twespraack* (bl. 46):

»nomt *wa* en schrijft altoos dus *w*, tot onderscheit van *uu;* dwelc dounde zult die kinderen van joinx gewennen, zonder mouiten, alle dijnc met eigen letteren schriven ende elker kraht liht leren kennen, dwelc *doubbel-u* zeggende hunlij onmogelic is." »Ziet wel tou haer geen *doubbel-u* meer te nommen, om d' onderscheit der vocalen en consonanten vast te onderhouden;" en:

»Om 't misbruyck in dezen ghehelyck te voorkomen, zoudemen (de *w*) den kinderen met een byghevoeghde klinker moghen leren noemen, ende in plaats daar men nu zeid *dubbel-u* zegghende *wa*."

omtrent de *y* en *ij* in later tijden steeds verwarring en onzekerheid, en eerst de willekeur der republikeinsche taalwetgeving besliste, naar eigen inzicht en met het oude taalstelsel geheel onbekende meening, ten voordeele eener wanspelling, voor welke zij vervolgens een schijngrond zocht bij te brengen, door dat stelsel ten krachtigste weêrsproken. Vandaar dan ook, dat wij thans, met die oudere taal meer vertrouwd, en haar in haar krachtig leven volgend en bespiedend, alle dergelijke, uit eene tijdelijke onzekerheid en verwarring afgeleide redeneering behooren ter zij te stellen, en de taal zelve in haren bloei, omtrent hare noodzakelijke wetten en vereischten te raadplegen. De Heer De Jager haalt, ter ondersteuning der hedendaagsche spelling, het gevoelen van Kinker aan, die meent dat, »zoo het gebruik de spelling *hembd* — men zou er *kompt* kunnen bijvoegen — had ingevoerd, daarin niet veel ongerijmds zoude liggen." Niemand zal hem daarin voorzeker weêrspreken. Die *b* en *p* worden thans toch uitgesproken, en het ware slechts eene overtolligheid, geene ongerijmdheid, ze tevens te schrijven. Met die zoogenaamde overgangs-*j* is het geval echter geheel anders. Zoo min als men deze in *knie-jen*, of *zee-jen*, waar zij toch evenzeer gehoord wordt 1), of in *vijand*, *vrijen* en derg., (oudtijds *vyant* en *vryen*, en wel het beste bewijs dus hoe geheel willekeurig de beweering van het schrijven dier overgangs-*j* is), zoo min als men haar daar schrijft, werd zij het ook in *bloeyen*, *vleyen* en derg., en zoo goed als die, uit de *y* van *vyant* en *vryen* ontstane *ij* thans te recht als *ij* wordt uitgespro-

1) De Heer De Jager, deze aanmerking van den Schrijver *over de spelling van de Bastaartwoorden in 't Nederduitsch* vermeldende, vindt zich gedrongen haar toe te geven, maar noemt haar eene onregelmatigheid; wie onze volgende regels leest, zal het misschien met ons eens zijn, dat aan zulk eene onregelmatigheid althans bij het daar aangevoerde niet te denken valt.

ken, zou ook, wilde men de spelling *bloeijen* en *vleijen* aanhouden, ook daar de *ij*, niet als een tweeledige letter met overgangs-*j* beschouwd, maar als *ij* moeten uitgesproken worden, of anders zou men, als in het Gothisch, *vi-jand*, *vri-jen* moeten uitspreken. Wie *vij-and* en *vrij-en* zeggen, moeten ook *bloe-ij-en*, *vle-ij-en* uitspreken. De gelijkheid valt ieder duidelijk in 't oog, en ik durf met Prof. Geel zeggen: »ik heb zelden beter" en, naar 't mij voorkomt, afdoender »conclusie gemaakt."

Met het aannemen der *y* in deze overgangslettergreep — en daarmede heb ik hoop, geheel de goede genegenheid van den behoudenden uitgever dezes *Archiefs* te herwinnen, die ik misschien in mijne voorgaande redeneering wel wat op 't spel heb gezet 1) — met dat aannemen vervalt tevens alle grond om het opzet te verwerkelijken, van 't welk men hier en daar wel hoort gewagen, een nieuw letterteeken voor onzen tweeklank *ij* te laten gieten. Dit toch zou dan gansch overtollig zijn, daar men overal waar men de *i* en *j* »vastgeschakeld en verbonden" ziet, zeker weten zal, dat men de *ij* voor zich heeft. In een saamgesteld woord als *hooi-jaar* 2), of dergelijke kan

1) ['k Weet niet, het schenken of onthouden mijner genegenheid immer afhankelijk gemaakt te hebben van al of niet overeenstemmende gevoelens aangaande de spelling. De geachte Schrijver koestert derhalve hier eene ongegronde vrees. Zijne redenering heeft mij niet overtuigd, onder anderen ook omdat het mij voorkomt, dat zij voor onze tegenwoordige spelling te zeer het gezag van die onzer ouden laat gelden: een gezag, dat men, om consequent te zijn, dan ook in honderd andere gevallen zou moeten opvolgen; doch al ware het geschil tusschen hem en mij nog veel gewigtiger dan nu, indien het — gelijk hier — bepleit wordt met evenveel bescheidenheid als bekwaamheid, kan het, althans naar mijn gevoel, hoogachting noch vriendschap in den weg staan. — A. D. J.]

2) Het woord wordt door den Heer Alb. Thijm in den *Gids* voor *Maart* aangehaald, ter aanbeveling van het nieuwe letterteeken; in *strooi-joffertjen*, dat hij er bij aanhaalt, is onze maatregel zelfs niet noodig, daar men meer nog van *stroo* dan *strooi* hoort spreken en dus gerust *stroojoffertjen* spellen kan.

men, door behoorlijke afscheiding en verbinding met een vereenigingsteeken, alle moeyelijkheid wegnemen.

Hebben wij nu de aanspraak der *y* op hare plaats in het midden der woorden naar behooren laten gelden, ook hier en daar in den uitgang willen wij er haar eene verschaffen, al geldt het hier minder een oud recht voor haar te handhaven. Bilderdijk, gelijk men weet, plaatste haar in alle éenlettergrepige voornaam-woorden en voorzetsels, waar er van haar sprake kan zijn, en in enkele naamwoorden als *maatschappy* en derg. Voor het laatste komt ons voor niet de minste grond te bestaan, daar de bepaalde en door 't gebruik vastgestelde uitspraak dier woorden de *ij* vereischt. Uitzondering hierop maken slechts woorden als *poëzy*, *melody*, *harmony*, welker spelling met *y* of *ij* wij aan den willekeur der schrijvers zouden willen overlaten, al naar mate het hun, in hunne gebonden of ongebonden rede, voegzaam schijnt. Dichters hoort men bijv. in hunne *poëzij* vaak van *melodij* en *harmonij* zingen, en wij wilden hun die vrijheid laten, brengt rijm en luim het meê aldus te spellen; in proza moeten wij bekennen, dat wij tot de blijvende spelling van *poëzy* enz. zouden overhellen, daar die *y* den klank teekent, met welken die woorden uit den vreemde tot ons gekomen en van ons overgenomen zijn, en die ook in den mond des volks en de taal des dagelijkschen levens zich steeds boven de *ij* blijft handhaven, terwijl de laatste daar stellig niet anders dan zeer onaangenaam en meesterachtig zou klinken. De spelling met *ie*, die men er vaak in aangenomen ziet, en die, wat de uitspraak betreft, niets tegen zich heeft, kan men, bij het wederaannemen der *y* in ons Alfabet, laten varen; en men zal dit te gevoegelijker doen, als voor het oog gewis de lichtere *y* als sluitletter eene aangenamer vertooning maakt, dan de zwaardere, vroegere tweeklank, *ie*, die voor ons allengs,

bij ontstentenis der *ij* als zoodanig, de dubbele *i* vervangen heeft. Die zelfde sluit-*y* — en hier voorzien wij wel de meeste weêrspraak tegen onze spellingswenschen — zouden wij ook in andere woorden nog willen aannemen, gelijk wij dat trouwens zelf reeds sinds geruimen tijd gedaan hebben, in woorden namelijk als *study*, *nacy*, *quitancy*, *inquizicy* en andere derg. van uitheemschen oorsprong; voor *study* hebben wij daar niets meer bij te voegen, maar in de drie andere woorden gaat, als men ziet, de vervanging der *ie* door *y* tevens met die der *t* door eene *c* gepaard. Ik moet namelijk bekennen, dat mij die uitgang *tie* altijd zeer gestuit heeft; hij is uit het Fransch tot ons gekomen, en in die taal vaste spelling geworden; *tion* weet men, dat daar nooit anders dan als *cion* klinkt; bij ons echter, waar hij slechts in enkele bastertwoorden voorkomt, misstaat hij. *Cy* daarentegen, dat denzelfden letterklank volkomen uitdrukt, is niet alleen zuiver Nederlandsch 1), maar berust daarbij op de oude en oorspronkelijke spelling van dien uitgang, zoowel in Frankrijk — wat althans de *c* betreft — als bij ons. Wie eenige Nederlandsche Handschriften uit de 14e en 15e eeuw doorloopen heeft, zal zich dat *cy* in soortgelijke uitheemsche woorden genoeg herinneren, en evenzoo weet ieder, die een Fransch boek van voor een eeuw drie, vier in handen heeft gehad, dat daar de uitgang *cion* steeds in zwang was, en eerst later hare plaats voor *tion* heeft moeten ruimen. Verbannen wij dus den vreemden indringer, waar hij zoo waardig vervangen worden kan, voor goed weder van onzen bodem, en laten wij ons daarvan niet door een uiterlijk weêrhouden, dat

1) Gelijk Dr. Halbertsma de *y* gehandhaafd heeft, heeft, als men weet, Mr. Koenen iets vroeger het goede recht der *c*, *q* en *w* op hare plaats in ons alfabet afdoende bepleit.

in 't eerst aan sommigen misschien wat nieuw en vreemd zal lijken, daar het toch oorspronkelijk zoo zuiver inheemsch is. Ook elders ware misschien nog de *ie* door eene *y* te vervangen, hoewel er daar minder noodzakelijkheid en zelfs minder aanneemlijkheid toe bestaat en de zaak minstens onverschillig zou mogen geacht worden; daar namelijk, waar die *ie*, in woorden als *fabrieken*, *trafieken* en derg. de dubbele *i* vervangen heeft, sinds die in *ij* verkeerd is. In het enkelvoud dezer woorden, en dat is de reden waarom ons de verandering onverschilliger en zelfs minder aanneemlijk voorkomt, moet de *ie* noodwendig behouden blijven, daar de *y* er niet anders dan als de korte *i* in *weinig*, *eenig* en derg. zou kunnen uitgesproken worden, en dit met den aard en afkomst van het woord strijden zou; maar in het meervoud zou men, des verkiezende en uit herinnering aan de vroegere *ij*, de *y* kunnen aanwenden. De regelmaat echter en de veranderde aard der *ie*, die thans geheel en al in de plaats der dubbele *i* getreden is, maken de spelling met *ie*, naar 't ons voorkomt, ook in 't meervoud nog wel zoo verkieslijk, en wij zouden daarom de vervanging door *y* hier niet voorstaan. In *muziek* — om dat nog in 't voorbijgaan te zeggen — dat door sommigen, vooral onder onze dichters, nog wel *muzijk* gespeld wordt, dient wel die eerste spelling welluidendshalve alleen aangehouden te worden; de *ij* klinkt in dat woord afschuwelijk en heeft buitendien niet het minste recht er in te pronken, sinds zij hare vroegere uitspraak geheel heeft zien verloren gaan 1).

---

1) Het ware ook wenschelijk dat alle onze Roomsche landgenooten in dit opzicht het voorbeeld van den *Katholiek* volgden, en toch nimmer dat afschuwelijke *katholijken* lieten hooren, waarop sommigen hunner leeraars zelfs een bijzonderen prijs schijnen te stellen. Wat de *ij* aan het einde der namen van sommige onzer maanden betreft, om die hier nog ter loops

Onze uitweiding over de slot-*y* in naamwoorden, heeft ons die in de eenlettergrepige voornaamwoorden en voorzetsels tot dusver geheel uit oog doen verliezen; komen wij er dus thans op terug. Hier heeft zich Dr. Halbertsma, althans wat de voornaamwoorden betreft, als medestander van Bilderdijk doen kennen; hij meent »grondige redenen, en het gezag der ouden en eerste taalkenners," voor het gevoelen te kunnen bijbrengen, »dat men nooit kan spellen *mij*, *zij*, *gij*, *wij*, maar wel *my*, *zy*, *gy*, *wy*;" en zeker, wanneer men de oude en oorspronkelijke spelling nagaat, dan zou men geneigd zijn die meening te deelen, aan welke toch van die zijde zeker niets in den weg staat. Voor de aangenomen spelling echter pleit de ontwikkeling en de geschiedenis der taal zoowel als haar huidige toestand. Met de spelling *my* enz., zouden wij ons, geheel ten onrechte, aan de eischen der hedendaagsche uitspraak vergrijpen; deze staat hier zoo vast als in eenig ander woord, waar de *ij* zich in haar latere kracht heeft doen gelden; hetzelfde is met het voorz. *bij* het geval, waar de vroegere spelling *by* thans even ongerijmd als gene zijn zou 1). Slechts één der persoonlijke voornaamwoorden is er, waar de oude uitspraak in de spreektaal nog behouden is gebleven: *hij* nam.; en waar men hier die spreektaal terug zou willen geven, en in minder deftigen stijl schrijft, zou men *leest-y*, voor *leest hij*, *heeft-y*, voor *heeft hij* en derg. kunnen schrijven, en voor *hij heeft*, *hij leest*, enz. *'y leeft*, *'y leest*, enz. Die zelfde *y* kan men — gelijk sommigen, bijv.

---

aan te voeren, deze, weet men, is niets anders dan de Latijnsche *ii* van hun genitief-uitgang in die taal, die echter nooit anders dan als een enkele open *i* wordt uitgesproken; zoodat ook hier alles de spelling *January*, *Juny* enz. met *y* aanbeveelt.

1) Slechts in *byzonder*, dat nooit anders dan met *i* wordt uitgesproken, zou men zich geneigd kunnen vinden de *y* voor *ij* aan te nemen.

de Heer v. Lennep, reeds doen — in woorden als *yver* en zijne afleidingen herstellen, wil men er de oude uitspraak die op sommige plaatsen nog voortleeft, in handhaven; de *ij* is echter ook daar reeds zoo algemeen en gewoon geworden, dat de meesten wel met ons *ijver* zullen verkiezen en de andere spelling als verouderd laten varen. Evenmin komt het ons verkieslijk voor de *y* — als men anders zich licht voorstellen kan — in den uitgang *lijk* en *lijks*, of in de bezittelijke voornaamwoorden *mijn*, *dijn* en *zijn*, waarvan men den eersten ook in deftigen stijl niet met den tweeklank *ij*, maar met de stomme *e* uitspreekt, of bij de laatsten, de taal des dagelijkschen levens volgende, met die taal de stomme *e* laat hooren. Zoo goed toch, als alle onze klinkers, op hunne beurt en plaats, als een stomme *e* worden uitgesproken, kan men dit ook voor den tweeklank *ij* aannemen, en dus bijv. *jaarleks*, *rijkelek*, *men*, *zen*, enz. blijven zeggen, zonder door eene vervanging der *ij* door den korten klinker (*y*=*i*) op die uitspraak meer bepaaldelijk als te willen verwijzen.

Leiden, 15 Maart 1854.

OVER HET GEBRUIK

VAN

DESZELFS, *DENZELVEN*, ENZ. 1)

»Onder alle de domme en willekeurige indringsels der valschelijk zoogenaamde Taalbeschaveren weet ik er weinig, die door het verkouden, verlammen, en verwijven, en tevens ook verstijven van eenen naturelijk warmen en mannelijken stijl, onze taal eigen, het gevoel van een Hollander zoodanig een geweld aandoen, als dat jammerlijke schel-sjilpend en noodloos *deszelfs* en *dezelve*, dat thands allen bondigen en gespierden stijl over hoop smijt, en, den waarachtigen bouw der perioden of volzinnen verbrijzelende, in ons zacht en welluidend Hollandsch te gelijk aan de melodie eener rede den bodem inslaat."

Zie daer, lezer, de storm-periode, waermeê Bilderdijk in het derde deel zijner nieuwere Verscheidenheden het gebruik van dat voornaemwoord aenrandt, of, gelijk hij in zijn Spraakleer zegt, er tegen te veld trekt. Gal heeft de man in zijn borst niet genoeg om tegen dien walglijken paddestoel, gelijk hij het ding heet, uit te braken, en hij beklaegt er zich bitter om dat, sedert een vijftigtal jaren, niet alleen alle boeken er meê vervuld zijn, maer dat men het op Kansels en Redenaerstoelen tot

[1) Dit vertoog, welks slotsom overeenstemt met het door mij (Archief, I. 293) aangemerkte, werd vroeger geplaatst in het tijdschrift *De Middelaer*, I. bl. 67 — 72 (Leuven 1840). De Hooggel. Schrijver heeft mij de overneming er van welwillend toegestaan. — A. D. J.]

doofwordens en nog erger ongemak toe hooren moet. Ik weet niet of 't bij anderen ook zoo is, maer ik hoor Bilderdijk geerne kijven; het komt er altijd zoo volmondig uit, en hij is zoo origineel in zijne gramschap, dat men, wil ik wedden, het meer dan eens expres verbruid heeft, om hem in gang te zien. Jammer maer dat de oude grompot juist altijd geen gelijk heeft, en dat hij zelfs veelal dan het meeste leven houdt, wanneer hij paradoxen verkoopt, gelijk men het al dikwerf heeft opgemerkt. Dit is echter hier zoo zeer het geval niet; zijn uitvaren tegen het gebruik van *dezelve* is gegrond, alleenlijk is het wat overdreven.

Het gebruik van dat voornaemwoord heeft eenen ijverigen voorstander gehad in den geleerden Huydecoper. Deze, in zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (IIe Deel bl. 493 en volgg.) wijdt een zeker getal van bladzijden toe om te onderzoeken in welke gevallen men het wederkeerige *zich* en de bezittelijke *zijn*, *haer*, *hun* bezigen zal, en in welke gevallen men in tegendeel zijn toevlugt moet nemen tot het voornaemwoord *dezelve*, *deszelfs*, *derzelven*, enz. De eerste noemt hij in 't gemeen *wederkeerige* of *reciproca*, het laetste heet bij hem *betrekkelijk* of *relativum*, onnauwkeurig genoeg, gelijk men ziet, maer daer komt het hier niet op aen.

Ieder weet hoe zeer de latijnsche grammatici zich het hoofd hebben gebroken met de dus genoemde regels van reciprocatie. Laurentius Valla alleen heeft er een boek over geschreven, verdeeld in zestien hoofdstukken, behalve eene voor- en narede, en vergelijkt de stof aen den doolhof van Creta. (Huydecoper *loc. cit.*) Ik laet mij voorstaen dat de moeijelijkheid, om daer door en uit te geraken, ten deele, of misschien geheel, voortkwam uit de spitsvindigheid zelve waermede de zaek uitgepluist werd, en dat de botste der Romeinen er blindelings, en

zonder aen regels te denken, meê opsprong. Zoo gaet het dikwijls: de klaerste en natuerlijkste dingen worden verward door taelleeraren die met al te scherpzinnig te willen zijn, de natuer uit het oog verliezen en de tael verwringen.

Zoo heeft het ook Huydecoper gedaen, die, alhoewel in geene zestien kapittels, toch degelijk verre uitweidt over eene stoffe waer haest niets over te zeggen viel. De zucht om latijnsche spraekgronden in onze tael over te brengen, waer zij veelal niet dan kwaad kon inbrengen, deed ook aen regels van reciprocatie denken, en men beeldde zich in dat *zijn* gelijk stond met het latijnsche *suus*, en *deszelfs* met *ejus*. Vervolgens werd het gebruik van beide gewijzigd naer latijnsche taelregels, en de zaak ging door, voornamelijk sedert de tijden van Huydecoper.

Het is echter zeer merkweerdig dat dit *deszelfs* of *denzelven* in den zin dien men er aen geven wil, tot den dag van heden in de gesproken tael nimmer is aengenomen geworden, en dat men het voor *pedanterie* zou uitkrijten, zoo iemand zeide: *hij heeft den kwaeddoener bij den kraeg gevat en hem deszelfs stok uit de handen gewrongen.* Hier zal, ten minste in België, de geleerde zoowel als de ongeleerde *zijn* stok zeggen, en zoo is 't goed. Daerentegen is het woord van alledaegsch gebruik in de beteekenis van *denzelfden*, wat wederom in de gesproken tael weinig of niet gehoord wordt. Ieder zegt en zal blijven zeggen: *ik aenzie hem voor den zelven mensch dien ik gisteren ontmoet heb.* In dezen zin komt het ook gedurig voor bij de ouden, bij welke men, zooveel ik weet, te vergeefs *denzelfden* zoeken zou.

Intusschen is het toch waer dat men bij de schrijvers der vroegere eeuwen *dezelve*, enz. gebezigd vindt als prononem demonstrativum, in de plaets van *hij*, of *hem*,

van *die* of *deze*, en dus in den zin van 't latijnsche *is*, *ejus*, *eum*, gelijk het thans vrij algemeen gebruikt wordt in de geschreven tael: en bij gevolg mag en moet men het in dien zin voor echt en goed nederduitsch erkennen, iets waer Bilderdijk niet van hooren wil, doch wat door Kinker bewezen is. 1)

Het woord moge dan, gelijk de eerste beweert, uit den ouden kanselarijstijl, of uit wat anders, ontsproten zijn, het is er nu toch, en hij had ongelijk het geheel te willen verbannen. Daerin bestond zijne overdrijving. Had hij alleen zijne gramschap getoond tegen het overtollig en ongepast gebruik, dat is het misbruik van 't woord, men zoude hem zulks moeten dank weten; want het is niet te ontkennen dat van de honderd gevallen waerin het thans door velen aengewend wordt, er ter nauwernood één is waer men 't niet missen kan, en waer de rede niet vloeijender wordt met het te vermijden. Zien wij een oogenblik.

Huydecoper maekt er grooten opgang meê als ware het een onontbeerlijk middel om alle verwarring voor te komen; doch behalve dat er dit doel niet altijd door bereikt wordt, moet elk die schrijft weten duidelijk te zijn zonder zich te behelpen van woorden die met het taeleigen strijden of de rede ontsieren, en dat kan men, als men zijn tael grondig kent, op velerhande wijzen. Als ik zeg: *Karel meldt zijnen broeder dat hij zijn huis verkocht heeft*, zoo draeg ik een raedsel voor; maer ben ik daerom gedwongen te zeggen *deszelfs huis?* toch niet; ik kan het immers zoo keeren: *Karel heeft zijns broeders huis verkocht en meldt hem dit.*

Een der voorbeelden daer Huydecoper op aendringt, is het volgende: *David wierp Goliath den steen uit zij-*

1) Beoordeeling van Bilderdijks Spraakleer, bl. 36 en 37.

nen slinger regt in deszelfs voorhoofd. Men ziet, het is volgens de regels der latijnsche reciprocatie, *e sua funda* en *in frontem ejus.* Grammatikael nauwkeurig is het ook: niemand zal in twijfel trekken wat men er meė zeggen wil. Maer het is toch geen waer Nederduitsch, het is half Latijn, en al wie goed wil spreken of schrijven, zal het zoo niet doen. Hij zal ook niet in dat voorbeeld *zijn* voor *deszelfs* gebruiken: waerom? niet omdat het hier min duidelijk is; want niemand toch zal verstaen dat de werper zich zelven treft of dat *zijn* tot den slinger terug wijst, dewijl de slinger geen voorhoofd kan hebben, in welk geval anders het woord *deszelfs* insgelijks op *slinger* zou slaen. Neen, om verwarring van denkbeelden te ontwijken is het hier niet te doen; maer hij zal beide constructiën verwerpen, omdat zij onaengenaem, stijf en langdradig zijn, en hij zal in goed Nederduitsch zeggen: *David wierp den steen uit zijn slinger Goliath regt in 't voorhoofd*, of nog liever, en nog beter en eigenaerdiger, met Bilderdijk: *Hij slingerde Goliath den steen regt in 't voorhoofd.*

Een ander voorbeeld door Huydecoper bijgebragt en ondeugend verklaerd, is het volgende uit de oude Legende van Samianus: »Ende doe hem (Samianus) sijn hoeft afgesleghen was, soe nam hi sijn hoeft in sijn handen, ende droech dat XLIX schreden verre: ende doe die keyser sijn oghen mit sinen bloede besalvet hadde, so wert hi te hant ghenesen." Men ziet dat de schrijver der legende *deszelfs* niet kende; anders hadde hij 't zeker gebruikt, al ware het maer geweest om te *varieeren.* Maer het geheele ding is slecht aen malkander gebragt, en door geen *deszelfs* te verbeteren, dat niet eens de zaek klaerder maekt; want ieder zal wel begrijpen uit den samenhang der voorstellen en het verband van den ganschen zin, dat de keizer zich met zijn eigen bloed

niet zalfde, maer met dat van Samianus, over wien hier de rede loopt, en wiens bloed natuerlijkerwijze daer vloeide. De volzin is zoo groot als hij is, plat en gebrekkelijk, en moet geheel omgewerkt worden om goed te zijn. Men zou het op deze wijze kunnen stellen naer den zin van Bilderdijk: »Toen hem het hoofd afgeslagen was, nam hij dat in zijn handen, en droeg het 49 schreden ver: en als de keizer zich de oogen met 's martelaers bloed bestreken had, werd hij terstond genezen."

Men merke uit deze voorbeelden dat het niet eens moeijelijk is om het voornaemwoord in questie daer te laten, zonder daerom de duidelijkheid eenigzins te kort te doen, en dat, van den anderen kant, de rede er over 't algemeen veel bij wint, met zoo wel het veelvuldig gebruik der possessiva, als van het aenwijzende voornaemwoord *deszelfs*, enz., die de volzinnen belemmeren en ontzenuwen, te vermijden. Bilderdijk, en dat spreekt van zelf, gebruikt het nooit, en weet zich toch goed te doen verstaen. Kinker gaet zoo ver niet, erkent het voor echt Nederduitsch, verklaert dat het in den *balie-* en stijven *didaktischen* stijl regt op zijn plaets is, duldt het zelfs in den louter betoogenden stijl, maer belijdt tevens dat het vele schriften ontsiert door het overtollig gebruik dat er sommigen van maken. Hij stelt het gelijk met het fransche *icelui* en *icelle*, hetwelk niet onwaerschijnlijk daerom uit de gewoone schrijftael verbannen is, omdat het in de zestiende en zeventiende eeuw al te veel aengewend, ontijdig en noodeloos gebezigd werd; en zonder dat banvonnis tegen ons woord ook in te roepen, wenscht hij dat men er wat spaerzamer meê omga.

Daer mogen wij, Belgen, het ook bij houden; want de zaek raekt ons even zoo regtstreeks als de Hollanders. Een algemeen gebruik heeft het voornaemwoord *dezelfde* in den zin van 't latijnsche *idem* ingevoerd en gewet-

tigd; en alhoewel wij in 't spreken daer *dezelve* laten voor hooren, mogen wij echter in geschrifte zulks niet doen. Wat *dezelve*, of eerder *deszelfs* in den zin van *ejus* betreft, daermeê pronken is verkeerd; het te veel gebruiken, is mede af te keuren, omdat het de rede verkoudt, verwijft, en tevens verstijft, zegt Bilderdijk, en hij heeft gelijk. Maer wij moeten 't niet, gelijk hij, voor een *monstertje* aenzien, en mogen het, wanneer het ons dienen kan om wel of beter verstaen te worden, vrijelijk opnemen.

J. David.

IETS

OVER

GEGETEN EN *VERGETEN.*

De aphaeresis van 't voorvoegsel *ge* aan 't verleden deelwoord des werkwoords is bij de Ouden niet ongemeen. Prof. Lulofs *Handb. van den vroegsten Bloei der Nederl. Letterk.*, p. 260 1), brengt daarvan eenige voorbeelden bij. Een dier bijgebragte voorbeelden helderd deze taalkenner door deze plaats uit de Fabelen van Esopet op:

Ic hebbe al uwe muse gheten
Met rechte soudys mi danc weten,

waarbij hij de aanmerking voegt: »Dit *gheten* voor *ghegheten* komt telkens voor." Deze uitspraak, gerugsteund als zij wordt door 't gezag van Weiland, *Nederd. Spraakk.*, p. 125 2), en Bilderdijk, *Nederl. Spraakl.*, p. 191 3), zouden wij niet betwijfelen, ware het niet,

---

1) »Zoo vindt men *bleven* schier altijd in plaats van *ghebleven*, *vonden* dikwerf voor *ghevonden*, *comen* meest voor *ghecomen* (dat ook in 't Hoogd. tot in Luthers tijd heeft voortgeduurd), *brocht* vaak voor *ghebrocht*, *gheten* dikwerf voor *ghegheten*, *leden* voor *gheleden* en meer andere."

2) »De zachte langklinker *e* gaat over in *a*, als: *eten*, *at*, *geëten*; doch, om de welluidendheid, thans (en misschien »omdat men oulings ook *geten* voor *eten* zeide"), *gegeten*."

3) »En zoo maakt ook *eten*, *ge-eten* (of 't geen gebruikelijker en welluidender is) bij aanneming van 't participium »van het nu verouderde verbum *geten*," *gegeten*, en even zoo ook van »dit zelfde *geten*," *vergeten*."

dat een niet minder bekwaam taalkenner: Huydecoper, in een aanteekening op deze versregelen van Melis Stoke:

> *Alst* gheten *was, eñ opghedaen,*
> *Ghinc de Grave in siere rusten,*
> *Want hem begonste slapens lusten.*

»dit *gheten* voor een verkorting van *ge-eeten*" houdt. De aannemelijkheid van dit gevoelen komt ons voor, boven alle tegenbedenking verheven te zijn, daar de aphaeresis van *ge* aan 't verleden deelwoord, als geen vaste regel zijnde, zich zelden bij werkwoorden met een klinker beginnende vertoont, b. v.

Fabelen van Eposet, f. 5 a.

> *Die hem wel proefde ionc, hi soude*
> *Met rechte* gheeert *sijn in sine oude.*

Waarvoor ook, door de versmelting der *e* van het voorvoegsel *ge* in de *e* van 't volgend woord, *gheert* geschreven werd, als:

Ferguut, f. 18 d.

> *Hi es* gheert *overal*
> *En met vrouwen liefgetal.*

en Doctrionale, B. II, f. 12 b.

> *Die vroet wille sijn eñ* gheert,
> *Sal hem vanden quaden hoeden*
> *Eñ wandlen metten goeden.*

Deze voorbeelden staven alzoo het gevoelen van Huydecoper, die *geten* door de versmelting der *e* van *ge* in die van *eten* ontstaan acht, tegenover dat van Lulofs, Weiland en Bilderdijk, die *geten* door *eten* verklaren: weshalve *gegeten=gegeëten* is.

Een door Bilderdijk, t. a. p., gestelde eenzelvigheid tusschen *geten* in *gegeten* en *vergeten* is derhalve onaannemelijk, daar, indien *vergeten* van hetzelfde *geten* stamde, dat in *gegeten* voorkomt, *vergeten* een verkorting van *vergeëten* zoude zijn, hoedanige vorming niet alleen tegen de beteekenis des woords, maar ook tegen die eigenschap onzer tale zou aandruischen, volgens welke werkwoorden, met onscheidbare voorzetsels of toonlooze voorvoegsels zamengesteld, geen voor- of tusschengeplaatst *ge* dulden. Doch waarvan stamt *geten* in *vergeten* af? De heer Te Winkel, *Mag. van Nederl. Taalk.*, III. 261 en volgg., geeft ons te dezen opzigte beter onderrigt, daar, volgens dezen kundigen en ijverigen taalleeraar, de oorspronkelijke of grond-beteekenis van *geten* »gaan" of »komen" is: zoodat dit werkwoord (even als *vatten* in *bevatten*, *staan* in *verstaan*, *grijpen* in *begrijpen*) tot die soort van woorden behoort, welke hun oorspronkelijk grove, zinnelijke beteekenis tot een zuiver geestelijke gewijzigd hebben. Doch van waar de negatieve kracht van *vergeten*, daar *geten* zelf een positieve handeling is? Deze ligt in 't voorvoegsel *ver*, hetwelk uit het gronddenkbeeld van *weg* in dit en eenige andere werkwoorden, als: *verachten*, *verleeren*, enz., dat van *gebrekkig* of *verkeerd* (zóó zeer, dat *ver* een ontkennende of negatieve kracht erlangt) heeft afgeleid (Dr. Brill, *Holl. Spraakl.*, p. 536); weshalve de beteekenis van *vergeten* zich allezins regtvaardigt door de vinding van den heer Te Winkel.

Niemand denke echter, dat wij door dit eenvoudig, benopt stukje het regtmatig gezag van de heeren Lulofs, Weiland en Bilderdijk hebben willen bekorten. Onbeperkte hoogachting koesteren wij voor allen, die de vaderlandsche taal- en letterkunde bevorderen, doch inzonderheid voor zulke voortreffelijke en veelzins verdienste-

lijke mannen, en wenschen van ganscher harte, dat welhaast de dageraad moge aanbreken, dat bescheidenheid en heuschheid van teregtwijzing allen vervullen: de bevordering der taalkunde, welke het eenigst doel van alle hare regtgeaarde beoefenaars behoort te zijn, zal er gewis bij winnen. Ons doel was alleen, anderen, die met ons naar een meer en meer volmaakte kennis van onze schoone moedertaal streven, opmerkzaam te maken, hoezeer een *schijnbaar* eenerlei vorm een eenzelvigheid van afleiding kan doen onderstellen.

H. M. Labberté.

GEMENGDE OPMERKINGEN, BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

Drukfout in Bilderdijks werken. — In mijne *Proeve over den invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal*, vermeldde ik bl. 192 eene uitdrukking *te heelend*, die voorkomt in den (door Dr. Wap bezorgden) bundel *Nasprokkeling*, bl. 70, waar men leest:

— ons harte
Draagt de smarte
Die uw hand ons zendt gedwee;
Ja we danken
Ze als de kranken
't Zich te heelend *lichaamswee!*

en beproefde, hoewel niet dan gissende, de mij onduidelijke plaats te verklaren. Mijne moeite was nutteloos. De heer T. H. Buser, te Zwolle, heeft de welwillendheid gehad, mij opmerkzaam te maken, dat hier waarschijnlijk een drukfout voorkomt, en dat voor *zich te* zal moeten gelezen worden: *ziekte.* De opmerking is volkomen juist, zoo als mij gebleken is uit 's Dichters handschrift, dat ik in staat ben geweest in te zien, en dat zeer duidelijk te lezen geeft:

't Ziekte *heelend lichaamswee.*

Een nieuw werkwoord. — Men heeft mij verzocht de aandacht te doen vestigen op het werkwoord *zouden*, dat wel in een dagblad-artikel voorkomt, doch dat, ook uit aanmerking van het gezag van den naam des Schrijvers, de opmerking en overweging schijnt te verdienen. Het genoemde artikel luidt dus:

»Met smart en bevreemding heeft de Ondergeteekende ontwaard, dat er in eene Advertentie in de N. A. Ct. Alg. Hdlsbld. van heden onder no. 18617, ook van zijn naam sprake is. Hij verzoekt dengene, die belang in de gemelde drie dichterlijke uitboezemingen mogt stellen, wel op derzelver dagteekening te willen letten, terwijl hij tevens openlijk verklaart, dat die aankondiging en al wat daarmede in verband staat, geheel zonder zijne voorkennis is geschied, *zoudende* hij ook nimmer daartoe zijne toestemming gegeven hebben, daar hij sedert April jl. heeft afgezien van zijne vruchtelooze, maar ter goeder trouw aangewende, pogingen, om eene bekende en bedroevende zaak te doen eindigen. Enz.

Leyden, 13 December 1853.

(*Get.*) A. v. d. Hoop Jr'szoon."

Benamingen van het schoolverzuim. — Van *hooikes ketsen* (zie Archief. III, 400) geeft de Navorscher, 1853, No. XII, bl. 181 van het Bijblad, de volgende opheldering:

»*Hooike* is te Enkhuizen algemeen bekend en wordt, vooral in der kinderen mond, gebruikt. Een *hooike* beteekent aldaar in de volkstaal een *sleedje*, waarmede de knapen zich op sneeuw of ijs vermaken: echter wel te onderscheiden van eene *toog*, die grooter is en waar men in zitten kan, terwijl een *hooike* slechts plaats heeft voor één, die er op zit. Als men hierbij de reeds

verklaarde beteekenis van *ketsen* voegt, dan verkrijgt men een behoorlijken zin, welke voor het heimelijk uit de school blijven niet onaannemelijk is, ten minste daar, waar men veel van sneeuw- en ijsvermaak houdt. Die spreekwijze wordt echter te *Enkhuizen* daarvoor niet gebezigd; men zegt aldaar: een schotje maken. De eerste keer dat ik, tijdens mijn' werkkring in die stad, het woord *hooike* hoorde, was, toen een knaap zich bij mij verontschuldigde door te zeggen, *dat hij geen schotje gemaakt had, want dat hij van zijn vader achter het hooike mogt loopen.*"

Voorts ben ik den heer A. J. van der Aa verpligt, voor de mededeeling dat het verzuimen der school te Nijmegen flanken heet. 't Woord zal *rondslenteren* beteekenen: althans Schmeller, I. 589, heeft *flanken* en *flänkelen* mede in dien zin.

Te Ypre zegt men kantje zetten, zie het Belgisch Museum, I. 402.

VORM VAN DEN ONVOLMAAKT VERLEDEN TIJD. — Bij Mr. S. I. Wiselius, als dichter en taalkenner even voortreffelijk, is mij een conjugatie-vorm voorgekomen, die van den gewonen regel afwijkt, en waarvan ik de reden niet kan bevroeden: eene verdubbeling namelijk van *d* of *t* in den onvolmaakt verleden tijd der aantoonende wijze bij de gelijkvloeijende werkwoorden *vlijen*, *vleijen* en *tassen*. Men leest in de Mengel- en Tooneelpoezij, D. I. 44:

'k Wierp mijn blikken ginds en weêr,
Vlijdde *me op den grond ter neêr,*
Vrij van zorgen, leed en kommer.

Ald. bl. 150:

Die plekjes, waar me uw drift zoo dikwerf nedervlijdde;
Waar nog van ons gestreel het gras de topjes kromt.

D. II. 80:

Zoo vleidde *'t ook veeleer mijn hart,*
De diep gevoelde boezemsmart
Van teedren Moschus nategalmen, enz.

en bl. 143:

Tyfëus dorst uw bliksem tergen,
En tastte, *met zijn heilloos rot,*
Een dragt op een van steile bergen.

Bij een minder keurig en op anderer spelling niet zoo naauwlettend schrijver zou men al ligt aan vergissing of slordigheid denken, en toch — ik weet de afwijking, die ik (Archief, III. 102) ook bij Van Lennep opmerkte, niet te verdedigen.

Uit de schrijfwijze *nategalmen*, ziet men dat ook Wiselius tot de voorstanders behoorde eener spelling, bij welke zijn vriend Bilderdijk uitriep: »Goede Hemel! wat taal is dit toch?" (verg. Archief, III. 406). En hij bezigde ze doorgaans, b. v. D. I. Voorr. bl. I *medetezeilen*, bl. V *aantemerken*, bl. XVII *aantestippen*, bl. XIX *aantenemen*, bl. XXI *voortestellen*, bl. 41 *natestreven*, bl. 97 *toetezingen*, bl. 150 *aftetronen*, bl. 194 *toeteschroeien*, enz. enz.

STEM VOOR EEN AFZONDERLIJKEN LEERSTOEL VOOR DE NEDERLANDSCHE TAALKUNDE. — Bekend is de ijver, waarmeê sommige leden onzer Tweede Kamer der Staten-Generaal, en met name Mr. J. van Lennep, in de zitting van 1 Dec. laatstl. hebben aangedrongen op het oprigten van een afzonderlijken leerstoel voor de vaderlandsche taal

aan onze Hoogescholen. Minder bekend is het, dat reeds vroeger de geleerde Dr. J. H. Halbertsma met niet minder nadruk die zaak had besproken, bij gelegenheid eener boekbeoordeeling in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* van 1848, n°. 8, bl. 575, op volgende wijze:

»Ik vestig mijne oogen nog eens op het metelooze veld der Etymologie van het Germaansch, en op de kennis van alle Germaansche en Scandinavische talen, die deze Etymologie ten grondslag liggen; ik zie, dat dit slechts de voorbereiding is tot eene diepere kennis van het Nederlandsch, zoowel in zijne middeneeuwsche vormen als in die, tot welke het zich later bij trappen ontwikkelde. Bij dezen blik sla ik de handen van verbazing in elkander over den moed onzer Hoogleeraren in Nederlandsche taal en welsprekenheid! Niet alleen zijn zij geroepen om de nationale vertegenwoordigers en voorgangers in de studie van het Nederlandsch te zijn, maar in dezelfde betrekkingen treden zij ook op voor *de geschiedenis der Nederlanden*, welligt de leerzaamste en belangrijkste, maar tevens de ingewikkeldste en uitgebreidste van alle geschiedenissen, die ooit te boek zijn gesteld; om te zwijgen van *stijl* en *uiterlijke welsprekenheid*, die als een paar toevoegseltjes aan hunne stoelen gehecht zijn. Van deze ongelukkige menschen, zwoegende onder den atlas, welken men op hunnen nek gedrukt heeft, wil men nog geniale denkbeelden en diepe blikken tot op den bodem der aan hun onderwijs vertrouwde vakken; men wil, dat zij de wetenschap vooruit zullen brengen, ongedachtig, dat zij niet eens den tijd kunnen vinden, om slechts het allervoornaamste over het onderwerp hunner collegiën te lezen, ik laat staan, te herkaauwen en te verteeren. Neen, nimmer zullen wij de wetenschap en het hooger onderwijs op de hoogte onzer naburen

brengen, zoo lang wij, naar gelang de wetenschap zich uitbreidt, tevens onze leerstoelen niet vermenigvuldigen, en voor ieder vak, hetwelk een' geheelen man vordert, geen' geheelen man afzonderen."

NAAMSBETEEKENIS VAN DE STAD HAMBURG. — In het laatstuitgekomen (tiende) Deel van Von der Hagens *Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde*, geeft Dr. Mahn de volgende verklaring van den tot hiertoe vrij onzekeren naam der stad *Hamburg*.

De oude vorm van den naam *Hamburg*, t. w. *Hammaburg*, wijst het regte spoor. Daardoor is het vrij zeker, dat zoowel voor *Hamm*, als voor *Hamburg*, het oudduitsche *hamma*, d. i. *kniebuiging*, voorts *buiging*, *bogt*, *kromming* in 't algemeen, de afleiding aanwijst. Bij Hamburg verdeelt zich de Elbe in veel armen en takken, en vormt alzoo op verscheiden plaatsen aanmerkelijke krommingen. Waar de bogt van den eenen regterarm 't grootst was, lag digt aan de Elbe het dorp *Hamm*, dat vroeger aanwezig was dan de oude *Hammaburg*, die eerst later wat meer noordwaarts gebouwd werd, waar de Alster n de Elbe vloeit. *Hamm* in Westfalen heeft zijn naam van dezelfde omstandigheid: het ligt aan de zamenvloeijing van de Asse en Lippe, en zulk een zamenvloeijing van twee rivieren vormt reeds in de meeste gevallen op zich zelve een bogt. Ter staving komen nog de *Bopparder Hamm* aan den linker Rijnoever, en de *Zeller Hamm* aan de Moezel, beide krommingen van deze rivier.

OVER DE

BILDERDIJKSCHE AFWIJKINGEN

VAN HET GEWOON

SCHRIJFGEBRUIK IN HOLLAND,

DOOR

Prof. *J. David*.

Sedert dat de hoogleeraer Siegenbeek zijne Verhandeling over de nederduitsche spelling heeft uitgegeven, en dat Weiland, naer aenleiding en op grond dier verhandeling, zijne Spraekkunst verveerdigd heeft, mag men zeggen dat er bij de Hollanders gelijkvormigheid in het spraekkunstige en eenparigheid in de spelling heerscht. Dit belet echter niet dat over bijkomende punten en bijzonderheden er nog wel eens verschillig gedacht wordt, en zulks is onvermijdelijk: die volstrekte overeenstemming van allen in alles ware eene soort van volmaektheid die men onder de menschen niet vinden kan. Overigens zie ik in die geringe ongelijkheid zoo zeer geen kwaed gelegen; als men het maer eens is over het algemeene tael- en spellingstelsel.

Maer nu spreekt het van zelf, zoo er iemand in Noordnederland was, van wien men opstand tegen het aengenomen systeem te verwachten had, dan moest het Bilderdijk zijn, een man van ongemeene bekwaemheid, een dichter gelijk Holland er waerschijnlijk geen' meer hebben zal, maer zonderling en eigenzinnig als de weêrga. Ook is hij 't inderdaed, en, voor zoo verre ik weet, hij alleen, die zich tegen de Siegenbeeksche spelling sterk verzet heeft, doch alleen in bijzonderheden, welke de algeheelheid van het stelsel onaengeroerd laten; want voor het overige schrijft hij gelijk de groote hoop. Tot

zoo verre was alles wel. Zekerlijk voegde het niemand beter dan Bilderdijk zijne landgenooten te regt te wijzen, indien zij in het een of ander vergrijp omtrent tael of spelling gevallen waren; en hij was geenszins verpligt den hoogleeraer Siegenbeek voor zijn' meester of leidsman te erkennen: maer behalve dat hij tegen zijn' wederstrever geene onbeleefdheden en scommata, naer het voorbeeld van Scaliger en Scioppius, had dienen te gebruiken, heeft hij, naer mijn inzien, in alles toch geen gelijk, en blijft er in zijne afwijkingen wel iets van dat grillige, dat den man, voornamelijk in zijnen ouderdom, eigen was. Ook zien wij niet dat de Hollanders, ondanks het groote gezag van hunnen puikdichter, hem in alles wat zijne spelling raekt zijn bijgevallen, maer het oude *non te dicentis*, enz. in acht nemen, en zich houden aen den kant waer zij meenen de waerheid te erkennen.

Daer die bijzonderheden, waerin Bilderdijk van de anderen verschilt, niet behooren tot hetgene wij Belgen, het zij nu wel of kwalijk, Hollandsch noemen, kan het voor ons niet onverschillig zijn welke der twistende partijen gelijk hebbe: en daerom mogen wij ook beider redenen onderzoeken, en voor datgene besluiten, wat ons best gegrond schijnt 1).

Een der voornaemste punten, waeromtrent Bilderdijk van Siegenbeek afwijkt, geldt het gebruik der *g* in onderscheiding van *ch*. De regel door den laetste voorgedragen 2) bestaet hierin, dat men de *g* gebruikt

---

1) [De wijze, waarop de Hoogleeraar dit onderzoek heeft ten uitvoer gebragt, deed mij hem uitnoodigen, zijn vertoog, geplaatst in het *Belgisch Museum*, D. III, (1839) bl. 126 en volgg. ook voor 't *Archief* af te staan. Zijne vergunning daartoe heeft de lezers van 't laatste op nieuw verpligt. — A. D. J.]

2) *Verhandeling*, bl. 167, uitgave van 1810.

in alle woorden, welke die letter in het meervoud hebben, of ze om hunnen duidelijken oorsprong vereischen; doch, waer geene der gemelde redenen tot de plaetsing der *g* voorhanden is, dat men, tot meerdere voldoening aen de uitspraek, bestendig de *ch*, bij de stuiting op een harden medeklinker, of aen het einde van eene lettergreep, gebruike. Zoo geeft het Siegenbeek op, en overeenkomstig dezen regel schrijft men algemeen *oog*, *magt*, ik *mogt*, de *vlugt*, enz.; maer in tegendeel *zich*, *lucht*, *achten*, *gedachte*, ik *kocht*, enz.

Bilderdijk nu gaet van een ander beginsel uit, en zegt in zijne Spraakleer, bladz. 49, het volgende: »Een tweede grondregel is, dat waar letters van niet het zelfde spraaktuig in de uitspraak (d. i. in eene sylbe) vereenigd worden, de harder letter van 't eene ook de harder letter van dat andere spraaktuig by zich vordert. Gevolg van de innige verbinding der spraaktuigen met elkander, waardoor de meerdere spanning van 't eene ook eene meerdere spanning in 't andere verwekt. Hierdoor verandert in de samenstelling van konzonanten achter een zelfde vokaal (de *t* by voorbeeld), de *g* tot een *ch*, en *mag* wordt tot *macht*." Daer houdt het Bilderdijk voor, en hij schrijft om dezelfde reden *klacht*, *jacht*, *recht*, ik *mocht*, enz.

De vraeg is nu, wat is verkieslijk? De oplossing van dit vraegstuk is mijns bedunkens ondergeschikt aen de oplossing van een ander meer algemeen, dat men aldus kan voorstellen: Welk der twee grondslagen, waer naer men zich in de spelling rigt, de *uitspraek* of de *afleiding*, heeft in den huidigen staet der tael, en opzigtelijk het gebruik der verwantschapte harde en zachte medeklinkers de overhand? Ik versta hier door afleiding, niet alleen het uitzigt naer den oorsprong of de herkomst der nederduitsche woorden; maer tevens de afleiding van het een

uit het andere, dat is, de reden om in een gegeven geval een woord zóó te schrijven, omdat het in een ander geval zóó *moet* geschreven worden. De zaek aldus begrepen zijnde, meen ik te moeten antwoorden, dat in den staet, waer het algemeen gebruik en het gezag der schrijvers de tael gebragt hebben, de uitspraek door de afleiding overheerscht wordt, althans in het onderhavig punt der verwantschapte harde en zachte medeklinkers.

Oudtijds was 't er geheel anders meê gelegen, gelijk ik elders meen bewezen te hebben 1). De uitspraek was, als ik het zoo heeten mag, een dwangregel, waervoor alle andere in de spelling moesten onderdoen. Wat aen 't einde van een woord hard was in de uitspraek (en dat is alle medeklinker noodwendig 2), dat moest door een harden medeklinker in 't schrift verbeeld worden, al kreeg ook het woord daerdoor eene andere plooi, en al zag het er geheel verschillig uit, wanneer door verbuiging of afleiding de consonant zich verzachtte. Overeenkomstig dit beginsel, schreven onze Ouden *daet*, *geleert*, *dach*, *mach*, *menech*, en zoo tot in het oneindige. Het scheelde hun niet dat *dach* tot *dagen*, *daet* tot *daden*, *meneck* tot *menege* overging, dat *mach* van *mogen* kwam, of dat zij van *geleert geleerder* moesten maken: zij bekreunden zich niet om die letterverwisselingen, als maer het schrift datgene verbeeldde, wat in de uitspraek gehoord werd.

Onderscheid van beteekenis werd even zoo min in aenmerking genomen. *Doch* gold voor *verum* en *canis molossus*, *lach* voor *risus*, *rideo* en *jacebam*, *noch* voor *adhuc* en *neque*, *wicht* voor *pondus* en *infans*. De uitspraek vereischte 't zoo: *similium similis ratio*,

1) *Belg. Museum*, D. III. bl. 48.

2) Buiten de *liquidae* l, m, n, r.

zeiden zij, en wat het woord bepaeldelijk zeggen wilde, dat bleef voor den lezer zijn rekening.

En zij bepaelden zich niet bij de slotconsonant van een woord; maer, gelijk ik te voren ook toonde, den regel der uitspraek tot rigtsnoer nemende, onderwierpen zij zich aen alles wat er uit volgen moest, al waren het dan ook vreemdigheden. Het oor zeide hun dat een harde en een zachte medeklinker in eens, dat is zonder tusschenkomst van eene vokael, niet uit te brengen zijn; maer dat de tong, het zij haer lief of leed, den eenen medeklinker voor den anderen in de uitspraek verhardt, of verzacht, gelijk het gemakkelijkst doenbaer is.

Waer dit nu ook op uit zou leiden of niet, daer liet men zich niet aen gelegen: de uitspraek gaf de wet, en alles moest er voor zwichten. Oorspronkelijk schreef men *doghede* (virtus), van *dogen*, *deugen*; maer als men naderhand het woord tot één lettergreep wilde intrekken, hoe diende men het dan te maken? — *Doogd* of *deugd* schrijven, sprong tegen 't hoofd, want die laetste *d* kon geen mond ter wereld laten hooren; — *deugt* derhalve?... ook niet: beproef eens de zachte *g* en de harde *t* vereenigd uit te spreken, en gij zult bevinden dat de *g* onvermijdelijk tot *ch* overgaet. Dat bevonden de Ouden ook, en daerom schreven zij zonder te aerzelen *deucht*, en namen het voor geen onregelmatigheid, zoo zij in 't meervoud *deugden* zeiden.

De stat, *de school*, enz. dat schreef en zeide men algemeen; doch wanneer men het lidwoord aen 't naemwoord wilde binden, voor de vlugheid van de uitspraek (waer onze natie, even als de engelsche, altoos op gezet was), zou men dan *dstat* of *dschool* stellen? onmogelijk; het moest noodwendig *tstat* zijn en *tschool*, altijd om de zelfde reden. En dat nu daermeê het onderscheid der geslachten gevaer liep van verloren te gaen

(gelijk het wezentlijk het géval is geweest met *school*, door de Hollanders te onregt voor onzijdig aengezien, en met meer andere naemwoorden), zulks deed niets af: als het schrift maer aen de uitspraek beantwoordde.

Tote den leser, tote der dood, dat ging door, zoo lang de scheva tot brug verstrekte om van *t* tot *d* over te glijden; maer werd die gedienstige slibbervokael onderdrukt, dan vochten de twee consonanten weêr op de tong, en de *d* moest de vlag strijken. De reden, welke zij inbrengen mogt, dat zij geen deel maekte van het halsstarrige voorzetsel, maer tot het lidwoord op zijn eigen behoorde, die reden werd van de hand gewezen, en, als wilde men dat lidwoord voor eeuwig den mond stoppen, men lijfde het aen 't voorzetsel in, en schreef *totten leser, totter doot*. Te regt, want *tot ter, tot ten*, ware wantael geweest.

Men denke echter niet dat die onverbiddelijke *t* altijd het proces won, en dat in haer gezelschap alle overige medeklinkers haer eigen aert moesten uitschudden. De *d* ja moest het zich immer laten welgevallen, alsmede de *g*, die op een omzien tot *ch* herschapen was; maer hoe het gemaekt met de *l* bij voorbeeld? — in die vochtige en vloeijende letter was toch geen hardheid in te krijgen: neen, die moest men nemen gelijk zij was. Wanneer men dan *het lam, het leven, het land*, wou inkrimpen en 't arme lidwoord er onmeêdoogend aen ophangen, zoo was het de beurt der *t* om een anderen aert aen te nemen, en zij werd tot *d*. Men schreef *dlam, dleven, dland*; zoo ook *dbegintsel, dbrood*, en wat dies meer is.

Het blijkt dan genoegzaem dat de uitspraek eertijds de wet gaf, en alle andere spellinggronden overheerschte. Doch is zulks thans nog het geval? daer komt het nu op aen, en ik antwoord volmondig *neen*. Voor eerst, de slotconsonant, ofschoon dan ook zoo zeer als ooit in de uit-

spraek noodwendig hard, volgt den regel der afleiding. Men schrijft niet meer *ooch*, maer *oog*, omdat het woord in 't meervoud met *g* (*oogen*) geschreven moet worden. Om dezelfde reden schrijft men ik *stond*, en niet *stont*; *geleerd*, en niet *geleert*, en zoo met ontelbare andere.

Hier worden alleen uitgezonderd de medeklinkers *v* en *z*. Deze zijn, door het algemeen gebruik, dat is, door het voorbeeld van al wie ooit in 't nederduitsch geschreven heeft, als sluitletters verworpen, zijnde te zacht gevonden om een woord of lettergreep te eindigen, en onbekwaem zelfs om met eenigen anderen medeklinker versmolten te worden 1). Op *v* en *z* moet eene vokael volgen; anders vervangt men ze immer door *f* en *s*, tot dat de verlenging van 't woord, door verbuiging of anderszins, eene *e* medebrengt, in welk geval dan ook de *v* en *z* weêr plaets nemen. Zoo is het met ik *lees*, *las*, *geef*, *gaf*, waer de *f* en *s* onontbeerlijk zijn, doch in *geven*, *gaven*, *lezen*, *lazen* tot de zachtere *v* en *z* weêr overgaen.

Ten tweede. Zoo weinig men rekenschap houdt, voor het sluiten der woorden, van de hardheid of zachtheid der boven aengevoerde medeklinkers in de uitspraek: even zoo min geeft men acht op den samenloop van eene harde met eene zachte. Men houdt zich aen den regel der afleiding, en ziet er niet op om eene *g* met eene *t* te vervoegen. Zoo schrijft men hij *ligt*, gij *moogt*, hij *draegt*, het *heugt*, het *droogt*. Bilderdijk zelf, alhoewel dit regtstreeks met den door hem voorgestelden grondregel strijdig is, doet het niet anders. Te vergeefs zegt men dat hier de *g* behouden wordt, omdat die woorden oudtijds geschreven werden met de korte *e* tusschen beide, *ligget*, *moget*, *draget*, *heuget*, *drooget*: zulks doet hier

1) Behalve met *l* en *r*, en nog maer voor de *v* alleen.

niets ter zake. Hoe men het keere of wende, dit is onloochenbaer, dat de *g* en *t*, dat is eene zachte en eene harde consonant, hier vereenigd zijn, en dat derhalve de uitspraek in deze woorden verwaerloosd wordt.

Men zegt: de ouden schreven *ligget*, *moget*, enz. Veelal ja deden zij 't zoo: doch soms gebruikte men die woorden ook als monosyllaben, en dan voerde de uitspraek weêr aenstonds den scepter: het werd *draecht*, *lecht*, *meucht*, *ghy secht*, *crycht*, enz. 1). Ik zie dan geene doorslaende reden waerom men *jacht*, *macht*, *vlucht*, *klacht*, ten gevalle der uitspraek schrijven zou, vermits zij toch van *jagen*, *mogen*, *vliegen* en *klagen* voortkomen, en dat men in gelijke gevallen zich aen de uitspraek niet gelegen laet.

Mij dunkt dat Bilderdijk hier niet gansch van willekeurigheid vrij te spreken is: en willekeur maekt geen' regel. Even zoo weinig regelmatigheid vind ik in het schrijven van *gebergte*, *menigte*, *graegte*, gelijk iedereen doet, ook Bilderdijk niet uitgezonderd; de *g* is immers daer niet zachter dan in *macht*, *vlucht* of *klacht*. Het is waer, Bilderdijk, op de plaets van zijne Spraakleer welke ik boven heb bijgebragt, verwerpt de *g* wanneer zij de *t* ontmoet in de uitspraek, dat is, zegt hij, in ééne sylbe; maer in *gebergte*, *menigte*, *graegte*, zijn die twee vijandige consonanten gescheiden door de natuerlijke splitsing der lettergrepen. Het zij zoo; doch waerom schrijft hij dan *gewichtig*, *plechtig*, *machtig*, waer dezelfde splitsing gelijkelijk alle geharrewar met de zoo ongevoegelijke *t* schijnt uit te sluiten?

Mij dunkt, een der twee principepen, de uitspraek of de afleiding, moet boven drijven. De Ouden hielden 't

1) Vgl. de *Horae Belgicae* van Prof. Hoffmann, IIe. deel, bl. 82, 107, 129, 131, 135.

met het eerste, en zij waren consequent; doch, vermits dit nu niet meer na te volgen is, zonder de spelling, zoo als zij hedendaegs algemeen gevestigd is, om ver te werpen, komt het mij best voor den leidvadem der derivatie getrouw te volgen, als minst gelegenheid gevende tot verdwaling en ongelijkheid. En nademael de *g* zich opdoet in *wegen*, *plegen*, *jagen*, *mogen*, behoude men liefst die letter in de woorden die er van daen komen.

Wil men *licht* (levis) met eene *ch* schrijven, ik heb er niets tegen. Dit woord door de *g* van *licht* (lumen) onderscheiden, is willekeur. Indien het, door eene verwisseling der *f* in *ch*, voor *lift* staet, en voortkomt van *lichten*, dat is *liften*, (met *levis* en *leven* verwant), gelijk Bilderdijk het in zijn Perzius toont, zoo moet men om de afleiding de *ch* behouden.

Gedrogt en *gedrocht* is beide te wettigen 1). *Gezigt* zou misschien beter met *ch* geschreven worden 2). Maer *digt* (densus) en *regt* in alle de beteekenissen leidt Siegenbeek af, het eerste van *dijgen*, *dijen*, *deeg*; het tweede van *rijgen*, *reeg*, *geregen*. Is nu die afleiding nauwkeurig (en daer is geen twijfel over, als men Ten Kate opslaet 3), dan zal men daer liefst de *g* gebruiken: zoo ook in *pligt* en *geslagt* (mactatus), volgens het gezegde van denzelfden Ten Kate 4).

Voorts kan ik mede niet toestemmen aen de spelling van Bilderdijk in de woorden *ontfangen* en *ontfonken*. Men ziet, dat hij hier weder van hetzelfde beginsel is uitgegaen, als voor de *g*, en dat de *v* van *vangen* en *vonken* tot *f* verandert, ter oorzake van de harde *t*. Allerbest, wanneer men de spelling aen de uitspraek

1) Z. Ten Kate, IIe deel, bl. 162, col. 1, en bl. 621, col. 2.

2) Zie aldaer bl. 551.

3) IIe deel, bl. 152 en 330.

4) Aldaer bl. 312 en 382, col. 2.

toetst: deze laet zeker niet dan de harde *f* hooren 1); doch om gevolgelijk voort te gaen, zoude men dan ook dienen te schrijven *ontfallen*, *ontflieden*, *ontfeinzen*, *ontfouwen*, en dat doet Bilderdijk niet of geen mensch ter wereld. Wilde men zich hier naer de consonant van het verbum voegen, zoo moest er overal *ond* staen, en moest men schrijven *ondvangen*, *ondzeggen*; maer dat doet men ook niet.

Ik besluit derhalve, dat de wijziging der consonanten, de een naer de ander, nooit algemeen kan onderhouden worden, en vinde dus geschiktst den regel der afleiding in acht te nemen, en aen het stelsel van Siegenbeek den voorkeur te geven.

Een tweede geschilpunt van aengelegenheid, waerin Bilderdijk met sommige anderen, van den door Siegenbeek voorgedragen regel is afgeweken, geldt de spelling van *lachen*, *lichaem*, en zoo nog een tiental andere woorden van gelijken aert.

Zoo werd het weleer van alle man geschreven; doch men heeft opgemerkt, dat die woorden aldus gespeld, eigenlijk *la-chen*, *li-chaem* zouden te lezen zijn, naer de gewoonte van, bij de verlenging der woorden met *en*, *er*, enz., den sluitenden medeklinker der voorgaende lettergreep tot de volgende sylbe te brengen, gelijk *acht*, *ach-ten*; *buig*, *bui-gen*, enz.

Om derhalve den waren klank volkomen aen te duiden, en echter de moeijelijke *ch* niet tweemael vlak na elkander te gebruiken, is men te rade geworden om de eerste *ch* met de verwantschapte *g* te verwisselen, en *lagchen*, *ligchaem*, enz. te schrijven.

---

1) Of zoo iets tusschen in, gelijk Huydecoper wil. Zie 's mans *Proeve*, I. bl. 457.

Hiertegen zijn nogtans bedenkingen in te brengen.

Indien het bovengemelde omtrent de splitsing der lettergrepen vast gaet, dan is het ja beter eene *g* te gebruiken dan tweemael de *ch*. Maer men kan het ook anders inzien, en zeggen dat de tweeledige letter *ch* (zijnde de *k* en de *h* ineengesmolten en tot eene adspiratie gemaekt) tot beide de lettergrepen behoort, en daerom niet moet verdubbeld worden. Zoo begrijpt het Bilderdijk, die daerover verdient nagelezen te worden, bl. 50 en volgende van zijne Spraakleer.

Deze theorie laet zich vrij wel beseffen, als men op de volgende aenmerkingen acht geeft.

Wanneer twee onverbindbare consonanten in een woord komen, hoort men duidelijk hoe het woord te splitsen zij. Zoo is het in *woor-den*, *wer-king*, wij *gebruik-ten*. Maer als het eene verdubbelde consonant is, dan geschiedt er in de uitspraek geene volkomen splitsing in de twee. Zoo wordt in *winnen*, *willen* en *kommer* de *n*, *l* en *m* geen tweemael gehoord, maer ééns. Het is even zoo in *zetten*, *wassen*, *hebben*: daer behoort eigentlijk maer ééne consonant tot het wezen van 't woord; de tweede is er slechts bijgevoegd om van het worteldeel des woords tot den uitgang over te glijden, zonder dat de voorgaende klinker ontaerde.

Dit geldt nu ook tot een zeker punt voor zulke medeklinkers die, alhoewel twee verschillende zijnde, echter tot een smelten en, als 't ware, een tweeledigen medeklinker maken, als daer zijn *ng* en *nk*. Die in de uitspraek van *dingen*, *wangen*, *danken*, *jonker*, de twee consonanten splitst, en ze de een na de ander laet hooren, spreekt geen nederduitsch en is een vreemdeling. In het enkelvoud *klank*, *wang*, enz. is dit nog treffender: daer, hoort men, hangen de twee letters vast aen een, en zoo doen zij 't ook wanneer de woor-

den verlengd worden. In dit laetste geval zijn zij even zoo min te scheiden in de uitspraek; zij behooren geen van beide uitsluitelijk tot de eerste of tweede lettergreep, maer dobberen te samen tusschen de eene en de andere, en verbinden die als men ze uitbrengt.

Dit is reeds door Ten Kate opgemerkt 1) omtrent de tweeledige consonanten *ng* en *nk*; en de Ouden hadden het wederom al vroeg ook ingezien. Wij toonden boven hoe onverzettelijk zij waren in hun systeem van geen zachte met harde consonanten te paren, zonder tusschenkomst eener korte vokael, die het spraektuig hielpe om van de eene tot de andere over te gaen. Dit niet tegenstaende vindt men in de voorvaderlijke schriften *dwingt*, *hangt*, enz. 2), alwaer de zachte *g* in dezelfde lettergreep met de harde *t* vereenigd is: iets dat geheel en al strijdig ware met hun spellingstelsel, en dat zij zeker niet zouden gedoogd hebben, indien zij de twee medeklinkers *ng* voor twee onderscheidene letters, beide in uitspraek en in schrift, hadden aengezien. Maer zij beschouwden ze voor een enkelen, alhoewel vermengden, klank, en gebruikten er daerom alleen twee onderscheidene boekstaven voor, omdat zij niets beters in de nederduitsche letterreeks vonden. Zij toetsten, naer gewoonte, de spelling aen de uitspraek, en deze was er volstrekt niet meê verlegen om *ngt* vereenigd uit te brengen. Van dat oogenblik af was de zaek beslist, en zij zagen er geen zwarigheid in om die woorden aldus te schrijven.

Nu, wat gezeid is omtrent de *ng* en *nk*, dat geldt ten volle voor de tweeledige *ch*. Zij behoort ook, als zijnde niets anders dan eene versterkte adspiratie, tot de twee lettergrepen op dezelfde wijze, en hoeft dus niet verdubbeld te worden of door *g* voorgegaen.

---

1) *Aenleiding*, Ie. deel, bl. 122. en volg.

2) Vgl. de *Horae Belgicae*, IIe. deel, bl. 117, 129, 140, 141.

Ik besluit dan dat het beter is te schrijven met Bilderdijk *lachen*, *lichaem*, *tichel*, *Mechelen*, enz., gelijk men het in de vroegere eeuwen altoos gedaen heeft 1).

Wat het onderwijs in de lagere scholen aengaet, waer de theorie in praktijk moet gebragt worden; daer zou het paradoxale voorstel van een dubbelen medeklinker die, te midden van een woord, als 't ware in de lucht hangt, en gezeid wordt tot geen van beide lettergrepen te behooren, bij de jeugd bezwaerlijk ingang vinden. Doch men kan de moeijelijkheid op zijde treden, met omtrent de *ng*, *nk* en *ch* op zijn engelsch te handelen: ik wil zeggen, dat men op de lees-machine de zaek zoo kan voorstellen, als behoorde die dubbelletter tot de voorgaende lettergreep, gelijk Ten Kate ter boven aengehaelde plaets te verstaen geeft.

Thans komen wij tot een geschilpunt, waerover allerhevigst geoorlogd is tusschen Siegenbeek en Bilderdijk, en dat dus wel van de grootste aengelegenheid zijn moet. De laetste wederspreekt niet alleen het gevoelen van den hoogleeraer; maer valt er tegen uit als een bleekershond, en beweert, in de opbruising zijner gramschap, dat het vergrijp van zijn' tegenstander tot die rampspoedige dwalingen behoort, welke men heeft zien opdagen »sedert dat de algemeene geest van dwarsheid, domheid en redenlooze willekeur allengskens over ons land (Holland) begon uitgestort te worden, om staat, zeden, godsdienst, verstand en kennis by ons om te keeren en uit te roeien 2).''

Gij ziet derhalve dat het hier om geene kleinigheid

1) Vgl. de Bijdragen voorkomende in De Jagers *Taalk. Mag.* I[e] deel, bl. 109 en volg., en 1[e] deel, bl. 79 en volg.

2) *Taal- en dichtkundige Verscheidenheden*, Deel III, bl. 73.

te doen is, en dat Kerk en Staet er het hoogste belang bij hebben dat de waerheid in dit geval gered worde en zegeviere. Men zou het zeggen: en echter wordt hier over niets anders gehandeld dan eenvoudig over een voegwoord. Siegenbeek schrijft *nogtans;* Bilderdijk daerentegen wil *nogthands* geschreven hebben, en zet er zich voor te vuer en te zweerd.

Is 't anders niet? zegt gij; en is daer zoo veel over geharreward, over zulk een geitenhaer! — Een oogenblik, lezer; daer mogt eens wat meer in zitten dan gij denkt; al ware het dan maer eene revolutie of quasi onder de tael-geleerden. Trouwens de menschen hebben al om minder gevochten, en gij ziet hoe hoog het Bilderdijk opneemt. Laten wij dan maer eens het geschilpunt wat ernstiger onderzoeken: het is toch der moeite waerd.

Waer komt het woord *nogtans* van daen? Siegenbeek houdt staen in zijne Verhandeling, bl. 221 der derde uitgave, dat het hedendaegsche *nogtans* het *nochtan* der Ouden is; doch daer wil Bilderdijk niet van weten. Het is het niet, noch kan het zijn, zegt hij, en beweert dat het op te lossen zij in *nog thands*, gelijk hij dan ook verzekert dat men 't schrijven moet.

Wie van twee heeft gelijk? zie daer de vraeg: en ik aerzel niet te antwoorden dat Siegenbeek alleen bij de waerheid is, beide voor den oorsprong van 't woord en voor zijne spelling.

Van het bindwoord *nochtan*, daer zijn de oude schriften vol van; doch wat is dit eigentlijk en in zich zelve? De Leidsche hoogleeraer leidt het af van *nog*, oudtijds *noch*, en denkt dat de tweede lettergreep *tan* (nu *tans*) een bloote uitgang is. Dit laetste nu kan ik den verdienstelijken taelkenner niet toestemmen; maer houde voorzeker dat het *nochtan* der Ouden niets anders is dan

eene koppeling van *nog* en *dan*, gelijk Bilderdijk het verklaert 1).

Deze wijze van woordverbinding kan niet vreemd schijnen, wanneer men indachtig is wat ik boven heb aengevoerd over den afkeer der Ouden om een woord te sluiten met een zachten medeklinker. *Nog* zou men te vergeefs bij de schrijvers der dertiende en veertiende eeuw zoeken: zij stelden immer *noch* in alle beteekenissen. Derhalve was er alweêr geen ander middel, wanneer zij van de twee woorden één zouden maken, dan het de *d* van *dan* te doen misgelden en haer tot *t* te verharden. Hadden zij kunnen voorzien, dat daer zoo veel krakeel zou uit ontstaen zijn, zij zouden misschien wat water in hunnen wijn gedaen, en het bijwoord gelijk het draeide en zwaeide naest het eerste geschoven hebben. Maer zij hadden er geen erg in.

Men zou echter zeggen, dat Melis Stoke er iets van voorzien heeft; want bij hem leest men: 2)

De (die) nochdan *dat gheteemden* (gedoogden).

alwaer *nochdan* zonder eenigen twijfel voor *nochtan* staet. Huydecoper voegt er in zijne aenteekening bij, dat het woord aldus gespeld in het handschrift A (hetwelk hij meest gevolgd heeft) maer ééns voorkomt; doch dat ééne voorbeeld doet veel af. Men schreef overigens ook *no dan* 3), waer *no* hetzelfde is als *noch*.

Daerenboven zijn er ook andere woorden, waerin de verbinding op gelijke wijze, en om dezelfde reden, geschiedde. De Ouden zeiden *doe* (*daer* of *dan*), waervoor wij thans gemeenlijk *toen* gebruiken:

---

1) Ter aengehaelde plaets, en deel IV. bl. 171.

2) *Rijmkronijk*, IIe deel, bl. 432.

3) Zie Huydecoper ter aeng. plaets, in de *aent.*

Doe *wert daer vluchtich menich man*,
Doe *mense sloech op dat hoeft*
Van achter.... 1).

Met *no*, en zelfs ook soms met *noch*, doch in twee woorden, bleef het *doe:*

No daer te voren, *no sident*, no doe.

En:

Noch doe *ne wiste de joncfrouwe niet*
Haers vader toren en sijn verdriet 2).

Maer werden de twee woorden tot één vervoegd, zoo moest noodwendig de *d* in *t* verwandelen, en het werd *nochtoe:*

Hen (het en) *was rudder no garsoen*
Nochtoe *ontspronghen* (ontwaekt) *in de sale* 3).

En zoo elders.

Nochtan is dan wel degelijk een samenstel van *nog* en *dan*. Maer is ons *nogtans* nu ook wezentlijk het *nochtan* der Ouden? Bilderdijk wil of zal er niet van hooren: en echter is zulks onloochenbaer; ja, wat nog vreemder schijnen zal, de groote man geeft er zelf bewijzen voor op. *Nochtan*, zegt hij, was bij de Ouden »niet meer of anders dan *bovendien*, *ook*, *nog*, *daartoe*, *wijders*, en dergelijke, en dus van alle adversative kracht ontbloot 4)." Hij beroept zich op Huydecoper 5), en haelt zelf de volgende voorbeelden aen:

Si baden dat hem haers ontfaermde,
En hise met clederen verwaermde,
Want si waren so naekt nochtan
Dat si cume doecken adden an 6).

1) Stoke, IIIe deel, bl. 137.
2) Huydecoper op Stoke, Ie deel, bl. 140.
3) Huydecoper, aldaer.
4) *Verscheidenheden*, III. bl. 73.
5) Zie hem op Melis Stoke, I. bl. 78 en 483, en II. bl. 538.
6) Maerlant, *Spieg. histor.* fol. 178 r.

»Zij baden om kleederen; want zij waren *ook* (*daartoe*, *boven* 't geen reeds van hen gemeld is) zoo naakt, dat zij naauwlijks lappen aan 't lijf hadden." Dus verklaert het Bilderdijk, en voegt er bij 1): »Die hier een adversativum zoekt, moet zeker (om eens eene uitdrukking van Huydecoper te gebruiken) de hersens wel averechts in het hoofd dragen."

Ook:

Hi dedene (deed hem) *gheselen ende blouwen*,
Ende ontliven mede nochtan 2).

»Geesselen en slaan (of mishandelen) deed hy hem, en *nog daertoe* ombrengen."

»Wederom, van graaf Boudewijn van Vlaanderen, wiens leger by 't aantrekken der Saracenen verliep, *zoo*

Datter hem bleven cume tier stont
Tors vij-waerven xx man,
Ende v-hondert voetgangers nochtan 3).

»Dat is: dat hem naauwlijks overbleven acht maal twintig man te paard, en vijf honderd voetknechten *bovendien*."

Nu, in alle deze voorbeelden wil Bilderdijk in het woord *nochtan* geen' zweem van adversative beteekenis erkennen, en Siegenbeek geeft hem dat toe; maer de hoogleeraer brengt, in zijn *Iets* over het onderhavige vraegstuk 4), op zijne beurt een geheelen huts van plaetsen uit de Ouden bij, alwaer *nochtan* even zoo baerblijkelijk eene adversative conjonctie is als ons huydig *nogtans* in eenigen zin, waer dit gebruikt pleegt te worden. Men oordeele door de volgende.

In een dichtstuk van Maerlant, getiteld *van de Zeven Tiden*, waervan het afschrift op de boekerij van Leiden

1) Bl. 74.
2) *Sp. hist.* fol. 191. r.
3) Ibid. fol. 256. r.
4) Bl. 6 en volg. zijner *Taalkund. Bedenkingen,* enz. Haarlem 1827.

voorhanden is, wordt in eene spraekwending tot Christus gezeid:

Dijn scone lijf wart zeer gheslaghen,
Nochtan *en hoerde di nieman claghen.*

In *Zente Anselmus. Dit is onzer Vrouwen claghe*, wordt Maria tot Jesus dus sprekende ingevoerd:

Al droech ik di, du waers mijn here,
Du deeds mi nochtan *emmer eere.*

En nog in hetzelfde gedicht:

Mijn hert ontsinct mi, ic swighe stille,
Nochtan, *lieve kijnt, mocht ic zaen*
Claghen tvernoy, dat di is ghedaen.

Een ander dichtstuk, *van ons Heeren kijnsheide*, vangt met deze regels aen:

Al was Joseph Marien man,
Hine hadde noyt scout van haer nochtan.

Nog leest men in hetzelfde dichtstuk:

Hierna souden kijndere leren,
Ende souden vader ende moeder eren.
God die was geweldich here,
Nochtan *dede hi zire moeder ere.*

Daer worden ook voorbeelden aengevoerd uit Melis Stoke. Men leest er IIe deel, bl. 55:

Doe de vrouwe dat verstoet,
Wart si droeve in haren moet,
Nochtan *en dorst si niet spreken,*
Want si kende sine treken.

Bilderdijk nu, las dat *Iets* van Siegenbeek, en was er, naer 't schijnt, meê verlegen; maer het bleef daerom niet onbeantwoord.

In het IVe deel zijner *Verscheidenheden*, bladz. 170 en volgende, komt hij op de zaek terug, en verhandelt het ding, met zooveel vernuft als gij wilt, maer zoo wat naer het voorbeeld van den dorpschoolmeester, van wien hij in zijn *Buitenleven* zingt:

Hy *disputeert* met moed, en zonder los te laten,
En schoon hy 't ook verliest, hy weet er door te praten.

Hij verwerpt een der voorbeelden door Siegenbeek opgedischt, zeggende dat de hoogleeraer de plaets niet verstaen heeft; doch hij bewijst dit niet, en zwijgt over de twaelf andere voorbeelden; waeruit men besluiten mag dat zij, naer 's mans inzien, wel begrepen zijn en eenige zwarigheid medebrengen.

Het is om het even; zwarigheid op of neêr, hij wil toch niet toestemmen dat *nochtan* eenige adversative kracht hebbe. Zie hier hoe de schrandere taelkenner er overheen redeneert: » Maar zoo nu *nochtan* hier of daar gebezigd werd waar de zin *adversatief* is, nog is het uit dien hoofde geen *adversativum*. Wy gebruiken even zoo (en dit dagelijks) de simpelste aller *copulae*, die volstrekt geene andere dan de kracht en beteekenis van verbinding heeft: ons *en* namelijk: *Gy zijt vermoeid*, en *gy wilt niet rusten*. *Hy is verlegen*, en *hy toont een onbekommerd gelaat*. *Hy heeft blijkbaar schuld*, en *hy ontkent*, enz. En wie verwondert zich dan dat de simpele copula *nog* (adhuc) en dus ook de daaruit saamgestelde copula *nochtan* ook wel in een adversativen zin plaats vindt? Maar het is zijn gezond verstand wegwerpen, als men 't geen in den zakelijken zin, in de zaak-zelve, ligt, en dus uit zich zelf, voor ieder die lezen kan, klaar en blijkbaar is, in een *copula* stelt 1)."

1) Bladz 176.

Hoe wel en hoe geestig, niet waer? Doch met dit alles schijnt mij die gansche redenering niet dan een louter *sophisma*. Alles wat hij hier tegen Siegenbeek inbrengt, geldt gelijkelijk tegen zijn eigen *nogthands*, waer noch min noch meer tegenstelling in zit dan in *nochtan*. Het woord op zijn Bilderdijksch geschreven lost zich op in *nog nu*, en dat der Ouden in *noch dan:* wat verschil ligt daerin? Ik voor mij zie er geen het minste.

Bilderdijk erkent dat *nochtan* in een adversativen zin gebruikelijk is, en *hier of daar* bij de Ouden aldus gebruikt werd. Wilde hij rondborstig zijn, hij zou moeten zeggen, niet *hier of daar*, maer *zeer dikwerf;* want hij kon en moest de acht nieuwe voorbeelden, welke door Siegenbeek in zijne *Bedenkingen* (bl. 52) geopperd worden, kennen. Doch wat beduiden die voorbeelden waer het simpelste aller bindwoorden, het eenvoudige *en*, in een adversativen zin voorkomt; wat beduiden zij tegen de kracht en beteekenis van het oude *nochtan?* Is dan de *ellipsis* van eene conjonctie in onze tael vreemder dan in het fransch, dan in 't latijn of in eenige andere tael? Wie ziet niet bij den eersten oogopslag, dat de adversative kracht, welke in de door Bilderdijk bijgebragte voorbeelden met *en* in den zin komt, daer juist in gevoeld wordt, omdat men er *nogtans*, *echter*, *niet te min*, of zoo iets bij verstaet, en er zoo gemakkelijk bij verstaet, dat men 't niet noodig vindt uit te drukken?

Daerenboven wat noemt men adversative bindwoorden? Die namelijk, welke in een adversativen zin gemeenlijk gebruikt worden, en daer de tegenstelling uitdrukken. En dat zij nu veelal door eene copulative conjonctie kunnen vervangen worden, zulks doet niets ter zake; en dat verandert ze even zoo min als de voornaemwoorden *wie*, *welk*, ophouden van *relativen* te zijn, omdat men ze door een demonstratief en eene copula kan vervangen,

en in de plaets van te zeggen *mijn broeder, wien gij kent, zal niet liegen*, den zin aldus voorstellen: *mijn broeder, en gij kent hem, zal niet liegen* 1).

Dat *echter*, zoo veel zijnde als *achter*, waer het van daen komt, niet meer of minder beteekent dan *naderhand* of *daerna*, en dus inderdaed een adverbium temporis is, gelijk Bilderdijk na Huydecoper toont 2), dat laet zich hooren; doch daer volgt geenszins uit dat het woord te onregt gerangschikt wordt onder de tegenstelling aenwijzende voegwoorden; en hij zelf plaetst het naest *evenwel* en *niet te min* in zijne *Spraakleer* 3). Hij noemt daer die voegwoorden wel *antiadversative*, doch het komt ten eene uit.

Het gaet dan vast, zelfs met toestemming van Bilderdijk, dat het oude *nochtan*, zoo wel als het hedendaegsche *nogtans*, in een adversativen zin gebruikt wordt. Die beide woorden gelijken derhalve elkander in beteekenis, en dat beweert juist Siegenbeek. Heeft deze dan geen regt om te zeggen, dat ons *nogtans* het *nochtan* der Ouden vervangt, en dat zijne spelling van dat woord goed is? Men zou het meenen: doch dat wil er bij Bilderdijk niet in. Het is het niet, noch kan het zijn, zegt hij, en werpt zich dan weêr op de etymologie van Siegenbeeks woord.

Wij zagen boven op wat grond de Ouden de *ch* en de *t* bezigden in *nog dan* tot één getrokken. In zoo verre hapert dan de afleiding van het hedendaegsch *nogtans* volstrekt niet; maer hoe zou er die *s* achteraen gekomen zijn, vraegt Bilderdijk, en beschouwt zulks als onmogelijk.

Op die zwarigheid antwoordt de Leidsche hoogleeraer in zijne *Bedenkingen* 4), en bekent dat hij er geene

1) Bild. *Verscheid.* IIIe deel, bl. 83.
2) Aldaer, bl. 76.
3) Bladz. 254.
4) Bl. 55.

voldoende oplossing kan van geven. Doch hij bewijst door talrijke voorbeelden (en dat is hier genoeg) dat hetzelfde woord, met dezelfde beteekenis, bestendig eerst *nochtan* geschreven, naderhand, en wel van in de vijftiende eeuw af, hier en daer met de bijgenomen *s* voorkomt, en al gaende weg zich aen die letter verwend heeft: zoodanig dat het bij vervolg van tijd uitsluitelijk *nochtans* geworden is, en zoo gebleven tot diep in de voorledene eeuw.

Dat voorgeven wordt bevestigd 1) door plaetsen, 1°. uit het *Passionael*, *somer- en winterstuck*, beide, zoo als deskundigen weten, van groot belang voor de beoefening onzer oude tael. Het werk hoort t' huis tot de 15e eeuw. Men leest in het *Somerstuck*, fol. 8: *En Ambrosius seide haer, al ben ik onwerdich aldus grooten priesterscap, dy en betaemt* nochtan *niet in genen priester dine hande te slaen.* En in het *Winterstuck*, fol. 24, waer van sinte Elisabeth gezegd wordt: *Ende al en conste si niet lesen*, nochtans *so ontdede* (opende) *si dicke* (dikwerf) *voor hare eenen souter* (psalmboek) *in die kerke, om datmen wanen soude dat si daer in lase, omdat haer niemant letten en soude.*

Gelijke weifeling ontmoet de hoogleeraer in de oudste proza-vertaling van den Bijbel, te Delft in 1477 gedrukt, alwaer 1 Paralip. c. xj, te lezen staet: *Dit heeft ghedaen Banain een sone Ioiade, die was onder den drie stercken, die alre vernoemste: ende onder den dertighen die eerste.* Nochtans *en quam hi niet totten drie eersten.* Daerentegen Job, c. ij, staet: *Sich* (zie) *hi is in dijn hant:* nochtan *houdt sine ziele.*

Men hing dan onbeslist tusschen de twee schrijfwijzen; maer sedert de 16e eeuw had de *s* de overhand,

---

1) Bl. 9.

en schreef men algemeen *nochtans*. Het zou vervelend worden om hier nog meer plaetsen aen te halen; men vindt er in overvloed bij Siegenbeek, bl. 10 en volgende zijner *Bedenkingen*, alwaer hij begint met de *Spelen van Sinne*, in 1539 te Gent gedrukt, en eindigt met de schrijvers van eergisteren, *Stijl*, *Kluit* en *Wagenaar*. Daer wordt ja voor de aerdigheid een en ander voorbeeld opgehaeld uit de vroegere schriften van Bilderdijk zelf, waer dat, later door hem zoo verfoeide, *nochtans* flink geschreven staet.

Wat wil men meer? De *s* is er, en zij moge nu uit de lucht gevallen, of uit de onderwereld opgekomen zijn, zij hangt aen het oude *nochtan*, en zonder los te laten, gedurende drie eeuwen.

Daer is geen tegenzeggen aen. Maer hoe kan toch die arme letter Bilderdijk zoo in de oogen steken? »*Nochtan*, zegt hij 1), is *nog* gekoppeld met *dan*. Maar heeft dat *dan* dan ooit de *s* aangenomen, en zeggen zij die *nochtans* willen, *dans*? *Dans* mag ik 't lijden; *dans* wil ik 't gaarne zien, dat zy 't ook in 't compositum doen, en ik zal dien *dans*, naar de nieuwgestelde modepijpen, met een hartelijk handgeklap vergezellen." — Waerom niet? Is het ding dan zoo ijsselijk vreemd en monsterachtig? Of men juist *dans* zegt, weet ik zoo zeer niet, doch twijfel er aen. Maer iets is zeker, dat men te Gent, b. v. en elders nog van den morgen tot den avond *toens* hoort uitspreken, in steè van *toen*. Nu wat is *toen* anders dan *dan*; beide zijn in hunnen aert adverbia, en volgens Bilderdijk 2) kunnen de adverbia de *s* aennemen. Men vindt diezelfde letter gebruikt in andere woorden, als *tegens* en *jegens*, waer zij al even min noodzakelijk is als in *nochtans*.

1) *Versch.* IVe deel, bl. 181.

2) Ibid.

Uit al het voorgaende meen ik te mogen opmaken dat het *nogtans* van Siegenbeek onberispelijk is. Maer is dan het woord, gelijk Bilderdijk het spelt, *nogthands*, geheel en al ondeugend en af te keuren? Toch niet. Ach neen, ik zou er geen zwarigheid in zien om het zoo te schrijven. Het eene, dat van Bilderdijk namelijk, is *nog nu*, en het andere is *nog dan;* derhalve hebben beide dezelfde kracht, en genoegzaem dezelfde adversative beteekenis. En had Bilderdijk er zich meê te vrede gehouden, Siegenbeek zou hem zulks niet euvel genomen hebben; doch daer ligt de vraeg niet. De vraeg is of Siegenbeek wel schrijft; en, zoo ja, wie van twee best schrijft.

Dat de Leidsche hoogleeraer op goede gronden voortgaet in het spellen van *nogtans* meen ik genoegzaem betoogd te hebben. Ik voeg er bij dat zijne spelling den voorkeur verdient, omdat zij niet alleen etymologisch nauwkeurig is, maer tevens door de oudheid ondersteund wordt, en door meest alle schrijvers, tot nagenoeg aen onzen leeftijd toe, gevolgd is. In tegendeel, het voegwoord geschreven gelijk Bilderdijk het doet, ofschoon dan ook deugdelijk en van even zoo goeden dienst, is nieuwerwetsch en heeft geen den minsten grond in de oudheid. Dit wil ik nog kortelijk voldingen.

Om zijne spelling van het bindwoord te wettigen, als kwame *nogthands* voort van de ineensmelting der woorden *nog te hands*, beroept hij zich 1) op het oude *nochtant*, dat hij gebruikt vindt in de *Pelegrimmagie der menschelijke nature*, een werk opgesteld in het jaer 1438, van omtrent welken tijd ook het handschrift is, waer hij fol. 3, v°. leest: *Al was si sonderlinghe scone, so wasse* (was zij) nochtant *houesche, ende so* (zij) *groete mij teerste.*

1) *Versch.* III° deel, bl. 75.

Bilderdijk voegt er bij, dat hij 't woord in dien zelfden vorm het geheele boek door vindt, zoo wel als in den *Spiegel der Sonderen*, een HS. van 1415. Maer behalve dat hij zelf erkent dat dit *nochtant* eerst kort voor of omtrent het midden der 15e eeuw of opkwam of in gebruik raekte, zou hij dienen te toonen dat het waerlijk eene verkorting is van *noch te ant*, wederom verkort van *noch te hant*, en dat doet hij niet. »Ik weet wel, zegt Siegenbeek 1), dat men vroeger en later de *h*, in het spreken en schrijven, bij ons dikwerf wegliet; maar om zeker te zijn dat dit hier het geval was, zou ik uit dezelfde schriften voorbeelden van *tant*, *altant*, voor *te hant*, *al te hant* verlangen. Zoo lang ik deze mis, houd ik het liever daarvoor, dat *nochtant* niets anders is dan *nochtan* met achtervoeging der *t* tot versterking der uitspraak, even als men reeds vroeger *iemant* en *niemant*, voor *ieman* en *nieman*, begon te schrijven."

Het is inderdaed voor niets anders aen te zien. De *t* van *nochtant* schijnt niet te zijn dan het gevolg van een provinciael dialect, daer heden nog sporen van zijn. Men vindt ja nog streken waer *nochtant*, en zelfs het nog meer afwijkend *oftant*, in den mond van 't volk gehoord worden.

Bilderdijk heeft dus niet geslaegd om zijn *nogthands* aen het oudere *nochtan* vast te knoopen; zijn *nogthands*, of gelijk andere schrijven *nogthans*, is niet ouder dan 1770 2). Sedert dan is het opgekomen, en derhalve is het splinternieuw in vergelijking van het zoo veel eeuwen tellende *nochtan*, waer *nogtans* regtstreeks van afkomt.

Ik besluit dan 1o. het oude *nochtan* heeft niets gemeen met *thands* of *thans;* want — 2o. het is klaerblijkelijk niets

---

1) *Bedenkingen*, bl. 53.

2) Zie aldaer bl. 9 en 54.

anders dan de koppeling van *nog* en *dan*, met de gewoone letterverharding volgens 't oude spellingstelsel; het is eenvoudig het alledaegsche *dennoch* der Hoogduitschers, maer 't achterste voor. — 3°. Het oude *nochtan* had de tweevoudige beteekenis van *daerenboven* en van *niet te min*. (Wien over dit alles nog eenige twijfel mogt overblijven, die raedplege de *Deutsche Grammatik* van Jakob Grimm, IIIe deel, bl. 168 en 250) — 4°. *Nochtant* en *nochtans* zijn niet dan het bedorven *nochtan* der Ouden. (Van dat gevoelen is ook professor Hoffmann, in het derde deel van zijne *Horae Belgicae*). — 5°. Die *nochtans* schrijven, hebben het regt voor; maer daer is geen reden om ons *nog* in dit woord met *ch* te schrijven. — 6°. *Nogdan* zou de zuiverste vorm van 't woord zijn; doch dat ware, in den tegenwoordigen staet der tael, nog de grootste nieuwigheid van allen. — 7°. Eindelijk *noglans* is allenzins te wettigen, en derhalve heeft *men* geen reden om van spelwijze te veranderen.

Nu blijven er ons nog een paer andere geschilpunten te onderzoeken, waerover de gevoelens van Bilderdijk en Siegenbeek insgelijks uit een loopen, doch welke van veel geringer aengelegenheid zijn. Het eerste geldt de spelling van de woorden *thans* en *althans*, in welken vorm zij bij Siegenbeek voorkomen, terwijl zij daerentegen *thands* en *althands* van Bilderdijk geschreven worden.

De vraeg is wederom, met wien zal men 't houden? Dat *thands*, *althands*, verkortingen zijn van *te hands*, *al te hands*, loopt ieder in 't oog: derhalve is het uitgemaekt dat deze spelling ontegenzeggelijk goed en nauwkeurig is. Doch dat zij daerom verkiesbaer zij boven die van Siegenbeek, als ware deze gebrekkelijk en verbasterd, dat schijnt er mij juist niet uit te volgen.

Waerom schrijft men niet meer *te hant*, *al te hant*,

of *te hants*, *al te hants*, gelijk in vroegere eeuwen? 1) Het is, naer 't gevoelen van den Leidschen hoogleeraer 2), omdat men deze uitdrukkingen alleen in den zin van bijwoorden gebruikende, ze weldra tot één woord begon te verkorten, in de verzekering dat dit bepaeld gebruik de aenwijzing der onderscheidene bestanddeelen dier uitdrukkingen geenszins vorderde. Die verklaring is zeker geheel voldoende; want men ziet dat ook in andere talen, bij voorbeeld in het fransch en in 't latijn, adverbiale uitdrukkingen, uit naemwoorden en prepositiën bestaende, tot één woord ingekort zijn geworden.

De ineensmelting van ons nederduitsch woord is zoo volkomen, dat men zelfs niet noodig heeft geoordeeld het teeken te behouden en *t' hands* te schrijven, gelijk het in Vondels tijden nog gepleegd werd.

En zoo zal dan ook met der tijd de *d* uit het woord allengskens weggevallen zijn, waervoor geene andere reden te geven is dan de gemakkelijkheid van de uitspraek. Indien men echter op die wijze ware te werk gegaen met dit woord alleen, ik zoude raden om de *d* te herstellen; maer hetzelfde grijpt plaets in andere onverbuigelijke woorden, waer de *d* mede oorspronkelijk eigen aen is, en waer men ze echter niet meer in zou krijgen, zonder het thans algemeen bestaende gebruik (quem penes arbitrium est) overhoop te werpen. In *doorgaens*, bij voorbeeld, in *volgens*, *wetens*, *willens*, enz., zou de *d* dienen ingeschoven te worden, indien men bij die woorden den regel van afleiding getrouw wilde in acht nemen; doch zij is uit sommige al sedert eeuwen weggelaten, en nu niet meer te herstellen. Weshalve ik dan, naer de evenredigheid oordeelende, van gevoelen ben, dat zij in *thans* gelijkelijk kan gemist worden.

1) Zie Melis Stoke, II. 108; I. 452; II. 281.

2) *Verhandeling*, bl. 220.

Ik word in dat gevoelen nog bevestigd door meer dan ééne reden. Vooreerst het bevindt zich dat de gemeende medeklinker, om der uitspraek wille, reeds van over lang uit het woord geraekt is. Van Hasselt, in zijne uitgave van Kiliaen, brengt eene plaets van een ouden schrijver bij, waer hij leest: *Mijns richters die hier* te hans *tegenwoordich comen sal.* Ten tweede, men ziet de *d* overal ontbreken in het oude en nu geheel in onbruik geraekte *stap-hands* (statim) 1). Bij Melis Stoke, waer het woord meermaels voorkomt, vindt men regelmatig *stap-hans* geschreven 2); en in eene *Sotternie* door professor Hoffmann uitgegeven in het zesde deel zijner *Horae Belgicae*, leest men getrouw *stappans* 3), waerin het oorspronkelijk woord nog al meer naer de uitspraek verwrongen is. Dat nogtans dit zonderlinge woord met *te hants* verzwagerd is, en de *d* (of *t*) er dus eigenaerdig aen toebehoort, behalve dat zulks het gevoelen is der boven aengehaelde geleerden, blijkt het nog uit eene plaets van Melis Stoke zelf. In het IIe deel, bladz. 281, leest men:

Doet (toen het) *was gheseghet en ghedaen,*
Hiet hi te hants *eten gaen;*

waeromtrent Huydecoper aenmerkt dat hij in stede van *te hants* in alle de andere handschriften welke hij geraedpleegd heeft, te dezer plaetse *staphans* leest.

Men ziet dan dat het uitlaten der *d* in *thands*, *althands*, geene nieuwigheid is, en dat men ook hierin Siegenbeek onbeschroomd volgen mag. Voor het overig zie ik geene reden waerom men beide schrijfwijzen van

---

1) Zie Kiliaen, en Meijers *Woordenschat*. Vglk. Jacob Grimms *Grammatik*, IIIe deel, bl. 134.

2) Z. IIIe deel, bl. 32, 120, 237.

3) Bl. 113, 114, 118, 119.

deze woorden niet zoude aennemen, en ieder laten schrijven gelijk hij 't verkieslijk vindt.

Eindelijk, het laetste geschilpunt raekt het schrijven van 't bijwoord *samen*, gelijk Bilderdijk spelt; terwijl het bij Siegenbeek met eene *z* aengeraden wordt 1).

Men ziet gereedelijk wat den Leidschen hoogleeraer tot deze laetste spelwijze bewogen heeft: omdat, namelijk, de *z* onontbeerlijk is in de afgeleide woorden *verzamelen*, *gezamentlijk*, enz.

Het getal dier derivata groeit nog merkelijk aen, wanneer men erkent dat onze menigvuldige adjectiva eindigende op *zaem*, en de substantiva op *heid* die daervan gemaekt worden, met het bijwoord *saem*, *samen* verwant zijn, gelijk het door Ten Kate beweerd wordt 2).

In alle zulke woorden nu, gebruiken de Hoogduitschers immer de *s*, en onze voorgangers bezigden daer die letter ook uitsluitelijk; doch toen klonk de *s* in ontelbare gevallen gelijk onze huidige *z*, en dat doet ze nog bij de Duitschers. Wanneer men na verloop van tijd den zachteren klank der *s* in het nederduitsch door de *z* heeft beginnen te verbeelden, zoo heeft natuerlijkerwijze deze laetste letter de plaets der eerste vervangen in de van *saem*, *samen*, afgeleide woorden.

Het is echter op te merken, dat in het bijwoord zelf, alsmede in de woorden die er meê verbonden zijn, en waer het voorop staet, als in *samenvoegen*, *samenstel*, enz. de oorspronkelijke *s* haer sissenden klank overal bewaerd heeft. Ik weet mij deze bijzonderheid niet anders te verklaren dan door het bestendig gebruik der Ouden van den eenen medeklinker voor den anderen te ver-

---

1) *Verhand.* bl. 152.

2) Zie 's mans *Aenleiding*, IIe deel, bl. 87 en 743. — Vgl. Grimm. IIe deel, bl. 573 en 664. IIIe bl. 201 en 215.

harden. Zij mogen de *s* in *leersaem*, *heilsaem*, enz. zoo zacht uitgesproken hebben als wij; het is niettemin zeker dat, wanneer zij *te samen* tot één woord inkrimpten en *tsamen* schreven, de *s* in de uitspraek zoo scherp moest worden als de grieksche *sibilans*. Daer van daen komt het, naer mijn inzien, dat de sissende klank der *s* in *samen* algemeen is geworden, en nu zoodanig in de tael geworteld is, dat hij nooit meer veranderen zal.

Ik beken dan ook, hoe welgegrond de spelling van Siegenbeek ook zij, dat de *z* in *zamen* een wanstaltig voorkomen heeft, als regtstreeks strijdig zijnde met de eenparige uitspraek; weshalve ik zeer genegen ben om in dit woord de spelling van Bilderdijk te volgen. Ik hel daer des te meer toe over, dewijl wij in andere soortgelijke woorden, om der algemeene uitspraek wille, de *s* gebruiken, alhoewel daer, van oorsprongswege, eene *z* zou te pas komen. Zoo doen wij 't met *sap*, *suiker*, *sommige*, *somwijlen*, *somtijds*, in welke laetste woorden de sylbe *som* niet anders is dan een dialect-verschil van *saem* 1).

Hiermede sluit ik dit vertoog. Daer zijn nog eenige andere bijzonderheden, waerover Bilderdijk het met Siegenbeek niet eens is; doch ik meen de voornaemste te hebben aengeroerd, en de overige, als van mindere aengelegenheid zijnde, te mogen achter wege laten.

---

1) Zie Ten Kate, IIe deel, bl. 87 en 743.

VIERDE TWAALFTAL

NEDERLANDSCHE

SPREEKWOORDEN,

DOOR

P. J. Harrebomée.

I. *Hij laat Gods water over Gods akker loopen.*

Mr. Johan de Brune zegt, in het 1e Deel van 't *Bankket-Werk van goede gedachten*, bl. 215, van de »Weyfelaers: 't zyn zorgelicke en onbetrouwelicke luyden, *die tusschen twee waters zwemmen*, en *de mantel naer de wind hangen*: die zich niet aen en trecken 't gelijck of ongheli͏jck, dat in de weereld gepleeght wert; maer laten onbekommert *Gods water over Gods akker loopen. 't Is een quaed laecken, dat gheen verw wilt aennemen.*" — *Hy laet Godts water over Godts landt gaen* (*Campen* 1) bl. 107) zegt dus: alles den gang laten gaan, dien het neemt, zonder er zich in 't minst over te bekommeren, of er iets aan te veranderen. V. Waesberge *Geld* bl. 166 zegt: »Vele vrouwtjes onder U zeggen: het geld is een groot gemak in eene huishouding, maar zij stellen er geen prijs op; in plaats van onder het oog te houden, dat *het oog van den meester de paarden vet maakt*, *laten zij Gods water over Gods akker loopen*, en *vragen niet, wat de boter geldt.*" In de *Euphonia* bl. 518 lezen wij: »er wordt tegenwoordig zoo veel geschreven en gewreven, *waar de lombard geen*

1) De aanhalingen heb ik op dezelfde wijze aangeduid als in mijn *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal.*

geld op geeft. Van niet komt niet: en *om dan toch het water niet maar zoo over den akker te laten loopen, steekt ieder de handen uit de mouw*, en schrijft, is 't niet raak, dan is 't mis, en *het slechtste rad maakt dan het meeste geraas.*" Over de beteekenis van ons opgegeven spreekwoord schijnt men het dan tamelijk eens te zijn, uitgezonderd Spieghel (19 *Aug.* en 13 *Dec.*), die den raad geeft: *Laat Goods water over Goods akker gaan*, en er door verstaan wil hebben, dat men niet alles moet willen hebben, maar zich met 't zijne tevreden houden, blijkens de andere spreekwoorden, die hij mede bij denzelfden datum opneemt, als bij 19 *Aug.*: *Alst lijden mach, zoo zal men 't loven*, en *Wat u niet en brand, dat en koelt niet*, en bij 13 *Dec.*: *Laat God raden, Bescheert voor bedacht* en *zoo 't God voeght, my ghenoeght.* Denzelfden raad vinden wij mede bij Gruterus I. bl. 112 en Willems III. 156. Vreemd mag het schijnen, dat dezelfde De Brune, van wien wij hiervoren zijne meening opgaven, op bl. 146 zijner spreekwoordenverzameling opneemt:

Laet loopen vry, aen alle cant,
Gods water over Godes land.

Men zou daaruit moeten opmaken, dat dit spreekwoord in twee beteekenissen kon gebruikt worden. Doch zouden die beide niet te vereenigen zijn? Mij dunkt: ja. Immers, als men in 't eene geval niet onverschillig mag zijn, en *laten Gods water maar over Gods akker loopen*, kunnen er andere voorvallen plaats hebben, bij welke men zich naar de omstandigheden moet weten te schikken, en den raad behoort op te volgen: *Laat Gods water over Gods akker gaan.*

Over de afleiding van dit spreekwoord bestaat meerder verschil, en dat zal niet te vereffenen zijn. Bij Tuinman

I. bl. 172 vindt men: »'t Spreekwoord is genomen van vloeden, die men door geen dyken of dammen zoekt te keeren." V. Eijk III. bl. 2 zegt: »Men noemt wel, in navolging der Duitschers, het kerkhof Gods-akker. Bij overstroomingen worden de rustplaatsen der dooden zooveel mogelijk tegen 't geweld van het water verzorgd en beschut." En terwijl V. Duyse bl. 204 de afleiding van Tuinman afkeurt, en die van V. Eijk opgeeft, zegt hij, »het eer zoo te verstaan: onbezorgd leven, en zich aan den regen, die op 't gras van 't kerkhof valt, niet te bekreunen." Die aan een kerkhof denken, hebben natuurlijk in het spreekwoord den *akker* opgenomen, en zoo hoort men 't thans ook meesttijds; doch vroeger sprak men van *land*, gelijk het voorbeeld van de te *Campen* in 1550 gedrukte verzameling van spreekwoorden aantoont. Ik zou het daarom met Tuinman houden, gelijk ook Mulder bl. 430 doet, als hij zegt: »Het spreekwoord is genomen van iemand, die liever zijn land laat overstroomen, dan zich de moeite te geven, om het door een dijk of dam te beschutten," ofschoon hij er op laat volgen: »Men zegt ook: Gods-akker, en wil, dat er eigenlijk het kerkhof mede bedoeld zij."

Men vindt het spreekwoord nog opgenomen door Sartorius *tert.* IX. 41, Winschooten bl. 348, V. d. Hulst bl. 12, Modderman bl. 43 en Bogaert bl. 87.

II. *Bij gebrek van brood eet men korstjes van pasteijen* (of: *Korstjes van pasteijen is goed brood.*)

Die zich niet behelpen kan, is niet waard, dat hij armoë lijdt is een spreekwoord, waermede men hem te regt wijst, die alles *op zijn elf-en-dertigst* wil hebben, *meenende, dat 's keizers kat zijn nicht is.* Daar het echter zulk een groot voorregt niet is, gebrek te lijden, is het met dit spreekwoord dan ook niet ernstig gemeend.

By gebrek van brood eet men korsten van pasteyen, (*Mergh* bl. 5) wordt doorgaans in gelijken zin verstaan. Tuinman I. bl. 101 teekent daarbij aan: »Dit wil zeggen, als men iets ontbeert, wordt wel iets van meerder waarde in de plaats gebruikt. 't Beste is dan goed genoeg." Mulder bl. 413, die dit hoofdzakelijk overneemt, geeft het spreekwoord aldus op: *Bij gebrek aan brood, eet men korstjes van pasteijen*. Ondertusschen bedoelt men in dit spreekwoord niet, dat men alles maar aantast, en niet ontziet, wanneer men broodsgebrek heeft; want die gebrek heeft aan het hoogst noodige voedsel, mag niet verondersteld worden, spijzen van betere hoedanigheid te bezitten. Men wordt dus wel gedrongen, in dit spreekwoord de korstjes van pasteijen als van mindere waarde dan het brood te houden. En dit zijn ze ook werkelijk. Korstjes van pasteijen is het zoogenaamde *pruikenbrood*, dat geen voedsel is voor eenigzins kiesche monden, maar alleen voedsel zal kunnen zijn voor hen, die zoo naauw niet zien, omdat zij door den honger gedreven worden. Zoo wordt het mede begrepen in den *Blijg*. bl. 105—106 en door V. d. Vijver bl. 218, waar beide het spreekwoord wordt opgegeven, gelijk door Mulder geschiedt. Het zou afkomstig zijn van Catharina de Medicis, moeder van den Franschen koning Karel IX, eene vrouw, die zich vóór en na den St. Bartholomeusnacht of de Parijsche bloedbruiloft maar al te berucht maakte. In haar toch was de huichelarij ten troon gezeten, en trachtte men der wereld diets te maken, dat de godsdienst martelvuren stookt. — Als een harer staatsdienaars haar opmerkzaam maakte op de ontevredenheid des volks, dat, door den honger gedreven, tot opstand zou overslaan, antwoordde zij koeltjes: *le peuple n'a plus de pain, qu'il mange des croûtes de pâtes* (heeft het volk gebrek aan brood, laat het dan pruikenbrood eten)!

Behalve in de opgegeven plaats uit Tuinman, komt het spreekwoord nog bij hem voor: I. bl. 97, *nal.* bl. 26, II. bl. 40, en, even als bij dezen, ook bij V. Nyenborgh bl. 181, Folie I. 92, V. d. Hulst bl. 13, Modderman bl. 81, Bogaert bl. 99, en in de *Euphonia* bl. 522. Bij De Brune bl. 10 heet het:

Korsten van pastey zijn goed,
Als ons 't brood ontbreken moet.

bij Everts bl. 233: *wilde hij niet op het laatst korstjes van pasteijen eten*, en bij Gruterus III. bl. 157, alsmede bij Meijer bl. 96: *Korsten van pasteyen zyn goet broot.*

III. *Het is een steenen Roeland.*

Een roerlooze, *een stijve of houten Klaas* heet *een steenen Roeland*, een zoodanig persoon dus, *die de zon niet in het water kan zien schijnen*, daar *het aan de koe vergeten is*, *dat zij een kalf is geweest.* Men heeft aan zoo iemand in de zamenleving niet veel. Maar waarom benoemt men hem met den naam van *steenen Roeland?*

In Nugents *Brieven over Duitschland* vindt men, op bl. 481, van de stad Bremen gezegd: »In 't midden van de marktplaats staat een oud reuzenbeeld, 14 voeten hoog, zoo als men verscheiden ontmoet in eenige rijkssteden. Het gemeen denkt, dat dezelve opgeregt zijn ter eere van Roeland, een' gewaanden neef van Karel *den grooten;* welken Roeland zij zich ook verbeelden van eene reuzengestalte geweest te zijn. Hiervan noemen zij denzelven nu *Roeland Seulen*, *Statuæ Rolandinæ* of *Roelands beeld;* en de meeste reizigers en historieschrijvers hebben deze ongerijmde romaneske historie verduwd. Maar de waarheid is, dat *Roeland Seulen* eene verbaste-

ring is van den oorspronkelijken naam *Rugelands Seulen*, van *Rugen*, hetwelk in 't Hoogduitsch beteekent *regten*. Deze beelden duiden aan, dat de steden, in welke zij opgerigt zijn, haar eigen regt hebben, en door hare eigene wetten geregeerd worden. Daarenboven zijn die beelden niet van een' ouder' datum dan het einde van de tiende en het begin van de elfde eeuw."

Men zette deze beelden op verschillende plaatsen in Duitschland en ook in ons vaderland, en wel daar, waar de steden, waarin, of de markten, waarop zij geplaatst werden, een eigen regt bezaten. Zie over den voormaligen Amsterdamschen *steenen Roeland*, *de Navorscher* II. bl. 210. Het spreekwoord komt voor bij Everts bl. 350.

Er bestaat over denzelfden regts-vertegenwoordiger nog een ander spreekwoord: *Men zal hem een briefje afgeven op steenen Roeland*, waardoor regten verkregen worden, *daar de lombard geen geld op geeft.*

IV. *Kom je van Lillo, dat je mandje zoo druipt?*

Het aan de boorden der Schelde gelegen fort Lillo, door de Antwerpenaars in 1583 gesticht, was menigmaal getuige van allerdapperste gevechten, die de spieren in ongewone beweging bragten. *Kom je van Lillo?* zegt dus zooveel als: kom je van de plaats, daar men lilt en beeft van het aanschouwen der slagtoffers van den krijg? Zij echter, die zoo spoedig lillen en beven, zijn de dappersten niet, en overdrijven de voorvallen, die op het slagtveld plaats grijpen. Van daar, dat men hem, die zotte praatjes voortbrengt, zijne woonplaats te Lillo geeft: die zoo spoedig lilt, komt gewis van Lillo. Als reden van dit lillen, voegt men er bij: *dat je mandje zoo druipt*, om daarmede aan te wijzen, dat de beving ten top is gestegen, en zoo groot is, dat ze zelfs op het gedragen wor-

dend mandje overgaat, dat mede in de stuiptrekkingen deelt.

Het spreekwoord wordt opgegeven door V. Eijk III. 1, waar men eene andere afleiding van hetzelve vindt. Het mandje druipt daar ten gevolge van de visch, die het bevat. »Waarna, (zegt V. Eijk) het overgebragt kan zijn op alle blijkbare bewijzen van een voordeel, 't welk men behaald heeft." Ondertusschen meen ik, dat het spreekwoord niet in ernst, maar uit jok wordt gebruikt.

Men zegt ook: *Hij speelt voor koster van Lillo*, dat zoo veel zegt als: hij is de koker, waardoor de zotteklap trekt.

V. *De hongerige koe die ort niet.*

Dit spreekwoord wordt gevonden in den eersten druk van Sartorius' *Adagiorum Chiliades Tres* (Antw. 1561), op *Chil. Sec. Cent.* X, N°. 34. In de beide andere uitgaven, van 1656 en 1670, wordt het gemist, en leest men daar ter plaatse alleen: *honger maeckt raeuwe boonen soet* en *by noot, is alle dingh broot*. Deze beide laatste spreekwoorden verklaren den zin van het eerste. Die zin wordt ook in het licht gesteld door twee andere oude spreuken, waarin het zelfstandig naamwoord *orte* voorkomt, dat blijkbaar met het werkwoord *orten* verwant is. De verzameling *Campen* heeft bl. 19: *Tis nu orte, 't sal noch wel voeder worden;* en de *Proverbes anciens, Flamengs et François* van Goedthals, in Meijer bl. 75: *Savonts oirten syn smorghens goet voer*. De Hoogl. teekent daarbij aan. »*Oirte, orte*, overblijfsel, spoeling." Deze spreekwoorden geven derhalve te kennen: *wat nu als overschot beschouwd wordt, zal later nog wel als goed voeder beschouwd worden;* en: *het overschot van den vorigen avond is des morgens* (*bij den nieuwen eetlust*) *geschikt voedsel.* — Het werkwoord *orten*, in

het boven vermelde spreekwoord voorkomende, zal dus beteekenen: *voeder doen overschieten, verwerpen;* en de uitdrukking met andere woorden willen zeggen: *wie hongerig is, verwerpt niet ligt eenig voedsel.*

[Ter opheldering van *orte* verwijst Prof. Meijer naar den Teuthonista, die *ort* verklaart door »bleyfsel, averlop, *residuum, reliquie.*" Hetzelfde woordenboek heeft ook het werkw. *orten*, voor *bleyven;* alsmede *verortten spyse, walgen*, nauseare." Met dit naamwoord *orte* komt overeen het engelsche *orts*, voor *fragmenten, stukken* of *brokken*, omtrent welks afleiding verschillende meeningen vermeld worden bij Johnson, en in Horne Tookes Diversions, II. 330. Vrij aannemelijk is zeker die van laatstgenoemden schranderen taalkenner zelven, volgens wien *orts* afkomt van het angelsaksische werkwoord *orettan*, turpare, vilefacere, deturpare. Reinwald, intusschen (in zijn Hennebergisches Idiotikon, I. 115) acht het naamwoord *ort* eene verkorting of zamentrekking van ons *oor-ete, oor-aete*, bij Kiliaan verklaard door *reliquiae fastiditi pabuli sive cibi, esca superflua*, en afgeleid van *over-aete*; en waarvan voorts *oor-aetigh, oor-etigh, oor-aetigheid.*

Het aangevoerde verspreidt nu wel eenig licht over de woorden *orte* en *orten* in de bovenvermelde drie oudnederlandsche spreekwoorden, en alzoo over de spreekwoorden zelve; doch nog duidelijker en naauwkeuriger opheldering geven hier de glossaria van den nedersaksischen en holsteinschen tongval, in welke de uitdrukkingen vooral schijnen thuis te hooren. Volgens het Brem. Neders. Wörterb. en Schützes Idiotikon is *ort* het voeder, dat het vee *op zij schuift* of *verwerpt*, en *orten* dit *op zij schuiven* of *verwerpen* zelf. Men ziet, zoowel *de hongerige koe die ort niet*, als *'t is nu orte, 't sal noch wel voeder worden*, en *savonts oirten sijn smorgens*

goet voer, zijn nu volkomen duidelijk en in de boven aangewezen beteekenis bevestigd. — A. D. J.]

VI. *Hij is zoo goed als wijn en brood.*

Wijn, als een verkwikkende en versterkende drank, en brood, als eene gezonde en voedzame spijs, zijn voorzeker beide voldoende, om niet alleen in de levensbehoefte van den mensch te voorzien, maar daarbij zeer aangenaam. Dit toegepast op den mensch, drukt het zijne goede eigenschappen uit, eigenschappen, die zijn karakter, zijne ikheid ten volle aanwijzen. Het spreekwoord heeft dus eene beteekenis ten goede. Zoo verstaat het ook Tuinman I. bl. 362, als hij zegt: »*Hy is zo goed als wijn en brood* zegt men van een grondgoed mensch. Beter dan wijn en brood is er niets voor ons lichaam te bedenken.'' Mulder bl. 430 verstaat het anders, en geeft aan dit spreekwoord eene beteekenis ten kwade.

»Wij meenen echter,'' zegt hij, nadat hij Tuinmans gevoelen heeft medegedeeld, »dat men na den dood van den landverrader Pain et Vin, schertsende en zinspelende op dien naam, zeide: *het is een man als wijn en brood*, om aan te duiden: hij is niet veel beter dan die verrader.'' Hier rijst de vraag op: zou, in dat geval, de eigennaam in het spreekwoord niet behouden zijn? Zoo ook pleit de tegenovergestelde beteekenis, die het spreekwoord dan verkrijgt, niet voor de hoedanigheid van wijn en brood, en *Hij is zoo goed als wijn en brood* zou men dan schertsender wijze moeten verstaan. Zoo wordt die afleiding niet waarschijnlijk, en geloof ik, dat het spreekwoord niets gemeen heeft met Pain et Vin, maar van de gewone beteekenis der woorden *wijn* en *brood* zal genomen zijn.

Bogaert bl. 40 heeft: *hy was zoo goed als brood.*

VII. *Bengalen heeft honderd poorten, om er in te komen, en geene enkele, om er uit te gaan.*

Bengalen, het eerste der Vóór-Indische presidentschappen, waartoe ook Allahabad behoort, heeft, wanneer men de cijnsbare vorstenlanden mederekent, gewis wel een 100-tal steden, die de 100 poorten zullen zijn, waarvan dit spreekwoord gewaagt, even gelijk de oude stad Thebe werkelijk een getal van 100 poorten bezat. Zie hier, wat eene dier poorten den bezoeker aanbiedt.

Calcutta, de hoofdstad, is de belangrijkste koopstad van geheel Oost-Indië, eene der grootste en aanzienlijkste steden van Azië. Zij mag met regt eene schoone stad heeten. Zij bezit onder anderen het schoonste fort van Indië niet alleen, maar het is te betwijfelen, of er ergens ter wereld een beter is te vinden. De witte stad, eene der drie deelen, waarin deze groote stad is gesplitst, de woonplaats der Europeërs, heeft de huizen zoo voortreffelijk gepleisterd, dat zij een aanzien hebben, alsof zij massief waren. In het aanzienlijkste deel hebben de huizen eene huurwaarde van 500 tot 600 ropijen (590 tot 708 guldens). De bewoner derzelve is genoodzaakt, zal hij in zijne behoeften voorzien, wel 200 dienstboden te houden, daar de Indische kastengeest ook tot de Mahomedanen is overgeslagen. Voor elke verrigting behoeft men een' afzonderlijk persoon: de messenslijper poetst geene schoenen, en het kindermeisje, dat met de kleinen gaat wandelen, laat zich niet gebruiken, om de kinderen te bed te helpen.

Men vindt te Calcutta: Hindo's, Afghanen, Mongolen en andere Aziaten, en onder de vreemdelingen: van allerlei landaard, onder welke laatsten: een aantal En-

gelsche vrouwen, derwaarts gekomen met het bepaalde doel, om daar een goed huwelijk te doen, welk plan zij veelal met een gewenscht gevolg bekroond zien.

Wil men door den handel te Calcutta zijne fortuin maken: als men het er naar aanlegt, is het er niet duur leven; en gelegenheid, om geld te verdienen, vindt men menigvuldig, zelfs om in korten tijd rijk te worden. Als koopstad bekleedt deze stad den eersten rang in gansch Azië: voor Australië en Zuid-Afrika zelfs is zij het middelpunt van den handel. Onmetelijk is de buitenlandsche handel langs den Ganges en zijne ontelbare bijrivieren.

Is men een beminnaar der wetenschappen: Calcutta heeft haar Aziatisch Genootschap (Aziatic Society), dat belangrijke werken uitgeeft, die groot nut verspreiden. De Mahomedanen hebben er eene hoogeschool, en het aantal scholen voor Christenen, Hindo's en Mongolen is groot. De botanische tuin, omstreeks een half uur ten zuiden der stad, behoort, ten aanzien harer volledigheid, tot de eerste op aarde. De regering schenkt er jaarlijks 80,000 ropijen aan, waarbij de O. I. Compagnie nog 25,000 voegt.

Is men op kunstgenot gesteld: er is zooveel, dat voldoening verschaft, dat het hier niet kan worden opgenoemd.

Leeft men voor zijn genoegen: dan is Calcutta de stad, waar men dat volop genieten kan. De vermakelijkheden zijn menigvuldig en van velerlei aard; en op elk gedeelte van den dag, van het etmaal bijna, is er gelegenheid, om, door nieuw genoegen, den tijd aangenaam door te brengen. Men is er zeer dienstvaardig en vriendschappelijk; en de vreemdeling is, in weinig tijds, door aanzienlijk en gering, ieder op zijne wijze, in alles ingelicht en hem t' huis gebragt, wat het leven aanlokkelijks heeft. De gastvrijheid is zoo groot, dat 30 of

40 gasten ten middagmaal te noodigen, gansch niet ongewoon is. Er is van alles overvloed, en op eene verkwistende wijze wordt er dagelijks mede omgegaan. De overblijfselen der in ruimen overvloed aangerigte tafels kunnen door de mindere standen der Portugezen niet genuttigd worden, en het godsdienstig vooroordeel der inlandsche dienstboden verhindert dezen, iets te gebruiken, wat niet door iemand van hunne eigene kaste is toebereid. Zoo valt het den gieren en kraaijen ten deel, die hier in ontzettende scharen bijna als huisdieren leven.

Dit over eene der poorten van Bengalen. Andere poorten hebben andere genoegens voor ligchaam en ziel, veel dat blijvend genot in velerlei opzigt geeft. Veel wordt er overal gevonden, dat den mensch er heen lokt, en wat hij, eens genoten hebbende, niet weder verlaat. Het spreekwoord wordt toegepast op al zoodanige zinnelijke of geestelijke zaken; die genoegen aanbrengen, zonder tot oververzadiging te leiden, en geene donkere keerzijde bezitten. In de eerste plaats heeft men dus te denken aan de plaats, waar de vrijer gaarne vertoeft, omdat daar het meisje zijner keuze woont.

VIII. *Gij zijt te Ool nog niet over.*

Het *Vaarwel, Graaf zonder hoofd!* door den prins van Oranje den graaf van Egmond toegevoegd, en het door dezen, spottender wijze, gegeven ongeloovige antwoord: *Vaarwel, Prins zonder land!* is genoeg uit de geschiedenis van den aanvang des tachtigjarigen strijds in de Nederlanden bekend, om hier bevestiging te behoeven, — eenen strijd, onder de leuze: godsdienst, aangevangen, maar waar al dadelijk de handelingen van huichelarij blijk gaven, daar de allereerst aan Alva's bloeddorst gebragte slagtoffers twee Roomschgezinden waren. Hoe men in den strijd dezer dagen dat zoo vergeet!

Van Antwerpen begaf de prins van Oranje zich naar Weert, met oogmerk, om de wijk naar Duitschland te nemen. De vlugt van daar geschiedde nog in overijling, zoodat hij zelfs zonder hoed vertrok, en zich tot Ool aan de Maas spoedde, gevolgd door vier Spaansche ruiters, die hem nazetteden. Naauwelijks is de veerpont, die den Prins zal overzetten, in het midden der rivier, of zij roepen den schipper, om terug te varen, daar zij mede over moeten. De schipper ondertusschen was op 's Prinsen hand, en alles, wat tot Oranjes vlugt noodig was, had men vooraf met den veerman besproken. Al voortvarende, roept de schipper tot de ruiters: *Gij zijt te Ool nog niet over*, en doet, aan de overzijde den Prins in veiligheid gebragt hebbende, de veerpont zinken, om zijn gezegde te bevestigen; en Oranje is het gevaar in Duitschland ontweken.

»Zooals mij berigt is," zegt J. H. Carpentier Alting, in zijne *Episoden uit het leven van Filips van Montmorency, Graaf van Hoorne, enz.*, bl. 30 in de noot, »is het spreekwoord: *Gij zijt te Ool nog niet over* heden ten dage te Weert en Roermond nog in gebruik, en het houdt dus de gelukkige vlugt van den prins van Oranje in bewaring, terwijl de vorst de hier ontvangene hulp naderhand beloonde, door aan de Oolder inwoners eene weide in het graafschap Hoorn te schenken."

Men geeft door dit spreekwoord te kennen, dat de vijanden te vergeefs zamenspannen, waar de vrienden de middelen van behoud in handen hebben.

IX. *Truydeman en zijn wijf.*

Het wijf heeft de broek aan, zegt men, en men kan het voor zeker houden, dat *de man daar voor een oordje t' huis ligt.* Naar de kleedij worden de mannen met den naam van *broek*, en de vrouwen met dien van *keurs*

of *doek* genaamd. Waar dus de broek is, daar vindt men het gezag; heeft de vrouw dat weten te bemagtigen, dan *heeft zij de broek aan.*

Te Hoorn, in Noord-Holland, staat de hofstede van Truydeman en zijn wijf. Zij is in de nabijheid gelegen van de Gevangen-poort, waar men den slag van Bossu afgebeeld ziet. Vóór die hofstede is, sedert, 1568, dit versje uitgehouwen:

»Truydeman met sijn Wijf, wilt weten,
Zy hebben den armen niet vergeten,
Wie uit liefde bloot,
Den armen in der noot
Bijstaat,
Die sal voorwaar,
De Heer der heirschaar
Hebben te baat."

Er ontstonden, sedert hunne menschlievende verzorging der armen, vele giftbrieven van Truydeman en zijn wijf; en daar de vrouw daarin steeds mede wordt vermeld, ontstond te Hoorn het spreekwoord: *Truydeman en zijn wijf*, waarmede men te kennen geeft, dat de man alleen geen baas is, maar de vrouw ook wat te zeggen heeft.

Zie over de vroegere en latere daden dezer personaadjes: Jacob Honig Jsz. Jr., *Truydeman en zijn wijf. Eene West-Friesche Novelle*, en bepaaldelijk over het spreekwoord: C. A. Abbing, *Beknopte geschiedenis der stad Hoorn*, bl. 42 en 43.

X. *De voorbaat is den armen goed.*

Voorbaat, *voorbate*, beteekende vroeger: de *voorproef*, het *eerste genot*, volgens Kiliaen, zoo als Meijer, bl. 6 opteekent, bij de aanhaling van het spreekwoord: *Die*

voerbate is den armen guet, uit *Campen* bl. 11. Omdat ook Tuinman I. bl. 174 aan deze beteekenis hecht, »schynt hem de oorsprong en zin van dit spreekwoord wat duister," en vraagt hij: »Zoude het willen zeggen, dat in de voorbaat, of voorwinst te zijn, den armen goed is, dewijl ze daar door rijk worden? Of wil het te kennen geven, dat voorraad te hebben goed is voor zulke, die anders *hun korentje zouden moeten groen eeten*, en *naauwelijks van 't eene brood aan 't andere weten te geraken?*" Met deze verklaring zal het spreekwoord wel duister blijven, maar integendeel helder worden, wanneer men aanneemt, dat *voorbaat*, *voorbate*, nog eene andere beteekenis had, die tegenwoordig alleen als geldig te beschouwen is, nam. die van *vooruit loopende beoordeeling*. De voorbarige, de onbezonnene, de onbedacht-te-werk-gaande oordeelt zonder nadenken en zonder kennis, en dus bezijden de waarheid; en daar hij zich op zijn oordeel alles laat voorstaan, en daarvan niet is af te brengen, *draaft hij daarop door*, en verwedt er zooveel en zooveel geld aan de armen aan, als, hetgeen hij zegt, geene waarheid is. Alzoo *is de voorbaat den armen goed*, want zijne voorbarigheid doet hem de weddingschap verliezen, en de armen varen er wel bij.

Het spreekwoord komt ook voor bij Spieghel (12 *Maart* en 28 *Oct.*), bij wien echter de beteekenis van het spreekwoord niet kan gevonden worden, want bij 12 *Maart* geeft hij nog dit spreekwoord: *Die eerst komt*, *eerst maalt*, en bij 28 *Oct*. deze twee: *De baat wakkert den man* en *om 't ghenot van 't smeer*, *likt de kat de kandelaar*. Gruterus I. bl. 97 neemt het spreekwoord van Spieghel over, en bij De Brune bl. 480 komt het mede voor.

XI. *Gij zijt nog niet over de Lembrug!*

De Lebbingbrug, ook wel Lebbinkbrug, Lebberbrug, Lemmerbrug of Lembrug geheeten, ligt in het graafschap Zutphen, een 10 minuten oostwaarts van Borculo.

In den oorlog van 1672 en 1673 hadden de Munstersche troepen eenige koebeesten op de boeren van Ruurlo buit gemaakt. Het graafschap Zutphen inrukkende, had de vijand zich reeds van de vesting Grol meester gemaakt, en, van deze op Ruurlo trekkende, den roof gepleegd. Zij konden echter met de koeijen niet door die moerassige streken komen, en wilden over de Lembrug trekken. De beroofde boeren, hoewel met droefheid hunne koeijen ziende voortdrijven, hadden nog eenige hoop, en riepen den vijand na: *Y bunt nog niet över de Lembrugge!* En werkelijk: zij kwamen er niet over; want de Staatsche bezetting, daar liggende, ontnam hun den buit weder, en gaf den boeren hun eigendom terug. Sedert ontstond, van deze gebeurtenis, het spreekwoord: *Gij zijt nog niet over de Lembrug!* waarmede men te kennen geeft: gij zult uw oogmerk niet bereiken; daar zich eene onvoorziene gebeurtenis tusschen u en uw plan zal plaatsen, waardoor het zal mislukken.

Zie over het ontstaan van dit spreekwoord: de *Geldersche Volks-Almanak* van 1840, bl. 166—168, en A. J. van der Aa's *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, op het woord *Lebbingbrug*.

XII. *Een aas heeft niet, Twee aas geeft niet, Drie en vier aas moeten geven, Daar vijf en zes aas van moeten leven.*

De verschillende personen, die niet hebben, en niet of wel geven, om anderen daardoor te doen bestaan, worden in dit spreekwoord door de azen, éénen of oogen

van den dobbelsteen voorgesteld. Men ziet er uit, welk een invloed het spel met dobbelsteenen in vroegeren tijd had, toen de kaarten niet of minder bekend waren, en andere spelen nog weinig in zwang. De geheele staatkundige huishouding, die hare voedende bronnen in het belastingstelsel heeft, wordt hier zinnebeeldig voorgesteld. Door één stelt men den stand der bedelaars voor, door twee den minderen stand, die zoo weinig bezit, dat het belastingstelsel hem niet treft. De middelstand, door drie en vier voorgesteld, is het, die én omdat hij het grootste getal uitmaakt, én omdat hij handel drijft of een handwerk uitoefent, én omdat hij de vruchtgebruiker van het land en deszelfs voortbrengselen is, bijna alleen in de behoeften van den staat voorziet. De aanzienlijke stand, door vijf en zes aangewezen, heeft heerlijke regten en winstgevende posten, en geniet zijne bezittingen zonder daarvoor belastingen op te brengen. Dit moge vroeger meer waarheid geweest zijn dan tegenwoordig, en niet geheel van overdrijving zijn vrij te pleiten: het spreekwoord bevat deze algemeene waarheid: de middelstand is het, die kleinen en grooten onderhouden moet.

Met Fransche benamingen drukt men dit spreekwoord aldus uit: *Un as en heeft niet, Deux as en geeft niet, Trois en quatre moeten geven, Daar cinq en six van moeten leven.* Meijer bl. 43 verstaat door *deux as* de *twee dobbelsteenen*, als hij het spreekwoord bijbrengt: *Het syn luiden van Dues Aes*, dat hij verklaart door: *het zijn spelers. Het is volkje van deux aas* wil echter zeggen: het zijn menschen, maar van de geringste soort, omdat zij weinig bezitten, en daarnaar de mensch zoo ligtelijk beoordeeld wordt, waarbij dan komt, en wat men eigentlijk door dit spreekwoord te kennen geeft, dat zij mede eene geringe mate van beschaving en zedelijkheid bezitten.

Het spreekwoord, aan het hoofd dezes opgenomen, is al vrij oud; althans in het midden der 16[de] eeuw schijnt het van algemeene bekendheid geweest te zijn, blijkens eene kantteekening in den zoogenaamden *Bijbel van deux Aas*, te Emden in 1562 uitgegeven, bij Neh. III: 5, van dezen inhoud: *De Armen moeten het kruyce draagen, de Rijken en geven niets. Deux Aas en heeft niet, Six Cinque en geeft niet. Quater Dry, die helpen vry.*

Men vindt dit spreekwoord ook nog aldus voorgesteld: *De arme heeft niet, En de rijke geeft niet, Maar de burgerstaat geeft, Waar arm en rijk van leeft;* of wel: *Six cinq geeft niet, Deux as heeft niet, Maar quatre trois moet geven, Waar six cinq en deux as van leven.*

Belangrijke aanteekeningen omtrent den *Bijbel van deux Aas* en het hier bedoelde spreekwoord vindt men in *de Navorscher* II, bl. 366—369, waar, onder anderen, Dr. E. Moll van de genoemde kantteekening zegt: »Men wilde daarmede zeggen, dat de meeste lasten op den burger- of midden-stand plegen neêr te komen; en er schemert alzoo in deze aanteekening een zekere burgertrots door, die aan onzen landaard niet vreemd is. Nogtans behelst de kantteekening eene bittere waarheid, die wij ook in onze dagen niet zelden gestaafd vinden, zoo menigmaal er opofferingen gevraagd of lasten opgelegd worden."

[De verklaring, op n°. V van *orte* en *orten* gegeven, zie ik nu, dat ook uit onzen Weiland zeer voldoende ware te putten geweest. Zie zijn Woordenboek, op *oord.* — A. D. J.]

BEOORDEELING

VAN

PROF. *T. ROORDA'S* WERK

OVER DE DEELEN DER REDE;

DOOR

F. C. de Greuve.

I.

Belangstelling verdient elke poging, op het gebied der letteren, om door wijsgeerige beschouwingen over de taalvormen het mechanisch verband, of liever de organische overeenstemming der rede-deelen duidelijk te leeren inzien, en ten dienste daarvan, meer overeenkomstig de begrippen, die men aan de woorden hecht, ook de Grammaticale terminologie te verbeteren. En die belangstelling neemt toe, wanneer bij dat onderzoek de logische analyse der taal tot grondslag gelegd wordt voor wetenschappelijke taalstudie; zoo als de hoogleeraar Roorda daarnaar streeft in het werk, waarvan de titel aan den voet van deze bladzijde vermeld wordt 1). — Een uitvoerig overzigt van den inhoud, achter het Voorberigt geplaatst, getuigt van den rijkdom der stof; en de titel zelf doet ons genoegzaam den aard van het onderwerp kennen. In het Voorberigt echter geeft de Schrijver er nader verslag van, maar tevens ons al aanstonds stof tot tegenbedenkingen, welke zich evenwel met de nog al vele aanmerkingen, waartoe ons geheel dit geschrift hier en daar aanleiding geeft, zeer goed laten verbinden.

Terwijl wij nu, *op verzoek alleen der Redactie*, ons tot

---

1) *Over de Deelen der Rede en de Rede-ontleding, of Logische Analyse der Taal, tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie; door T. Roorda.*— Leeuwarden. G. T. N. Suringar. 1852. — Voorberigt, 12 bldz. — Overzigt van den den inhoud., 8 bldz. — Het werk zelf, 221 bldz. — Prijs *f* 2,50.

eene beoordeeling van het werk des hoogleeraars zetten, onderstellen wij, dat onze lezers er mede bekend zijn; is dat niet het geval, dan bevelen wij hun de lezing aan, deels, omdat wij ons gaarne van lange aanhalingen onthouden, maar vooral, omdat zij dan met kennis van zaken zelf kunnen oordeelen en — kiezen.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

Over het nut der *logische analyse*, ook bij het lager onderwijs, spreekt de Schrijver al dadelijk in zijn Voorberigt. Doch dat logisch ontleden van zinnen zal bij kinderen wel altoos gebrekkig blijven, al was het daarom alleen, omdat men van die jeugdige verstanden nog geen eigenlijk *eigen nadenken* over het denken verwachten kan. Maar niet te min is de kennis dezer analyse toch hoogst nuttig en zelfs noodig voor onderwijzers, ook van lagere scholen; waarom wij den Schrijver, wien (bl. VI), eene ondervinding van *vijf en twintig* jaren geleerd heeft, dat hetgeen daaromtrent *op de* scholen, [ook op die van hooger onderwijs?] geleerd **wordt**, tot nog toe niet de geringste vruchten draagt, den welverdienden lof niet mogen ontzeggen, dat hij naar zijn vermogen getracht heeft, deze wetenschap te helpen volmaken.

Wij hebben vrede met zijne verklaring van *analyse* (bl. 4), als strekkende om tot de *onderscheidene aanwijzing* van de verschillende *soorten* der rededeelen te geraken. En dewijl (bl. 5) de *grondbestanddeelen* der zinnen uit *woorden* bestaan, heeft men, behalve op rede-ontleding, ook op woord-ontleding de aandacht te vestigen. Doch men lette hierbij op hetgeen de S. (bl. 137) zegt: »niet de *reële* beteekenis van de woorden komt (bij de logische analyse van een zin) in aanmerking, maar alleen de beteekenis, die zij hebben *als deelen van den zin*;" en hij doet ons (bl. 202) te regt opmerken: dat ook zeer dikwijls een zin als deel van een' zin gebruikt wordt. Wij nemen hier acte van, om het later op *attribuut*, *predicaat*, maar ook op *subject*, *object*, *actief*, *passief*, enz. bij wijze van opheldering toe te passen.

Intusschen meent de hoogleeraar Roorda door deze zijne logische analyse zoo zeer aan eene algemeene behoefte te voldoen, dat daardoor zelfs de *Logica* als noodeloos wegvalt. 't Is waar, de wijze, waarop in de taal de algemeene denkvormen met de daaraan ondergeschikte bijzondere vormen worden uitgedrukt, is in zijn werk schering en inslag. Wel toont hij, ofschoon niet volledig, in voorbeelden, hoe die vormen in zinnen en volzinnen kennelijk zijn, en wekt daardoor tot nuttige leering de opmerkzaamheid van allen, die in taalstudie belang stellen. Maar, hoe die vormen ontstaan, of liever, hoe zij door aanschouwing en voorstelling worden gewekt; in welk innig verband zij staan; hoe zij, wat voorwerpen ook het onderwerp eener rede uitmaken, algemeen gelden als onveranderlijke en noodzakelijke denkwetten: dat alles wordt in het Werk nergens aangestipt, laat staan bewezen. — Ligt denkt iemand: dat alles behoort er niet toe. Juist zoo! Maar het behoort tot eene op het tegenwoordige standpunt der wetenschap ontwikkelde Logica. — Hoe kan dan *zijn* Werk de Logica ontbeerlijk maken?... Doch, hij voegt er bij (bl. XVI): »Logica als een *bloote denkvormleer.*" Verstaat hij daaronder het dorre opsommen van: wat *begrip*, *oordeel*, enz. zij, en in wat soorten zij zich laten verdeelen; zonder deze uit de natuur des denkens wetenschappelijk te ontwikkelen: dan moge hij gelijk hebben, maar dan miskent hij de Logica als wetenschap; — aan haar niet, maar aan dezen of genen van hare beoefenaars zijn dan die gebreken te wijten.

Overigens valt op geheel zijne beschouwing van Logica (bl. XIV—XVI) vrij wat aan te merken. De ongerijmdste klagt is gewis deze: »dat zij droog, dor en vervelend is." Men zie eens, of datzelfde verwijt niet geldt (bij onkundigen, of vijanden van ernstige studie) omtrent de logische analyse der taal; ten zij misschien een groot aantal uit het gewone leven ontleende spreekwijzen, als voorbeelden gebezigd, dat verwijt ontwapene. — Met de wiskunde gaat het niet beter bij lieden, die (om het zachtste te zeggen) er geen belang in stellen. — 't Is waar: geen vruchtbaar logisch

onderwijs zonder toepassing op de taal; maar ook: geene grondige taalstudie zonder Logica.

DENKEN EN SPREKEN.

Daar wij bij de rede-ontleding met het *spreken* als orgaan van het *denken* te doen hebben, dienen wij nu in de eerste plaats op het verband van denken en spreken onze aandacht te vestigen.

Rede, met het oog op de taal, wordt hier niet zoo zeer als *ratio*, maar veeleer als *oratio* gebezigd. — Niet zeer naauwkeurig drukt zich de S. in zijn Voorberigt (bl. XII) aldus uit: »een redelijk wezen is hij (de mensch) door zijn *redelijk denkvermogen*, dat is, doordien hij met *rede* of *spraak* begaafd is, en door middel hiervan zijn gewaarwordingen en begrippen *zich zelf tot bewustheid* kan brengen, en ook aan zijns gelijken kan meêdeelen, in zijn denken en spreken." En dan: »geen edeler ontwikkeling van den menschelijken geest, dan die, welke hem zijn eigen *rede; zoo als die onwillekeurig* en *onbewust* in zijn taal zich uitdrukt, tot bewustheid brengt." O, ja! Voor *hem* is die uitdrukking onwillekeurig en onbewust, die den zin der woorden nog niet gevat heeft.

Het *denken* is (bl. 4) innerlijk of bij zich zelf spreken; het *spreken* is luide of hardop denken." Logisch onjuist. Zal het spreken, als een hardop denken, volgen; dan moet het denken voorafgaan: en eer men de woorden gekozen heeft, is er reeds gedacht. Doch hoe velen spreken luide genoeg, zonder er iets bij te denken! Dan is het wel geen eigenlijk spreken, door het denken voortgebragt; maar het zijn toch woorden, die uitgesproken worden! — Dat *denken* niet *in stilte spreken* is, blijkt juist ook uit het opsporen der logische beteekenis der rede-deelen. En daar het spreken door teekenen, klanken, eigenlijk door woorden, en wel in zamenhang geschiedt, zoo vertegenwoordigen ze wel uitwendig het denken; maar hoe dikwijls schieten de woorden te kort, om volkomen uit te drukken, wat men er bij denkt.

Dit geldt ook van onze gewaarwordingen, waarvan wij ons *denkend* bewust zijn. Van daar zoo dikwijls misverstand, ofschoon de een in wat hij zeggen wilde gelijk kan hebben, terwijl de ander zijne woorden geheel anders opvat. — Het schijnt evenwel, dat de Schrijver behoorlijk onderscheid maakt tusschen *denken*, en het middel om de gedachten uit te drukken, de *spraak*, (bl. 6): »*rede-ontleding* beteekent ook ontleding van de *rede*, of de uitdrukking van den zin der gedachten door middel der spraak in woorden." Maar (bl. 208): »het *denken* van den redelijken mensch is een zich voorstellen in *woorden* door middel van de rede of spraak." Waaruit dan weêr volgt: dat men zonder woorden zich niets denkend kan voorstellen; en dit zegt hij daar ter plaatse ook: »denken en spreken is hetzelfde." Zoo zou er dan tusschen denken en spreken geen eigenlijk onderscheid bestaan, dan dat het eerste *in stilte*, het laatste *hard op* geschiedt. Ja toch, hij erkent eenig verschil, wanneer *denken* in eene andere beteekenis genomen wordt: »Het denken heeft ook nog eene ruimere beteekenis, daar het ook gebruikt wordt van het zich voorstellen in beelden van de verbeelding door middel van het gezigt." (bl. 4). En dat noemt hij »een *zinnelijk* denken in onderscheiding van het *redelijk* denken, of het denken door middel der *rede* of *spraak*." (Zoo ook in zijne *Zielkunde*, bl. 128). Hier is *rede* weêr enkel het middel, dus *oratio*. — Maar nu dat andere denken, dat een voorstellen is in beelden, en, naar 't schijnt, alleen in beelden door middel van het *gezigt!* Men zou zeggen, dat uitgesproken woorden ook beelden zijn door middel van *stem* en *gehoor*. — Maar hoe komt de mensch dan toch aan dat spreken? Het denken zal toch wel vooraf moeten gaan, om aan zijne beelden bepaalde teekens, woorden in verband, *taal*, te kunnen geven. — Wel kan men op het standpunt, van waar men alleen de taal en hare vormen op het oog heeft, het denken laten rusten; en dan is »*rede* eene aaneenschakeling van onderling verbonden zinnen," (bl. 4), derhalve *oratio*.

Volgens bl. 8 is »een *zin* of *stelling* een in woorden uit-

gedrukte zin der gedachten; en de *zin* of *beteekenis*, [hier komt »*zin*" in een anderen *zin* voor], van zulk een zin ligt deels in de woorden, [als teekenen der begrippen, of voorstellingen], waarin de zin wordt uitgedrukt, deels in de wijze van uitdrukking." — Het woord *stelling* en het Hoogduitsche *Satz* keurt de heer Roorda hier af, omdat in *stelling* opgesloten ligt, dat iets *stellender* wijze gedacht of gezegd wordt. Men noeme dan een in woorden uitgedrukten zin der gedachten een *gezegde.* Dan, ook andere woorden erlangen eene gewijzigde beteekenis in eene zamenhangende rede; zoo als hier *zin* in tweederlei betrekking genomen wordt. En de Schrijver erkent zelf, dat, b. v. het juiste onderscheid (bl. 12) »tusschen *physische*, *morele* en *logische mogelijkheid* en *noodzakelijkheid*, hoe groot ook dat onderscheid zij, toch in de talen, in de uitdrukking van den zin der gedachten door middel der rede, [aaneenschakeling van zinnen], gewoonlijk niet wordt in acht genomen." Dus komt het op den *gedachten* zin aan! En daarom juist zijn wij er verre af, om de taal, of het volk, dat de taal spreekt, van verwarring van begrippen te beschuldigen, als maar de individu's, die te zamen het volk uitmaken, elk voor zich, *begrijpen*, wat zij *spreken*, en zóó trachten te spreken, dat het ook van anderen goed begrepen kan worden.

Ook het woord *gevoel* wordt door den S. verschillend gebezigd. Zoo heet het (bl. 7): »*zin der gedachten*, *sensus mentis*, beteekent gevoel van den *denkenden geest.*" Door het bijvoegsel *denkend* wordt evenwel het onderscheid aangewezen tusschen dat gevoel en het gevoel van den *zinnelijk waarnemenden* geest. Dus is hier *voelen* zoo veel als denken, zich bewust zijn van, of voelen hetgeen men voelt. Maar nu verder. De *wijze* van uitdrukking van een' zin der gedachten, (hier *modaliteit* genoemd, een woord, dat anders in anderen zin een geijkte kunstterm is), geeft den Schrijver aanleiding, om drie soorten daarvan te onderscheiden (bl. 8): »Deze modaliteit heeft zijn [*haren*] grond in 's menschen ziel, en wel òf in het *voorstellings*- of *denkvermogen*, òf in het *gevoel*- of *gewaarwordingsvermogen*, òf eindelijk in den

wil." — Voorwaar, eene vreemde verdeeling! Niet alleen wordt hier het vermogen van *voorstellen* en van *denken* gelijk gesteld; maar het *gevoel*, dat eerst ook tot het denken gebragt werd, nu gewezen naar het *gewaarwordings-vermogen.* — Dat de wijze van uitdrukking, volgens het *eerste* onderscheid, haren grond heeft in 's menschen *denkvermogen*, stemmen wij gaaf toe; maar op het *tweede* en *derde* onderscheid valt nog al wat af te dingen. Immers, wat het *tweede* betreft, zoo is het niet juist, als daaromtrent (bl. 28,29) gezegd wordt: »dat andere uitdrukkingen, dan die van het *redelijk* 1) *verstand*, uitdrukkingen zijn van het *gewaarwordings-vermogen*, van het *gevoel* of *gemoed;* ... namelijk de *uitroepende* en *toeroepende* zinnen." — Een *onwillekeurige* uitroep, als uitdrukking van pijn, van schrik, enz., waarbij niet gedacht wordt, kan er door; maar uitroepende *zinnen*, die uitdrukkingen der gedachten in woorden zijn, zullen toch ook wel tot het voorstellings- of denkvermogen behooren. — Dan de S. wil maar zeggen, dat de gewaarwording in den zin zelven *uitdrukkelijk* voorkomt. Immers, in de uitdrukking: *de schoonheid der natuur is verheven*, of *doet ons verbaasd staan; dat werk is erg vervelend!* wordt, zoo niet geheel *uitdrukkelijk*, dan toch zeker *nadrukkelijk* (volgens bl. 9) de gewaarwording vernomen, als wij het »*met levendigheid uitspreken*" (bl. 29). Onder de uitdrukkingen van het denkvermogen hadden dus als *soort*, even als de *vragende* en *willekeurig onderstellende* zinnen (bl. 9 en 16), de *uitroepende* en *toeroepende* kunnen gerangschikt worden. Ik zeg: *zinnen;* want *vraag*, *uitroep* en *toeroep* — woorden, op zich zelven beschouwd, worden later (bl. 119) besproken. — Men vergelijke slechts de vraag (bl. 9): »*wat zal ik beginnen?*" — waarbij een *verlangen* of *begeerte* wordt uitgedrukt; en den wensch (bl. 16): »*Och of hij het toch besefte!*" — met den uitroep (bl. 28): »*Ongelukkig, die in*

1) Het woord *redelijk* is hier overtollig: een *redeloos* verstand is geen verstand. Of »redelijk" moest hier in eene andere beteekenis (zie bl. 64) genomen worden.

zijn handen valt," en den toeroep (bl. 29): »*Nu een oogenblik gerust,*" of »*stilte daar ginder;*" waarin zelfs een bevel ligt opgesloten. — 't Is waar, (bl. 29): »nooit is een toeroep, evenmin als een uitroep, een bedaard en eenvoudig *zeggen* of *spreken;*" maar even waar is het, dat alle gezeg den, van welken aard ook, naar gelang van den inhoud der rede en van de gemoedsaandoening des sprekers, met klem en vuur kunnen worden uitgesproken. Waaruit blijkt dat *alle zinnen* uitdrukkingen van het verstand zijn, en dat het daarbij van de gemoedsaandoening afhangt, dat *ze* nu en dan met meer dan gewonen *nadruk* worden uitgesproken, om het even of er vraag, wensch, uitroep, toeroep bijgevoegd is of niet.

Dezelfde aanmerking geldt, omtrent het *derde* onderscheid, van de uitdrukkingen van den *wil* (bl. 29—33). — Doch om alle misverstand te voorkomen, houde men hierbij ook in 't oog, dat, dewijl elk spreken eene uitdrukking van het denken is, alle gezegden, van welken aard of vorm, aan het denkvermogen, of, wil men, aan het verstand ondergeschikt zijn. Het *denken* is derhalve in elken *zin* het generische kenmerk; maar wil men vervolgens dat algemeen kenmerkende door bijzondere kenmerken onderscheiden, dan vloeijen uit die splitsing van zelf de verschillende soorten van uitdrukkingen voort, of de verschillende wijzen van uitdrukking in onze velerlei spraakvormen. — Bij voorbeeld: spreekwijzen, waardoor wij onze kennis van voorwerpen uitdrukken; onze gemoedsaandoeningen openbaren; onzen wil en onze wenschen te kennen geven. Maar men verwissele het algemeene, het *denken*, toch nooit met het bijzondere, al neemt men het denken als een »*innerlijk* of *bij zich zelf spreken,*" volgens bl. 4: want dan blijft het *spreken* toch ook een »*luide of hardop denken.*" — En passen wij dit nu eens toe op de verdeeling des Schrijvers; dan zou, daarnaar te oordeelen, het *eerste* onderscheid van de hier bedoelde *modaliteit* grond hebben in 's menschen spraakvermogen: maar waarin ligt dan de grond van de gemoeds- en wils- uitdrukkingen?

TERMINOLOGIE.

Woorden in zamenhang drukken gedachten uit; maar ook woorden op zich zelf moeten voorgestelde, of gedachte voorwerpen uitdrukken. Zulke woorden, voor zoover zij dienen om *bepaalde* voorwerpen daardoor aan te duiden, noemt men doorgaans *termen;* waarbij niet altoos op de oorspronkelijke beteekenis dezer woorden gelet wordt; en onder die termen noemt men de wetenschappelijke bij uitnemendheid *kunsttermen.* Dat zich de hoogleeraar ook hier van zulke termen bedient, spreekt van zelf. Over de door hem gebezigde termen valt dan ook niet te twisten, wanneer hij zich in het gebruik daarvan gelijk blijft; ja, zij verdienen onze goedkeuring, wanneer zij, als betere, de vroegere vervangen, en tot opheldering en daarom ook tot betere bevatting der wetenschap strekken.

Uit het Voorberigt (bl. VIII) vernemen wij, dat hij, zonder omhaal van geleerdheid, niet geschuwd heeft, eenige uit de oude talen ontleende wetenschappelijke termen te gebruiken, en niet getracht, daarvoor *Hollandsche* 1) benamingen in de plaats te stellen. Is echter (bl. IX) de vertaling van zulke termen gelukkig, dan wil hij die behouden, zoo als *deelwoord*, *bijwoord*, *voegwoord.* Doch hij verwerpt *werkwoord* in onze, en *Zeitwort* in de Hoogduitsche taal, alsmede het omslagtige *meer dan volmaakt verleden tijd.* — Wij zullen genoeg gelegenheid vinden, om de gronden van dat verwerpen te beoordeelen, en om de waarde of het gehalte der door hem gekozen termen te toetsen.

Onder die termen nu komen er vele voor, die doorgaans anders gebruikt worden; en somwijlen kiest hij daartoe woorden, die niet zoo goed, als de gebruikelijke, de zaak

---

1) »*Hollandsch*", en zoo ook elders; d. i. *pars* (praecipua?) *pro toto.* — Doch minder goed is het, dat op bl. 32 en op andere plaatsen ons *Nederlandsch* tegenover het *Hoogduitsch* telkens »*Nederduitsch*" genoemd wordt. Onze taal is geen Nederduitsch als taalsoort; maar het *Duitsch* is in *Hoog-* (*Opper-*) en *Nederduitsch* te onderscheiden.

uitdrukken. — Verlerlei is (zoo als gezegd) bij hem de beteekenis van *modaliteit;* en, gewis, elke wijze van uitdrukking kan er toe gebragt worden: maar toch verstaat men er als kunstterm iets eigenaardigs onder. Ook bezigt hij de *kategoriën* niet alleen anders, dan gewoonlijk, maar verwart ze zelfs wel eens met elkander. — Aan *subject* en *object*, in onze taal *onderwerp* en *voorwerp*, geeft hij door verandering van accent tweederlei beteekenis; en inzonderheid verdient de benaming van »*zegwoord*," in plaats van den tot dus ver in onze taal gebruikten term, *werkwoord*, onze aandacht, omdat juist de reden, waarom hij dien term kiest, in het naauwste verband staat met zijn »*subjectief*" en »*objectief*" en met zijne afkeuring van het gebruikelijke *actief* en *passief*, alsmede invloed heeft op de wijze, waarop hij over de zoogenoemde *naamvallen* en over andere *redewoorden* oordeelt. — Wij willen daarom aanvangen met het

WERKWOORD.

Men houde hierbij in 't oog, dat volgens den Schrijver (bl. 36) *gezegde* tegenover *onderwerp* staat. Dit laatste is dan de *persoon*, of *zaak*, waarvan of waarover iets gezegd wordt. *Gezegde* staat dus bij hem gelijk met *predicaat;* en, omdat de werkwoorden als de predicaten van het subject beschouwd kunnen worden, hetzij alleen daarmede verbonden, of door toevoeging bovendien van *adjectiva* of *adverbia*, enz.; zoo laat het zich daaruit reeds verklaren, waarom hij de werkwoorden wil »*zegwoorden*" genoemd hebben.

Op bladzijde 43 wordt een *voorwerp* der gedachten (dat een *súbject* of *óbject* zijn kan; waarover later:) door een *zelfstandig naamwoord* als iets *zelfstandigs* voorgesteld of beschouwd; doch *adjunct* of *accident* is iets, dat voorgesteld wordt als niet op zich zelf te bestaan, maar alleen *als hoedanigheid*, hoeveelheid, of omstandigheid *aan* een voorwerp verbonden te zijn of plaats te hebben, en dat als zoodanig in een *gezegde* als *bepaling* aan een voorwerp òf toegeschreven, òf toegekend wordt; dus: een *adjectief*, *verbum*, of *adverbium*. — Tot opheldering bedient zich de Schrijver van

dit voorbeeld: *een gezonde slaap herstelt spoedig de vermoeide leden*, en zegt dan, dat *slaap* en *leden* benamingen van *voorwerpen* der gedachten; maar dat *gezond*, *vermoeid*, *herstellen* en *spoedig* benamingen zijn van *adjuncten* en *accidenten*, (dus: *adjectief*, *verbum*, *participium*, *adverbium*): »die bij wijze van *gezegde* of van *bepaling* of *complement* aan die voorwerpen toegeschreven of toegekend worden." Waaruit voorloopig reeds blijkt, dat de term »*zegwoord*" niet bij uitsluiting aan *werkwoord*, maar aan alle woorden, die iets van het *substantief* zeggen, toekomt. En op dezelfde bladzijde geeft de S. zelf te verstaan, dat het zoogenaamde *zegwoord* een' toestand of verandering uitdrukt; want »de mensch onderscheidt zich zelf van hetgeen *aan* hem is en *aan* hem plaats heeft, van zijn *daden* en *ondervindingen*, en van de uiterlijke *omstandigheden*, waarin hij komt of geplaatst wordt." — In *worden* en *ondervinden* ligt toch *werking* opgesloten.

»De taalgeleerde mag zich als wetgever niet opwerpen tegen het algemeene spraakgebruik," heet het, bl. 64. — Wij vragen: waarom niet, als zijne teregtwijzing gegrond is? — En dan: »hij mag waarschuwen tegen een verkeerd spraakgebruik, eer het nog algemeen geworden is." — En waarom toch niet, als het verkeerd is, ofschoon algemeen geworden? Misbruiken mag men altijd te regt wijzen; en zijn die teregtwijzingen gegrond, dan zal zich van lieverlede »de algemeene menschelijke rede" daarnaar voegen. — Iets anders is het, of het *gegronde* teregtwijzingen zijn, wanneer de heer R. *kategorisch*, *subject*, enz. tegen het gewone spraakgebruik bezigt; en, om hier bij *werkwoord* te blijven, of het grond heeft, als hij (bl. 74, vlg.) in de plaats daarvan, en van het Hoogduitsche *Zeitwort*, het Latijnsche *verbum* en het Grieksche ῥῆμα door *zegwoord* wil vertaald hebben. — *Verbum* is in de Latijnsche taal het woord bij uitnemendheid, of liever, het *woord*, zonder nadere aanwijzing, omdat het eerst klem heeft in een *gezegde*. Het Grieksche ῥῆμα beteekent ook *woord* of *gezegde*, ook *spreuk*, maar tevens ook een woord, dat louter, zonder nadere bepaling, op zich zelf staat. —

Zegwoord kan niets anders beteekenen dan een woord, dat *iets zegt*, of beter, dat *dient om iets te zeggen*. Nu is *zeggen* toch *uitdrukken* (door woorden inzonderheid) al datgene, wat men zich voorstelt, of denkt. Een *enkel* woord zegt iets, of liever wijst een voorwerp, een persoon, of een werken, enz. aan. Alle woorden in de taal zijn dus *zegwoorden;* en een *gezegde* is eigenlijk, niet eene enkele uitdrukking, maar een *zin;* en een *verbum* alleen levert geen' zin op.

Maar waarom deugt het »Duitsche *Zeitwort*" niet? — Roorda zegt: »deze benaming past natuurlijk niet voor die talen, zoo als er zijn, waarin het *verbum* dat onderscheid van tijden door zijn verbuiging niet beteekent, en drukt dus den waren aard van die soort van woorden ook volstrekt niet uit." Doch als men naar de logische beteekenis der woorden vorscht, komt het door verbuiging aangewezen onderscheid van tijden in 't geheel niet in aanmerking. Wat aanleiding tot de keus van *Zeitwort* moge gegeven hebben, doet hier niets ter zake: genoeg, dat het in de taal het *hoofdwoord* beteekent, waardoor hetgeen plaats grijpt of gebeurt, aangeduid wordt; en wij noemen het te regt *werkwoord:* »als benaming van een accident, van iets, dat aan een voorwerp *plaats heeft* of *gebeurt*," enz., omdat het uit zijnen aard het woord is, dat *tijdelijk* met een of meer voorwerpen in verband staat, en dus zóó met de voorwerpen verbonden wordt, dat daardoor het *tegenwoordig*, *verleden* of *toekomend plaats hebben*, derhalve de *tijdsbepaling* van dat plaats hebben, wordt uitgedrukt. — Dan, de Nederlandsche kunstterm »*Werkwoord*" drukt nog meer uit; waarom wij ernstig pleiten voor zijn behoud, al zegt de S. (bl. 74): »Ook de Nederduitsche [*Nederlandsche*] vertaling door *werkwoord* is niet beter of gelukkiger te noemen: want een *verbum* beteekent toch *niet altijd* een *werking*. Woorden, zoo als *rusten*, *liggen*, *vallen*, *hangen*, *sterven*, *blijven*, *worden*, *gevoelen* en *lijden*, beteekenen toch geen werking." — Hoe is het mogelijk, dat men zoo iets beweren kan? Heeft er dan geene werking plaats, hetzij de persoon zich daarbij *actief*, of *passief* gedrage? Kan men dan, bij uitwendige

werkeloosheid in schijn, geene werking ondergaan? Het is ons immers hier om de logische beteekenis te doen. — Al wat *plaats heeft* of *gebeurt*, *voorvalt* of *geschiedt*, (en derhalve dát niet alleen, wat door de zintuigen als *gewerkt* of *bewerkt* waargenomen, maar ook wat als zoodanig gedacht wordt), heeft eene, 't zij bekende, of onbekende, oorzaak, die het *doet* plaats hebben. En, zoo ergens, hier vooral »openbaart het algemeene spraakgebruik de algemeene menschelijke rede" (bl. 4). — Eenvoudig, en toch diep doordacht, is dit in iedere soort van werkwoorden opgesloten *werken* door Kinker aangewezen in zijne Proeve over het *nut der empirische taalkennis* 1).

En al ware het nu, dat sommige *verba* geene werking uitdrukten; dan nog zou men ze *werkwoorden* mogen noemen, als aanduidende het gemis van dadelijke werking, derhalve in *negativen* zin: zoo als men spreekt van de betrekking tusschen subject en predicaat in een negatief oordeel, of stelling, waardoor juist die betrekking ontkend wordt. Doch met de werkwoorden is dat het geval niet. Immers, dat in *blijven*, *worden*, *gevoelen* en *lijden* eene werking, hetzij dan in activen, of passiven zin, ligt opgesloten, zal wel niemand bij eenig nadenken ontkennen. Maar dit is het geval ook met *rusten*, *liggen*, *vallen*, *hangen*, *sterven*, en meer andere werkwoorden; zelfs het eenvoudige *zijn* behoort hiertoe. — *Rusten* is *zich rust geven;* en daarom vraagt men »naar het algemeene spraakgebruik" te regt: wat *doet* gij? en antwoordt: ik *rust*. — Het is een *doen*, *gedaan worden*, *gedaan zijn*, dat in zulke woorden ligt opgesloten, om het even of de *oorzaak* van dit *doen* al of niet bekend zij. Hiertoe kan ook *slapen* gebragt worden, waarvan R.

1) *Proeve eener beantwoording van de vraag: Wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?* — Gelezen den 13 September, 1830, in de *derde klasse* van het (nu ontbonden) Koninklijk-Nederlandsche Instituut. — Vergelijk daarmede het omtrent dit punt voorkomende in het *tweede deel* van zijn *Dualisme de la Raison humaine.*

(bl. 188) zelf verklaart, dat het is »een onwillekeurig *gevolg* of *uitwerksel* van het *doen* van het súbject, zoo als: *hij sliep drie volle uren.*" De bedoeling kan immers niet zijn, dat de *drie uren* het *uitwerksel* zijn? Neen, de slaap is het uitwerksel van den slaper, of liever van de werking, die bij den slaper als zoodanig geschiedt, gedurende drie uren. — In *sterven* althans valt de plaats hebbende werking niet te ontkennen. — Maar het woord *zijn* dan?... Vele wijsgeeren hebben op velerlei wijze eene definitie daarvan beproefd; en, daar het den Schrijver toch om »een logisch onderscheid" steeds te doen is, zoo waag ik dan ook de volgende verklaring: *Zijn* op zich zelf drukt de momentele werkelijkheid uit, het *nu* van een' toestand, waarin iets door zich zelf, of door iets anders geplaatst is. En al denkt men hierbij aan een *eeuwig zijn*, dan kan dit *zijn* toch niet anders gedacht worden dan als een *voortdurend zijn*, dat òf zich zelf *doet* zijn, óf door een ander *wordt*. Het *zijn*, als werkwoord, drukt dan uit òf dat iets zich doet zijn of zich het zijn geeft, òf dat een iets aan iets anders het zijn geeft. Daarom is *zijn* eene hoogst afgetrokken denkbepaling, waaraan alle inhoud ontbreekt zonder bijvoeging van iets, dat *is* of van het *zoo of zoo zijn.* — Dan de heer Roorda verwisselt hier *werken* of *doen* met *handelen*, *bedrijven*, *arbeiden*. In *werken* ligt het generisch begrip van *oorzakelijkheid*, maar in *bedrijven* ligt de uitoefening, en in *lijden* het *ondergaan* van dat werken. Te regt onderscheidt men dus de werkwoorden in *active* en *passive;* en wat de *neutra*, *onzijdige* werkwoorden, betreft, deze worden zóó niet genoemd, omdat zij noch het werken behelzen, noch omtrent het werken zich onzijdig houden, maar omdat zij noch de activiteit, noch de passiviteit doen uitkomen, die er in besloten ligt, en die alleen *logisch* uit den zin der woorden kan opgemaakt worden. — De verdeeling in *persoonlijke* en *onpersoonlijke* werkwoorden ziet niet, zoo als de Schrijver meent, op het gemis van een' persoon bij de laatste, maar op de onbekendheid met, of op de onbepaaldheid van den persoon.

Maar staat misschien »zegwoord" als eene bepaalde soort tegen alle andere soorten van woorden over? — De S. zegt, het te kiezen (bl. 75): »in onderscheiding van *naamwoord*, het *substantief* of *adjectief*." — Drukken wij op de beteekenis, in de taal, van het woord *zeggen*, dan slaat het ook op elk *naamwoord*, waardoor wij uitdrukken en *zeggen*, welke zaak, of persoon wij bedoelen; door het *werkwoord* zeggen wij, wat de persoon of zaak doet of ondergaat, enz. Doch al wilden wij het *substantief* hiervan uitzonderen, het *adjectief* mag dan toch zeker een *zegwoord* heeten. Men noemt het immers *bijvoegelijk naamwoord*, omdat het bij het zelfstandige naamwoord *gevoegd* wordt; want op zich zelf is het geen naam, maar het *zegt*, welke hoeveelheid, eigenschap of hoedanigheid het naamwoord heeft. In het voorbeeld: *groote boom* is *boom* de naam, en om nu te zeggen van wat slag die is, voegt men er *groot* bij. Doch juist wegens die bijvoeging versmelt *groot*, als ware het, in *boom*, zoodat het ook op zich zelf niet, maar teruggebragt tot boom, dikwijls alleen genoeg is om ons zoodanigen boom voor te stellen. B. v. *welke boom behaagt u 't meest? De groote.* — De beteekenis verschilt zelfs eenigzins tusschen: *dat is een groote boom*, en *die boom is groot;* en toch wordt in beide gevallen *gezegd*, d. i. door het woord *groot* te kennen gegeven, *hoe* die boom is.

Men denke echter niet, dat ik mij tegen de benaming »*zegwoord*" als term voor een bijzonderen grammaticalen *zegvorm* zou verklaren, indien wij in onze taal geen reeds geijkten, en, naar het mij voorkomt, beteren kunstterm daarvoor hadden. En zelfs de S. kan het (bl. 75) niet vermijden, in het *zegwoord* aan eene werking te denken. Dáár lezen wij: »een *zegwoord* is, ja, de benaming van een begrip van *accident*, en wel als benaming van een begrip van iets dat *plaats heeft*, *gebeurt*, *voorvalt* of *geschiedt;* maar alleen dan, wanneer zulk een begrip niet *als een voorwerp benoemd*, maar *aan een voorwerp toegeschreven wordt.*" Wel nu! Voorwerpen worden *benoemd*, omdat men ze zich als zaken of personen voorstelt, maar niet omdat wij er een' naam aan

geven; immers in dit laatste opzigt geven wij ook namen aan de verschillende werkzaamheden. Zoo ook *schrijven* wij iets aan een voorwerp *toe*, niet omdat wij dat *zeggen*, maar omdat wij daaraan eene werking, een doen of lijden toeschrijven.

Men kan ook aldus het bewijs voeren, dat, als term, *werkwoord* beter is dan *zegwoord*. Op bl. 155, vergeleken met bl. 123, worden *zegwoorden* als begripswoorden beschouwd, derhalve als benamingen van *bepaalde*, bijzondere, onderscheiden *begrippen*; — doch dan moeten die woorden ook begrippen uitdrukken. Nu is het algemeen kenmerkende van alle woorden, dat ze iets uitdrukken, wat voorgesteld of gedacht wordt, en bijgevolg iets *zeggen*; en daarom zijn het allen — zegwoorden. Om dus de *verba*, als zegwoorden, van alle andere te onderscheiden, moeten ze een *eigen kenmerk* hebben van onderscheid, en, dewijl het begripswoorden zijn, moeten zij tevens een begrip uitdrukken. Nu heeft men begrippen van hoedanigheid, zelfstandigheid, enz.; waar zijn dan de woorden, die de begrippen van werking, werkelijken toestand, uitwerkende kracht, uitwerksel, enz. uitdrukken? — Dat alles geschiedt door de zoogenaamde zegwoorden; en, omdat het eigenaardig kenmerkende van de begrippen, die er door uitgedrukt worden, *toestanden* zijn, en geen toestand zonder werking denkbaar is, zoo verdient de benaming *werkwoord* de voorkeur. Kortom: *zeggen* bij *woord* gevoegd: *zegwoord*, drukt de bestemming der woorden in de taal uit: *om er iets door te zeggen*; maar *werk* of *naam* er bijgevoegd, om de *logische beteekenis* der woorden aan te duiden. — Dit geldt ook van *deelwoord*, als *deelhebbende* aan de uitdrukking der werking: in verband met *copula*; waarover later. — Dat, even als de naamwoorden en alle andere woorden, natuurlijk ook de zoogenaamde zegwoorden, d. i. de werkwoorden, als objecten en als complementen van objecten beschouwd kunnen worden, zonder evenwel daarom op te houden zelven objecten te zijn, kunnen wij den Schrijver toestemmen, als wij ons aan zijne verklaring van *object* (voorwerp) en *complement*, (dat tot

aanvulling van een' zin strekt), houden. De zucht evenwel om de werkwoorden louter als zegwoorden te beschouwen, niettegenstaande ook andere woorden in den zin dikwijls de kracht van predicaat hebben, brengt hem wel eens tot niet al te juiste vergelijkingen. Zoo lezen wij (bl. 89): »*ik hoor fluiten* is niet geheel hetzelfde als: *ik hoor gefluit;* want *gefluit* beteekent een door *fluiten* te weeg gebracht *geluid.*" Dat is zoo. Maar dan is immers *fluiten* een *werkwoord*, en het te weeg gebragte een voorwerp, een naamwoord. Nu kan men ook het *fluiten* als naamwoord beschouwen, en wel in tweederlei beteekenis: als de *daad* van fluiten of de werking, en als het door die werking voortgebragte fluiten; in het eerste geval kan men zeggen: het *lang fluiten* is ongezond; in het tweede alleen: ik *hoor* fluiten; want de daad hoort men niet, maar wel het *effect;* d. i. aan het *geluid* hoort men, dat iemand fluit, of dat er gefloten wordt. — Hetzelfde geldt van de voorbeelden (bl. 90): *leven*, *eten*. Vooral valt dit bij het laatste in 't oog. B. v. het *eten* (de daad) is bij alle menschen hetzelfde, welke soort van *eten* (voorwerp) het ook zij; en staat het *eten*, d. i. het *te etene*, gereed, dan neemt het *eten* een' aanvang. — De vergelijking op bl. 179 kan er nog minder door: »Gelijk men zegt: *wilt gij ontbijt?* even zoo zegt men ook: *wilt gij ontbijten?*" — Dat zegt men, en 't is ook waar, dat beide: *ontbijt* en *ontbijten*, een voorwerp zijn van den wil desgenen, wien men die vraag doet. Doch het is niet minder waar, dat de eerste vraag zeer veel van de tweede verschilt. In het eerste voorbeeld is, streng genomen, *ontbijt* het voorwerp, dat de werking ondergaat; in het tweede is *ontbijten* de werking zelve. In beiden is *willen* veeleer het complement van *ontbijt willen hebben* en *willen ontbijten.* Dit *willen* is hier een »modaal zegwoord of hulpwoord," (volgens den Schrijver zelven, bl. 119 en 180), even als in: *ik kan geen ontbijt krijgen*, *ik kan niet ontbijten.* Legt men nu de kracht der werking in het *kunnen* en *willen*, dan duiden deze woorden een vermogen en een streven aan, waarvan de gevolgen zonder werking ondenkbaar zijn, en daarom zijn het ook *werkwoor-*

den. En zegt men nu, bijv: »*ik verlang te rusten*", dan verlangt men *dat te doen*, of althans de werking van rusten te *ondergaan*. Men kan daarom *rusten* wel een *zegwoord* noemen, omdat aan de soorten ook de geslachtskenmerken toekomen, maar *zeggen* geldt niet uitsluitend van de *verba*. Het woord *rusten* zegt voorzeker, wat men verlangt; dan, in de uitdrukking: *ik verlang brood*, zegt ons het woord *brood* ook, wat hier verlangd wordt, even als in: *ik wil ontbijt*. En dit *willen*, dit *verlangen*, waardoor men alleen zegt, dat men *wil*, *verlangt*, en niet, dat men *eet*, of *rust*, staat dus als *zegwoord* zelfs met *naamwoorden* gelijk, zoo genoemd, omdat men daardoor zegt, wat de zaak is, of welke zaak men bedoelt; even als de werkwoorden zeggen, welke werking bedoeld wordt. De aard daarvan verandert geenszins, wanneer een tweede werkwoord *in infinitivo* bij den eersten *infinitief* gevoegd wordt; bijv: (bl. 180): »*het kind moet leeren rekenen*," waar *rekenen* het voorwerp van *leeren* bepaalt, zonder dat *leeren* en *rekenen* ophouden werkwoorden te zijn; even als in: *het kind moet het goede leeren*, *zijne les leeren*, enz., waar niet alleen *les*, maar ook het *goede*, een logisch voorwerp, als zelfstandig naamwoord beschouwd wordt. — En geen wonder! Al wat voorgesteld, of gedacht wordt als iets zelfstandigs, 't zij eigenlijk, 't zij figuurlijk, draagt een' *naam*. Van daar het *naamwoord*; en uit dien hoofde kan eene *hoedanigheid*, *toestand*, *werken*, *lijden* ook als iets genoemd worden, waarvan iets gezegd wordt. Doch hetgeen door een werkwoord gezegd wordt, is niet enkel het *zeggen* van iets, maar er wordt ook van gezegd, dat het *werkt* of eene werking *ondergaat*, dat het *is*, *wordt*, of *blijft*, enz. Ja zelfs, wanneer men zegt: *dat ding dáár is een boom*, is *boom*, in dit geval, met *zijn* verbonden ook een zegwoord: het *zijn* alleen drukt het niet uit, maar het *boom zijn*. En zulk een gezegde is onvolledig, als niet tevens gezegd wordt, (of wel dit zeggen er onder verstaan wordt): wie, of wat het is, dat zoo en zoo is, — dat deze of gene werking heeft, — enz. — (Men vergelijke, R. bl. 22,23.)

Dewijl nu de logische analyse der taal tot grondslag dient voor wetenschappelijke taalstudie, is het niet genoeg, aan de deelen der rede bijzondere namen te geven, en dan te doen zien, hoe zulke verschillende *adjuncten*, *accidenten* en *complementen*, enz. in voorbeelden zonder tal voorkomen; maar, (onder erkenning, dat de heer Roorda van de keuze dier benamingen rekenschap geeft), er moest ook reden gegeven worden, waarom men zich zóó, en niet anders, in onze taal uitdrukt. Uit dit oogpunt is de opmerking (bl. 182) juist: »dat, wanneer men zegt: *hij vindt een kast ledig*, dit niet zoo zeer — [in 't geheel niet] beteekent, dat hij een ledige kast, maar dat hij de ledigheid van een kast vindt; en zegt men: dat men *iemand ziet beven*, dan beteekent dit niet zoo zeer, dat men iemand ziet, die beeft, als wel, dat men het *beven* van iemand ziet." — Doch nu moest, dunkt mij, ook zijn aangetoond, of aannemelijk gemaakt, waarom men zich op die wijze uitdrukt, om het *zien beven van iemand* aanschouwelijk voor te stellen. De oplossing zou niet zoo moeijelijk zijn, indien de S. in de »zegwoorden" (of *verba*) werkwoorden erkende. Want bij dat *zien* ziet men meer dan personen of zaken als voorwerpen, waaraan men namen geeft; men ziet *beven*, *dansen*, *springen;* hoort *spreken*, *zingen*, *fluiten;* waarbij dan als op een voortdurend *gebeuren* of *werken* gedoeld wordt in den zin, verbonden al of niet met den persoon, of de zaak, waarvan de werking uitgaat, of waarop ze overgaat, zoo als in het (bl. 184) aangehaalde voorbeeld: »*ik zie het paard beslaan*, of *beslagen worden*." — Zulk een *gebeuren* of *werken* onderstelt eene oorzaak en een gevolg der werking in zeker opzigt als een bereikt of te bereiken doel. Ook dit erkent de Schrijver, als hij zegt (bl. 192): »onder *doel* moet men hier, [b. v. in: »*naar buiten gaan*"], ook begrijpen ieder onwillekeurig, niet voorgesteld, bedoeld of beoogd, *uitwerksel* of *gevolg* van een oorzaak, alles *waartoe* iets, dat plaats heeft, *strekt* of *dient;* daar, zoo als wij boven (bl. 51 en 52) gezien hebben, in de taal een *onwillekeurige* werking van een *oorzaak* volkomen gelijk gesteld

wordt met een *willekeurige* 1) daad van een súbject [persoon], zoo als eigenlijk alleen een zelfbewust wezen, de mensch is." — De hoogleeraar denke eens hierover na; en wij twijfelen niet, of hij zal aan *werkwoord* niet langer het burgerregt weigeren.

Eindelijk pleiten de zoogenoemde *tempora* (tijden) voor het behoud van den term: *werkwoord*. Wij beperken ons tot de hoofdtijden, waarvan de Schrijver zelf zegt (bl. 20): »In het *Praesens* (*den tegenwoordigen tijd*) wordt iets, dat geschiedt, eenvoudig voorgesteld als *werkelijk plaats hebbende*. — In het *Perfectum* (*den volmaakt verledenen tijd*) wordt het voorgesteld als *op het oogenblik*, dat het gedacht wordt, *werkelijk reeds gebeurd*, *afgedaan*, *volbracht* of *voltooid*. — In het *Futurum* (*toekomenden tijd*) wordt iets, dat geschiedt, voorgesteld als op het oogenblik, dat het gedacht wordt, nog wel niet in de *werkelijkheid* plaats hebbende, maar òf als *werkelijk wordende*, òf als *werkelijk zullende plaats hebben*, òf als iets dat *werkelijk reeds in beweging is* om te geschieden of dat men *werkelijk gaat doen*, òf eindelijk als iets dat men *werkelijk willens is* te doen, of ook wel figuurlijk als iets dat *werkelijk* geschieden wil; en dus in het algemeen als *werkelijk toekomstig*." — Wie kan, na zulk eene verklaring, nog aan de juiste keus van ons »*werkwoord*" twijfelen? — En onder de hier aangehaalde voorbeelden komen *slapen*, *vallen*, *hebben*, *regenen* en *ziek zijn* voor!

In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat men volgens den Schrijver (bl. 21) »deze drie tijden beter *voorstellingswijzen* zou noemen." Daar echter alles bij het spreken wijze van voorstelling is, zou er bijgevoegd moeten worden: voorstellingswijzen *van tijdsbepaling*. Bovendien wil hij op dezelfde bladzijde de termen: *Imperfectum* of *Plusquamperfectum* door *cogitatief Praesens*, *Perfectum* of *Futurum* ver-

1) In zijne *Zielkunde* verstaat de heer Roorda onder *willekeurig*: de vrije keus om zóó of zóó te willen. — Doorgaans ligt in *willekeurig*, volgens het *spraakgebruik*, iets eigendunkelijks, iets wispelturigs. — De keus van den *zelfbewusten* mensch moet op rede gegrond, en daarom *vrijwillig* zijn.

vangen hebben. — Waarom dat *cogitatief* hier meer klem heeft, zie ik niet in; mij ten minste voldoen de oude termen: *onvolmaakte* en (al is het wat »omslagtig," Voorb. bl. IX) *meer dan volmaakt verledene tijd*, tot men er betere voor in de plaats zal gesteld hebben.

Met de *tijden* staan de zoogenaamde *wijzen* (*modi*): *aantoonende*, enz. in het naauwste verband. Nog eene enkele aanmerking omtrent dit punt. — Bij de *gebiedende*, *wenschende* en andere wijzen voegt de Schrijver (bl. 30) ook nog de *voornemende* of *voorstellende* (*propositive*) wijze van spreken: »die ik" — zegt hij — »mij niet herinner [ik ook niet] door iemand ooit met een bijzonderen naam bestempeld gevonden te hebben." De voorbeelden, hiertoe betrekkelijk, bepalen zich tot den eersten persoon, zoo als: *Kom, ik zal het maar wagen! Komaan, laten wij het geschil deelen!* Doch, als men in den tweeden en derden persoon zegt: *Kom, gij moest het maar wagen! Kom, hij moest het maar doen!* dan wordt daarbij ook wel een *voorstel* gedaan, maar geen *voornemen* uitgedrukt. Men zou dan deze wijze de *aansporende* kunnen noemen, en zoo vervolgens het aantal wijzen met andere, — niet alleen met de *biddende*, *smeekende*, *verlangende*, door R. opgegeven, — maar ook met de *aanmoedigende*, *ophitsende*, *uittartende*, enz. kunnen vermeerderen.— De S. stelt voor (bl. 31) om al deze uitdrukkingen van *bevel*, *verbod*, *wensch*, *verlangen*, met éene algemeene benaming de *willende* wijs of den *voluntatief* te noemen. Naar de logische beteekenis te oordeelen, ligt er gewis in alle die wijzen meer of min eene uiting van den wil opgesloten; doch, als taalvorm beschouwd, behooren zij òf tot den *Imperatief*, òf tot den zoogenaamden *Optatief* en *Subjunctief*, waarvan de vorm in onze taal niet verschilt, en waarvan het verschil alleen uit den zin en de wijze van zamenvoeging der woorden moet blijken. Dan, al spreekt men ook niet op *gebiedenden*, maar op »*smeekenden*," of zelfs op »*onverschilligen*" toon; het karakter van den *Imperatief* is toch altijd *gebiedend* of *bevelend;* en het verzachtende daarvan ligt reeds in ons woord *aanbevelen* besloten.

Om de verdere ontleding van het *werkwoord* behoorlijk te kunnen nagaan, moeten wij eerst nader kennis maken met:

SUBJECT EN OBJECT.

In onze taal staat *onderwerp* tegen over *voorwerp*, of *subject* tegen over *object*. Men spreekt ook van *subject* en *predicaat*, maar dan drukt predicaat, als iets dat van het subject gezegd wordt, eene betrekking uit, waarin beiden tot elkander staan; en dewijl datgene, wat onderwerp is, uit een ander oogpunt beschouwd, tevens voorwerp is: zoo kan van een voorwerp even zoo iets *gepredicéerd* worden. — De Schrijver nu neemt subject en object, met verandering van *accent*, in tweederlei beteekenis. Waar hij het Nederlandsche woord *voorwerp* bezigt, staat het tegen *onderwerp* over, voor zoo ver, gelijk wij zeiden, uit een verschillend oogpunt beschouwd het *onderwerp* tevens een voorwerp, en omgekeerd het *voorwerp* tevens een onderwerp is. Om derhalve *voorwerp*, d. i. »iets dat voor den geest staat en voorgesteld wordt," en zoo ook *onderwerp*, van iets anders, dat hij ook *subject* en *object* noemt, te onderscheiden, *accentueert* hij deze woorden in den zin van onderwerp en voorwerp aldus: *subjèct* en *objèct;* en om dat andere aan te duiden, met veranderden klemtoon: *súbject* en *óbject*. — Hoe ligt veroorzaakt vooreerst dit verschil verwarring bij leerlingen! — Dan, het is ook iets willekeurigs, de woorden *subject* en *object*, al verandert men den klemtoon, in verschillende beteekenis te nemen; en het misverstand wordt niet vermeden door (bl. 25) »subject en object onvertaald te laten;" — den zin der woorden verandert men daardoor niet. — Wat men in de wijsbegeerte onder *subject* verstaat, kan zeer gevoegelijk door *onderwerp* vertaald worden, al draagt het tevens, uit een ander oogpunt beschouwd, den naam van *voorwerp*. Maar dan moet men, wat de Schrijver zelf wil (bl. 165), naar den logischen zin van eene bepaling zien, die van de grammatische uitdrukking niet afhangt. — Het

subjective of *onderwerpelijke* is het persoonlijke, het zelfstandige in het denken en in de rede, om het even of het naar den grammatischen vorm al dan niet een zelfstandig naamwoord is. Wij dragen onze gewaarwordingen, ons doen en laten, werken en bewerkt worden op andere voorwerpen, op personen en zaken, over, en benoemen ze daarom als personen, òf door middel van persoonlijke voornaamwoorden, òf door andere woorden, die in dezen logischen zin iets *zelfstandigs* vertegenwoordigen; en van daar, volgens onze eigen bevinding, (vergelijk onder anderen bl. 22), stellen wij ons die voorwerpen ook voor als gevoelend, gewaarwordend, voorstellend, denkend, handelénd, lijdend, enz. — Het is dus altijd het *onderwerpelijke*, het subject, dat werkt, of eene werking ondergaat. — Waartoe dan van deze, in de wijsbegeerte geldende, en — worden ze wel begrepen — juiste kunsttermen afgeweken? Aan die afwijking is het te wijten, dat (bl. 21) van eene »*subjective* en *objective* wijze van spreken" gewag gemaakt wordt. In de beide voorbeelden: »*de knecht roskamt het paard;* en *het paard wordt geroskamd*," maken *knecht*, *roskammen* en *paard*, als zoo vele voorwerpen, te zamen het onderwerp van het *gesprek* uit, waarin als over *voorwerpen* gesproken wordt. — Verstaat men onder *subject*, als het *onderwerpelijke*, datgene, waarvan of waarover iets gezegd wordt, dan is in het eerste voorbeeld *knecht* het subject, en het *een paard roskammen* het object van dat subject; maar dan ook in het tweede voorbeeld het *paard*, waarvan iets gezegd wordt, het subject, en het *geroskamd worden*, (*door wien*, is de nadere bepaling), het object. — Edoch van de voorgeslagen onderscheiding vindt R. den grond in 's menschen ziel wegens »het onderscheid, dat de mensch in zijn binnenste gevoelt tusschen *zich zelf* of *zijn ik* en *al het andere*, dat *niet hij zelf is*, het *niet—ik*." Maar juist om die reden wordt dat *ik* op andere voorwerpen, zelfs onbezielde dingen, overgebragt, (zie bl. 22); en niet alleen als men zegt: *ik zie een' boom*, en *ik word door een' boom gestuit*, is *ik* het subject der rede; — ook in deze gezegden: *de boom draagt blade-*

ren, en *de boom wordt van bladeren beroofd*, is even zoo *boom* het subject. — Geheel iets anders is het, wanneer ik den spreker of denker, als *conditio sine quâ non* van hetgeen gesproken of gedacht wordt, subject noem; want alsdan is het gesprokene en gedachte, voor zoo ver spreker en denker het zich voorstelt, voorwerp of object van het subject, d. i. van hem, die zulke voorwerpen zich toeeigent als *zijne* voorstellingen; zoodat, daar zonder deze toeeigening niets het onderwerp van zijn spreken en denken zijn kan, hij zelf in die voorstellingen, (ook bij gewaarwordingen, gemoedsaandoeningen, wilsuitingen), als het *onderwerp* bij uitnemendheid gedacht wordt. — Stel ik mij nu, om het even wat, iets in *activen* of *passiven* staat als een *ik* voor, in eigenlijken, of figuurlijken zin, tegen over al het andere als een *niet—ik;* dan is zulk een *ik*, 't zij plant, dier, of mensch, het subject, dat iets uitwerkt, of lijdt, of in een' toestand verkeert, waarin het zich zelf plaatst, of geplaatst wordt.

Hetzelfde geldt van de *reflexive* of *wederkeerige* werkwoorden, (waarover bl. 25—27), ten aanzien van subject en object; waar het gewis geheel wat anders beteekent, als men zegt: *ik bedwing mij*, en *hij baadt zich*, dan wel: *ik word door mij bedwongen*, en *hij wordt door zich gebaad;* welk laatste vooral tegen ons taaleigen indruischt. Veel overeenkomst hebben zulke uitdrukkingen met het *medium* van sommige talen; evenwel niet altoos. In vele gevallen kan de active vorm goedschiks in een passiven worden omgekeerd, en alsdan zijn het meer in schijn *wederkeerige* werkwoorden. — Meer overeenkomstig het *medium* zijn b. v. »*dat laat zich hooren*" en het Hoogduitsche »*Das wird sich finden*," [*dat zal zich laten vinden*, *dat zal zich wel schikken*], of het Fransche: »*Ces fruits se mangent en hiver*," wat, streng genomen, niet hetzelfde is als: »*men eet ze*," of »*ze worden gegeten*," maar beteekent: *ze laten zich in den winter eten*. Het Italiaansch geeft zelfs aan het passief dezen *medischen vorm*, b. v. *amarsi*, *bemind worden*, eigenlijk: *zich laten beminnen*. En inderdaad ligt dit *toela-*

ten, *dulden*, ook in het *passief* opgesloten. — Volgens den zin, dien de Schrijver aan subject en object hecht, kan men dergelijke spreekwijzen wel »*subjectief-objectief*" noemen; maar, hij erkent zelf »dat deze subjectief-objective wijze van spreken in het Hollandsch gewoonlijk alleen zóó gebruikt wordt, dat de zin en uitdrukking volstrekt niet verschilt van de subjective wijze van spreken" (bl. 27). En dewijl er in de subjective wijze een object volgt, zoo blijkt, dat ook deze wijze tevens een subjectief-objective wijze van spreken is. — De kunstterm: *wederkeerig* of *reflexief* werkwoord drukt dus, eenvoudiger en duidelijker gesproken, dit uit: dat het object (of wel het *gewerkte* of *bewerkte*) zelf het subject is (de persoon, of zaak, die werkt), derhalve dat de betrekking van beiden *reflexief* is. — *Zich verwonderen, zich schamen*, en meer andere werkwoorden, hebben eene zuivere wederkeerigheid.

Daar nu bovenstaande uitdrukkingen (bl. 28) »als uitdrukkingen van het *redelijk* [!] verstand te beschouwen zijn," blijkt het immers zonneklaar, dat in deze allen, òf eigenlijk, òf symbolisch, een persoon voorkomt, die òf werkt, òf eene werking ondergaat, òf laat werken. Waarom dan niet liever met Kinker 1) de drie hoofdtermen »in eene volledige spraakkundige voorstelling," als altijd in dezelfde beeldspraak voorkomende, *persoon* of dadige persoonlijkheid, *daad* en *voorwerp*, waarop zich die daad betrekt, genoemd? Een daad of doen is het altijd; den eersten term noemt Kinker ook *onderwerp* (subject). — Dit is immers duidelijker, dan wanneer Roorda, doch alleen van het *actief*, zegt: »*Ik schrijf slecht*, of *de pen schrijft slecht:* beide zijn het onderwerp als súbject" (bl. 135). Want dat bij hem ook súbject *persoon* en óbject *zaak*, beide dus *voorwerp* beteekent, — (want al wat wij ons voorstellen, zelfs *persoon*, is dan voorwerp), — blijkt ook bl. 198, waar als uitroep of toeroep »*bedrieger*" een subjectief óbject, en »*gepoch*" een louter óbject genoemd wordt: derhalve het eer-

1) In de aangehaalde *Proeve*, bl. 7, 8, 24, 26.

ste als *persoon*, *die bedriegt*, het tweede als *daad*, beiden wel *voorwerpen* van den uitroeper of toeroeper, maar volgens de logische beteekenis het eerste een *werker*, het tweede een *doen*.

Hoe willekeurig voorts de benamingen hier zijn van subject en object, zelfs met verandering van klemtoon, blijkt uit hetgeen wij bl. 34 lezen: »Een zin of stelling bestaat gewoonlijk uit twee deelen, 1° uit een *subjèct* of *onderwerp*, dat is de uitdrukking of benaming van iets, waarover gedacht of gesproken, of van eenig voorwerp, [hier staat dus voorwerp niet tegen over onderwerp!] hetzij persoon of zaak, waarvan iets gezegd wordt, en dat veelal in subjective zinnen het súbject, maar bij de objective wijze van spreken het óbject is; en 2° uit een *prédicaat* of *gezegde*." Dit laatste staat hier dus eigenlijk tegen over *subjèct*, waarover of waarvan iets gezegd wordt, terwijl het daarmede in de naauwste betrekking staat. — Onder de hiertoe betrekkelijke voorbeelden komt voor: »*vlijt wordt beloond*;" waar *vlijt* als subjèct tegen het *beloond worden* als predicaat over staat. Nu verzekert ons de Schrijver, dat zulk een subject, (onderwerp), waarvan iets gezegd wordt, toch niet altijd het súbject is, maar ook het óbject zijn kan; zoodat in het voorbeeld: *dat boek heb ik gelezen*," (eene subjective stelling: *ik heb gelezen*), *boek* het onderwerp (subjèct) is, en toch niet het súbject, maar het óbject; en in de, ook subjective, stelling: »*dat boek heeft mij niet bevallen*," — *boek* niet enkel het onderwerp (subjèct), maar tevens ook het súbject is. Evenzoo is volgens hem in het gezegde: »*door zulke menschen wordt veel onheil gesticht*," (eene objective stelling wegens: *wordt gesticht*) *veel onheil*, als het óbject, niet het onderwerp (subjèct), waarvan gesproken wordt; maar *zulke menschen* is dan het *onderwerp*. — Dan, wel beschouwd, kan op die wijze elke zoogenaamde subjective stelling in objectiven zin, en omgekeerd elke objective stelling in subjectiven zin genomen worden. Immers, al wat in eene stelling voorkomt als datgene, waarvan of waarover iets gezegd wordt, is het *onderwerp der rede*, maar daarbij beschouwt de spreker dat onderwerp tevens als *voorwerp*. Dit was ook

het geval met het voorbeeld: *het paard wordt geroskamd.* Hier toch is *paard* wel degelijk het subjéct (onderwerp) der rede, maar tevens ook het súbject (pèrsoon of zaak) als hoofdterm, waarvan, zoo men wil, *wordt geroskamd* het predicaat is, en wel degelijk het *wezen*, dat die werking ondergaat; en zoo kan elk voorwerp súbject in een gezegde zijn. Had de Schrijver het eigenaardige der werkwoorden erkend, hij zou in de hoofdpersoon, of in de hoofdzaak, die *symbolisch* in de taal ook als persoon voorkomt, altijd het subject (met of zonder accent), of het eigenlijke onderwerp van hetgeen gebeurt, gezien en in het gezegde de logische beteekenis gevat hebben. Als men dus zegt: *zulke menschen stichten veel onheil*, dan zijn *menschen* gewis het onderwerp (subjéct) en de hoofdpersoon (súbject) in het gezegde, als waarvan het *veel onheil stichten* gezegd wordt; maar omgekeerd, als men zegt: *veel onheil wordt gesticht door zulke menschen*, dan is *veel onheil* de *symbolische* persoon (het súbject) en tevens het onderwerp (subjéct), waarvan gezegd wordt, dat het *gesticht wordt*, en wel *door zulke menschen.* Men kan wel bij dezen *passiven* vorm alleen den *activen* op 't oog hebben; maar als taalvorm handhaaft het *passief* ook in logischen zin de onderwerpelijke beteekenis van persoon (eigenlijk, of figuurlijk), waarvan eene werking *geprediceerd* wordt.

In eene noot (bl. 34) wordt opzettelijk de tweederlei beteekenis verdedigd »door het onderscheid in de uitspraak en door den klemtoon." Zoo voortgaande, zou men niet alleen óbject van objéct, maar ook prédicaat van predicàat, en wat niet al! kunnen onderscheiden. 't Is waar: er zijn in de talen woorden, die alleen door den klemtoon zich schijnen te onderscheiden; maar ook vele, die buiten alle tegenspraak verschillen. — Doch waarom niet liever, om alle dubbelzinnigheid en verwarring te vermijden, voor *súbject* en *óbject* andere woorden gekozen, als de S. toch volstrekt van geen *actief* en *passief* wil weten? Want ook bij hem heeft, (zoo als wij zien zullen), *súbject* de eigen beteekenis van *werker*, en *óbject* die van *lijder.*

Maar hoe nu, als men niet weet, wie werkt, of wie eene werking ondergaat? De S. beweert (bl. 35) »dat dikwijls noch het súbject, noch het óbject, het *onderwerp*, waarover gedacht of gesproken wordt, en dus het *onderwerp van den zin*, is; wanneer namelijk het doel van den zin niet juist is, om met een predicaat of gezegde *aan eenig voorwerp*, een persoon of zaak, *iets toe te schrijven*, maar men alleen wil *zeggen*, dat iets *plaats heeft* of *geschiedt*." Bijaldien er waarlijk niets, dat *werkt*, of eene *werking ondergaat*, in den zin ligt, dan is het een *bloot gezegde*, eene *enkele uitdrukking*, soms een paar woorden of namen. In de hier ter plaatse aangehaalde voorbeelden: »*het regent; men vecht weêr te Parijs; in Duitschland komen*, of *er komen tegenwoordig weinig wetenschappelijke werken uit*," wordt het súbject (de hoofdterm) òf onbestemd, òf uitdrukkelijk genoemd. »In deze zinnen," — zegt hij — »is wel een súbject (*het*, *men*, en *weinig wetenschappelijke werken*), maar alleen als *onderwerp van het gezegde*, niet als *onderwerp van den zin*, niet als *onderwerp*, *waarover gesproken wordt*. Er wordt gesproken over het weêr, over Parijs, over Duitschland, of over den tegenwoordigen tijd: men wil alleen *zeggen*, *dat* het regent; *dat* men te Parijs weêr vecht, enz." — Men ziet, hier strekt zich het begrip van *onderwerp* tot alle de deelen der rede, derhalve wel degelijk tot geheel den zin uit; en daar hebben wij vrede meê, voor zoo ver alles, waarover in den zin gesproken wordt, de stof van het gesprek uitmaakt. Doch vraagt men naar den inhoud, dan behoort hiertoe de vraag: wie of wat *doet*, of *ondergaat iets?* — De uitdrukking: *het regent*, duidt geheel onbestemd den werker aan; *men vecht* is minder onbestemd; maar de werker komt duidelijk te voorschijn in: *wetenschappelijke werken, welke uitkomen*. — *Het*, eene geheimzinnige magt; *men*, het volk of een deel des volks; en *wetenschappelijke werken* — zijn *onderwerpen*, als súbjecten en als subjécten, d. i. niet alleen als hoofdtermen van het gezegde, maar ook als deelen van hetgeen, waarover gesproken wordt, nader verklaard zoowel door de werking, alsmede door aanwijzing van plaats

en tijd, enz. De onderwerpelijke zin ondergaat geene verandering hoegenaamd, hetzij men zich op »subjective," of op »objective" wijze uitdrukke. — Zijn er nu zulke zinnen, zoo als (bl. 36): »*in Vriesland wordt veel schaatsgereden;*" waarbij men noch aan een súbject, noch aan een óbject denkt, dan meent de Schrijver, dat men »in zulk een zin over geen persoon of zaak spreekt, maar alleen over eene *plaats hebbende omstandigheid.*" Dan, zulk eene omstandigheid kan toch niet van zelf plaats hebben. En daar het ons om de *logische* analyse te doen is, zoo zijn wij van gevoelen, dat in zulke zinnen een dader of lijder ondersteld, doch verzwegen wordt, omdat men den bedoelden persoon, of zaak, in 't algemeen neemt, derhalve zonder bepaling, wie of wat het zij, dat werkt of werking ondergaat. Het *worden* duidt wel degelijk op iets, dat geschiedt; en zegt men: *er wordt gespeeld*, dan ligt ook onbestemd de hoofdterm in *er*, wel te onderscheiden van de verkorting *er* in plaats van *dáár*. En bovendien is immers (bl. 43) »súbject of óbject een *voorwerp* der gedachten."

Uit het bereids gezegde blijkt, dunkt mij, genoegzaam, dat súbject bij den heer Roorda doorgaans zoo veel als het *werkende* of *active*, en óbject zoo veel als het *passive* beteekent of het *voorwerpelijke*, dat gewerkt of bewerkt wordt. Het lastige hierbij is, dat óbject, als afhankelijk van het súbject, dat werkt, in wijsgeerigen zin ook wel tegen het active als súbject overstaat, maar zóó, dat ditzelfde active tevens in een passiven toestand verkeert zonder daarom op te houden, daarbij actief te zijn. Om 't even, of ik zeg: *die man pijnigt*, *voelt pijn*, *wordt gepijnigd*, altoos blijft *man* hier het *subjective*, als zelfdadig wezen; en wat hij doet, of waardoor hij aangedaan wordt, is dan het *objective*. Even zoo in: *de boom groeit; de boom drinkt het regenvocht; de boom wordt bevochtigd*, bijv. *door den regen*, geldt hetzelfde van *boom* en van de door 't werkwoord uitgedrukte *werking*.

Om geene aanleiding tot misverstand te geven, moeten wij de zaak nog nader overwegen, vooral met het oog op

bl. 49—54. Wil men zich aan de benamingen van *súb*ject en óbject houden, dan hangt toch de bepaling van beiden in eenen zin geheef af van de plaats, die de eene term als *persoon*, de andere als *zaak* daarin bekleedt. En in zoo verre doet het er niets toe, wat den vorm betreft, of een woord op zich zelf òf een *persoon*, òf eene *zaak*, òf een *persoonlijk óbject* aanduidt; zoo als in de voorbeelden: *leeraar*, *geschenk*, *kweekeling*. Immers, wanneer men zegt: *de leeraar geeft een geschenk; het geschenk beloont den kweekeling; de kweekeling bezoekt den leeraar*, — zou, volgens R. in het eerste geval *leeraar* het súbject, en *geschenk* het óbject zijn; in het tweede, *geschenk* súbject, als symbolisch persoon, en *kweekeling* óbject; en in het derde, *kweekeling* súbject, en *leeraar* óbject. De logische beteekenis der woorden, als súb- en óbject, ligt dus niet in deze enkele woorden, als begrippen, of voorstellingen, maar in den zin, dien men er aan hecht; en dat kan alleen geschieden, wanneer men den middelterm, de werking, er onder verstaat. Zoo is *leeraar*, hij die leert; *geschenk*, iets dat geschonken wordt; *kweekeling*, hij die gekweekt wordt of zich laat kweeken. — Wordt echter een woord, als súb- of óbject op zich zelf beschouwd, met een ander dergelijk súb- of óbject verbonden, dan houdt die benaming geen' stand; want b. v. in: *het geschenk beloont den leeraar*, wordt *geschenk*, dat op zich zelf genomen wel degelijk óbject is, nu stellig het súbject, en *leeraar* omgekeerd het óbject. En dit blijft zoo, wanneer men zegt: *de leeraar wordt beloond;* (overeenkomstig de zienswijze des Schrijvers). Men ziet, dat in de talen de verbeelding altijd, ook in wijsgeerigen zin, eene *onderwerpelijke* beteekenis hecht aan hetgeen onmiddellijk met de werking in betrekking staat, om het even, of er al dan niet bijgevoegd wordt, hoe en waardoor de werking geschiedt. In het vroeger aangehaalde voorbeeld: *de knecht roskamt het paard*, blijft de betrekking tusschen *werker* en *werking* bestaan, al wordt het *bewerkte* (paard) niet genoemd; — maar ook, wanneer men zegt: *het paard wordt geroskamd*, kan de aanwijzing: *door wien*, gerust worden

weggelaten; *paard* blijft het onderwerpelijke. Men wil onder dezen vorm te kennen geven, dat het paard die bewerking *ondergaat*. In 't gewone spreken wordt wel niet altoos op dit onderscheid gelet, en bezigt men wel eens, — bijv. om de welluidendheid, — nu den *activen*, dan den *passiven* vorm, om hetzelfde uit te drukken. Maar tusschen *roskammen* en *geroskamd worden* bestaat, niet alleen *physisch* (waaraan niemand twijfelt), maar ook *logisch* een aanmerkelijk groot verschil; in beiden valt echter de wederzijdsche werking niet te miskennen: er geschiedt iets door den knecht, — er geschiedt iets aan het paard; beiden komen zij door de werking in een veranderden toestand. — Men lette hierbij op de woorden (bl. 52): »eigenlijk is een óbject alleen een voorwerp der zinnen of der voorstelling (der verbeelding of der gedachten) van een súbject of persoon: maar, daar men.... ook van een levenloos ding of van een zaak even als van een súbject spreekt; zoo stelt men de werking van zulk een ding.... met de daden van den mensch volkomen gelijk." — Juist zoo! — Dan, eens toegegeven, dat súbject iets anders dan subjéct beteekent, het onderscheid blijkt niet tusschen óbject en objéct; beiden toch zijn en blijven een *voorwerp*. Dit blijkt vooral uit het gezegde (bl. 52): »zoo stelt men de werking van zulk een (levenloos) ding of zaak met de *levensverrigtingen* en *zelfbewuste daden* van den mensch volkomen gelijk, en benoemt men beide als een *voorgesteld* doel, en dus als een óbject;" — dat dus hier wel degelijk met *voorwerp* gelijk staat. Tot voorbeeld wordt onder anderen aangehaald het *gebrom* van een klok en het *gemor* van een mensch. (Om de vergelijking nog treffender te maken, kon men zeggen: het *geraas* van een klok en van een mensch). Om niet te spreken van de in zekeren zin werktuigelijke overeenkomst van zulk een uitwerksel, dat »*als doel wordt voorgesteld*," stip ik alleen aan, dat zulke woorden als *gebrom*, *gemurmel*, enz. wel, op zich zelven beschouwd, een gevolg of uitwerksel van een *vrijwillig* of *onvrijwillig* werken beteekenen; maar juist daarom onderstellen zij iets, het súbject, dat door te werken,

door *morren* bij voorbeeld, het *gemor* uitwerkt; — of anders beteekent *gemor* ook wel dat werken of doen zelf. — Als nu zulk een voorgesteld doel het óbject moet heeten, ook dan, wanneer dat werken, als plaats hebbend, in den zin wordt uitgedrukt; dan is het werken of de werking van het súbject het door dat súbject voorgestelde doel *zelf*, en dus het óbject. Maar hoe kan dan in zulk een' zin datgene, waar de werking op overgaat, ook het óbject heeten? Stel maar eens in de plaats van *gemor*, bijv: *beroep*, *verhaal*, (beiden in activen en passiven zin). Ook deze woorden drukken een doen of werken uit; en, wanneer men nu zegt: *het volk beroept een' leeraar*, of *een leeraar wordt door het volk beroepen;* en *de redenaar verhaalt eene geschiedenis*, of een *voorval wordt verhaald:* dan zou volgens R. niet het *beroepen* en *verhalen*, maar, terwijl het *volk* en de *redenaar* het súbject blijven, daarentegen *leeraar*, *geschiedenis* en *voorval* het óbject van den zin uitmaken. Zulk eene verschillende opvatting kan ligt tot misverstand leiden. — Noemt men integendeel in een' volzin, waarin *actief* eene werking wordt uitgedrukt, den eersten term *werker* of *doender*, den tweeden *werking*, den derden het *gewerkte* of *bewerkte*, d. i. het voorwerp, waar de werking op overgaat, dat wil zeggen: object (*zonder accent*); en wil men dan datzelfde object, als doel van de werking des werkers, subject (ook *zonder accent*) noemen: dan kan men de kunsttermen *voor-* en *onderwerp* behouden; en dan blijft ook in passiven vorm, (zoo als reeds gezegd), de eerste term het subject of het onderwerp der werking: als men maar behoorlijk onderscheid maakt tusschen *werken* en — *bedrijven* of *handelen*. In activen vorm is het subject oorzaak of veroorzaker der werking; in passiven vorm is het *bewerkte* of *gewerkte* oorzaak van het werksel of van het gevolg der werking, terwijl dan de werking zelve het middel is. (*Mutua actio*). — Ter opheldering nemen wij het woord: *beletsel*, »dat (bl. 52) eigenlijk een *middel* beteekent, dat aangewend wordt om te beletten; maar niet minder dikwijls ook datgene, wat eenvoudig een *oorzaak* is, *waardoor men*

belet wordt." Zeer juist. Doch letten wij op de werking van het werkwoord *beletten*, dan is dit altijd het *middel*. Zegt men: *ik belet het*, of *dit belet u*, zoo is *ik* of *dit* de oorzaak, en bijgevolg *ik* of *dit* het *beletsel*; en hetzij ik *mij zelven* of *iets anders* te baat neem, om te beletten: dan doe *ik*, of *iets anders* doet een *beletsel* ontstaan, welk beletsel alsdan zelf *belet* en dus de oorzaak zelve vertegenwoordigt. En of ik zeg: *ik belet u; ik belet u door de wet;* of wel: *gij wordt door mij belet;* dan is in deze drie voorbeelden *ik* de oorzaak der werking, en *door de wet* het middel, door mij als oorzaak gebezigd. Maar zegt men: *gij wordt door de wet belet*, dan kan *wet* ook wel het middel beteekenen, maar niet minder, (vooral in activen vorm: *de wet belet u*), de oorzaak zelve: omdat alsdan *wet* als dadige persoonlijkheid voorgesteld wordt. Men ziet, dat *beletten* de werking is, waardoor (als middel) men (werkend) belet, of (in zijn werken) belet wordt; de bijvoeging: *door de wet*, wijst alleen nader de accidentele wijze van beletten aan.

Wat de geslachten betreft, gaarne laten wij, op des Schrijvers standpunt, de opmerking (bl. 53) gelden: »dat het *neutrum* eigenlijk *zaken*, *dingen* of *bezittingen* aanduidt, en die dan louter als óbjecten benoemd worden; — dat, [om uit eerbied niet te spreken van het *vrouwelijke* geslacht, dat er hier *al te zakelijk* afkomt!] in het zoogenaamd *mannelijk* geslacht een begrip als súbject benoemd wordt; — en dat men niet alleen van een *persoon*, maar ook van allerlei *voorwerpen*, als van súbjecten, en als waren het *personen*, spreekt." Dan, daarbij komt eigenlijk in een' zin het onderscheid van súbject en subjéct niet te pas. Immers, ofschoon men aan eene menigte voorwerpen het *mannelijke* geslacht gegeven, en ze derhalve als súbjecten benoemd heeft, niet daarom worden ze in een' volzin (volgens den S.) als súbjecten genomen, evenmin als eigenlijke personen; en, omgekeerd, worden zelfs begrippen, uitgedrukt in woorden van het *onzijdig* geslacht, als súbjecten genomen; b. v. *het paard vertrapt den akker.* Staat dus het woord *súbject* gelijk met *persoon*, 't zij in eigenlijken zin, of bij wijze

van persoonsverbeelding: dan is in een' zin, waarin eene werking wordt uitgedrukt, al wat persoon is, of als persoon verbeeld wordt, 't zij dader, of lijder, altoos een súbject; zoowel het *paard*, dat geroskamd wordt, is een symbolische persoon, als de *knecht*, die roskamt, een eigenlijke persoon is. De zoogenoemde persoonlijke voornaamwoorden, (vergel. bl. 110), pleiten hiervoor. Bij voorbeeld: *knecht* en *grond* zijn beiden van het mannelijk geslacht; en men zegt: *hij* (de knecht) *veegt hem* (den grond); maar ook: *hij* (de grond) *wordt door hem* (den knecht) *geveegd*. En indien eigenlijke personen (bl. 53) »ook als óbjecten beschouwd kunnen worden, *gelijk de één van den ander het trouwens ook is:*" dan geldt dit ook van allerlei voorwerpen, die, bij wijze van *persoonsverbeelding*, niet alleen als súbjecten benoemd, maar ook in een' volzin, waarin de werking wordt uitgedrukt, als súbjecten beschouwd worden, als personen, die werken, of die door werking in den een' of anderen toestand geraken, al zijn het zulke voorwerpen, waarvan de namen, op zich zelven beschouwd, geene daad of handeling uitdrukken. — Streng genomen, zijn dus de termen: »*subjective óbjecten* en *objective súbjecten*" geheel willekeurig; ja, de Schrijver laat ons zelfs (bl. 54) de keus, om de *vrouw* òf voor een *subjectief óbject*, òf voor een *objectief súbject* te houden. — Het willekeurige ligt hierin: Noemt men een eigenlijk; of symbolisch persoon súbject, voor zoo ver daaraan eene *werkkracht* wordt toegeschreven, maar óbject, voor zoo ver daarbij als aan een *voorwerp van of voor een' ander* gedacht wordt; dan voorzeker is al wat ondersteld wordt, òf eigenlijk, òf symbolisch; te doen of te lijden, reeds op zich zelf, maar vooral in een' volzin, súbject, terwijl het tevens voor een' ander óbject is; waaruit volgt, dat ook *mensch*, *man*, *visscher*, even zoowel als *vrouw*, *natuur*, *licht*, *zwaard*, enz. òf als subjectief óbject, òf als objectief súbject benoemd kunnen worden. De logische beteekenis der woorden, waarin, òf eigenlijk, òf symbolisch, een persoon of zaak wordt uitgedrukt, moge dan ook, (hoewel niet altoos), tot het onderscheid der geslachten hebben aanleiding ge-

geven; het doet hier niets toe: immers worden, (ook volgens den Schrijver), in eene logische stelling zelfs levenlooze voorwerpen als personen, als súbjecten voorgesteld; — en het hoofdwoord, dat in die stelling als *doender* of als *lijder* voorkomt, is ook de eigenlijke, of althans de symbolische hoofdpersoon: en deze term der rede, als hoofdzakelijk het onderwerp daarvan uitmakende, wordt te regt ook het subject genoemd. Terwijl echter zulk een subject iets doet, of iets ondergaat, is het *alleen* niet, maar mede zijn *doen* of *lijden*, benevens al hetgeen verder met zulk eene rede in betrekking staat, ook het *voorwerp* van spreker en hoorder, d. i. het voorwerp, dat zij zich voorstellen. Daaraan derhalve »*dat het onderscheid van geslacht over 't algemeen een louter formeel onderscheid geworden is*," heeft men niet veel verloren: niet het *grammatisch* geslacht, maar de eigenlijke beteekenis der woorden geeft daaraan logische waarde; en hunne logische beteekenis blijkt eerst duidelijk uit de rede zelve, d. i. òf uit den logischen zamenhang der rededeelen, òf nog beter uit de ontleding zelve der rede (*oratio*) als uitvloeisel van het denken of van de inwendige rede (*ratio*).

De Schrijver wil dat *objective* en *subjective* ook in de *naamvallen* vinden. Met veel vernuft toont hij (bl. 55—59) den invloed der logische onderscheiding van de voorwerpen als súbject, of als óbject in het onderscheid aan, dat men bij de verschillende naamvallen der naamwoorden opmerkt. Als het waar is, dat »in den *Nominatief* een persoon of zaak als súbject, en in den *Accusatief* als óbject wordt voorgesteld"; dan stemt daarmede niet overeen (bl. 21): »*het paard wordt geroskamd*", waar van het paard »als van een óbject wordt gezegd, dat het *geroskamd* wordt." — *Paard* is in dat voorbeeld toch de *nominatief*. Stond er voor *paard*, hetwelk onzijdig is, een woord van het mannelijk geslacht, dan liep zulks nog meer in het oog. Maar nu heet het (bl. 55): »daarom, [omdat namelijk het *neutrum* een óbject aanduidt] is er dan ook in woorden van het onzijdig geslacht geen onderscheid tusschen nominatief

en accusatief." — Dit eens daargelaten! — Nu verder: »om dezelfde rede komt met den vorm van dit onzijdig geslacht ook de vorm van den accusatief van het mannelijk geslacht overeen;... zoo is in het Latijn *bonus* de nominatief in het *mannelijk* geslacht, maar *bonum* niet alleen de nominatief in het *onzijdig*, maar ook de *accusatief*, zoowel in het *mannelijk* als in het *onzijdig* geslacht." Dat is toch wat al te kras! Wij hebben hier tot voorbeeld een *adjectief:* maar hoe is het dan met *ferax*, als nominatief in de drie geslachten; accusatief: *feracem*, in het mannelijk en vrouwelijk, maar *ferax* in het onzijdig geslacht? Hoe met *fertilis*, *e*, en zoo vele andere adjectiva? — Om niet van het *meervoud* te spreken, waarom verschilt de uitgang van den nominatief nu eens in het mannelijk en vrouwelijk geslacht, en dan weêr niet? — En pas dan eens die opmerking op de *substantiva* toe; pas haar toe op onze en vele andere talen! — 't Zal gewis maar eene aardigheid zijn, om door zulk een voorbeeld het *objective* van den accusatief te willen staven! — Het overige over súb- en óbject (*bl. 56*—59) laat zich naar denzelfden maatstaf beoordeelen. Dit alleen moet ik er nog bijvoegen: dat de zucht om súbject telkens tegen óbject over te stellen, in den zin, door den Schrijver er aan gehecht, mede oorzaak is, dat dikwijls de wederkeerigheid van deze beide termen uit het oog verloren, en óbject genomen wordt in de beteekenis van voorwerp in 't algemeen. — Omtrent het voorbeeld: *scribo calamo, ik schrijf met de pen*, lezen wij (bl. 56): »*pen* is het óbject, dat door mij gebruikt wordt om te schrijven, maar dat tevens als súbject wordt voorgesteld, als iets, dat *met* mij *mede* schrijft." — Dit moge zóó »in het Hollandsch worden uitgedrukt," door dezen of genen; mij ten minste, als Hollander, is het onbekend, dat aan: *met de pen schrijven* de uitdrukking van *mede schrijven* verbonden is; en was het zoo, dan zou *met de vork eten* ook uitdrukken, dat *de vork met ons mede eet*. Maar *pen* is hier volstrekt geen súbject volgens de beteekenis, door R. aan dezen term gehecht; het is een middel, waardoor, en dus wel een object, zoo als

»alles voor een ander een voorwerp is," maar een *werktuig*, waarmede *ik* schrijf. — Verder: »nu is dat Latijnsche *calamo* even goed *Datief* als *Ablatief*, [naar de letter, ja!] en het zoude *Datief* zijn, indien *calamus* de naam van een persoon was; dan zou *scribo calamo* beteekenen: *ik schrijf aan Calamus*." — Met andere woorden gaat dat niet; bijv. *scribo silice, ik schrijf met een' vuursteen:* natuurlijk! omdat de *datief* een anderen uitgang heeft. Als eene dergelijke berekening doorging, dan zou men in vele woorden ook de ób- of súbjectiviteit van den *genitief* met die van den *datief* kunnen gelijk stellen; bijv. *Hoc opus matronae placet*, in welk gezegde *niet* uit het woord *matronae* op zich zelf, maar uit den zin moet blijken, of het zal heeten met den genitief: *dit werk der vrouw* (van de vrouw) *bevalt*, of wel met den datief: *dit werk bevalt der vrouw* (aan de vrouw). De gelijkheid van letters in beide naamvallen is toevallig. Doch wij komen hierop later terug.

Zoo als, eindelijk, de hoogleeraar (vooral bl. 95—97) uitéénzet, wat hij onder súbject en óbject wil verstaan hebben, is het eigenlijk onnoodig, gelijk wij reeds opmerkten, die termen door *accenten* als zoodanig aan te duiden, omdat de gewone beteekenis van *onderwerp* en *voorwerp*, gewijzigd volgens het standpunt, waaruit men die woorden verklaart, voldoende zijn. Dan, daar hij ze op werking, bewerking en uitwerking toepast, »al worden die begrippen niet *eigenlijk* door de woorden beteekend," en tevens erkent: »dat de mensch *uit zich zelf* alleen de begrippen van werking, van bewerkende oorzaak van een gevolg heeft;" moest dit hem geleid hebben tot de overtuiging, dat de mensch in het spreken wel degelijk die begrippen, hoewel niet altijd in eigenlijken zin, toepast, — en hem derhalve doen inzien, dat ze ook in de werkwoorden worden uitgedrukt; en, dewijl de mensch »zich als de oorzaak of bewerker van zijne daden bewust," maar zich ook bewust is, dat op hem gewerkt wordt, derhalve weet, dat hij niet alleen als súbject werkt, maar ook als zoodanig in en aan zich veranderingen ondergaat, en daarom als werkende oor-

zaak *actief*, of als eene werking ondergaande *passief* is, — kan het ons niet bevreemden, dat hij zoowel zaken als personen (die toch ook voorwerpen voor hem zijn), in de voorstelling of in de gedachte voor súbjecten neemt en in de taal ze laat optreden als *werkend*, en wel in vele gevallen als *actief*, of als *passief*. — Het voorbeeld: *leugen uit nood* (bl. 96), waarin volgens R. »de *nood* als een *súbject* gedacht wordt, dat den [*de*] *leugen* als een *óbject* veroorzaakt en bewerkt," is niet gelukkig gekozen. *Nood* is hier niet het súbject, maar de *drijfveer*, en wel als óbject of voorwerp van hem, die liegt; en in *leugen* ligt het súbject: *hij, die liegt*. Het *liegen* is wel degelijk de daad van het súbject, en de volbragte daad, de *leugen*, is het gevolg; de bewegende of aanleidende oorzaak ligt buiten het *liegen*, dat de leugen doet ontstaan door hem die liegt, om het even, wat hem daartoe bewogen hebbe. Nu kan *leugen uit nood* met een *verbum* op tweederlei wijze omschreven worden: *actief*, de *nood* veroorzaakt? neen, geeft aanleiding, noopt of drijft tot *liegen*, tot deze *daad*. Geene daad is evenwel denkbaar zonder súbject; het gevolg der daad is de *leugen*, het *werk* des leugenaars; — passief, hij wordt *door den nood gedreven* tot *liegen:* ook hier is *nood* alleen de aanleiding, die hem tot liegen aanzet, maar het *liegen* slaat weêr op het súbject terug. — Hetzelfde geldt van »*een leugen om best wil*," (bl. 142). Doch genoeg hiervan.

SOORTEN VAN WERKWOORDEN.

De heer Roorda noemt de benamingen van *actief*, *passief*, *bedrijvend* en *lijdend*, ongepast, en zegt daarvan (bl. 79): »bij deze benamingen heeft men den zin of de beteekenis van den grammatischen vorm of wijze van uitdrukking verward met den zin of de beteekenis van het *woord* als benaming van een bepaald begrip: men heeft de benamingen ontleend van de reële beteekenis der woorden, terwijl zij moesten dienen tot benamingen van verschillende *vormen* of wijzen van uitdrukking met verschillende *logische* beteeke-

nis." — Is dat niet de zaak het onderst boven keeren? Dienen woorden om onze gedachten uit te drukken, dan rigten zich de begrippen niet naar den *grammatischen vorm*, maar men wil door die vormen zoo veel mogelijk, als door uitwendige teekens, de uitdrukking der *logische* beteekenis naauwkeurig aanwijzen. Grammatisch beschouwd, zijn alle woorden »zegwoorden;" en de grammatische vormen, hoewel niet altijd juist en volkomen, *zeggen* ons, welke logische beteekenis daaronder schuilt. Doch hierover straks. — Ook de benaming van *neutrum*, *onzijdig*, vindt hij ongepast, op dezelfde bladzijde, waar het heet: »dit woord *neutrum* beteekent *geen van beide*, en is vrij ongelukkig in het Nederduitsch door *onzijdig* vertaald geworden, alsof het zoo veel beteekende als neutraal." Och ja, men zou het ook *neutraal* kunnen noemen! — Maar nu verder: »Of wilde men misschien bij die vertaling door *onzijdig* daarmeê te kennen geven, dat, daar zulk een *verbum* den *passiven vorm* niet aanneemt, het een verbum is, dat zich omtrent *actief* en *passief* onzijdig houdt?" — Wij antwoorden: niet *misschien*, maar *stellig;* het is geen van beide, noch actief, noch passief, en trekt dus geene partij, maar houdt zich *neutraal.* — Doch nu komt een schijnbaar sterker bewijs: »De vorm van zulk een verbum neutrum verschilt volstrekt niet van het *active* verbum: ziet men dus op den vorm, dan is zulk een verbum als *rusten*, *liggen*, *staan*, volstrekt niet *onzijdig*, maar veel liever *éénzijdig actief* te noemen;" en (bl. 80): »het onderscheid, dat met de benamingen van *actief* en *passief*, hoe verkeerd dan ook gekozen, bedoeld wordt, is alleen een onderscheid van *grammatischen vorm*, [doch er wordt voorzigtigheidshalve bijgevoegd:] met verschillende *logische beteekenis*, en een verbum *neutrum* verschilt in dit opzigt volstrekt niet van het *actief*." 't Is waar, de grammatische vorm van *rusten*, *liggen*, *staan*, verschilt niet van *schrijven*, *leggen*, *doen;* maar, wel beschouwd, bestaat er dan in onze taal hieromtrent evenmin verschil tusschen *actief* en *passief: beminnen* — *bemind worden* — *bemind hebben;* en in andere talen ruilen zij soms hun gewonen

vorm, zoo als in 't Latijn: *contemplor*, *vapulo*. De grammatische vorm, die soms van de logische beteekenis afwijkt, (zoo als bij ons in *lijden* en *gewaar worden*), welke beteekenis men juist in die vormen wil uitdrukken, staat immers in dienst van het denken; en dus, daar alle zoogenaamde »zegwoorden" *werkwoorden* zijn, onderscheidt men deze, niet om den uitwendigen vorm, die alleen dat onderscheid helpt aanwijzen, maar naar de logische beteekenis in *active*, *passive* en *onzijdige*, in welke laatste soort geen *bedrijf* of werken op iets, geen *lijden* of aangedaan worden, maar alleen een onzijdig *doen* of *werken* wordt uitgedrukt. — In *rusten*, bij voorbeeld, heeft eene werking plaats, even als in *plagen*. Maar in *ik plaag*, al wordt het geplaagde voorwerp niet genoemd, is *ik* duidelijk de werker, die *ageert*, d. i. die iets bedrijft, iets uitwerkt; — in *ik rust* is het niet zoo uitgemaakt, of *ik* de eigenlijke werker is: hier wordt onbeslist gelaten, wat de oorzaak zij, die rust geeft, of liever de bedrijvigheid des doenders, waardoor hij iets uitwerkt, valt niet in 't oog. Hier heerscht dus eene zekere *onzijdigheid* in het denken; 't is dus *geen van beide:* wel heeft er werking plaats, maar het active of het passive der werking wordt, (en heet dat niet *onpartijdig* oordeelen*!*) onbeslist gelaten; of, naauwkeuriger gesproken: de werking werkt niet op een voorwerp, is dus niet *actief;* en bijgevolg wordt die werking ook door geen voorwerp *geleden*. Derhalve, juist omgekeerd, als men subjective en objective zegwoorden aanneemt, valt het onderscheid tusschen *actief* en *neutrum* geheel weg. Wij ontkennen het dus: »*dat* ten opzigte der logische beteekenis het *neutrum* volstrekt niet van het *actief* verschilt" (bl. 80); en wat den grammatischen vorm betreft, zoo heeft het, verbogen, nu eens den vorm van het *actief*, dan weêr van het *passief*. Vele zulke werkwoorden zijn daarom deels actief, deels passief van vorm, omdat zij deels eene active, deels eene passive beteekenis hebben. Doorgaans beantwoordt de grammatische vorm aan den logischen, maar niet altoos even juist. — Een laatst *argument* schijnt het pleit te moeten beslissen (bl. 80):

»ziet men bij *neutrum*, in den zin van *geen van beide*, op de *reële beteekenis van het woord*, dan zou een woord als *lijden* of *gevoelen* toch ook wel een *verbum neutrum*, ja het woord *lijden* wel een *passief*, genoemd moeten worden: en evenwel nogtans is het een *actief* verbum, en in het *passief* zegt men *geleden* en *gevoeld worden*." Dat is koren op onzen molen! Als men alleen bij de benaming van *actief*, *passief*, *neutrum*, op den grammatischen vorm zag, dan kon *lijden*, *voelen*, omdat het een *passief* heeft: *geleden*, *gevoeld worden*, ook alleen in beide deze logische beteekenissen voorkomen. Dan, daar *lijden*, *voelen*, ook beteekent: door *leed*, door *gevoel* aangedaan worden, kan, niet als werkwoord in zijne dubbele beteekenis, maar wel ter aanduiding van een *passiven* toestand, de kunstterm *lijdend* tegenover *bedrijvend* gebezigd worden, omdat *hij die lijdt*, in logischen zin, iets ondergaat. Doch zóó behoeven wij niet eens de keus dier termen te verdedigen: *actief* beteekent *werkend* in *bedrijvigen* zin; *passief*, *werkend* in *lijdelijken* zin; *neutrum*, onzijdig, d. i. noch *bedrijvend*, noch *lijdend*, maar alleen *werkend*.

Dat *actief* en *passief* heeft het dan erg verbruid bij den Schrijver, die ze alleen *duldt*, en er (bl. 82) van zegt: »aan de *beteekenis* van die benamingen moet men dan maar niet denken, zoo als men dit ook niet bij de *eigennamen* doet." — Men moet er wel degelijk bij *denken*, vooral wanneer men *logisch analyseren* wil; en als men bij de eigennamen niet denkt, dan denkt men wel niet aan de *étymologische* beteekenis, maar aan den persoon of de zaak, die zij beteekenen. — Wij geven 't nogtans gaaf toe, dat *actief* en *passief*, door *bedrijvend* en *lijdend* vertaald, wanneer daarbij niet aan eene werking in *bedrijvigen* en in *lijdelijken* zin gedacht wordt, ligt tot misverstand kunnen aanleiding geven; doch juist omdat zulke termen het burgerregt in de wetenschap hebben verkregen, zijn ze als zoodanig veelbeteekenend. Ook keuren wij het gebruik van *subject* en *object* niet af, maar achten het overtollig, ze door *accent* van *onderwerp* en *voorwerp* te onderscheiden, omdat deze termen

naar het standpunt, waaruit ze beschouwd worden, zich opperbest laten verdedigen: wij hebben alleen tegen het gebruik, dat R. er van maakt, d. i. tegen de miskenning van het *werken* in ieder werkwoord.

Al wilde men nu door *objectief* en *subjectief* de werkwoorden onderscheiden, en die termen op den inwendigen vorm toepassen; toch zou men daarbij het kenmerkend onderscheid tusschen *actief*, *passief* en *neutrum* erkennen. Een enkel voorbeeld (bl. 86) in *objectiven* zin: »*de boom is geveld.*" Waarom? Omdat hier een súbject ondersteld wordt, dat den boom geveld heeft. Welnu, dan is die vorm ook in logischen zin *passief:* want *boom* heeft die werking ondergaan. — In *subjectiven* zin: »*de boom is gevallen;*" omdat de boom, als *hij die valt*, voorgesteld wordt. *Vallen* rekenen wij onder de *neutra;* het is niet *transitief*, d. i. het *actief* kan in geen *passief* overgaan; of naauwkeuriger gesproken: de werking gaat niet over tot het gewerkte of bewerkte. En bovendien, noch het active der werking, noch het passive wordt er in uitgedrukt, wel de werking: het *vallen;* ook is het súbject aangeduid, dat *valt* of den *val doet.* Doch in *gevallen* ligt, als verleden, wel dat de werking, maar niet dat het uitwerksel al voorbij is: zonder dat er in uitgedrukt wordt, welke *activiteit* die werking, welke de boom doet, veroorzaakt heeft. Zegt men: *de boom valt door den storm*, dan zou, volgens R., de zin *objectief* moeten zijn; doch dat is het geval niet, omdat de werking niet *aan* den boom, maar mel degelijk *door* den boom geschiedt: want de boom zelf doet den val. Zegt men dus: *de boom is gevallen*, en voegt er bij: *door den storm*, of door eene onbekende kracht, al zat die kracht ook in den boom zelven, (gelijk men wel eens zegt: *hij is van zelf gevallen*); dan moet men toch de werking des booms onderscheiden van de kracht, die op die werking gewerkt of die werking veroorzaakt heeft. Kon men nu zeggen: *de boom heeft gevallen*, zoo als men zegt: *heeft gebloeid;* dan zou het moeten beteekenen, dat de werking niet alleen, maar ook het uitwerksel daarvan voorbij is; zoo als de boom die

gebloeid heeft, blijft, zonder dat het uitwerksel voortduurt. Daarentegen zegt men zeer juist: *de boom is gegroeid*, omdat het uitwerksel, het *gegroeid zijn*, er aan eigen blijft. Zegt men: *de boom heeft gegroeid*, (hoewel niet in gebruik op zich zelf, maar wel in: *heeft den geheelen zomer gegroeid*), dan drukt zulk eene successive werking het gedurig *veranderen van groeijen* uit, waarbij, als onafgebroken, het eene uitwerksel: het *gegroeid zijn*, door een volgend vervangen wordt. — Op deze zelfde wijze laten zich de andere voorbeelden verklaren; zoo als: »*Hij is naar den Haag gewandeld*," en »*hij heeft gewandeld*," of, om de bedoeling beter te doen uitkomen: *hij heeft den geheelen morgen gewandeld*. — Dit verschil duidt de Schrijver (bl. 88) eenigzins aan met de woorden: »Het eerste (*ik ben gegaan*) beteekent, wat *gebeurd*, het laatste (*ik ben gegaan*), wat *gedaan* is." Men zou derhalve de *neutra*, voor zoo ver zij èn met *zijn* èn met *hebben* kunnen verbogen worden, te regt mogen onderscheiden in zulke, die in het verleden (met *zijn*) eene voltooide, en zulke, die (met *hebben*) eene voortdurende werking uitdrukken.

Dit een en ander verklaart de heer R. (bl. 85—88) op *zijn* standpunt geheel anders, en blijft zich daarbij over 't algemeen gelijk. Alleen moet ik hierbij opmerken, dat de tegenstelling van *objective* wijze: *de boom is geveld*, en de *accidentele* wijze: *de boom is gevallen*, niet gelukkig is. Immers volgens zijne eigen verklaring ligt in »*de boom is geveld*" opgesloten, dat deze uitdrukking een *objectiven zin* heeft; ten anderen zijn bij hem alle *zegwoorden* (onze *werkwoorden*) *accidenten;* en te regt, omdat zij iets dat *gebeurt* of *plaats heeft* te kennen geven of *zeggen*. Maar hoe kan dan hier *objectief* tegen *accidenteel* overstaan? — Alleen als *kunstterm*, en dan nog in de beteekenis van *toevallig*, kan hier dat *accidentele* genomen worden; want anders toch is in logischen zin »*geveld zijn*" zoowel als »*gevallen zijn*" accidenteel, als iets, dat aan beiden, als plaats hebbend, wordt toegeschreven of van beiden gezegd wordt.

Opmerking verdient, wat omtrent het *passief* inzonder-

heid (bl. 173) gezegd wordt: »*de waschvrouw klopt het linnen*, [in dit gezegde] stelt zich het óbject, het *linnen*, volstrekt niet als een súbject voor den geest. Men kan wel zeggen, dat het *linnen* het kloppen *ondergaat* of dat het kloppen ontvangt of krijgt, en spreekt dan figuurlijk van het linnen als van een súbject of persoon: maar zoo figuurlijk stelt het zich in dien zin niet voor den geest." — Juist zoo! Het *linnen* wordt in dien zin »wel als *passief* voorgesteld, doch niet passief als een persoon, maar passief als een zaak;" [ik ga verder: men stelle, in plaats van linnen, *den knecht*, — ook dan is *knecht* hier een passief voorwerp]: »het is dus wel een *passief óbject*, maar niet een *passief súbject*." — Doch neem nu eens *linnen* in een anderen zin: *het linnen wordt geklopt;* dan *ondergaat* die stof het *kloppen*, en, volgens R. zelven, die ook erkent, dat men spreekt »van eene zaak als van een persoon, en van een persoon als zaak," spreekt men alsdan ook figuurlijk van het *linnen* als van een súbject of persoon. In het passief is dus de hoofdterm ook het súbject; want (bl. 174) »alles toch hangt van den *zin der gedachten* af." — Voor het overige hebben wij er niet tegen, dat in zamengestelde zinnen aangetoond worde, hoe er meer dan één súbject, wegens verkorting van spreekwijze, in ligt, zoo als bijv. bl. 175: »*de papieren vlogen de tafel af*," waar de tafel, die »als passief súbject de papieren *verliest*," ook als »súbject van de papieren" wordt voorgesteld, omdat »de tafel de papieren *bevatte*." Dan, dit verandert, in den logischen zin, van het hoofdgezegde volstrekt niets: de papieren zijn het súbject, dat òf van zelf vliegt, òf door eene er op werkende oorzaak tot *vliegen* (figuurlijk) bewogen wordt. »*De tafel af*" is een *complement* tot aanvulling van den zin; maar ook, aldus ontleed, maakt het eenen zin op zich zelf uit. — En zoo met andere voorbeelden. Wat echter, streng genomen, geene rede-ontleding is, voor zoo ver het de deelen der rede betreft, maar, veeleer eene ontleding van zamengestelde zinnen eener rede.

Nu iets naders over *transitief* en *intransitief*. De rede-

nering op bl. 80 is consequent, — ondersteld namelijk, dat in vele werkwoorden geene werking ligt opgesloten. De Schrijver wil dus alleen, wat de reële beteekenis aangaat, het *transitief* laten gelden van die »zegwoorden," welke eene werking beteekenen, en voegt er dan bij: »Een verbum als *lijden*, *gevoelen* of *hebben* beteekent geene werking [?], maar is toch wel degelijk wat men een *transitief verbum* noemt; want men zegt: *ik lijd* — of *gevoel*, — of *heb* — *pijn:* — en het zou immers bare onzin zijn, als men zeggen wilde, dat het woord *pijn* in zulk een zin iets beteekent, waar*op* of waar*in* het lijden, gevoelen of hebben *overgaat.*" Miskenning van de logische beteekenis: *transire, overgaan.* Het subject gaat hier wel degelijk tot een object over. Vooral blijkt dit duidelijk in *gevoelen* en *hebben*, doch ook in *lijden.* Men kan wel *hebben* niet even als *gevoelen* en *lijden* op dezelfde wijze in passiven vorm omkeeren; (onder *transitief* verstaat men immers niets meer, dan het *overgaan* op iets anders); maar men kan zeggen: *die pijn wordt door mij, (gevoeld), geleden*, en dan ligt in *lijden* eene werking, ja zelfs een *actief* werken, niet van de pijn: want die wordt geleden, maar van den lijder, bij wien, nu hij lijdt, de pijn ontstaat of wordt; de pijn lijdt niet, maar de persoon, het súbject volgens R., lijdt pijn. Van *bare onzin* moest de S. hier vooral niet spreken: hij raadplege de natuur slechts, en oordeele of de lijder, als súbject of persoon, onder het *pijn hebben* ook inwendig werkeloos zij: de pijn *doet* hem lijden, en nu *lijdt* hij haar; zoo als goede spijs *doet* eten, maar ook gegeten wordt: men *eet* haar. En al lag ook in *lijden* de pijn onmiddellijk opgesloten, (wat echter het geval niet is, daar men ook, b. v. *verdriet*, *honger* lijden kan, ofschoon beide met een zeker gevoel van pijn gepaard ga): wat zou dat? de S. erkent immers zelf, dat men in eene rede zich niet altijd in eigenlijken, maar ook in figuurlijken of symbolischen zin uitdrukt? 't Zou dan veeleer, *physisch* beschouwd, bare onzin zijn: *de zon verlaat 's morgens het Oosten*, terwijl het toch naar de *logische* beteekenis de *zon* is, als súbject, persoon,

die het *Oosten*, als voorwerp, waar het súbject op overgaat, *niettemin verlaat.* Met de reële of physische beteekenis heeft (volgens den S.) de logische analyse niets te maken.

Hetgeen verder (bl. 115) over de subjectief-objective wijze van spreken bij de *reflexive* of *wederkeerige* wijze voorkomt, laat zich uit het bereids gezegde genoegzaam verklaren. Iets echter hebben wij nog aan te merken over het werkwoord *gaan*, bl. 81, waar het heet: »Het woord *gaan* is een *subjectief zegwoord*," [o ja, want het *zegt*, welk *doen* er onder verstaan wordt!] »dat een *accident* beteekent," — [derhalve een *geschieden* of *doen*] — »toegeschreven aan een súbject, als *van een súbject* uitgaande." Maar nu! »Het *óbject* van het súbject is het accident zelf: het *gaan* zelf is het, wat het súbject zich voorstelt, wil en volvoert." Deze verklaring gaat mank. Het *gaan* is niet het óbject van het súbject, dat *gaat* of *gaan zal;* maar het object (voorwerp) van een subject, dat zich het *gaan* als eene wijze van beweging voorstelt. Het *gaan* zelf is het doen of volvoeren van die beweging, maar de soort van beweging, *die in* het *gaan* ligt opgesloten, is het er in vervatte óbject. Zegt men nu: *ik stel mij voor*, *te gaan; ik wil gaan:* dan treedt duidelijker de soort van beweging te voorschijn, welke men doen wil: het *gaan* zelf is een *doen* of *werking*. Evenwel houde men in 't oog, dat R. hier tegen *transitief* opkomt, als *gaan* op zich zelf gebezigd wordt; en hij wil *gaan* dan alleen als transitief beschouwd hebben, als er een óbject bij komt, waar het súbject op overgaat: *ik ga dezen weg.* Hij vergeet hierbij, dat *transitief* niet beteekent, dat het werkwoord altoos *transire, overgaan*, moet; 't is genoeg, dat het uit zijnen aard *kan* overgaan. Hetzelfde zou immers gezegd kunnen worden van: *ik plaag*, waar *plagen* dan volgens R. het óbject zelf zou zijn. Maar *plagen* kan op een object overgaan: *ik plaag mijn' vriend*, en wordt daarom *transitief* genoemd. — Neemt men nu súbject in de beteekenis van hoofdpersoon of hoofdonderwerp, waarvan alles in eene rede òf regtstreeks uitgaat, òf dat er betrekking toe heeft; dan is zijn doen, zijn lijden en alles wat er op slaat, òf

een nader, òf een meer verwijderd óbject er van. Bijv. *ik ga dezen weg langs de vaart tot aan de stad.* Dit echter is de bedoeling niet, als men van *transitief* en *intransitief* spreekt. Maar dan is ook in: *die held wordt geprezen*, de *held* het súbject, dat het *geprezen worden* tot voorwerp heeft. — Dit pleit tegen »subjective en objective zegwoorden.”

DEELWOORDEN.

De *deelwoorden* komen overeen met den aard, en deelen in de beteekenis der werkwoorden: ook zij drukken dus eene werking uit. Te regt keurt de Schrijver (bl. 83) de onderscheiding van *bedrijvend* en *lijdend* deelwoord af. Daar zij echter eene plaats hebbende of eene plaats gehad hebbende werking uitdrukken, kan men ze gevoegelijk in *tegenwoordig* en *verleden* deelwoord onderscheiden. Als men zegt: *werkend*, *lijdend*, eene *werkende oorzaak*, een *lijdend mensch*, denkt men aan het *tegenwoordige;* maar zegt men: *gewerkt*, *geleden*, dan doelt dit op een *verleden*, op iets, dat men *gewerkt*, *geleden heeft*, of dat *gewerkt*, *geleden is;* van den zin, d. i. den zamenhang der woorden in eene rede hangt het alleen af, of daarbij aan iets *actiefs*, of *passiefs* gedacht moet worden.

Volgens bl. 85 wordt een deelwoord, als *onderscheidend kenmerk*, om de hoedanigheid van een persoon of zaak »te noemen,” benaming van *adjunct* »en dus een *bijvoegelijk naamwoord* of *adjectief*.” Onder verbetering: het geldt, naar dat de zin is, voor een adjectief. Eenige, wel is waar, hebben de beteekenis, als deelwoord, geheel verloren; wat inzonderheid op de verleden deelwoorden toepasselijk is, b. v. »*gespierd;*” omdat veeltijds het werkwoord, dat hier *spieren* zou moeten zijn, buiten gebruik is. Maar in vele andere gevallen blijft het deelwoord de beteekenis eener dadelijke werking behouden. Zoo bijv. het hier aangehaalde voorbeeld: een »*drukkende last*.” Dit kan beteekenen: een last van dien aard, dat hij *altijd drukkend* is; maar ook: een last, die *nu* drukt. Opzettelijk zegt de S. »*om de hoedanigheid te noemen;*” maar het zoogenaamde *zegwoord*, bijv.

drukken, en zijn deelwoord: *drukkend*, geven ook eene bepaalde werking te verstaan, welke *genoemd* wordt. Het zijn immers »*benamingen van accident.*" B. v. *wat zegt gij van dien last? van die woorden?* Antwoord: *dat hij drukt, dat zij beleedigen*, d. i. dat zij die werking doen; maar ook: dat het een *drukkende last is*, dat het *beleedigende woorden zijn;* men zegt dus, dat zij die eigenschap hebben. En zoo zijn dan ook naamwoorden, ja *zelfstandige* naamwoorden niet minder *zegwoorden*, omdat men er door zegt, wat zij in de voorstelling of in het denken beteekenen. — Op de vraag: *wat zegt gij dat het is?* kan het antwoord zijn: *het is een boom, het is een bloeijende boom.* Dan zegt dit niet: dat ding dáár is uitsluitend een boom; maar, omdat men weet, welke eigenschappen een boom heeft, zegt men *inplicite:* dat ding heeft de kenmerken of predicaten van *boom*, of bovendien het kenmerkende: *bloeijend.* Nu eens toegegeven, dat eigenlijk alleen de met vaste en onveranderlijke kenmerken voorziene voorwerpen door *namen* worden aangeduid; dan is het billijk, dat men ook *adjectiven* en *accidenten*, omdat zij, op zichzelven beschouwd, ook hunne eigen kenmerken hebben, onder de *naamwoorden* rekene, al zijn zij niet als *zelfstandig*, maar als *bijvoegelijk*, dus als *adjuncten* te beschouwen. En in zoo verre zijn dan zoowel de *adjectiven* als de *accidenten* inderdaad ook *predicaten* der als zelfstandig voorgestelde, of gedachte voorwerpen, d. i. het zijn eigenschappen, hoedanigheden, enz., die er aan toegekend, of toegeschreven, derhalve er van *gezegd* worden: zoodat niet alleen *werkwoorden*, maar alle *namen*, als kenmerken van iets anders gebezigd, in dit opzigt ook *zegwoorden* zijn. — Werpt men hiertegen in: dat het toch *namen* zijn, die men aan personen of zaken geeft; dan vergeet men daarbij, dat het ook *namen* zijn, die men aan de ons bekende werkingen geeft, en zóó zelfs, dat men namen, waardoor eigenlijk stoffelijke werkingen worden aangeduid, op geestelijke werkingen overdraagt. Uit dien hoofde worden dan ook *werkwoorden* in de *onbepaalde wijs*, ja zelfs *deelwoorden* als zelfstandige naamwoorden gebezigd, zonder dat

deze grammatische vorm er de logische beteekenis van werking aan ontneemt. Bijv: *Het* beleedigen *verlaagt den beleediger; het* drukkende *maakt dien last zoo vermoeijend.*

Zijn volgens bl. 85 de woorden *zijn* en *worden* »abstracte subjective zegwoorden;" en is volgens bl. 162 het *objectief deelwoord*, tot uitdrukking van het *perfectum*, gevoegd bij het *subjective*, het complement daarvan: dan kan men, door het *objective* deelwoord, — even als zulks met substantiven en adjectiven (bl. 155) het geval is, — als complement van het subjective *zijn* of *worden* te beschouwen, de hiermede verbogen »zegwoorden" in subjectiven zin opvatten. Want, of ik zeg: *het paard* is *sterk*, *het paard* wordt *moedig;* dan wel: *het paard* is *gevallen*, wordt, — is *geroskamd;* het *zijn* of *worden* staat op den voorgrond, zoo als (bl. 162) in: »*het anker geligt* zijnde" het deelwoord: *geligt*, als complement van het *subjective* deelwoord: *zijnde*, beschouwd wordt. — Vervangt daarentegen, volgens bl. 85, de zamengestelde uitdrukking van *zijn* of *worden* met een objectief (*verleden*) deelwoord den *objectiven vorm*, zoo als die in andere talen door verbuiging gevormd wordt, (b. v. *amatur, hij wordt bemind*), dan wordt het gezegde wegens die zamenstelling als één beschouwd; en zie, hoewel *zijn* en *worden* »subjective zegwoorden" zijn, toch moeten zij wijken voor het »objective deelwoord," en een objectiven vorm aannemen; terwijl dit zelfde deelwoord bij andere »subjective zegwoorden: *hebben* of *krijgen*" gevoegd, wijken moet voor deze, en een subjectiven vorm aannemen! — Beschouwt men echter de zoogenaamde »zegwoorden" als *werkwoorden*, zoo als zij dat *werkelijk* zijn; dan eerst is het begrijpelijk, dat de verleden deelwoorden, bij active uitdrukkingen gevoegd, eene *active;* bij passive gevoegd, eene *passive* beteekenis erlangen; voorts, dat bij werkwoorden, waarin op zich zelf de werking noch actief, noch passief bepaald wordt, d. i. omtrent die bepaling *onzijdig* is, het deelwoord alsdan, naarmate de beteekenis in den zin der rede zich wijzigt, òf in die onzijdigheid deelt, òf nu eens naar het active, dan weêr naar het passive overhelt. B. v. *ik* ben *gevallen;*

ik ben *naar stad gewandeld; ik* heb *dezen morgen gewandeld.* De hoofdpersoon of hoofdzaak in den zin der rede, d. i. de eerste term eener uitspraak is altoos het *subject*, niet alleen als het hoofdonderwerp der rede, maar ook in die beteekenis, waarin wij onze *subjectiviteit* op andere voorwerpen overdragen.

De *infinitief* (onbepaalde wijs) met *te* heeft volgens bl. 90—92, even als het objective deelwoord, bijv. *betaald*, een objectiven zin, b. v. *ik heb geld te betalen.* Noemt men de hoofdpersoon of hoofdzaak subject, als het onderwerp der rede, en voorts alles, wat er van gezegd wordt of er mede in betrekking staat, object: voorwerp van het onderwerpelijke; dan zijn de werkwoorden, geen enkel uitgezonderd, ook als objecten van het subject te beschouwen, het zij de daad van het subject uitga, of het subject zelf de werking onderga. Noemt men nu het *verleden* deelwoord, b. v. *betaald*, objectief, ook daar, waar het eigenlijk niet als adjectief, of predicatief (deelwoord), maar als met behulp van *hebben* het subjective *doen* in den *verleden* tijd uitdrukt; dan is in: *ik betaal* even zoozeer het *betalen* objectief; en neemt men 't zóó, dan willen wij er niet over redetwisten; maar is *betalen* in dezen zin de onmiddellijke, grammaticaal aangewezen, werking van het subject, en wordt daarom zulk een zin *subjectief* genoemd: dan verandert dit, wat de zaak en de beteekenis aangaat, de betrekking tusschen *ik* en *betalen* niet, of men zegge: *ik betaal*, dan wel: *ik heb betaald*, of *ik zal betalen.* En deze zelfde betrekking blijft, als men zegt: *ik heb geld te betalen*, want het beteekent: *ik moet* of *ik zal geld moeten betalen.* Was de zin: *ik heb geld, te betalen*, d. i. geld, dat *te betalen is* of *betaald moet worden;* dan hadden wij, in plaats van den activen, den passiven vorm: te *betalen geld.* (Vergelijk bl. 92: »*door te stane beproeving*," enz.) Maar dan zou, zelfs volgens den Schrijver, het eerste geval in subjectiven, het laatste in objectiven zin te nemen zijn. — Dan hij scheidt de deelwoorden, alsmede den infinitief, met of zonder *te*, van de hulpwerkwoorden, waarvan wij ons in onze taal

bedienen om het verledene en de toekomst uit te drukken. En hieronder zijn er, die niet alleen te hulp genomen worden, maar die te regt, in wijsgeerigen, en bijgevolg ook in logischen zin, *modale* werkwoorden genoemd worden, zoo als: *kunnen*, *moeten*, *willen*. — Als men zóó de deelwoorden van de hulpwerkwoorden scheidt, dan wordt het zelfs dikwerf bedenkelijk, een gezegde in subjectiven zin te nemen. Het werkwoord toch, als *zegwoord* beschouwd, is met betrekking tot het subject, waarvan het iets zegt, een voorwerp; en of ik nu zeg: de knecht *roskamt*, of *heeft geroskamd*, — het *roskammen* is in beide gevallen het objective; en noem ik nu *geroskamd*, ook in deze zamenstelling, als deelwoord, objectief; dan is er tusschen *geroskamd*, als aanwijzingsvorm van het *actief roskammen* met *hebben*, en als aanwijzing van het *passief*, geen verschil; terwijl toch »de algemeene menschelijke rede, in het algemeene spraakgebruik kennelijk," onder *heeft geroskamd* verstaat: de daad *roskammen* doet de knecht *nu* niet, maar heeft die volbragt; en onder *is geroskamd:* het paard ondergaat *nu* het roskammen niet, maar heeft het ondergaan. Men moet immers, zoo als de Schrijver over vele »redewoorden," en daaronder over *hebben* als »hulpwoord" oordeelt (bl. 105): »zulke woorden hier alleen beschouwen naar de figuurlijke of overdragtelijke, naar de *logische*, beteekenis, die zij hebben door het spraakgebruik."

Nadere bepalingen, bij voorwerpen gevoegd, noemt de Schrijver *complementen*, omdat zij den zin helpen voltooijen. Zien wij, wat hij (bl. 186) daarvan zegt, dan worden wij daardoor in ons gevoelen bevestigd, dat het *verleden* deelwoord, niet alleen objectief of in passiven, maar ook subjectief of in activen zin als complement gebezigd wordt. Wij lezen dáár: »altijd wordt in het Hollandsch de gesteldheid van het óbject in zulk een complement, [te weten: objectief complement van gesteldheid], door een *objectief* deelwoord uitgedrukt; en dat ook het *voorwerp* werkelijk als *óbject* wordt voorgesteld, kan daaruit blijken, dat men bij voorbeeld zegt: »*Mij* (niet *ik*) *er buiten gelaten*, *kunt*

gij handelen, zoo als gij verkiest; haar meêgerekend, zijn wij met ons zessen." Zulke spreekwijzen laten zich deels verklaren als ontstaan uit het nabootsen van den zoogenaamden *loosen Ablatief;* en in dit geval kan *mij* noch *haar* in den *Nominatief* staan. Doch let men op de *logische beteekenis*, dan hebben de deelwoorden: *er buiten gelaten* en *meê gerekend*, ook een' subjectiven zin: *als ge mij er buiten laat, als ge haar niet meêrekent*, of wel: *mij er buiten gelaten*, — *haar niet meêgerekend hebbende;* want stond er, of dacht men daarbij: *er buiten gelaten zijnde, niet meêgerekend wordende*, dan moest er ook *ik* en *zij* staan. — Dat zulke en andere spreekwijzen »in het gebruik gelijk gesteld worden met voegwoorden, en met voorzetsels, ook wel, als deze er achter gevoegd worden," laten wij gelden; maar als R. daartoe rekent: »*dit uitgezonderd* of *dit uitgenomen*," zien wij niet in, waarom het niet even zoo goed met een voorzetsel of voegwoord gelijk gesteld kan worden, als men zegt: »*dit eene uitgezonderd, dit geval uitgenomen*," waar de woorden: *uitgezonderd, uitgenomen*, in den zin denzelfden rang bekleeden, en het woordje *dit*, in het eerste voorbeeld, niet minder dan *dit eene*, ook op *iets*, op het *voorgaande*, betrekking heeft. Het voorbeeld (bl. 187): »*niemand bemerkte het, uitgezonderd* ik *alleen*, en niet: mij *alleen*," verschilt, wat den zin betreft, van: *haar meêgerekend*, alleen hierin, dat het eerste deelwoord in passiven zin, het tweede in activen zin genomen wordt; of, bekleedt het de plaats van een *voegwoord*, dan staat het gelijk met: *niemand, dan ik alleen* of *behalve ik*, omdat het betrekking heeft op het *bemerken* in activen zin; — in passiven zin zou het heeten: *men bemerkte niemand, uitgezonderd mij* of *behalve mij*.

DE LOTELING.

VERHAAL IN DEN TWENTSCHEN TONGVAL 1).

'I vroågt 2) mi, vrende, noå bescheid
Van miin saldoåtenlèven,
Kom'an, ik zal òu kloårigheid
Van dièze zàke gèven.

En wacht nièt da' 'k deur lösse proåt
De woårheid òu verkårve;
'En kriigsman, diè ziin vak verstoåt,
Höldt groåg wat in rezårve.

Da' wi, op meimoånds èèrsten dag,
Van hier noå Zwolle gingen,
De weg, en 't meiste wa' 'k er zag,
't Zint òu bekende dingen.

Dat Zwolle is wat 'en moåije stad,
Met flinke huze en stroåte!
Ik had er b'let in 't kléverblad,
Met *Hiendrik Jån ten Coåte.*

Doår kwammen 's mårgens, op 'en plein,
Wi òveriislers soåmen;
Woårnoå 'en luut'nant en 'n kap'tein
Bij nåme ons òvernoåmen.

---

1) Van een milicien uit Twenthe, bij zijne thuiskomst met groot verlof.

2) Deze *oå* dient, om slechts éénen klank voor te stellen.

Wi wazzen met 'en sestig man,
Diè met den luut'nant gingen.
De marsch ving 's andren mârgens 'an,
Bi trommelslag en zingen.

Noâ Vrièsland ging 't. Um nòentiid kwam
Ons trùppien 'an te Meppel;
Dat städtien hiet: *klein Amsterdam*,
Moâr 't liikt a's gräft veur greppel.

'I wèèt, 'k bin te Amsterdam è's spek
En aijers wèzen brengen;
Diès schrappe ik op diè grootsproâk krek
Zoovùlle a's 't kan gehengen.

Alèvel dòet 'et mi pleizier
Er bi te kùnnen veùgen,
Dat ik er, in miin nachtkwartier,
Kôst schransen noâ geneùgen.

Den mârgen d'rop, alwèder voort:
Deur Stiènwiiks ôlde wallen,
En, vèèrderop, langs Frèriksoord,
Doâr j' wel van heurdet kallen.

Des noânòens kwamm' we in Heerenvèèn,
Noâ stòer zes uur marsèrens;
Dòe ha' we Vrièsland al betrèèn,
En zaggen moâije dèrens.

Joâ, Gèèrtien, trek vri 't neùssien op!
Ik kan où toch betugen,
Dat 'I 'an zoo 'n Vrièzinnen kop
Zelfs meùgt 'en puntien zugen.

Ik wil nièt sprèken van 'et gôld
En zilver, dat ze drâget;
Diè dinge loât 'et harte kôld,
Hòe ze 'ok 'an 't oog behâget.

Moâr rözewängskes, zachte a's sits,
En moâije bloâuwe kikers,
Zoo vönklend a's 'en stèèrneflits,
Woâr vindt men ze *eùrs* gelikers?

Joâ, hadde ik òu gièn tròuwe 'èzeid,
Bi 't smartlicke òfscheid gèven,
Wiè wèèt, of 'k 'an zoo'n Vrièsche meid
Nièt hangen wazze 'èblèven.

'Et Heerenvèèn liikt a's 'en stad,
Moâr 't is 'en vlek 'èhièten;
Ik hè' d'er 'en kwartier 'èhad,
Woâr 'k volop kôst genièten.

Den dârden reisdag kwamme wi
In Vrièslands heufdstad binnen,
Um doâr, bi 's lands saldoâteri,
Ons diènen te beginnen.

Wi wieren d'r in de brakke 'èlegd;
Kiik, da' 's òu nog 'en weuning!
Ze is ruum en hooge, stârk en hecht,
A's 't lusthuus van 'en keuning.

'k Dachte 'ok, bi 't noâdren tot de deur,
Dat 's Keunings eûm er weunde,
Wiil op 'en bret, er buten veur,
Ziin naam zich mi verteunde 1).

Hier vängt miin kriigsmanslèven 'an:
Eèrst môste we uut de klèèren,
En, spikspiernoâkend, man veur man,
Ons loâten vizentèren.

En a's dat kluchtspûl was 'èdoân,
En wi weêr 'an'ètrokken,

1) De kazerne te Leeuwarden heet: *Prins Frederik*, en voert dien naam in den voorgevel.

Kôste wi 'en kamer veerder goân,
Doâr luudden andre klokken!

Doâr lèèsde 'en scharrejant ons wat,
Dat waar'n de kriigsmanswetten;
Dòe bèèfde ik a's 'en peppelblad,
Van huvringe en ontzetten.

Ik heurde al gauw nièt anders mèèr
A's 't laaste van de artikels,
En dat bedraigde ons jummer wèèr
Met nië strafperikels.

Met riètsloâg, kogel, strop en zwèèrd,
Prison en schelm-verjoâgen,
Wordt ieder jonk-saldoât vervèèrd,
Wièn zôl dat nièt versoâgen?

'k Hé' later likewel 'éheurd
En zelvers 'ok ervoâren,
Dat 't halsregt zelden meer gebeurt,
Sinds ettelicke joâren.

Dès, a's ons, elke moând, op nièuw
Diè wet wier veur'èlèzen,
Dan dacht ik: 't ôld saldoâtenschièuw 1).
Woârveur slechts bangerts vrèèzen!

Men wiès ons nòu 'en beddestèè,
'En izren lédekäntien;
Matrasse en dekking lag al rèè,
Dat vièl ons in 'et händtien.

Moâr de alteroâcie van den dag
Ha' zóó miin hart beklommen,
Da' 'k 's nachts, vóór twaalfuurs klokkeslag,
Nièt in den sloâp kôst kommen.

---

1) *Schieuw* is spook of schrikbeeld.

Den andren mârgen, op 't geluud
Van roâtelend getrommel,
Rièp ons 'en kaperoâl: *d'er uut!*
Dat gink met wèust gestommel.

Dòe môste wi, noâ ièn model,
Ons beddetuuggien vòuwen:
Want alles is er mans-bestel,
Men huust er zonder vròuwen.

A's dat 'èdoân was, môste wi
Noâ 't plein hên èèrpeljassen;
'Ok was 'en kaperoâl doârbi,
Um op dat wârk te passen.

Um tièn uur kriège wi de sòep,
En diè was gansch nièt moâger!
Zoo lange a' 'k diènde bi den tròep,
At ik ze jummer groâger.

'Ok kriège we ieder 'en kommies
(Gièn lòervos in de hegge!)
'En drièponds weitenbrood, precies
Van smoâk a's onze wegge.

En a's de sòep noâ binnen was,
Ontvingen we onze klèèren,
'En flinte, lèèretuug en tasch,
En dòe 'an 't nommerèren!

Want hièl ons tuuggien is 'èmârkt
Met vârve of izren brander;
Aers ha' w' 't 'ok in de warre 'èwârkt,
Doâr 't iène liikt a's 't ander.

Tasch, flinte en mennig ander stuk
Môst nòu wat op'èvrèven;
Ik hoâlde 'en viiffen uut miin tuk
En lièt me 'en lessien gèven.

Um driè uur was 'et èten kloâr;
Da's *ratjetòe* mò' j' wèten;
En klinkt de name 'ok al wat roâr,
Diè kost is wel um te èten.

Noâ 't schaften ging 'et wèèr met vliit
'An 't pòetsen en 'an 't schui'ren;
Wi wazzen kloâr vèùr d'oâvendtiid,
En gingen dòe lu'k kui'ren.

Wi wazzen met ons nië pak
Vri wat in ons geneùgen;
En, zat 'et ons um 't liif wat strak,
't Zôl zich alleis wel veùgen.

Wat zagg' we 'en gôld- en zilversmiên
En kòekebakkeriën!
De Vrièzen schiint mi algemièn
Veùr pronk en lekkerniën.

'Ok zagge wi 'et spinhuus stoân,
Da' 's met 'en gräfte umsloâten;
'k Zag d'r enkle grize bòeven goân,
En schildrende saldoâten.

De bòeven, doâr in tucht en band,
Zint um de nègenhonderd;
Zòòvùlle in onze kleine land,
Dat hef mi ârg verwonderd!

Zoo, onder slentren en gekal,
Begôst 'et mangs te donkren,
En zagge wi 'et gaslicht al
In mennig winkel flonkren.

Dat gaslicht is 'en moâi gezigt!
De lampe, in ons vertrekkien,
Is doârbi a's bi 't zönnelicht
'En niètig névelvlekkien.

Op winkels, vol pors'lein en glas,
Ko' w', joâ, a's blind ons kiken;
Gièn schôlteböeren glâzekass' 1)
Lùt zich doârbi verg'liken.

Nòu heurden wi de taptòe sloân,
En diè is veur saldoâten
'En ròepstemme um noâ huus te goân,
Diè nièt lùt tègenproâten.

Um dièn tiid vlùg 'en meidenzwarm
De stroât langs bô'schaploopen,
'Et loâriemändtien 'an den arm,
A's gingen ze alle uut koopen.

Diè stadsche dèrens zint nièt stug,
Controârie, uterst vrendlick:
De ièn gaf me 'en euggien, de aêre 'en kuch,
Ik dachte: da' 's ordentlick!

En èvel is ons 'an'èzegd,
Ze luttik te vertròuwen,
Wiil ze óu, hòe vrendlick, loâgen legt,
Zich spitst op falievòuwen.

'k Hé' dan 'ok sinds zoovùlle a' 'k môgt,
Mi 's oâvends t'huus ëhôlden;
Want in diè fladdermòezenvlôgt
Rièk mennig-ién verkôlden.

In ha' dièn nacht 'en zwoâren dreum,
Woârin diè nië dingen
Mi altemoâl, bi schrik en schreum,
Wèèr deur 'et heufd hên gingen.

---

1) Een *scholteboer* in Twenthe is iemand, die op zijn eigen erf woont. Het is niet zeldzaam, bij zoo iemand een kostbare porseleinkast en veel blinkend huisraad aan den wand te vinden.

't Was zöndag, op den dag doâr'an,
Dòe ginge wi te kârke;
't Was elken zöndag zóó, wa' 'k dan
'Ok iès veur all' bemârke.

Met moândag dr'op, begôste wi
Daags twièmoâl te exercèren;
't Ving 'an met, driè man op' 'en ri,
Heufd regts en *links* te lèèren.

Dat exercèren was me 'en puust!
Want 'k was in 't èèrste..... 'en lomperd.
Iè's mièk me 'en kaperoâl de vuust,
En 'k dacht: ik krige 'en stomperd!

Moâr hiè verknièp ziin ongeduld,
En 't bliëf bi 'n: »*Ezelskuken*!"
Men môst toch 'ok met ons 'en bult
Tòegèèflickheid gebruken.

Moâr èèr 'et twiè moând vèèrder was,
Ha' we alles òverwonnen,
Dewiil wi dòe zoo kriigsmanspas
A's handgrièp vèèrdig konnen.

Wi wieren òf'èèxercèèrd,
Woârbi we vuren môsten;
Woârnoâ wi ons, a's uut'èlèèrd,
Bi de ôlden 1) veùgen kôsten.

Tot nog ha' w' twièmoâl daags 'en tòer
Op 't drilveld mòtten maken;
Moâr nòu ha' w' 't 'ok niët mèèr zoo stòer
Met de exercitiezaken.

Nòu kwam er 't schiveschièten bi;
Dat wordt 'èdoân bi klassen:

1) Oudgedienden.

Veur de èèrste moâl begôste wi
Almoâle op viiftig passen. 1)

In 't krekke schièten bin 'k 'en bôl,
Dat mò' 'k òu ken'lick maken!
Op honderd passen kon 'k, a' 'k wôl,
Den zesvòets kèrel raken. 2)

En da' 'k mi zelf nièt òverschat
Of uut 't duumken zuge,
Doârveur 's miin beukskes èèrste blad 3)
Miin èèrlicke getuge.

'En luut'nant van de kompanie,
Met scharrejants der sectie,
Hield daag'liks met ons théorie
En òver ons inspectie.

En of veural de scharrejant
Ons mennigmoâl beknorde,
Wi kriègen toch, van langerhand,
Ons bòeltien wél in orde.

T'met kwam ons 'ok de kapetein
Of de överste inspectèren;
Moâr dièze zièt nièt speldeklein,
Dat veùgt gièn groote hèèren.

Zóó zint driè moânde hên'ègoân;
En, wat de lû 'ok kallen,
De kriigsdiènst is wel uut te stoân,
Althans *mi* tòe'ëvallen.

Wiè zine zaken ördlick dòet,
Hef nood van straf noch kiven;

1) Thans op 100 passen.

2) Op de schijf staat een soldaat afgebeeld van ongeveer die grootte.

3) Op welks keerzijde aanteekening werd gehouden van de vorderingen in het schijfschieten.

Ten minste, *ik* hebbe deurgoâns gòed
Er vri vàn kùnnen bliven.

Policiezaal, provoost, cachot
Is veur de fòezeldrinkers,
Of diè op 't loopen bint verzot,
Slempempers, nachtrinkinkers.

En zùkke zint er welken bi,
Twiè, driè ligte op de honderd;
Moâr van dàt ontuug hièlde wi
Ons wiislick óf'ézonderd.

Miin schillink viifdaagsch traktement
Was veur tebak en botter;
En 'k spoârde 'ok manges nog 'en cent,
Want, ziè, ik was 'en potter.

Nòu hé' 'k òu zóóvùlle op'èdicht
Van al miin wédervoâren,
Da' j'òu te hands de reste alligt
Van zelvers zùlt verkloâren.

En a' 'k òu *alles* wèten dèê,
Zo' 'i toch mi nièt begripen;
En ligtewel 'ok, manges mèê,
Me 'en bettien vingerslipen.

Want, èèr de bòersche ròestrigheid
Er lu'k was òf'èvrèven,
Hé' 'k mèèr a's iès — guluut 'èzeid! —
Wat lèèrgeld mòtten gèven.

Moâr, bin 'k 'ok nòu en dan bedot,
Ik hebbe 'ok mèèr ervoâren
A's andren dòet, bi mòeders pot,
In viventwintig joâren.

OPHELDERING NOPENS DE UITSPRAAK EN DE BETEEKENIS VAN EENIGE GEWESTELIJKE WOORDEN EN KLANKEN IN 'T VOORGAANDE STUKJE.

Alèvel, *èvel* beteekent echter, evenwel. *Alleis*, allengs, van lieverlede. *Beklommen* (hoogd.), beklemd, bevangen. *Bret*, bord, uithangbord. *'En bult*, veel, heel wat. *Èèrpeljassen*, aardappelen schillen. *Falievòuwen*, foppen. *Fòezeldrinker*, jeneverdrinker. *Flint* of *flinte*, geweer, snaphaan. *Jummer*, immer, voortdurend. *Kommies* (van *komenijs*), munitiebrood. *Krek*, juist, naauwkeurig. *Likewel*, toch, nogtans. *Lu'k*, *lutteke*, *luttick*, luttel, een weinig. *Mangs*, *manges*, *mangesmèè*, tegelijk, soms, nu en dan. *Spikspiernoâkend*, moedernaakt. *Stòer*, zuur, zwaar, moeijelijk. *Tuk*, beurs, zak. *Vingerslipen*, uitstrijken op de vingers, bespotten. *Welken* (hoogd.), eenigen (onder meerderen). *Zùkke* zulken, zoodanigen.

De *ä* klinkt nagenoeg als *è* in het Fransch, of als *ae* in 't Hoogduitsch; *â* is slepend; *é*, *è* en *ê* hebben den klank als in het Fransch; *ö* klinkt als *eu*, of als *oe* in 't Hoogduitsch; *ò* is kort en scherp; *ô* is hol, dof en slepend; *oâ* is één klankteeken, nagenoeg uit te spreken als *ô* in *vôtre*; *ù* is kort en scherp.

Bij de geaccentuëerde twee- en drieklanken valt de druk voornamelijk op de letter met het klemtoonteeken; alzoo verschilt in de uitspraak *ie* merkelijk van *iè*, *eu* van *eù*, *oe* van *òe*, *ou* van *òu*, enz.

De vervoeging der werkwoorden is in het Twentsch geheel willekeurig; veelal wordt het meervoud als enkelvoud en vele ongelijkvl. als gelijkvl. vervoegd: *'i hebt*, *wi hebt*, *'i bint*, *ziè zint* voor: *gij hebt*, *wij hebben*, *gij zijt*, *zij zijn*; *wi lèèst*, *lèzet*, *lèèsden*, *hebt 'èlèzen*, *'èlèèsd*; *hiè*, *wi bidt*, *biddet*, *hebt 'èbid*, *'èbiddet*, enz., en zoo alles enkel volgens gebruik. De letter *n* wordt aan het slot van een woord zelden uitgesproken; voorts worden in vele woorden letters weggelaten, zoo als: *'ok* voor *ook*, *'en* voor *een*, *'an* voor *aan*, enz. Van het voorzetsel *ge* wordt alleen de *e* uitge-

sproken, maar een weinigje scherp. Opmerkelijk is het, dat van dit voorzetsel de *g* wegvalt in Gelderland, Overijssel en een gedeelte van Drenthe, en dat het in Groningen en Friesland *geheel* verdwijnt. Men kan daar zich dan ook nooit vergissen in gezegden als deze: *het is gebeurd*, *ik heb geloofd en gedankt; 'et is 'èbeurd* (ontvangen, geïnd), *'et is gebeurd* (geschied), — *ik heb 'èloofd en 'edankt* (lof en dank gezegd), *ik heb geleufd en 'èdankt* (geloovig dank gezegd) of in Gron. en Friesl. *'t is 'beurd*, *'k 'eb 'loofd en 'dankt*, *'k 'eb geleufd*, enz.

De verkleinwoordjes worden in het Twentsch meestal gevormd met *ien*, zacht uitgesproken: *trùppien* (troepje), *städtien* (stadje) enz. Men maakt veel gebruik van zamentrekkingen: *Aêrs ha' w' 't'ok* (anders hadden wij het ook), enz.

De *a* of *aa* klinkt veelal als *oâ*: *praten* wordt *proâten*, enz.; soms verandert zij in *ee* of *é*: *klaver*, *kléver*, *vaardig*, *veerdig*, enz., of in *ä* (*ae*) *ledekäntien*, *händtien*, en zoo in vele verkleinwoorden, met hoogd. verzachting van den grondklank: *boom*, *beumpien; man*, *männechien* of *männeken*, *broek*, *bröekien*, of *breukien*, enz. De korte *e* is bijna altijd *è*: *lepel*, *lèpel* of *leppel*, enz. De scherplange *ee* is veelal *ei of ié*: *steen*, *stièn*, *bleeken*, *bleiken*, enz. De korte *o* is bijna altijd *ò*, *oâ* of *ù*: *gestolen*, *'èstòlen*, — *gesloten*, *'ésloâten*, — *schotel*, *schùttel* enz. Voor de scherplange *oo* wordt veelal *eu* uitgesproken, vooral in verkleinwoorden: *oom*, *eum*, — *boompje*, *beumpien*, enz. De *ui* is altijd *uu* of *oe*: *huis*, *huus*, — *bruid bruud* of *broed*; *broed*, *broedsel*, *hoed* enz. wordt uitgesproken met den klank van *òe* of ook wel *òu*. De *ij is*, behalve in *hij* en *zij* (*hiè* en *ziè*), altijd *i* of *ii*: *wij*, *wi*, — *krijg*, *kriig*, enz.

Wijders zijn er nog vele willekeurige klankverwisselingen, zoodat alleen eigen ervaring de gebruikelijke uitspraak kan doen kennen. 't Is evenwel niet onaangenaam de schier grenzenlooze buigzaamheid onzer taal in de onderscheidene dialecten na te gaan.

A. van Wechel,
1e. Luit. 3de Reg. Inf.

NOMMER *ELF*.

Waardoor dit nommer zijn algemeen bekenden toenaam heeft gekregen, werd mij duidelijk door eene plaats uit een oud »geneuchlick Dicht" *van den ouden ende langhen Aernout* getiteld, en opgenomen in de »Veelderhande geneuchlicke dichten, tafelspelen, ende refereynen; tAntwerpen bij Jan van Ghelen, *anno* 1600" (*boekerij van de Maatschappij der Nederl. Letterk*). Deze Aernout is een soort van Uilenspiegel, die zijn' meester op velerlei vragen met gevatte en lachverwekkende andwoorden te woord staat, en hem o. a. eene koddige voorstelling der verschillende getalcijfers geeft. Op de vraag bijv. om *één* te spellen, andwoordt Aernout:

Ic en hadde so lief geen,
Als ick u spelle éen te voren,
Die sijn rechter ooghe heeft verloren,
Ende met sijn slinker qualic siet.
Dit is nauwelicx éen ist niet.

En zoo vervolgens *twee*, *drie* enz. Tot nommer *elf* gekomen, zegt Aernout op de vraag des Meesters: »Aernout, spelt mij *elve*:"

Gewisselic *ghy zijt er een zelve;*

waarin hij, op het woord *elf* of *alf*, voor *dwaas* of *zot* 1) zinspelende, ons tevens de eenvoudigste verklaring geeft, hoe men van oudsher dit geheel eensluidende cijfer zijne met dien klank overeenkomstige rol heeft kunnen doen spelen. V.

---

1) Van waar die hertog der *alven*, het hoofd der zotten in den Bosch, dien men zoo dikwijls met den spaanschen Duc d'Alf verward heeft; zie de rijmen opgenomen in de Aanteekeningen op het 7e deel van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands*, bl. 283. [— welke rijmen, juist niet al te naauwkeurig, zijn ontleend aan de Antwerpsche *Spelen van Sinnen*, bl. 170. — A. D. J.].

BEOORDEELING

VAN

PROF. *T. ROORDA'S* WERK:

OVER DE DEELEN DER REDE;

DOOR

F. C. de Greuve.

II.

COPULA: KOPPELWOORD.

Bij het onderzoek naar de logische beteekenis der woorden komt vooral de zin der rede in aanmerking; en daar zulk een zin uit woorden is zamengesteld, heeft men inzonderheid op hun innig verband te letten en hoe zij als ineéngeweven, of, wil men, hoe zij *gekoppeld* zijn. De zoogenaamde *copula* verdient dus hier ook onze opmerkzaamheid.

De Schrijver leert ons (bl. 37): »Het is eene geheel verkeerde wijze van beschouwen, wanneer men een zin, zoo als *Het koren is duur*, zich op die wijze ontleedt, dat men het *koren* als *onderwerp*, *duur* als *gezegde*, en *is* als een *derde deel* van den zin aanmerkt, en dit dan de *copula* of het *koppelwoord* noemt." — En in de *Logica formalis* durft men nog van zulk eene *copula* spreken? — Och ja! als men maar weet, wat er onder verstaan wordt, zal men die benaming zoo kwaad niet vinden. — Het woord *duur*, op zich zelf beschouwd, duidt alleen datgene aan, wat wij onder die benaming in 't algemeen verstaan; voegt men er *worden*, *zijn* of *blijven* bij, dan duiden die woorden op een *ontstaan*, op een *tegenwoordigen*, of *voortdurenden* toestand van het *dure*. Voegt men dus bij het hoofdwoord *koren* het gezegde of predicaat *duur*, dan toont *zijn*, *worden* of *blijven* wel degelijk het *verband* aan, waarin nu *duur* tot *koren* staat; en in dezen zin worden dan die woordjes: *zijn*, enz. wel eens *koppelwoorden* genoemd; 't is de *copula*, het uit-

gesproken of gedachte verband tusschen het hoofdwoord en hetgeen er aan toegekend of ontzegd wordt. Even zoo is het met andere werkwoorden. Als men, b. v. zegt: *het kind slaapt*, wordt onmiddellijk door den vorm, waarin hier *slapen* voorkomt, dit *slapen* met *kind* verbonden; en de *copula*, hoewel niet afzonderlijk uitgedrukt, wordt er wel degelijk bij gedacht, zóó zelfs, dat, wanneer men zeide: *het kind is slapende*, dit, streng genomen, iets anders zou te kennen geven. In andere talen ligt niet zelden de *copula*, b. v. bij passive werkwoorden, terwijl wij ons van *zijn* en *worden* bedienen, in den vorm van het werkwoord opgesloten, of wordt weggelaten, b. v. *het koren — duur*. Doch het is niet te verwonderen, dat de heer R. hier anders over dacht; hem zweefden de uitdrukkingen: *duur zijn*, *duur worden*, *duur blijven* voor den geest als »zegwoorden." Hij beschouwt dan ook *duur* »als de bepaling van *is*, *wordt* of *blijft*," (bl. 37; vergelijk bl. 123); terwijl juist omgekeerd bij de verbinding van *duur* met *koren* de uitdrukking: *is*, *wordt* of *blijft*, de bepaling van *duur* is ten opzigte van het *koren*; of met andere woorden: de bepaling van de betrekking, waarin *duur* tot *koren* staat, en omgekeerd *koren* tot *duur*; welke wederzijdsche betrekking te regt, ook door Kant, die van *aanhangigheid* (*relatio inhaerentiae*) genoemd wordt. Derhalve, in zóó ver geven wij toe, dat *duur* als de bepaling van *is* beschouwd kan worden, als het *zijn* op zich zelf door een zekeren aard, eigenschap of hoedanigheid, als een *bijzonder zijn* bepaald wordt; maar niet minder ligt in de uitdrukking *is* de bepaling van *duur*, of van de wijze, waarop *duur* en *in de schuur* met *koren*, en omgekeerd *koren* met *duur* en *in de schuur* in betrekking staat. *Is* bepaalt dus de wederzijdsche betrekking van beiden. *Duur* bepaalt wel het *abstracte zijn* als een *duur zijn*, maar daarom nog niet als een' toestand van het *koren*. Er kan *duurte* zijn, zonder dat het *koren* er mede in verband staat.

De *copula* verbindt dus sommige woorden zóó, dat daaruit zamengestelde uitdrukkingen ontstaan, die door het innig

verband en de wederzijdsche betrekking dier woorden als een *geheel* te beschouwen zijn. Zoo erkent dan ook de Schrijver, waar hij over zulke zamenstellingen spreekt (bl. 126), dat daartoe »het uit den *Infinitief* met het voorzetsel *te* tezamengestelde *gerundium* [b. v. *te betalen*] en het uit het objective [verleden] deelwoord met de zegwoorden [hulpwerkwoorden] *zijn* en *hebben* zamengestelde *Perfectum*," behooren. En ligt dan, als men 't wel begrijpt, daarin de *copula* niet? — En toch, wegens het streng vasthouden aan zijne *subjective* en *objective* opvatting, miskent hij in dat verband de stelling, die het objective, d. i. verleden deelwoord, met *zijn*, *hebben*, *worden* verbonden, inneemt, waar het namelijk mede dient tot aanduiding van de tijden der werkwoorden. Door te sterk op *objectief* deelwoord te drukken, maakt hij geen behoorlijk onderscheid tusschen dit deelwoord ter aanduiding van het active Perfectum, en ditzelfde deelwoord als »complement van een zegwoord" (werkwoord), *subjectief*, dat is, *actief* genomen, wanneer zulk een deelwoord er bijkomt tot aanvulling van den zin. Zegt men: »*hij heeft den vogel gevangen*," en »*hij houdt den vogel gevangen*," dan is (bl. 183) »de uitdrukking volkomen dezelfde." De bedoeling is, (zoo heet het hier): »dat *gevangen* een complement van objective gesteldheid is, en wel in den zin van een *doel* of *gevolg*." Men oordeele, of hier geen wezenlijk onderscheid plaats heeft, als men let op de *logische* beteekenis. *Hij houdt den vogel gevangen* beteekent: hij houdt den gevangen vogel in dien toestand, zonder dat het uit het gezegde blijkt, dat hij zelf den vogel gevangen heeft. Zegt men: *hij heeft den vogel gevangen*, dan wordt niet de toestand des vogels, ofschoon die er het gevolg van is, maar de volbragte daad aangeduid: het woord »*gevangen*," aldus met het hulpwerkwoord verbonden, behoudt eene subjective, d. i. eene active beteekenis. — Iets anders is het, wanneer *hebben* op zich zelf staat, b. v. *hij heeft den vogel*, *gisteren door zijnen knecht* gevangen, d. i. *den vogel*, *die gevangen is*. In: *hij heeft gevangen*, (even als in: *hij is gelukkig*, juist door dat *is* de eenheid van *hij*

en *gelukkig* beteekend wordt), zijn *hij* en *gevangen* door *heeft* tot eenheid van *werker* en *werking*, maar als reeds geschied, verbonden. Dan de Schrijver voelt zelf dat onderscheid, als hij zegt: »*hebben* [namelijk op zich zelf] beteekent geen daad, maar een toestand, [doch een toestand, waarin men zich plaatst, of geplaatst wordt]; door er een *doel* of *gevolg* aan te hechten, verkrijgt de uitdrukking den zin van een *daad*." Wel nu dan? Het zoogenaamd complement: *gevangen*, in de uitdrukking: *hij heeft gevangen*, hecht juist aan *hebben* dezen zin van *daad*, en wel zóó, dat in *hij heeft* uitgedrukt wordt, dat de daad, *vangen*, gewerkt heeft. — Ook in het voorbeeld: *ik heb gewandeld*, al wordt het voorwerp niet uitgedrukt, duidt *hebben* even bepaald de volbragte daad aan; en in het *wandelen* zelf wordt *doel* en *gevolg* uitgedrukt, — zoo als R. dit omtrent *gaan* (bl. 81) opmerkte; waarover wij reeds gesproken hebben.

De *copula* is vervolgens ook kennelijk in die woorden, welke, tegen over de »begripswoorden" door den Schrijver *rede-woorden* genoemd worden, en waarover hij *bl. 103, vlgg.* handelt. Men zou kunnen vragen, of het »zegwoord" dan niet bij uitnemendheid een redewoord is? — Neen, zegt hij: want deze redewoorden worden ook wel *modale* woorden genoemd, als die »welke alleen maar *logische* beteekenis hebben voor een *modus* of wijze, waarop de zin der gedachten in de *rede*, in het spreken of denken, beteekend of voorgesteld wordt." Is »*modaal*" hier wel een kenmerk, bij uitsluiting van andere woorden, aan deze redewoorden alleen eigen? En is vroeger niet reeds in een anderen zin van *modaliteit* gesproken? In alle geval is het die *modaliteit* niet, welke, als kunstterm, in de wijsbegeerte bedoeld wordt. — Naar de verklaring, hier door den Schrijver gegeven van *modale* woorden, moeten daaronder ten minste eenige werkwoorden gerekend worden, die namelijk, waarvan men zich als hulpwerkwoorden bedient. Doch *modale werkwoorden* in wijsgeerigen zin zijn *als zoodanig* geene hulpwoorden.

Van de hulpwerkwoorden nu heet het (bl. 104): »andere

redewoorden worden in de Grammatica *hulpwoorden* genoemd, omdat zij [voor zoo ver zij] namelijk hetzelfde beteekenen, wat anders of in andere talen door een grammatischen vorm uitgedrukt wordt, en dus bij gebrek van zulk een grammatischen vorm tot *behulp* schijnen te dienen." Tot voorbeeld wordt »*zullen*" aangehaald, dienende tot uitdrukking van den *toekomenden tijd* (vergl. bl. 20). Hieruit volgt, dat men bij deze soort van werkwoorden, als *hulpwoorden* beschouwd, den Infinitief, 't zij *met* of *zonder* te, maar inzonderheid het deelwoord, niet als op zich zelf staande, maar als één met het hulpwoord zich moet voorstellen. — Vraagt men, waarom op die wijze een verleden deelwoord, dat op zich zelf *passief*, of (wil men) *objectief* is, met het active (of subjective) *hebben* verbonden wordt, b. v. in: *ik heb betaald?* Het is, omdat *betaald* eene werking aanduidt, die opgehouden heeft, en wel eene *daad*, waarin dus, als afgedaan, het werkende en uitgewerkte ligt opgesloten. »*Ik heb betaald*" beteekent dan zoo veel als: ik eigen mij als werker het *betaald zijn* toe, of: die volbragte daad is mijn werk. Nu kan men hier »*betaald*" ook wel als *deelwoord* in passiven zin blijven beschouwen, gelijk dit, b. v. in het Fransch, en nog sterker in het Italiaansch geschiedt, waar in het Perfectum niet altoos het deelwoord bij *hebben* onverbogen blijft, maar het geslacht en getal (*genus* en *numerus*) van datgene aanneemt, waar de werking op slaat. Maar in onze taal wordt met den grammaticalen vorm tevens de logische aanhangigheid zoowel van *hebben* en *betaald*, als van *zijn* en *betaald*, ingezien; gelijk zulks met de *adjectiva* geschiedt, b. v. *die lieden zijn braaf*, enz.

Verstaat men onder »begripswoorden" die woorden, welke voldoende zijn om eenen zin uit te maken, en onder »redewoorden" zulke, die op zich zelven geen' zin opleveren, maar als deelen der rede den logischen zin helpen voltooijen; waartoe dan zelfs begripswoorden kunnen gerekend worden, voor zoo ver deze alleen gebruikt worden als hulpmiddelen om eenen zin te wijzigen: dan dragen in dit opzigt alle tot dat einde dienende woorden te regt den naam

van *hulpwoorden*. En hiertoe behooren dan ook de *werkwoorden*, waaromtrent echter de Schrijver geen acht slaat op dit onderscheid: of zij de zoogenaamde tijden (*tempora*) helpen bepalen, dan of zij als *wijsgeerig-modale* werkwoorden, ook in de zamenstelling van een' zin, hunne zelfstandige begripswaarde behouden. Wij lezen (bl. 119): »Worden tot de uitdrukking van deze (*modale*) zinnen de zegwoorden *kunnen*, *mogen*, *moeten* of *zullen* gebruikt, dan zijn dit ook geen begripswoorden meer [?], maar *redewoorden*, daar zij dan alleen maar dienen [?] tot uitdrukking van de logische beteekenis van den zin." — Men ziet, dat, ofschoon zij in deze zinnen de logische beteekenis helpen uitdrukken, het begrip, dat b. v. in *kunnen*, *moeten* ligt, als dat van *magt* of *mogelijkheid* en van *noodzakelijkheid*, zijne eigen waarde handhaaft. Zulke werkwoorden *wijzigen* den zin, omdat zij de wijze uitdrukken, waarop denker of spreker zich de werking als *mogelijk*, *noodzakelijk* voorstelt; en in zoo verre zijn zij, ook als begripswoorden, tevens hulpwoorden ter volledige uitdrukking onzer gedachten. Doch als zoodanig moet men ze niet verwarren met die, waarvan onze taal zich bedient om de tijdvormen der werkwoorden te beteekenen. De Schrijver evenwel zegt: »Hetzelfde geldt van woorden, als *hebben*, *zullen*, *gaan* of *willen*, [de twee laatstgenoemden behooren hier niet eigenlijk, maar bij overdragt toe], wanneer zij, als *logische hulpwoorden*, alleen tot uitdrukking dienen van die verschillende *voorstellingswijzen*, die men gewoon is *tijden* te noemen; als ook van het woord *worden*, [ook van het woord *zijn*], zoo als dit in het Hollandsch tot uitdrukking van de *objective* (*passive*) wijze van spreken gebruikt wordt." — Doch de uitdrukking: »*hetzelfde geldt*" willen wij gaarne zóó opvatten, dat het van alle woorden, die den zin helpen wijzigen, *geldt*, dat deze als zoodanig hulpwoorden zijn; en dan stemmen wij toe (bl. 121): »Als hulpwoord is— — *laten* in menigvuldig gebruik, in bijzondere gevallen ook *mogen*, *kunnen* en *moeten*."

Werkwoorden dus, zoo goed als alle andere woorden, kunnen, bij de hoofdwoorden van een' zin gevoegd, ook

als hulpwoorden beschouwd worden. Doch men moet het niet te ver trekken, zoo als (bl. 122): »Als hulpwoorden dienen zeer dikwijls de zegwoorden *zijn*, *worden*, *hebben*, *krijgen*, *doen*, *maken*, en andere meer." — Dat *hebben*, *zullen*, *zijn* en *worden* ter tijdsaanduiding te hulp genomen worden, zagen wij reeds; maar dat is het geval niet, wanneer *zijn*, *hebben*, *krijgen*, enz. op zich zelf staan, en de werking van een ander werkwoord niet helpen uitdrukken. Welk een groot verschil tusschen: *het koren is duur*, *het is in de schuur*, en: *het koren is duur betaald*, — *is in de schuur gebragt!* In het laatste geval drukt *is betaald*, *is gebragt* den *verleden tijd* van de werkwoorden *betalen* en *brengen* uit: *duur zijn* is, zoo als wij vroeger zagen, eene geheel andere bepaling. Zoo ook staat in het hier aangehaalde voorbeeld: »*ik ben hem wachtende*," dit deelwoord *wachtende* volstrekt niet als verbogen werkwoord bij *ben;* men kan niet zeggen: *ik word wachtende*. Immers drukt *zijn* op zich zelf in dat voorbeeld geen verleden, maar het werkelijke *nu* van een' wachtende uit. — Voorts worden (bl. 123) in eene andere beteekenis de werkwoorden *hebben* en *krijgen* »hulpwoorden" genoemd: »*hebben*, als men zeggen wil, dat iets *plaats* heeft; *krijgen*, om te zeggen, dat iets *gebeurt*." Men zou, dus voortgaande, alle werkwoorden daaronder kunnen rangschikken; b. v. *onderhandelen*, *oorlogen*, om te zeggen dat iets plaats heeft, iets gedaan wordt. Ja, zóó genomen, zijn het inderdaad *zegwoorden!* — De voorbeelden: »*hij heeft* — *of krijgt moed*," enz. bewijzen niet veel. »*Hij heeft*" duidt wel eene gesteldheid aan, een plaatshebbend bezit, maar die moed is hem toch niet aangeboren: er ligt wel degelijk eene werking in, die er bij ondersteld wordt; — duidelijker komt die werking te voorschijn in »*moed krijgen*." En dan de voorbeelden: »*hij deed een' sprong; het maakt geraas; het gaf een slag;*" zijn dat hier hulpwoorden?

Over *zijn* of *wezen*, en *worden* wordt (bl. 123—125) in denzelfden geest gesproken. Wij meenen daaromtrent reeds genoeg te hebben aangestipt.

NAAMVALLEN.

Vroeger vonden wij reeds gelegenheid om met een enkel woord van de betrekking der naamvallen tot de werkwoorden, in verband tevens met de objective en subjective opvatting daarvan, te gewagen. Hier echter is het de plaats, daarover opzettelijk te spreken.

Opmerkelijk is in de talen de betrekking van den *Genitief* tot hetgeen, waarmede hij 't innigst verbonden is. — Volgens bl. 58 »wordt de *Genitief* gewoonlijk en te regt in subjectiven en objectiven Genitief onderscheiden." Letten wij op de reden van dit onderscheid, dan blijkt al aanstonds, dat hier de tweederlei betrekking bedoeld wordt, waarin de Genitief staat tot de zaak of persoon, die in den Nominatief niet alleen, maar ook in een anderen naamval wordt uitgedrukt, maar waarbij die verbuiging ten aanzien van den Genitief niet in aanmerking komt, daar deze alleen eene betrekking aanwijst tot een zeker voorwerp, hetzij dit door een zelfstandig naamwoord, of door een ander woord, dat de plaats daarvan in den zin bekleedt, wordt aangewezen. Zulk een voorwerp nu is het *licht* in de beide voorbeelden des Schrijvers: »*het licht der zon*," en »*het licht der wereld*." In het eerste is het dan een *súbjective* Genitief: »omdat de zon het licht *geeft;*" in het tweede een *óbjective*, als iemand het *licht der wereld* genoemd wordt: »omdat de wereld door hem *verlicht wordt.*" — Doch indien »eigenlijk en in waarheid in den Genitief een voorwerp, een persoon of zaak, wel altijd voorgesteld wordt als een súbjectief óbject, en dus altijd een óbject, maar dat tevens in zeker opzigt súbject is;" dan ware het misschien beter, den eenen Genitief, als oorzaak of werkdadigheid aanduidend, *actief*, en den anderen, waardoor een gevolg of uitwerking wordt uitgedrukt, *passief* te noemen, zoodat in beide gevallen de Genitief, wegens zijne naauwe betrekking tot het voorwerp, waaraan hij gehecht is, op iets *voortbrengends*, op eene *werking* ziet, terwijl de *mutua*

actio (wederzijdsche invloed) van beide deze rededeelen er wezenlijk door wordt beteekend. Wanneer echter de Genitief niet zoo zeer werking of oorzaak, maar slechts een *attribuut*, een *adjunct*, of hoe men 't noemen wil, b. v. eene aanhoorigheid, afhankelijkheid, aanhangigheid, enz. te kennen geeft; dan bekleedt hij veelal de plaats der bijvoegelijke naamwoorden of vertegenwoordigt ook wel een zoogenaamd *accident* der hoofdzaak of des hoofdpersoons, die zoowel in andere naamvallen als in den Nominatief kan geplaatst zijn, maar toch altijd hoofdvoorwerp is met betrekking tot den Genitief, die er eene nadere bepaling aan geeft, of er door krijgt. Zóó, b. v. *licht der zon*, als soort van licht: *zonlicht*, *maanlicht*, *kaarslicht;* of als eigenschap der zon: *licht*, even als *warmte* en andere hoedanigheden der zon. — Van daar dat in het Latijn het adjectief *solare* bij *lumen* gevoegd, zoowel het *zonlicht* als het *licht der zon* beteekent. — In onze taal gaat dit niet altijd door, omdat in vele zulke gevallen onze adjectiva doorgaans slechts eene wijze van overeenkomst met het substantief, waarnaar zij gevormd zijn, uitdrukken 1). — Die aanwijzing van soort en hoedanigheid door den Genitief merken wij ook in het andere voorbeeld op: *licht der wereld*, waar het licht als werkende *op* of *in* de wereld gedacht wordt. Hier staat het *licht* als soort wederom tegen over andere lichten, b. v. *licht der maan* (het licht, waardoor de maan verlicht wordt), enz. en als eigenschap, enz. tegen over andere: *licht*, *vloek*, *zegen*, *geessel* der wereld. — Uit dien hoofde is het niet genoeg, den Genitief in een *subjectiven* en *objectiven* te onderscheiden, ook dan niet, al zien wij in den eersten de *oorzaak*, en in den laatsten het *uitwerksel* uitgedrukt. En de Schrijver is zelf van gevoelen (bl. 68) » dat ieder zal moeten bekennen, dat in vele uitdrukkingen de subjective beteekenis van den Genitief volstrekt niet meer gevoeld wordt.”

---

1) In navolging nogtans, vermoedelijk van het Latijn, bedienen wij ons ook van zulke zamenstellingen, als kunsttermen, b. v. *natuurlijke historie*, *Vaderlandsche Geschiedenis*, enz. — Vergelijk R. bl. 62.

Nu komen er zóó veel soorten van betrekking voor, waarin de Genitief tot personen of zaken staan kan, dat hij daarom ook door velerlei benamingen zou moeten onderscheiden worden. Om maar iets te noemen: *het erfdeel der ouders* en *het erfdeel der kinderen*. Het naamwoord *licht* drukt van zelf reeds eene werking uit, en om met R. te spreken, *lichten* is de werking, die van het súbject uitgaat; van de *zon*, en op iets werkt, op de *wereld*. Doch aan het woord *erfdeel* moet, overeenkomstig den zamenhang der rede, eerst de beteekenis van *werken* worden ondergeschoven; zoo eenvoudig met den Genitief verbonden, kan *erfdeel der ouders* (ofschoon wij meestal daarbij denken aan het deel, dat een kind heeft uit de nalatenschap zijner ouders), ook beteekenen het erfdeel, dat die ouders gekregen hadden. — In alle geval is de *copula* tusschen Genitief en het voorwerp, waaraan hij gehecht is, niet te miskennen.

Tusschen Nominatief, als hoofdterm, en Accusatief, als het voorwerp der werking, valt door middel van een (*transitief*) werkwoord het verband dadelijk in 't oog. — Opmerkelijk zijn de woorden des Schrijvers (bl. 167): »In het Hollandsch, zoo als het werkelijk is en gesproken wordt, heeft men den Accusatief in het geheel niet meer. Zal dat heeten, dat onze substantiva bij de verbuiging geene verandering hier ondergaan? Toch niet; want elke grammatische vormverandering dient alleen maar, om den Accusatief aan te wijzen. Bovendien slaan zelfs sommige sprekers en schrijvers geen acht op het onderscheid tusschen *de* en *den*, *brave* en *braven* (*man*); wat anders toch ook eene, hoewel kleine aanwijzing van onderscheid is. Doch dat verschil tusschen Nominatief en Accusatief hebben wij niet eens voor 't vrouwelijke, laat staan voor het onzijdige geslacht; in sommige talen ontbreekt het zelfs voor 't mannelijke geslacht 1); en in 't Latijn, waar wel degelijk de Accusatief, ook grammatisch, bestaat, is evenwel in het

---

1) Zoo als, b. v. in 't Fransch; *qui* en *que* uitgezonderd. Anders is het met de persoonlijke voornaamwoorden, waarover later.

neutrum niet alleen, maar ook in het meervoud van het mannelijke en vrouwelijke geslacht bij zeer vele woorden de grammaticale vorm van Nominatief en Accusatief gelijk. Uit zulk een gebrek aan onderscheid blijkt dus geenszins het gemis van den Accusatief, en daar het den heer Roorda om de logische beteekenis te doen is, kan hij immers niet in ernst beweren, dat men in onze taal geen' Accusatief meer heeft. — Wij moeten 't dus anders opvatten, te meer, dewijl hij (bl. 169) zegt: »dat van een *louter* of *zakelijk* óbject, dat in andere talen door den Accusatief uitgedrukt wordt, en van een *subjectief* of *persoonlijk* óbject, zoo als in andere talen door den Datief beteekend wordt, ofschoon beide deze soorten van óbjecten zich niet door verschillende grammatische vormen onderscheiden, in zin en beteekenis het logisch onderscheid toch meestal zeer wel gevoeld wordt." Het beteekent dus eigenlijk, dat wij, naar den uitwendigen vorm te oordeelen, niet weten of het een Accusatief, of een Datief, is; maar er volgt niet uit, dat er bij ons geen Accusatief meer bestaat. Maar, hoe komt het dan, dat men dat logisch onderscheid *voelt?* Wel, dat maakt men uit den zin op! Derhalve ligt daarin een wezenlijk onderscheid. Indien dus leerlingen dat onderscheid soms voelen, maar niet beprijpen, dan moet men ze op den aard der verschillende werkwoorden acht leeren slaan. Doch dat onderscheid wil R. alleen doen kennen door aanwijzing van súbject en óbject, van *zakelijk* en van *persoonlijk* óbject; maar als men de logische beteekenis van het werkwoord, dat tot die opvatting aanleiding en regt geeft, niet kent, dan komt men niet verder, met het werkwoord ook hier weer alleen als *zegwoord* te beschouwen. Wanneer leerlingen op de werking in 't algemeen, en dan op het *active*, *passive* en *neutrale* in de werkwoorden opmerkzaam gemaakt worden, dan eerst voelen zij, dat bij een activen vorm het *gewerkte* of *bewerkte* het object (voorwerp) is, waar de werking regtstreeks op overgaat; en dat, waar een ander object, zonder voorzetsel, met het werkwoord en zijn hoofdterm, maar niet als het bewerkte, verbonden is, er in dat geval òf een voorzetsel van betrekking

onder verstaan wordt, òf de vorm, waarin dat object uitgedrukt wordt, zelf die betrekking aanwijst, — zonder dat, in passiven vorm, datzelfde object de hoofdterm kan uitmaken, — als wanneer de zoogenaamde Datief aanwezig is. — Doch waartoe deze uitweiding? De Schrijver komt zelf tot eene dergelijke verklaring (bl. 170, 171); en houdt men daarbij de beteekenis van súbject en óbject in 't oog, — niet te verwarren met onderwerp en voorwerp, — dan is van zijn standpunt het voorgeslagen middel om een *louter óbject* van een subjectief óbject te onderscheiden, goed aangewezen. — Doch al wil men nu het in den derden naamval (Datief) geplaatste voorwerp een *subjectief óbject* noemen; het zal, dewijl immers het spreken de uitdrukking onzer voorstellingen of gedachten is, in vorm van een eenvoudig óbject moeten verschillen: en eerst door op het onderscheid van dien vorm te letten, hetzij die in den zin uitgedrukt is, of er onder bedoeld wordt, zal men de logische beteekenis van den zin inzien. Bijv. *zij offerden een vreemden God;* met een greintje verstand merkt men wel, dat het hier de bedoeling niet is, van een vreemden God te spreken, die *geofferd wordt;* maar zegt men: *zij offerden het kalf of den stier*, dan kan de zin zijn, dat het kalf, de stier *geofferd werd*, en ook, dat *aan* het kalf, *aan* den stier *geofferd werd.* Noemt men nu *kalf* en *stier* in de eerste beteekenis een *eenvoudig óbject*, en in de tweede een *subjectief óbject*, — mij wel! maar dan zegt men immers, dat het eerste een *passief* voorwerp, het tweede een, door toekenning, aan het subject der rede en aan diens daad verbonden voorwerp is. Leerlingen zullen dus den zin gemakkelijker vatten, als men hen doet opmerken, dat het object, waar de werking op overgaat, in den *Accusatief*, maar het voorwerp, waar de werking van het subject aan toegeëigend wordt, in den *Datief* staat. Dan behoeft men zich niet van omschrijvingen te bedienen, waartoe de heer Roorda gedurig moet overgaan om te doen begrijpen, wat hij onder eenvoudig óbject en subjectief óbject verstaat. Nog iets. Streng genomen, zijn beide óbjecten *subjectief*, hetzij men al of niet aan dit

laatste woord een' klemtoon geve. De hoofdterm der stelling is een súbject; de beide óbjecten staan daarmede door het werkwoord in het naauwste verband: beide zijn ze dus súbjective óbjecten. Maar ook subject, als onderwerp genomen, geeft dezelfde uitkomst: noemt men den hoofdterm het onderwerp, dan zijn beide die objecten onderwerpelijke voorwerpen; noemt men daarentegen al wat de stof der der rede uitmaakt, het onderwerp der rede, dan vooral zijn súbject en beide óbjecten te zamen, het werkwoord medegerekend, het onderwerp der rede.

Men kan duidelijkheidshalve met behulp van een voorzetsel den *Datief*, b. v. door *aan*, onderscheiden; en bijgevolg is een subjectief óbject, namelijk het voorwerp, dat in den zin den rang van Datief bekleedt, volgens bl. 171 »veelal daaraan te kennen, dat het ook door middel van een voorzetsel .... met het zegwoord verbonden kan worden." Te regt merkt de Schrijver hierbij aan: »dikwijls kan dat evenwel niet plaats hebben, bij voorbeeld in: *Het hart klopt mij*." 't Is waar, de accusatief *mij* verschilt uiterlijk volstrekt niet van den datief *mij;* zoodat, als men b. v. zegt: *hij klopt mij*, dit »*mij*" volkomen gelijk blijft aan »*mij*" in: *het hart klopt mij*. Dewijl echter het eene *mij* niet hetzelfde als het andere beteekent, moet òf het vormverschil met der tijd verloren gegaan zijn, òf het onderscheid alleen in de gedachte ondersteld worden, en, bijaldien woorden de tolken der gedachten zijn, moet er ook een innerlijk verschil van vorm in zulke gelijkluidende woorden ondersteld worden. Zoo zijn er immers vele woorden in de taal, welke uiterlijk volkomen op elkander gelijken en ook gelijkluidend zijn: welke woorden de Schrijver dan ook voor dezelfde schijnt te houden, zoo als wij later zien zullen. Hier evenwel erkent hij met ons: »aan uiterlijke kenteekens zijn dus in het Hollandsch een *louter* of *eenvoudig óbject* en een *subjectief óbject* niet onfeilbaar [?... niet altoos] van elkander te onderkennen. De zin moet gevoeld worden." Dan kan het onderscheid toch *gevoeld* worden! Maar dat gevoel ziet juist op het innerlijk, kenmerkend onderscheid tusschen Accusa-

tief en Datief. De reden van dat gevoel wordt dan ook (bl. 172—178) gegeven; waarbij wel degelijk gelet wordt op het *werkende*, en wel op het *actieve*, *passive* en *neutrale*, in de »zegwoorden" uitgedrukt, welke dus ook door den Schrijver, wel niet bij name, maar met der daad als werkwoorden beschouwd worden.

Doch niet alleen het zoogenaamde subjectief óbject, maar oók andere voorwerpen kunnen door middel van voorzetsels met het hoofdonderwerp der rede verbonden worden; en daar deze soort van woorden met de naamvallen, welke zij, (gelijk men 't noemt) *regéren*, in de naaste betrekking staan, zoo is het hier de plaats om ook den Schrijver te hooren over de

VOORZETSELS.

Op bladz. 100 lezen wij: »Met de benaming *voorzetsel*, [als *kunstterm*], moet men het zoo naauw niet nemen; want het wordt ook wel *achter* de bepaling gezet." Hier verliest de Schrijver de logische analyse geheel en al uit het oog; in de constructie van den zin gebeurt dat wel 1), en het spraakgebruik verlangt het somwijlen zóó; maar naar de logische beteekenis gaat het wel degelijk *vooraf*, omdat de verbuiging van het woord, waartoe het behoort, er inderdaad van afhangt. Doch het is waarlijk de moeite niet waard, hierover een woord te verspillen. Hij noeme het *bijzetsel*, — mij wel!

Van meer belang is hetgeen van het *bijwoord*, waarmede R. de voorzetsels in aard gelijk stelt, (bl. 189) gezegd wordt, dat het »de functie van een bijwoord. is, om een predicaat of attribuut, tot complement van een *accident* of *adjunct*, een hoedanigheid of gesteldheid als bijkomende omstandigheid van dat *accident* of *adjunct* te beteekenen." Dit zal niemand in twijfel trekken; immers, in de hier gegeven

---

1) Ook met andere rededeelen; zoo zet men *werker* en *werking* a c h t e r het *bewerkte!*

voorbeelden wordt »*zwemmen*, *handelen*, *minderjarig zijn*" nader bepaald door »*in de rivier*, *overeenkomstig de wet*, *volgens de wet*." Nu meent echter R. dat het *zwemmen*, *handelen*, *minderjarig zijn* niet als een voorwerp (súbject of óbject) voorgesteld wordt, maar als een *accident* of *adjunct*, en dat met de voorzetsels *in*, *overeenkomstig* en *volgens* niet eene betrekking van *rivier* en *wet* tot den persoon, maar tot het accident of adjunct: *zwemmen*, *handelen*, *minderjarig*, bedoeld wordt. Men zou hierop kunnen aanmerken, dat die betrekking der voorzetsels eigenlijk alleen op *rivier* en *wet* slaat, omdat even goed andere werkingen (accidenten) of toestanden en gesteldheden (adjuncten) daarmede konden verbonden worden; maar neen, juist omdat zij tot *complement* dienen, staan zij hier in betrekking tot *zwemmen*, enz., maar ook tot den *persoon* die zwemt, handelt of minderjarig is. In deze voorbeelden toch wordt het *doen* en het *zóó zijn* niet onbepaald gelaten; er staat: »*hij zwom in de rivier*, *hij handelt overeenkomstig de wet*, *een volgens de wet minderjarig persoon*." Hij zwemt, niet *overal*, maar *in de rivier*; het zwemmen in de rivier is *zijn* werk en *zijn* doel; dat doel is zijn óbject, (om met den Schrijver te spreken, bl. 81). Voorts staat er: »het woord *overeenkomstig* beteekent hier niet een betrekking van de *wet* tot den handelenden persoon, maar alleen tot zijn *handelen*." Waarom niet gezegd: tot *zijn* handelen? Dit toch is de bedoeling in dezen zin; en als iemand tegen de wet handelt, wordt het *handelen* niet, maar de *persoon* om zijn *tegen de wet handelen* gestraft. *Handelen* is niet zoo maar een *zeggen*, neen, het is een *werken*, en onderstelt zelfs in de onbepaalde wijs, eigenlijk of figuurlijk, eenen persoon die handelt. — Maar »*in de rivier vallen*" dan? Indien »door het bijwoord (of voorzetsel) *in* geen betrekking van de *rivier* tot den *gevallen* persoon wordt uitgedrukt;" dan weet men waarlijk niet, hoe of waar iemand te redden; noch wien te redden, als »*in de rivier*" slechts tot vallen, en niet mede tot den vallenden of gevallen persoon in betrekking staat! Door een al te streng *scheiden*, in plaats van *onderscheiden*, kan

men ligt de logische eenheid verbreken: wij zagen dit reeds bij de verkeerde opvatting van de zoogenoemde *copula*. De wijze en plaats van *doen* is ten naauwste aan den hoofdpersoon, die werkt of die eene werking ondergaat, verbonden.

Men heeft goed gevonden, het daarvoor te houden, dat alle voorzetsels in onze taal een *vierden* naamval (accusatief) *regéren*. Dit laat zich alleen daaruit verklaren, dat van lieverlede het grammatisch verschil is verloren gegaan, ofschoon er nog vele sporen van onderscheid in gevestigde spreekwijzen te vinden zijn. Wat de logische beteekenis aangaat, valt het onderscheid, b. v. van een *zijn in*, en een *vallen in de rivier* dadelijk in 't oog. — Dan de Schrijver, die zoo pas (bl. 171) gezegd had, dat, wanneer *louter* óbject en *subjectief* óbject niet uiterlijk van elkander te onderkennen zijn, alsdan *de zin gevoeld* moet worden, zegt nu (bl. 189): »waar dat grammatisch verschil van naamval niet bestaat, zoo als in het Hollandsch, daar wordt dat logisch onderscheid van óbject ook meestal *niet gevoeld* en *bestaat* dus ook *niet* in den zin der gedachten." Volgens hem is er voor ons Hollandsch gevoel in dit opzigt geen onderscheid tusschen *hij zwom in de rivier* en *hij viel in de rivier*, wat het óbject *rivier* betreft, ofschoon »in het Latijn en in het Hoogduitsch in het eerste geval de Datief 1) en in het tweede de Accusatief gebruikt wordt." Men kan er bijvoegen, dat b. v. in 't Grieksch eenige voorzetsels soms drie naamvallen *regéren*, wel niet uit kracht van het voorzetsel alleen, maar krachtens de beteekenis, die in den zin ligt. Zoo is »*in de rivier*," omdat het *zwemmen* of *vallen* van het súbject uitgaat, wel degelijk een óbject, dat met de daad en den persoon beide in betrekking staat; en het *zwemmen*, als een bedrijf *in* eene plaats, verschilt niet alleen van het *vallen*, als eene beweging *van* de eene *naar* eene andere plaats, maar ook van *zwemmen*, wanneer het

1) In het Latijn de *Ablatief;* dus een *lapsus calami*, of eene *drukfout.*

zoo veel als het laatste beteekent, b. v. *hij zwom uit de rivier in zee.* Grammatisch verschil moge in onze taal ontbreken; men *voelt* toch het onderscheid, en het *bestaat* ook in den zin der gedachten 1).

De Genitief wordt in onze taal dikwijls door het voorzetsel *van* gekenmerkt. Wat wij omtrent de betrekking van den Genitief vroeger in 't midden bragten, geldt ook van het gezegde (bl. 190): »Zóó heeft het *boek* den zin van een súbject in: *de inhoud van het boek;* maar beteekent een óbject in: *de schrijver van het boek.*" Niet geheel juist. De schrijver van een boek, — niet de letterzetter of drukker, maar de denker, die er zijne gedachten in uitdrukt, — schrijft den *inhoud* van het boek, en dit *bevat* wel den inhoud, maar de inhoud *maakt* het boek *uit.* En, naar den zin te oordeelen, zou dan even goed in het gezegde: »*de inhoud van het boek,*" *inhoud* het súbject, en *boek* het complement kunnen heeten; of wel: de inhoud is het óbject van den schrijver, de inhoud namelijk in het boek vervat, als het *werk* des schrijvers, enz. De Genitief drukt louter de onmiddellijke aanhangigheid van beide naamwoorden uit; en dan hangt het van de opvatting af, welke van die twee voor súbject of óbject te houden zij. Dit zagen wij reeds bij: »*licht der zon*" en »*licht der wereld.*" Zulk een onderscheid ligt ook in een en hetzelfde gezegde: *het geluk der deugd,* — namelijk: òf het geluk, dat de deugd aanbrengt, òf het geluk, dat de deugd (den deugdzamen) beloont.

Het bereids gezegde laat zich op hetgeen bl. 190—195, en vervolgens voorkomt, alsmede op het voorbeeld (bl. 91): »*hij moet tot straf op school blijven,*" gemakkelijk toepassen. Overigens verklaart R. daar ter plaatse zeer goed de logische waarde der voorzetsels, zoo als *van*, *uit*, *in*, enz., té beschouwen als het *voorwerp*, dat de bepaling van de

1) Men kan het grammatisch verschil van verschillende naamvallen *achter* of *bij* voorzetsels daarom missen, omdat het onderscheid in den zin der rede, vooral in het werkwoord ligt, en dus *gevoeld* moet worden. Dit immers beweegt taalkenners om met sommige voorzetsels nu dezen, dan genen naamval te verbinden.

betrekking tot een' persoon of zaak uitdrukt. Dan, het blijkt er al weêr uit, dat de logische beteekenis der voorzetsels in deze op zich zelven niet ligt, maar wel het meest afhangt van de betrekking, waarin zij tot den persoon die werkt, en tot den aard der werking staan. Dat de uitdrukking: »*in de rivier*," wanneer men zegt, dat een visscher in de rivier loopt en zoo zijn sleepnet voorttrekt, een complement van omstandigheid van plaats is (bl. 193), ligt dááraan, dat *in de rivier loopen* hier zoo veel zegt als *loopen*, in de rivier *zijnde*; zoodat *in de rivier* alleen de plaats aanduidt, waar men loopt, en dus gelijk staat met hetgeen wij over *in de rivier zwemmen* gezegd hebben. Maar »er kan ook een logische zin [een andere logische zin] aan *gegeven* of *gehecht* worden, en dan is het een *complement van doel* of *van gevolg*." Dat nu geschiedt, als er eene beweging plaats heeft, wanneer iemand »met zijn loopen" zich niet *de rivier* ten doel stelt, maar *in de rivier* te zijn of te komen." Een *loopen in*, zal het iets beteekenen, is een *ergens in* loopen; wordt dat onbepaalde »*ergens*" niet nader *bepaald*, dan heeft de looper geen bepaald doel, en dus eigenlijk *geen doel*. Neen, hij wil *in de rivier zijn*, om daarin b. v. zich te baden, en stelt zich tot naast doel: *er in te komen*. Het voorzetsel *in* is het verband-middel tusschen *rivier* en *loopen;* de klemtoon doet het niet, hoewel men daardoor soms den hoorder op de bedoeling wil opmerkzaam maken; b. v. *hij sprong van de brug in de rivier*. Dat *in* is dus hier ook slechts een *complement* van plaats, terwijl het uit de betrekking, waarin het tot *loopen* of *springen* staat, moet blijken, of hier een *zijn in*, dan wel een *ergens heen*, eene beweging naar de rivier bedoeld wordt. — Wel jammer, dat in onze taal het voorwerp, dat door zulke voorzetsels *geregeerd* wordt, niet, zoo als in eenige andere talen, duidelijkheidshalve door verschil van naamvalsvorm wordt aangewezen. En dit verschil doet ons inzien, dat dan wel het voorwerp in zijne verbuiging door het voorzetsel *geregeerd* wordt, maar dat men den zin moet kennen, om te weten, welken naamval het voorzetsel alsdan

vereischt: en derhalve de wijze van aanduiding zich rigt naar het werkwoord en naar den persoon die werkt. — Zoo b. v. blijkt uit *aan* op zich zelf volstrekt niet, of het een »*complement van omstandigheid*," dan wel een »*complement van doel*" is; wanneer men echter zegt: »*hij schrijft aan den lessenaar*, of *hij schrijft aan zijn vrouw*" (bl. 193), dan blijkt het uit den *zin* eerst, of dit *aan* tot aanduiding dient eener omstandigheid, of tot aanwijzing eener rigting naar iemand of iets. Men versta ons wel: gaarne stemmen wij toe, dat voorzetsels ter aanduiding van plaats, doel, enz. gebezigd worden, en het daarom nuttig, ja noodig is, op de verschillende wijze opmerkzaam te maken, waarop zij gebezigd worden, — zoodat zelfs een en hetzelfde voorzetsel verschillend genomen wordt, telkens evenwel naar den aard der werking of naar het doel daarvan; — ook stemmen wij toe, dat de *logische zin* niet in het voorwerp ligt, hetwelk tot bepaling bij een voorzetsel genoemd wordt: maar wij ontkennen, dat in het voorzetsel, hier »hoofdwoord" genoemd, de logische zin ligt. De Schrijver zegt (bl. 192): »de *logische* zin ligt niet in het voorwerp, dat tot *bepaling* bij een voorzetsel genoemd wordt, maar in het *hoofdwoord*, in het *voorzetsel*;" doch hij voegt er voorzigtig de voorwaarde bij (bl. 193): »wanneer daaraan een logische zin gegeven of gehecht wordt," en: »uit zich zelf heeft namelijk zulk een complement dien logischen zin niet." — Neen, zeker niet! Het werkwoord, of het naamwoord alleen, waarmede het voorzetsel een ander woord, dat het *regeert*, verbindt, geeft er kracht en klem aan. Nemen wij slechts het aangehaalde voorbeeld: »*hij zit te schrijven aan den lessenaar*;" en om de zaak aanschouwelijker te maken: *hij zit te schrijven aan mijn' lessenaar.* Als hij nu eens een dichterlijken brief *aan* mijn' lessenaar schreef? — Men ziet, dat het voorzetsel het *hoofdwoord* niet is, maar alleen het middel (eene soort van *copula*) om *lessenaar* aan *schrijven* te verbinden en de wijze van dat verband uit te drukken. Het »*zitten schrijven*" is een zin op zich zelf; de aanvulling is niet het voorzetsel *aan*, maar de bepaling

zelve: *aan iemand*, of *aan de tafel*, enz. Het is dus niet de geheele waarheid, als de Schrijver zegt: »de logische zin wordt gehecht aan het *geheele*, uit een voorzetsel met een benaming van een voorwerp zamengestelde *complement;*" want er moet bijgevoegd worden: dat die zin afhangt van den hoofdzin, waaraan dat complement gehecht is.

ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

Over deze soort van woorden handelt de Schrijver bl. 43, *vlgg.* en rangschikt ze onder de *begripswoorden* of *benamingen van bepaalde begrippen*. Een *zelfstandig naamwoord* is (bl. 43) »de benaming van een voorwerp der gedachten, dat als iets *zelfstandigs* voorgesteld of beschouwd wordt." Maar (bl. 44) »de menschelijke *rede* bedoelt in de taal met een benaming van iets als een *zelfstandig voorwerp* volstrekt geen reële of degelijke zelfstandigheid in de *werkelijkheid*." Juist zoo! Men noemt in de taal iets *zelfstandig*, dat als op zich zelf staande voorgesteld **wordt**, maar beslist niet, of dat iets *wezenlijk* op zich zelf **sta**; genoeg, dat het als zoodanig óf in de werkelijkheid verschijnt voor zoo ver het een voorwerp der waarneming is, òf in de verbeelding wordt voorgesteld; voor zoo ver het een voorwerp van het denken is. Daarom kunnen ook werkwoorden, bijvoegelijke naamwoorden en andere woorden een substantiven vorm aannemen, b. v. *het wandelen*, *het slapen*, *het goede*, *het rood*, *het blinkende*, *het heden*, enz.; als wij maar begrijpen, wat die uitdrukkingen beteekenen. — Doch het woord *begrijpen*, en dus ook *begrip*, kan verschillend verklaard worden. Als men b. v. zegt: *boom*, *goed*, *slapen*, begrijpt men, wat men daaronder verstaat: anders toch waren het ijdele klanken; — dan daaruit volgt **niet**, dat men in logischen zin een begrip van de voorwerpen heeft, die men onder de woorden: *boom*, *goed*, *slapen*, enz. zich voorstelt. Zulke woorden zijn dus, streng genomen, dan alleen begripsbenamingen, wanneer zij bepalingen zijn (bl. 41) »van het algemeene, dat de mensch

in de voorstellingen, die hij van het bijzondere zich vormt, gewaar wordt en opmerkt." Dat algemeene nu wordt ook in de taal als iets zelfstandigs uitgedrukt, hetzij daarmede al of niet eene degelijke zelfstandigheid in de werkelijkheid bedoeld wordt. Maar deze benamingen van bepaalde begrippen zijn *oorspronkelijk* namen van enkele zinnelijk waargenomen voorwerpen, en vervolgens bij wijze van overeenkomst in de ervaring aan gelijksoortige voorwerpen gegeven; waar dan uit volgt, dat men deze »*eerste* klasse van woorden," wanneer zij niet als iets zelfstandigs voorgesteld of beschouwd worden, maar ook, wanneer zij, ofschoon als iets zelfstandigs voorgesteld, evenwel niet als het *algemeene* gekenmerkt worden, liever benamingen van voorwerpen, hoedanigheden, toestanden, enz. moest noemen.

De Schrijver maakt, wel is waar, onderscheid tusschen *abstracte* en *concrete* begrippen (bl. 45); doch dit onderscheid komt in de taal bij de formeel-logische beteekenis niet te pas. In de bespiegelende wijsbegeerte zijn *concrete* begrippen geheel wat anders, dan hier »de *concrete* begrippen van *dier*, *ligchaam*" tegen over de abstracte: »*kracht*, *schoonheid*," enz. — *Kracht* is eigenlijk een algemeener, of, wil men, een abstracter, d. i. een van meer voorstellingen afgetrokken begrip dan dat van *dier*. Doch R. zegt het zelf (bl. 46): »nader beschouwd en in waarheid zijn *al* onze met bepaalde woorden bestempelde begrippen, ook die van degelijke zelfstandige voorwerpen of werkelijke dingen en wezens, *abstracte* begrippen." — Zijn zij dat, wel nu! dan is de bijvoeging *abstract* op dit standpunt geheel overtollig. *Ligchaam*, *dier*, als begrippen beschouwd, drukken derhalve het algemeen kenmerkende van *al wat ligchaam*, van *al wat dier is*, uit. Maar diezelfde woorden dienen (bl. 47) »om bepaaldelijk een *enkel* voorwerp of eenige bijzondere voorwerpen aan te wijzen;" en dan zijn het geene begripsbenamingen, maar namen van voorwerpen: elk begrip, *concreet* gedacht, onderstelt een of meer voorwerpen met de in het begrip vervatte kenmerken voorzien; maar elk voorwerp, waaraan wij een' naam geven

door middel van een zelfstandig naamwoord, geeft ons nog geen regt, om diezelfde benaming tot begripsbenaming te verheffen. Wél kan men bij het noemen van een voorwerp tevens het begrip daarvan hebben; maar de naam, aan een waargenomen voorwerp gegeven, is de uitdrukking van de voorstelling, welke men van dat voorwerp heeft: — ten zij men, (wat meer dan eens gebeurt), voorstelling en begrip in gelijken rang verkiest te plaatsen. — Evenwel houdt de Schrijver dan toch het onderscheid tusschen het algemeene en bijzondere in 't oog, waar hij zegt (bl. 47): »Ofschoon dan al die benamingen van bepaalde begrippen, die de voornaamste grondbestanddeelen der taal uitmaken, *algemeene* benamingen van *abstracte* begrippen of van *soorten* zijn; wij hebben en vormen ons toch ook *werkelijk bijzondere* begrippen van *bepaalde*, *enkele* of *eenige voorwerpen*, zoo als die in de werkelijkheid bestaan." — Wij voor ons zijn van oordeel, dat, naar het verschillend standpunt, waaruit men *enkele* of *eenige* voorwerpen beschouwt, de benaming daarvan niet altijd het begrip uitdrukt, ofschoon dezelfde naam ook dient om het begrip uit te drukken. Dit geldt zelfs benamingen van *abstracte* begrippen, b. v. van *kracht*. Alles wat den naam van *kracht* draagt, deelt in de kenmerken, die wij aan dat begrip toekennen; maar spreekt men van eene bijzondere, werkelijke kracht, dan stelt men zich die kracht in de werkelijkheid voor: door van zulke in de werkelijkheid zich openbarende krachten het algemeen kenmerkende af te zonderen (te *abstraheren*), verkrijgt men eerst een duidelijk begrip van kracht; en dan, dit algemeen kenmerkende, als het wezen van alle kracht gedacht, verheft ditzelfde begrip tot het gebied der *ideën*. — Plato trok dit wel wat te ver, door het ook op de geringste stoffelijke voorwerpen toe te passen, indien het waar is, dat hij *tafelheid*, *bekerheid*, enz. tot voorbeelden daarvan zou gekozen hebben, (*Diog. Laërt*). In den grond had hij evenwel gelijk: daar geen tafel zelfs denkbaar is zonder de wezenlijkheid der bestanddeelen, daartoe vereischt, als *aanwezig* te erkennen. — Inzonderheid geldt het dus

van benamingen van bijzondere voorwerpen in de werkelijkheid, dat ze niet altijd benamingen van begrippen zijn. Onder de *werkelijk bijzondere* begrippen van *bepaalde, enkele* of *eenige voorwerpen*, zoo als die in de werkelijkheid bestaan, noemt de Schrijver »de *zon*, de *maan*, de *aarde*, het *zonnestelsel*, het *heelal*, het *Opperwezen*, *iemands karakter*," enz. — Begrippen vormen wij ons daarvan; dat spreekt! Maar staan deze hier opgenoemde voorwerpen als *werkelijk bijzondere* begrippen gelijk? Van de *zon*, b. v. hebben wij eene zinnelijke voorstelling; maar ook van het *heelal?* van het *Opperwezen?*.... Van enkele voorwerpen hebben wij *werkelijk* bijzondere begrippen; als wij het kenmerkende dezer voorwerpen als *algemeenheid* denken. B. v. de *zon*, niet als de zon, die in de werkelijkheid verschijnt, en waaraan wij, om haar van andere verschijnende voorwerpen te onderscheiden, den naam van *zon* geven; maar *zon*, als benaming van het begrip, d. i. van de wezenlijke kenmerken, waardoor zij in het denken van alle andere voorwerpen, zelfs dan ook, als deze met haar eenige kenmerken gemeen hebben, wezenlijk onderscheiden wordt: zoodat alle voorwerpen, ofschoon ons onbekend, die dat kenmerkende van *zon* hebben, ook denzelfden naam verdienen te dragen. — *Eigen namen*, (men zie bl. 47, 48), — en hiertoe behoort *zon* ook, wanneer wij aan het eene ons bekende voorwerp uitsluitend den naam van *zon* geven, — sluiten alle algemeenheid, alle abstractie uit. — Van Alexander, b. v. heb ik, streng genomen, geen begrip, als van dien bepaalden enkelen persoon, (wel eene voorstelling), maar daarom toch een begrip van hem, d. i. van de kenmerken, waardoor hij als *mensch*, *held*, enz. zich onderscheidt. Hiermede vergelijke men bladz. 48, 49, waar ditzelfde opgemerkt en waar het algemeene en bijzondere, (hier enkele), behoorlijk onderscheiden wordt. Immers, het bijzondere heeft, als soorten, wederom eene algemeenheid. In onze taal echter heeft het bijzondere ook de beteekenis van het enkele, d. i. van de enkele voorwerpen, die aan dezelfde algemeene (*generische* of *specifieke*) kenmerken deel

hebben. — Uit een louter grammaticaal oogpunt beschouwd, heeft het onderscheid tusschen *voorstelling* en *begrip* op de vorming eener rede wel geenen invloed; maar als men door eene logische analyse de Logica zelve wil ontbeerlijk maken, alsdan mogen zulke opmerkingen niet achterwege blijven. — Lezenswaardig is in dit opzigt, wat bl. 71, 72, over *relative* of betrekkelijke begrippen in het midden gebragt wordt.

VOORNAAMWOORD EN LIDWOORD.

Elk begrip is, zoo als gezegd, eene betrekkelijk algemeene voorstelling van een geslacht of soort van voorwerpen, die in de werkelijkheid met de in zulk een begrip besloten kenmerken voorzien zijn; maar elke voorstelling is nog geen begrip. Daarom hebben (bl. 105) »alle *benamingen* van *begrippen* eene *algemeene* beteekenis, (vergl. bl. 46); de aanwijzende voornaamwoorden dienen om het *bepaald bijzondere* of *enkele* te beteekenen." — Als »redewoorden" in tegenstelling van »begripswoorden" komen vooral de *voornaamwoorden* en *lidwoorden* in aanmerking; waarover de heer Roorda (bl. 103, *vlgg.*) veel belangrijks mededeelt. Wij willen dan ook op de door hem voorgeslagen kunsttermen niets afdingen: ze laten zich zeer goed verdedigen. Hier en daar echter vonden wij uitdrukkingen, welke ons eenige tegenbedenkingen ontlokten.

»Een voornaamwoord" (heet het bl. 103) »noemt men een woord, dat wel geen *benaming van een begrip*, geen benaming van een voorwerp, adjunct of accident *is*, maar *voor* of *in plaats* van zulk een benaming gebruikt wordt." Het is dus een plaatsbekleeder! Is dat wel juist? Vooreerst kan het nooit de plaats van de *begrips*benaming bekleeden; wèl, gelijk de Schrijver zelf zegt: »dienen, *om het bijzondere of enkele te beteekenen*." Het door hem aangehaalde voorbeeld bevestigt zulks: »*Deze* is geen benaming van iets; het dient alleen maar om iets aan te wijzen." Derhalve bekleedt het niet eens de plaats van het *bijzondere* of *enkele;* want: »als ik zeg *deze pen*, dan dient de aanwijzing door het

woord *deze* voor of in plaats van de benaming van een onderscheidend kenmerk,... waardoor de pen, die door mij aangewezen wordt, van *andere* pennen, van *die* pen... onderscheiden is." — Dan alleen, wanneer de zaak of persoon, of het iets dat aangewezen wordt, niet in den zin genoemd wordt, zou men »*deze*" een plaatsvervanger kunnen noemen; bij voorbeeld, als men van *stalen*- en van *ganzenpennen* gesproken heeft, en dan zegt: ik houd meer van *deze*, dan van *gene;* en toch worden er dan die beide soorten van *pennen* onder verstaan. Daarom zeggen wij met den Schrijver (bl. 105): »als men zegt *dit papier*, beteekent het niet altijd een *bepaald enkel stuk papier*, maar ook wel een *bepaalde bijzondere soort van papier;*" men ziet immers, dat ook hier het woordje *dit* niet de plaats van de begripsbenaming bekleedt.

»Een lidwoord is geen voornaamwoord, maar geeft aan de benaming een bepaalde wijziging," merkt de Schrijver (bl. 104) te regt aan; en (bl. 106): »het zoogenaamde *bepalend lidwoord*, *de* en *het*, zou men ook het aanwijzend lidwoord kunnen noemen." — Doch het onzijdige *het* wordt in de taal ook als voornaamwoord gebruikt, en ook wel onder de persoonlijke of zelfstandige voornaamwoorden: *hij*, *zij*, als het onzijdig geslacht aanwijzend gerangschikt. De Schrijver verklaart het evenwel anders (bl. 112): »Dit voornaamwoord *het* is in onderscheiding van de *persoonlijke* voornaamwoorden *hij* of *hem* en *zij* of *haar*, het eigenlijke *zakelijk* voornaamwoord." Ja, als lidwoord duidt het volgens hem, tegen over *de*, slechts iets zakelijks aan. Zoo heet het bl. 55: »Van een voorwerp sprekende benoemen wij het altijd òf als een óbject (b. v. *het vuur*) òf als een súbject (b. v. *de vlam*)." — Ondersteld eens, dat aanvankelijk het lidwoord *het* alleen diende om iets zakelijks aan te duiden; wat zou dat? het valt toch niet te ontkennen, dat er in onze taal tegenwoordig vele woorden van het onzijdig geslacht zijn, die wel degelijk een súbject beteekenen. Maar bovendien, bij de logische beteekenis komt het op de bedoeling aan, en het benoemde voorwerp, van wat geslacht

ook, is dan, òf eigenlijk, òf figuurlijk, in den zin der rede een persoon of súbject; wat vooral plaats heeft, waar het woordje *het* als persoonlijk voornaamwoord gebezigd wordt. — Doch zien wij eens, hoe de Schrijver in dit opzigt over *de persoonlijke* voornaamwoorden (bl. 111) oordeelt. Na gezegd te hebben, dat *ik*, *gij* en *hij* of *zij* als súbject voorkomen, voegt hij er bij: »wanneer echter diezelfde personen niet als súbjecten, maar als óbjecten voorgesteld worden; dan heeft men daarvoor.... *mij*, *u*, *hem* of *haar*." — Wij zouden zeggen, dat zij dan ook als personen worden voorgesteld, maar in voorwerpelijken zin, en dus verbogen. — Om echter de tegenstelling van súbject en óbject ook hier te doen gelden, moet hij, (om consequent te zijn), de objective wijze van spreken hier laten varen; of, wil hij deze behouden, alsdan die tegenstelling van súbject en óbject op *ik* en *mij*, enz. niet toepassen. Het bewijs ligt voor de hand. Zegt men: *de tuinman velt den boom*, en *de boom wordt geveld*, dan is volgens R. de *tuinman* het súbject, en *boom*, ook in het tweede gezegde, het óbject. Passen wij dit nu toe op zijne verklaring van de beteekenis der persoonlijke voornaamwoorden, dan is niet alleen *mij*, *hem*, enz. óbject, maar ook in vele gevallen *ik*, *hij*, enz.; of in den passiven vorm komt (tegen den regel) de hoofdterm ook als súbject voor. Nemen wij slechts hetzelfde voorbeeld. *Tuinman* en *boom* zijn beide van het mannelijke geslacht; derhalve *hij* (de tuinman, het súbject) velt *hem*, (den boom, het óbject); — maar nu, omgekeerd: *hij* (de boom) wordt geveld door *hem* (door den tuinman). Is *hij* (de boom) hier nu *een súbject*, of een óbject? En hoe kan de tuinman súbject blijven, indien door het gebruik van *hem* de persoon als óbject wordt voorgesteld? — Meer voorbeelden zijn onnoodig om te doen inzien, dat *mij*, *u*, *hem* of *haar* niet kunnen gezegd worden, (op het standpunt, van waar R. den passiven vorm der werkwoorden beschouwt), in de plaats te treden van de personen *ik*, *gij*, *hij* of *zij*, wanneer die personen als óbjecten voorgesteld worden. Het tegendeel blijkt, namelijk, dat *ik*, *gij*, *hij* of *zij* altijd als subjecten, d. i. — hetzij

eigenlijk of figuurlijk — als zelfstandige personen worden voorgesteld, die wel, b. v. in Accusatief of Datief, afhankelijk als ze dan zijn van den aard der werking (welke afhankelijkheid door verbuiging wordt uitgedrukt), in de rede hunne plaats als met de werking van het subject in betrekking staande objecten (of voorwerpen) bekleeden, ook dan, wanneer het eigenlijke personen zijn, in wier plaats zij treden; maar daarbij valt alle verschil van *accentuatie* weg. — Als men dus *actief*, *passief* en *neutrum* in de beteekenis neemt, die wij meenen te hebben aangetoond dat er aan toekomt, dan eerst kan men te regt zeggen, dat b. v. *ik* de plaats van het subject (zonder accent), en *mij* die van het object (ook zonder accent) inneemt. — Hetzelfde geldt van het persoonlijk voornaamwoord *het*, wanneer dit in de plaats treedt van een persoon of zaak, en derhalve ook dient om, hetzij eigenlijk, of figuurlijk, het werkende of het bewerkte aan te duiden. B. v. van een paard sprekende, zegt men: *het loopt hard*, *het bijt den oppasser*, *de voerman plaagt het*, *het wordt geroskamd*. Nu meent de heer R. da men het gebruikt om eene zaak aan te duiden, en wil het dus *zakelijk voornaamwoord* noemen. Wij zagen, dat het ook, al zij het dan figuurlijk, eenen persoon aanduidt. Doch, waar dit woord op geen bepaald voorwerp, persoon of zaak, slaat, zou men het ook wel een *voornaamwoord van onbepaald onderwerp* kunnen noemen, even als het voornaamwoord *men*, waarvan bl. 114 gesproken wordt. Dan wordt echter dit *het* niet alleen gebruikt »als men een onbepaald onderwerp als een *zaak* wil aanduiden," maar ook voor een' *persoon*, zoo als »*men* een voornaamwoord van onbepaald onderwerp voor *personen* is." Het voornaamwoord *het* bepaalt dan niet, wie de persoon zij, of de zaak, als werkend, dus symbolisch als persoon voorgesteld, b. v. *het regent*. Onder *men* verstaat men *bepaaldelijk* personen, doch bepaalt niet, welke personen het zijn.

Omtrent de *bezittelijke* voornaamwoorden: *mijn*, *uw*, enz. zegt R. bl. 116: »De benaming daarvan drukt de algemeene beteekenis van die betrekking zeer slecht uit... In

het Nederduitsch zijn het *bijvoegelijke* voornaamwoorden.” Men weet echter, wat men onder *bezittelijk* verstaat; waarom het als kunstterm voldoet, ofschoon wij het gaarne lieten glippen, als men er een ander woord voor had, dat de bedoeling beter uitdrukte. Wij zouden er zelfs niets tegen hebben, wilde men deze voornaamwoorden met R. *bijvoegelijke* noemen, indien deze term niet reeds eene bepaalde beteekenis had; en bovendien rijst onwillekeurig de vraag: of dan ook andere voornaamwoorden, zoo als de *aanwijzende* (bl. 105), niet even goed *bijvoegelijke* konden genoemd worden? — Wanneer men zegt: een *deugdzaam*, een *gelukkig mensch*, staat het met het gezegde: een *mensch van deugd of deugdzaamheid*, *van geluk* in zoo verre gelijk, als het beteekent, dat hij tot de deugdzamen behoort, dat het geluk hem dient, en zóó deelt hij met anderen in het bezit der deugd, in de voordeelen des geluks. Maar zegt men: *mijne poging*, *uwe deugd*, *zijn geluk;* dan sluit deze bijgevoegde aanwijzing alle andere poging, deugd en geluk uit, en beteekent dus, dat *ik* die poging doe, dat *gij* die deugd bezit, dat *hij* dat geluk heeft; en dit ziet dus op een bezit of eigendom. — Ditzelfde kenmerk van *bezit* wordt door de betrekking, waarin de Genitief staat, uitgedrukt. B. v. *Is dat het werk uws meesters?* Ja, *dat is z ij n werk.* — Verklaart men het zóó, dan drukt *bezittelijk* de algemeene beteekenis nog zoo slecht niet uit. En »het woord *eigen* bij het *bezittelijk* voornaamwoord in plaats van *zelf* gebruikt,” schijnt voor onzen kunstterm te pleiten. B. v. »*Zijn eigen schuld*, dat wil zeggen: *de schuld van hem zelf*,” volgens bl. 116.

Op dezelfde bladzijde vaart de Schrijver tegen *dezelve* en *hetzelve*, als aanwijzend voornaamwoord, hevig uit: »Zoo wordt het in de schrijftaal nog menigvuldig gebruikt, vooral door zulke schrijvers, die schijnen te meenen, dat taal en stijl des te fraaijer zijn, hoe meer ze (of *die*, — zij zouden zeggen, *dezelve* —) van het alledaagsche spraakgebruik afwijken.” — Hoewel door het woord *schijnen* verzacht, is die uitval tegen *zulke schrijvers* niet malsch! — Wijkt men

dan in de schrijftaal niet in vele andere opzigten van het alledaagsche spraakgebruik af? — Roorda schrijft zelf (bl. 117) »*diens poging*;" dat hoort men ook niet alledaags. Neen, er moeten andere gronden van afkeuring bestaan, anders zie ik niet in, waarom men ook »*deselve*" niet zou mogen behouden, een woord, dat bij hooggeachte schrijvers, die boven alle aanmatiging in stijl en taal verheven zijn, sedert tal van jaren in zwang is. Eene al te groote zucht om »*dezelve*" te vermijden, maakt den stijl soms hard en duister. Wanneer men er een *matig*, geen *waterig* gebruik van maakt, waarom zou men een van ouds gewettigd woord laten varen, daar het niet zelden strekken kan om aan den zin der rede alle dubbelzinnigheid te ontnemen? Maar ontaalkundigen maken er soms misbruik van, omdat zij b. v. het onderscheid tusschen *zijne* en *diens* of *deszelfs zaak* (*sua res* en *ejus res*) niet inzien.

Het *alledaagsche* spraakgebruik geeft dan ook den heer Roorda aanleiding tot de opmerking (bl. 117), dat men zeggen moet »*mijn* of *zijn vrouw*, *haar kinders* en *hun boeken*, en niet *mijne* of *zijne vrouw*, *hare kinders* en *hunne boeken*." Het »Hollandsch spraakgebruik" bewijst hier niets. Men zegt ook: *ze vrouw*, *me boeken*. Al schrijft men nu: *zijne vrouw*, men behoeft daarom in de uitspraak dat »*zijne*" niet te rekken; en schrijft men daarvoor »*zijn*, dan weet elk deskundige, dat dit bij verkorting geschiedt. — Met »*ons*," gaat dat niet: men zegt b. v. »*onze kinders* en *onze stad*." De reden van deze uitzondering kan (volgens R.) »wel geen andere zijn, dan dat men het bezittelijk van het persoonlijk voornaamwoord heeft willen blijven onderscheiden." Maar dat gaat ook niet door: vooreerst dient *haar* en *hun* ook om het persoonlijke aan te duiden; en dan zegt men immers *ons huis*, *ons kind*, en niet *onze huis*, *onze kind*: — waarom dan hier ook niet het bezittelijke van het persoonlijke onderscheiden? — Wij gelooven veeleer, dat hier de welluidendheid in 't spel komt. Derhalve, zoo als »in Friesland dit *onze* meestal reeds als éénlettergrepig wordt uitgesproken," zóó doet men dat elders ook met *mijne*, *zijne*,

enz. — Gedeeltelijk is deze bedenking ook toepasselijk op *veel;* waaromtrent (bl. 146) de opmerking juist is, dat de woorden *veel*, *meer*, enz. zonder verbuiging vóór de benaming van een of meer voorwerpen geplaatst, het grammatische hoofdwoord zijn. B. v. » *er liggen veel schepen in de haven.*" Ten bewijze behoeft men zich echter (met R.) op het Fransch niet te beroepen; men lette slechts op de logische beteekenis van den zin: *veel* drukt hier uit, dat er eene *veelheid*, een *groot aantal* schepen in de haven ligt. Maar *veel* tegen over *alle*, dus als een *gedeelte* beschouwd, wordt met regt verbogen, b. v. *er liggen vele schepen van de vloot in de haven*, *de andere — daar buiten.*

De voornaamwoorden, voor zoo ver zij niet als plaatsbekleeders van voorwerpen (personen of zaken) op zich zelven staan, maar bij het naamwoord gevoegd worden, kunnen in dit opzigt alleen, als *er bijgevoegd*, wat den vorm betreft, met bijvoegelijke naamwoorden gelijk gesteld worden. Opmerking verdient het inzonderheid in onze taal, dat het bezittelijke voornaamwoord niet alleen de plaats bekleedt van een vroeger genoemd, of gedacht voorwerp, maar zich ook naar het geslacht daarvan regelt; zoodat men *zegt: zijn huis* (het huis des leeraars) en *haar geluk* (het geluk der moeder), ja zelfs het grammaticaal geslacht van een onzijdig naamwoord laat varen, wanneer dat naamwoord een vrouwelijk voorwerp aanduidt; b. v. *haar speelgoed* (het speelgoed van het meisje); waarom het, als gevoegd bij een ander naamwoord, waarmede het in geslacht, getal en verbuiging overeenstemt, natuurlijk in dit opzigt *bijvoegelijk* voornaamwoord zou kunnen heeten. Maar op die wijze kunnen alle termen: *bijwoorden*, *complementen*, enz. ook *bijvoegelijke* woorden genoemd worden.

BIJVOEGELIJK NAAMWOORD EN BIJWOORD.

Wat de Schrijver onder *adjunct* en *accident* verstaat, wordt bl. 59, *vlgg.* duidelijk uiteen gezet.

Begrippen van *accident*, (waarover bl. 73, *vlgg.*), zijn die,

welke door *werkwoorden* worden uitgedrukt. Daaromtrent hebben wij reeds het noodige opgemerkt.

Onder *adjunct*, (bl. 60—73) verstaat de Schrijver over het algemeen al wat wij gewoon zijn onder de bijvoegelijke naamwoorden op te nemen.

Volgens bl. 60 »is het onderscheid tusschen *adjunct* en *accident* in de taal een louter logisch onderscheid." Dit kunnen wij niet gaaf toestemmen; want zelfs verschilt de grammaticale vorm van beiden. In het voorbeeld: »*een bloeijende boom*" wordt het *bloeijen* adjunct genoemd; in: »*een boom bloeit*" is dan het bloeijen een accident. Zeer goed! Maar als men zegt: *de boom is bloeijende*, (wat toch *logisch* weer iets anders beteekent), dan zou het *bloeijen* hier veeleer als accidentele bijkomende omstandigheid te beschouwen zijn, dus als complement. Immers, hoewel »*bloeijende*" hier aan den boom wordt toegeschreven, 't staat niet gelijk met een *adjunct*, of *adjectief*, en ook niet met een *accident* of *prédicaat*, wanneer men namelijk naar de logische beteekenis deze termen wil onderscheiden. Neemt men de letterlijke beteekenis daarvan ter verklaring, dan zou men alle woorden, voor zoo ver zij bij het zelfstandig naamwoord *gevoegd* worden, naar willekeur of *zegwoorden*, of *bijvoegelijke naamwoorden*, of *adjuncten* (bijvoegsels), of *accidenten* (d. i. toeschrijvingswoorden: omdat predicaten of gezegden hier (bl. 60) en later (bl. 136) met accidenten gelijk gesteld worden), of *attributen* (toekenningswoorden) mogen noemen. Dit wil de heer R. zoo min als wij; maar dan zien wij ook niet in, waarom men niet, met inachtneming van de logische beteekenis, de algemeen erkende namen zou kunnen behouden. Grammatisch dient elk woord om iets van het súbject te *zeggen*, en voorts om door dat *zeggen* er iets *toe-* of *bij te voegen*. Maar onderscheidt men naar de logische beteekenis alle die *zegwoorden*, *bijvoegelijke woorden*, enz., dan moeten zij *specifiek* aangeduid en door verschillende termen beteekend worden.

Wat onder *bijwoord* te verstaan, wordt bl. 93, 94 aangetoond. En, waar (bl. 125—134) over *zamengestelde woor-*

den en benamingen gehandeld wordt, is de opmerking juist: »dat vele zamengestelde uitdrukkingen ook als bijwoorden gebruikt worden, zoo als: *in den beginne*, *met der tijd*," enz. — Men houde echter in 't oog, dat het veeleer *complementen* zijn, b. v. met der tijd *zult gij zien*, *dat hij* met den tijd *medegaat;* en dat in dit voorbeeld ook het onderscheid der naamvallen kennelijk is. — Doch dit in het voorbijgaan.

Over de *bepalingen* of *complementen* als zelfstandige deelen van den zin handelt R. bl. 134, *vlgg.* — Het zijn zooveel als *aanvullingen* of *aanvullende bepalingen;* want (volgens bl. 135) »wordt een bepaling van adjunct of accident tot bepaling van een voorwerp — een *attribuut* of toekenning," maar »een bepaling van adjunct of accident tot bepaling van een ander adjunct of accident — een *complement* genoemd, dat wil zeggen, een *aanvulling* of *aanvullende bepaling*." Reeds uit het voorbeeld: »*nuttig mensch*" en »*nuttig werkzaam*" blijkt genoegzaam, dat complementen datgene zijn, wat men gewoon is *bijwoorden* te noemen. — En toch worden ook bijvoegelijke naamwoorden en deelwoorden, met *zijn*, *worden*, enz. verbonden, als *complementen* beschouwd; zoodat hiertoe niet enkel de *eigenlijke* bijwoorden gerekend worden.

Om, als kunsttermen, attribuut en prédicaat te onderscheiden, willen wij met den Schrijver (bl. 136) aannemen dat »door een attribuut aan een voorwerp iets *toegekend* wordt, als reeds in de voorstelling of het begrip van het voorwerp daaraan verbonden;" maar dat »door een *prédicaat* of *gezegde* op het oogenblik zelf, dat men de gedachte, die in den zin uitgedrukt wordt, zich vormt, aan een voorwerp iets *toegeschreven* wordt, dat niet reeds in de voorstelling van het voorwerp, dat men noemt, en dus in deze benaming, bevat is." (Vergl. bl. 60 en 73). — Tot opheldering diene: Iets, dat reeds in de voorstelling of in het begrip van het voorwerp, aan dat voorwerp verbonden is, *moet* er aan *toegekend* worden en is dus een *zuiver* algemeen, of een *betrekkelijk* algemeen iets; maar wat aan

een voorwerp wordt *toegeschreven*, zonder reeds in de voorstelling daarvan bevat te zijn, *kan*, bij voortgezette ondervinding, een attribuut worden, ofschoon het, zoo pas eerst waargenomen, eene ontdekte hoedanigheid van het voorwerp is, of enkel eene omstandigheid, waarin het zich bevindt. — Overeenkomstig het hier gemaakte onderscheid tusschen *attribuut* en *prédicaat*, zou dan, daar beiden het kenmerkende hebben: aan een voorwerp te worden *toegevoegd*, de *generische* benaming van deze twee soorten *adjunct* moeten zijn; maar dan ook de gelijkstelling in rang van *accident* en *adjunct*, als of het soorten waren, moeten vermeden worden.

De door den Schrijver gekozen voorbeelden (bl. 136) om het onderscheid tusschen *attribuut* en *prédicaat* aan te wijzen, helderen de zaak niet genoegzaam op. In het gezegde: »*de last drukt*" ligt opgesloten, dat een last *drukken kan*, en dit blijkt, omdat *deze* last drukt. Zal het echter beteekenen, dat alle last *uit zijn' aard* drukt, dan is *drukken* wel degelijk een attribuut, dat *aan last* wordt *toegekend*. Dan, er zijn ook soorten van lasten, en daaronder *drukkende*, *zware* lasten. Spreekt men dus, tegenover *niet-drukkende, ligte*, van een *drukkenden* of *zwaren* last, dan wordt aan deze soort het attribuut *drukkend*, *zwaar* toegekend. Het onderscheid tusschen attribuut en prédicaat ziet dus op het onderscheid tusschen: aan een geslacht of soort *toegekende*, en aan een enkel voorwerp in de werkelijkheid *toegeschreven* hoedanigheid, gesteldheid, enz. — Te regt merkt, in dit opzigt, de Schrijver aan, dat, wanneer van een' last, [dus ook van vele lasten, niet als soort-kenmerk, maar als eene waargenomen eigenaardigheid] gezegd wordt: *de last is drukkend*, alsdan daarmede een prédicaat bedoeld wordt. Doch als hij laat volgen: (bl. 137), »*drukkend zijn* is het prédicaat, aan last toegeschreven, en *drukkend* is alleen het *complement* van het zegwoord *zijn*," dan heeft hij slechts gedeeltelijk gelijk. Immers, de last moet ook *zijn*, om *drukkend* te *kunnen zijn;* en daarom, (want in eenige talen wordt zonder »*zijn*" gezegd: *de last drukkend;* zie bl. 77 en 124), is het »*zijn*" hier dat juist, wat *last* en *drukkend*

verbindt. Deze beteekenis heeft het koppelwoord. — Niet anders is het met »*drukkend worden, blijven*" en met »*de last wordt, blijft*," enz. Noemt men derhalve »*drukkend*" het complement van *zijn*, *worden;* 't is het ook van *last*, welk voorwerp ook eene andere hoedanigheid hebben, of anders zijn kan.

Wat nu verder (bl. 137—153) over *attribuut* als bepaling van *adjunct* of van *accident* gezegd wordt, hoe dat op te vatten of te wijzigen, hangt van het bereids opgemerkte af. Zoo spreekt de Schrijver (bl. 142) van een »*predicatief attribuut*," wat eigenlijk bij hem, — zal hij zich gelijk blijven, — zoo veel beteekent als een attribuut bij wijze van prédicaat. (Vergl. bl. 149, 150). Doch bezigt men woorden als kunsttermen, dan dient men ze goed uit elkander te houden. Dit blijkt ook (bl. 153), waar hij zegt: »wanneer men een attribuut een *bepaling* wil noemen, dan kan *complement*.... een *aanvullende bepaling* genoemd worden." Maar ook prédicaten, adjuncten zijn bepalingen. Als soortkenmerk is dan voor attribuut het woord *bepaling* te algemeen; — Roorda gebruikt het zelf doorgaans in de algemeenste beteekenis. Daar hij nu tegen over prédicaat, (dat toch ook eene bepaling is), als *toeschrijving*, — attribuut als *toekenning* kenmerkt, zou complement eene *aanvullende toekenning* moeten beteekenen. Dan hij verklaarde vroeger ook meermalen attributen als bepalingen b. v. van hoedanigheid, enz. Zoo voortgaande kan elke tusschenzin een *complement* van den hoofdzin genoemd worden.

Over het woord *zijn* of *wezen*, — niet in den zin van *bestaan* of *wezen* der dingen, — maar als uitdrukking van een' werkelijken toestand, hebben wij reeds gesproken. Maar nu heet het bl. 155: »dat het gezegde, b. v. *het koren is duur; hij was een held*, enz. zamengesteld is uit een *prédicatief complement* (prédicative aanvullende bepaling) en het *zegwoord: zijn* of *wezen*." Waar dan uit volgt, dat »*het koren is*," of »*hij was*" reeds eene begripsbepaling op zich zelf is, en dat men om uit te drukken, *wat* of *hoe* het koren *is*, en *wat* hij *was*, eene nadere aanvullende bepa-

ling of complement noodig heeft. — Maar »*is*, *wordt*, *was*," enz. *zegt*, zonder nadere bepaling *niets* van het subject »*hij* of *koren*" ten zij men *zijn* en *worden* in den zin van *bestaan* en *ontstaan* neme. — Aan den anderen kant zijn de woorden »*duur*, *dapper*, *held*, *beschermer*," enz. ook begripswoorden: zoodat dan hier ook weêr »*zijn*, *worden*, *blijven*," als complementen er bij gevoegd worden; b. v. *duur zijn*, of *beschermer worden*. Wij voor ons zien daarin eene werkelijke of uit te werken gesteldheid of hoedanigheid; maar, als louter *zegwoorden* beschouwd, zeggen *zijn* en *worden* in den zin, waarin zij hier voorkomen, zonder aanvullende bepaling niets hoegenaamd van het onderwerp der rede. En toch bepaalt *zijn*, *worden*, enz. wel degelijk de *betrekking* waarin het zoogenaamde *complement* tot het *subject* staat: gelijk wij, over het koppelwoord sprekende, hebben opgemerkt.

»Een bijwoord van hoedanigheid is [volgens bl. 157] eigenlijk niets anders dan een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord." Tot voorbeeld dient: »*hij schildert fraai*, *het werd lagchende gezegd*." Doch, is het ons hier om het logische onderscheid te doen, dan zeker verschilt dit *fraai* en *lagchende* als uitdrukkende de wijze, waarop geschilderd, waarop iets gezegd wordt, van het bijvoegelijke naamwoord *fraai* en van het deelwoord *lagchend*. — Maar nu: »zulk een bijwoord van hoedanigheid beteekent in zulk een *complement van hoedanigheid* eigenlijk een hoedanigheid òf van het súbject, òf van het óbject. Zegt men bij voorbeeld: *Hij ontving mij vriendelijk;* dan beteekent *vriendelijk* wel de *wijze van ontvangst*, [derhalve naar den *eigenlijken* zin als *bijwoord*], maar toch eigenlijk de hoedanigheid van het súbject — *gelijk een vriend;* en zegt men: *Dit stuk is fraai geschilderd;* dan beteekent *fraai* eigenlijk de hoedanigheid van het óbject, van het geschilderde stuk." — Glad mis! Die *hij* was daarom nog geen vriend, maar *deed* als een vriend) het *vriendelijk* ziet alleen op de *daad*, op het *ontvangen* of op de *wijze van ontvangst;* — en een stuk, dat *fraai* geschilderd is, *is* daarom nog niet *fraai*. — Boven-

dien, naar de beteekenis te oordeelen, die súbject en óbject bij R. hebben, ziet in beide voorbeelden *vriendelijk* en *fraai* op de *daad* van het súbject, al wordt ook in het tweede voorbeeld het súbject niet genoemd. En daarom zegt men op dezelfde wijs ook: *ik werd vriendelijk ontvangen, hij schildert fraai.* — Evenzoo laten zich de andere voorbeelden verklaren, zelfs het gezegde »*blinde gehoorzaamheid:*" want wie, blind *zijnde*, gehoorzaamt, gehoorzaamt daarom niet *blind* of *blindelings* (in figuurlijken zin) d. i. zonder *overtuiging.* Ja, maar die overtuiging ziet toch op den persoon! Wis en zeker; maar toch niet op iemand, die geene overtuiging *kent*, of *heeft*, neen, op iemand, die iets *doet* zonder overtuiging. Hier immers wordt (*bl. 158*) »door het bijvoegelijk naamwoord (*blind*) *een wijze hoe*, of *hoedanigheid van accident* beteekend." — Wel nu, dan is de Schrijver bij slot van rekening het met ons nog al eens, — met dit *kleine* verschil, dat wij »*blind*", bij het zelfstandig naamwoord »*gehoorzaamheid*" gevoegd, als bijvoegelijk naamwoord, d. i. (om met den Schrijver te spreken) òf als een attribuut, òf als een prédicaat beschouwen, hetwelk wij aan dat als zelfstandig voorgesteld voorwerp der gedachte òf *toekennen*, òf *toeschrijven;* — terwijl wij datzelfde »*blind*" voor een eigenlijk bijwoord houden, wanneer het, gevoegd bij iets dat geschiedt, de *wijze hoe* of de *hoedanigheid van accident*, d. i. de wijze van het geschieden beteekent. Duidelijker valt dit onderscheid nog in 't oog, wanneer wij een werkwoord als zoodanig vergelijken met hetzelfde woord als zelfstandig voorgesteld, *b.* v. *het blind* (d. i. blindelings) *gehoorzamen* met het *blinde gehoorzamen;* het *fraai schilderen* met het *fraaije schilderen;* of het *vermakelijk* (op eene vermakelijke wijs) *wandelen* met het *vermakelijke* (vermaak verschaffende) *wandelen*, enz.

VOEGWOORD.

Zoo als een bijwoord niet zelden met een bijvoegelijk naamwoord, en een voorzetsel met een bijwoord gelijk staat,

wat namelijk den grammaticalen vorm betreft; zoo zeggen wij in dit opzigt met den Schrijver (bl. 100 en 211) »dat ook een *conjunctie* of *voegwoord* meestal [oorspronkelijk] niets anders dan een *bijwoord* of *voorzetsel* is." Ja, wij stemmen het toe, dat, even als ook zamengestelde woorden in de beteekenis van bijwoorden gebruikt worden, zoo ook de voegwoorden oorspronkelijk òf voornaamwoorden òf bijwoorden òf voorzetsels zijn; — maar dergelijke woorden, als voegwoorden in gebruik, hebben hierdoor een eigenaardig kenmerk gekregen, en drukken derhalve geheel iets anders uit, dan met diezelfde woorden, b. v. als voornaamwoorden, beteekend wordt. Dit merkten wij reeds op omtrent bijvoegelijke naamwoorden, bijwoorden en voorzetsels; en deze zelfde aanmerking geldt van al hetgeen verder over de voegwoorden in het midden gebragt wordt. — Zoo kan men wel eenige door omschrijving, b. v. met voornaamwoorden gelijk stellen; maar dan ondergaat de zin toch doorgaans eenige wijziging. — Zoo lezen wij bl. 199: »Wij hebben ook een *modaal complement van* gesteldheid,... uitgedrukt door het aanwijzend voornaamwoord *zóó* met een ander redewoord;... b. v. *zoo mogelijk*, *kom ik in deze week*;... het aanwijzend voornaamwoord *zoo* wijst iets aan, dat men in den zin der gedachten heeft." Nu is het wel waar, dat de zin niet verandert, wanneer men in plaats van *zoo* het woord *indien* neemt; en dit *indien* zal wel zamengesteld zijn uit *in* en *dien*; maar men hecht er toch een geheel anderen zin aan, dan wanneer *zoo* als voornaamwoord genomen wordt. B. v. *Zóó is het*, *en niet anders*. Zoo kan men zeggen: *zoo mogelijk*, *zoo kom ik*; of duidelijker; op de vraag; *komt gij deze week met rijtuig?* verstaat ieder het antwoord: *zoo mogelijk*, *zóó*, en voelt het onderscheid tusschen beide deze eensluidende woordjes. Men noemt derhalve: *zoo*, *indien*, *in geval* voegwoorden, omdat zij strekken om den eenen aan den anderen zin te verbinden of te *voegen*. Wij willen dus »liever de gewone benaming *voegwoord* behouden" (bl. 212).

In het gezegde: »*dit vocht is zoo zuiver mogelijk*" wil

de Schrijver (bl. 200) geene verkorting, maar slechts eene kortere uitdrukking zien. Het gebruik heeft deze kortere uitdrukking geijkt; een ieder vat er ligt de bedoeling van. Doch als R. nu zegt, dat daarin het woord *mogelijk* alleen niet eene vergelijking uitdrukt, gelijk: *zoo zuiver als mogelijk* of *als mogelijk is*, maar dat er gewezen wordt, »op een *trap* of *graad*, dien men in den zin der gedachten heeft;" dan moeten wij het toestemmen, maar tevens hem doen opmerken, dat hij daardoor toont, dat die uitdrukking wel degelijk eene verkorting is. Want de zin, (en die kan immers met woorden worden uitgedrukt), is hier: *dit vocht is zoo zuiver, als het zijn kan*, hetzij men daaronder versta, dat geen hoogere graad van zuiverheid bereikbaar, of wel, dat die niet denkbaar is. Dat het geene verkorting is van: *zoo zuiver als mogelijk is*, spreekt van zelf: wilde men het op deze wijze uitdrukken, dan voorzeker zou men zeggen: *zóó zuiver, als het zuiver zijn in dit geval mogelijk is.*

In de voorbeelden (bl. 201): »*het is zoo vèr hier van daan! Het is zoo dúúr,*" wordt door het bijwoord *zoo*, (of, wil de Schrijver het een voornaamwoord noemen; dat doet er niets toe!) niet zoo zeer *afstand* en *duurte* aangewezen, als wel een hoogere trap van *vèr* en van *dúúr*. Eer zou het den naam van voornaamwoord verdienen, wanneer men in geheel anderen zin zegt: *het is zóó ver*, *zóó duur.* Er zijn nog vele andere spreekwijzen, waarin het woordje *zoo* eene bijzondere rol speelt; doch de Schrijver spreekt er niet van, en wij volgen hierin gaarne zijn voorbeeld.

Het voegwoord *dat* is (bl. 211) »niets anders, dan *het* als betrekkelijk voornaamwoord gebruikte aanwijzend voornaamwoord." Toegegeven! Maar nu volgt: »Zegt men: *Ik hoor, uw broeder komt. Dat zal mij aangenaam wezen;* dan wijst het te rug op het reeds genoemde *uw broeder komt* als op een voorwerp (*het komen van uw broeder*), en wel als *voornaamwoord*, in de plaats van dat voorwerp. Maar zegt men: *Dat uw broeder komt, zal mij aangenaam wezen,* dan wijst het evenzoo op datzelfde *uw broeder komt*, als op een voorwerp; doch [let wel!] niet als *voornaamwoord*, maar

zóó, dat het [en dit *dat* dan?] met de volgende zinsneê verbonden, te zamen met deze zinsneê de benaming van het voorwerp uitmaakt, en, als *lidwoord*, zelf een *lid* van die benaming is." Waartoe die omslag? — De oorspronkelijke beteekenis van het woord gaat ons hier niet aan; 't is hier ook geen *lidwoord*, hoewel het een *lid* is, zoo als alle andere woorden van een' zin of zinsnede; het dient, zóó gebruikt, om twee zinnen zamen te binden, en daarom wordt het in deze betrekking te regt een *voegwoord* genoemd. Ook is het gezegde: *dat uw broeder komt* niet hetzelfde, als: *dat komen van uw' broeder;* in welk laatste voorbeeld »dat" een *aanwijzend voornaamwoord* is. Veeleer zou men dan het *relative* of *betrekkelijke* voornaamwoord als voegwoord mogen beschouwen, omdat daardoor twee zinnen verbonden of zamengevoegd worden: evenwel ligt er èn het voegwoord èn het aanwijzende voornaamwoord in opgesloten en draagt het daarom te regt den naam van *relatief* voornaamwoord. Het onderscheid blijkt uit dit voorbeeld: *Dat uw broeder komt, zegt men; wel nu, het komen van uw' broeder, dat* (hetwelk) *mij aangenaam zal wezen, dat* (het *komen*, namelijk) *hoor ik met genoegen.* — Maar als het waar is (bl. 207) »dat *complexe* zinnen niet zóó ontstaan, dat de mensch, terwijl hij denkt of spreekt, eerst twee of meer enkelvoudige zinnen zich denkt, en dan daaruit één *te zamen stelt;*" (en geen wonder, omdat hij aan zulke zamenstellingen deels van der jeugd af gewoon is, deels door oefening zich hierin eene groote vaardigheid verworven heeft): dan geldt ditzelfde ook van de voegwoorden, waardoor de zinnen zóó verbonden zijn, dat de mensch, als hij spreekt, ze ook als middelen denkt en gebruikt, om een' *volzin* te vormen. Aan een »relatief lidwoord" denkt daarbij niemand. Wij vinden het daarom zeer gepast, dat het Hoogduitsch het lidwoord *das* van het voegwoord *dass* ook letterlijk onderscheidt, al meent R. (bl. 212) dat het verschil *alleen* in de spelling bestaat; en ofschoon bij ons in beide woorden de spelling gelijk is, in logischen zin blijven zij in kracht verschillen.

Eindelijk lezen wij (bl. 213): »Het onderzoek naar de

eigenlijke beteekenis [grondbeteekenis] van ieder voegwoord in het bijzonder,.... behoort tot de Grammatica van elke taal;" — juist zoo, en daarom niet tot de logische analyse: — men passe dit op de beteekenis van alle andere woordsoorten toe. En zie! nu komt de Schrijver ook tot het besluit om aan de benaming »voegwoord" de voorkeur *te* geven: »de duisterheid van de oorspronkelijke beteekenis, of dat ten minste in het spraakgebruik daaraan niet gedacht wordt, is het juist, wat een bijwoord of voorzetsel bijzonder tot *voegwoord* geschikt maakt, daar het zóó alleen en zuiver den *logischen zamenhang der gedachten* beteekent, dien de *eigenlijke* [*grond*-]beteekenis van een woord niet beteekenen kan." — Wat wil men meer?

GRAMMATISCHE VORM EN LOGISCHE BETEEKENIS.

Het komt dus bij de logische analyse der taal vooral op den *logischen zamenhang der gedachten* aan. Bij verschil van letters is het daarom nog al gemakkelijk, woorden, *die in* de uitspraak *volkomen-* of *bijna-* gelijkluidend zijn, van elkander in beteekenis niet alleen, maar ook grammatisch te onderscheiden. — Ook de afdeeling der woorden door *scheidteekens* kan den zin der rede eene verandering of wijziging doen ondergaan. Dan, dit aanduiden door scheidteekens, waarover aan het einde van het werk (bl. 219—221) beknoptelijk gesproken wordt, gaan wij met stilzwijgen voorbij, om ons uitsluitend te bepalen tot de *gelijkluidendheid* van zoo vele woorden in de taal, welke de Schrijver *voor een* groot gedeelte wegens die gelijkluidendheid als dezelfde woorden, uit een grammatisch oogpunt, beschouwt, — woorden, die dus alleen ten aanzien der logische beteekenis zouden verschillen. — Soms is er wel eenig verschil van letters; maar dan meent R. dat de uitspraak toch niet verschilt; wat inzonderheid het geval is met bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden, b. v. *jaarlijksch* en *jaarlijks*. »De *ch* (zegt hij bl. 168) wordt in de hedendaagsche uitspraak weêr weggelaten." Dit moge hier en daar zoo zijn, maar een

fijn oor zal het onderscheid opmerken, b. v. tusschen *lans* en *gansch*, *bossen* en *bosschen*. Dat echter de *ch* weinig gehoord wordt, b. v. in *mensch*, *menschen*, en als einduitgang van een woord de *sch* niet moet worden uitgesproken, als stond er *sg*, of niet zoo scherp als in het begin van een woord, b. v. *schoon*, *schade*, — dit behoort tot de uitspraakleer. — Wat hiervan zij, door *jaarlijks* en *jaarlijksch* te schrijven, heeft men ook grammatisch het wezenlijk onderscheid tusschen adverbium en adjectief willen doen uitkomen. — Doch gaan wij over tot de letterlijke gelijkluidendheid.

Er zijn 1) woorden, die naar den zin gewijzigd, waarin zij voorkomen, in beteekenis verschillen, ofschoon zij oorspronkelijk hetzelfde beteekenden; — 2) woorden, die wel geheel van elkander in letters verschillen, maar waaraan men, wegens gebrek aan onderscheid in den grammatischen vorm, niet zien kan, of het b. v. zelfstandig of bijvoegelijke naamwoorden, of werkwoorden zijn, enz. en 3) woorden, die wel volkomen gelijkluidend zijn, maar die toch, ofschoon van denzelfden stam, zoo wel grammatisch als logisch in beteekenis verschillen.

Wat de *eerste* soort betreft, het onderscheid van deze vormen moet, zoo als wij vroeger toestemden, uit den zin blijken. Men zie ten voorbeelde de bl. 64, aangewezen verschillende beteekenis van *redelijk;* wat wederom ligt aan de verschillende beteekenis van, oorspronkelijk, hetzelfde woord: *rede* (*ratio*), *rede* (*oratio*) en *reden* (*ratio et causa*)*:* welke woorden als kunsttermen met der tijd eene eigen beteekenis erlangd hebben. Vandaar, dat men soms voor een en hetzelfde woord in de eene taal bij vertaling verschillende woorden, naar dat de zin is, moet bezigen. In het Hoogduitsch, b. v. beteekent *eigenthümlich* èn wat tot het *eigendom behoort*, èn wat *eigenaardig* is. Naar ons taaleigen is het verkeerd te zeggen met den Schrijver (bl. 206): »veel *eigendommelijks* hebben de onderscheiden talen in de wijze van verbinding." Die wijze ligt in den *aard* der taal, niet in het *bezit* of de *magt* daarvan. 't Is wonder, dat de Duit-

schers dat onderscheid niet in acht nemen. Hanuch intusschen duidt het aan in zijne »*Geschichte der Filosofie*," bl. 302: »*Ueber Andern herrschen durch die Macht der Erkenntniss oder durch äussere Macht: — also theils durch seine Eigenheit, theils durch sein Eigenthum.*"

Van de *tweede* soort spreekt de S. bl. 44, 45, en vraagt: »Wat onderscheid is er in grammatischen vorm tusschen de zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden *poel* en *koel*, *paal* en *kaal*, *keel* en *geel?* Men kan er bijvoegen: tusschen het zelfstandige *keten* en het werkwoord *weten?* Wij antwoorden: volstrekt geen onderscheid; maar zoo op zich zelf, zijn het slechts klanken of *woorden zonder beteekenis*, dus streng genomen geene woorden; — maar in de voorstelling weet spreker en hoorder, wat *poel* en *koel* beteekent, en uit den zin der rede, als tolk der gedachten, blijkt het nog duidelijker. — Dan de Schrijver past het ook op een en hetzelfde woord toe; b. v. »*het groen der velden*, en *groen gras; hij is een dwaas mensch*, en *hij is een dwaas.*" Deze woorden »*groen*, *dwaas*" staan echter niet gelijk in hunne verschillende opvatting met de uit verschillende letters bestaande klanken: »*poel* en *koel.*" Ook blijkt daarbij uit den zin het *logisch*, ja zelfs het *grammatisch* onderscheid tusschen *het groen* en *groen gras*, tusschen *dwaas mensch* en *die dwaas*, of *hij is dwaas* en *hij is een dwaas.* Ditzelfde geldt van de substantiven: *hoest*, *lach*, *wensch*, en de werkwoorden: *ik hoest*, *ik lach*, *ik wensch*, enz. Al zulke woordklanken behooren tot:

De *derde* soort van woorden, die, hoewel *gelijkluidend* en meestal van denzelfden wortel, niet alleen in logische beteekenis, maar ook in grammatischen vorm verschillen. De Schrijver oordeelt hier anders over (bl. 59): »De benamingen van voorwerpen of zelfstandige naamwoorden, bijv. *werk*, *reis*, *gevoel*, *verhaal* en *zeil* worden tot benamingen van accidenten, wanneer maar deze voorwerpen als accidenten beschouwd en als zoodanig in een gezegde aan een súbject toegeschreven worden, zoodat men bij voorbeeld zegt: *Ik werk*, *Ik reis*, *Ik gevoel*, *Ik zeil.*"

Geheel verkeerd! — Die woorden zijn gelijkluidend, en niet ongelijk aan loten van denzelfden stam, ja ze bestaan hier zelfs uit dezelfde letters;.... maar zijn het daarom dezelfde woorden? Kan men dan *voorwerpen*, hier zelfstandig genoemd, als accidenten beschouwen? Zijn die *substantiva* niet veeleer uit de *accidenten*, uit de daad van *werken, reizen*, enz. gevormd? 1) Verba, die eene activiteit of werkzaamheid uitdrukken, zoo als *ik reis*, *ik loop*, drukken in hun grammatischen vorm, (hoewel niet altijd zoo naauwkeurig in onze taal, als in vele andere) het innig verband uit, waarin het werken tot den werker staat, terwijl de substantiva nu eens dat werken zelf, dan weêr het uitgewerkte, of beide te gelijk, of eene andere omstandigheid, die met die werking in betrekking staat, als zelfstandig voorstellen; b. v. *de reis*, *de loop* (te onderscheiden inzonderheid van *de loop* waarop men loopt), *de dood*, enz. — Maar bovendien, hoe vele zelfstandige naamwoorden zijn er niet, die op de door R. bedoelde wijs volstrekt met geene werkwoorden kunnen worden gelijk gesteld? — Bijv. *ik eet*, *ik bijt*. 't Is waar, men zegt ook: *ik beet*, en er is in activen en passiven zin een substantief: *beet*. Maar met *ik eet*, *ik at*, gaat het weêr niet. — Keeren wij dus liever de redenering om met te zeggen, dat de onbepaalde wijs der werkwoorden ook als zelfstandig naamwoord kan beschouwd worden, evenwel doorgaans met gewijzigde beteekenis.

Even als over de gelijkheid van *substantiva* en *verba* oordeelt de S. ook over die van *adjunct* en *accident*, of van bijvoegelijk naamwoord en werkwoord, (bl. 77); b. v. »*open*, *openbaar*, *matig*, *scherp*," en »*ik open* (de deur), *ik openbaar* (het geheim), *ik matig* (mijne begeerten), *ik scherp* (het zwaard)," enz. — O ja, het zijn dezelfde klanken, dezelfde letters! En toch zegt men, — (hoe toevallig, dat de

1) Er worden ook verba van substantiva gevormd; en dit zegt ons de S. zelf (bl. 84): »*Vleugelen* is van het naamwoord *vleugel* gevormd." Dus is »*ik vleugel*," ook grammatisch, niet hetzelfde woord als »*de vleugel*."

letters nu eens overeenkomen en dan weêr niet!) — op grammatische gronden: *ik scherp, gij scherpt*, en niet *ik scherpt, gij scherp!!* — — O, gij, logische analyse! Wat gaat u toch die gelijkluidendheid aan? — Immers, al is er uitwendige overeenkomst van vorm, de beteekenis moet (zie bl. 78) »alleen uit den zin blijken,.... zoo als in *zijn dood, een dood paard* en *ik dood een vlieg.*" — Wij gaan verder: Men kan het zelfs in vele gevallen aan den uitwendigen vorm niet eens zien, bij hetzelfde werkwoord, welke persoon er mede bedoeld wordt; b. v. *eten*: *ik*, *gij*, *hij* — *eet*. Maar sluit daarom die toevalligheid van overeenkomst alle onderscheid van grammatischen vorm uit? — Bij het onderzoek naar het ontstaan van zulke, thans uit dezelfde letters bestaande woorden, (men zie onder anderen hoe Bilderdijk over het verschil tusschen *dood* en *dood* oordeelt), zal men dikwijls vinden, dat deze schijnbare toevalligheid ook eene oorzaak heeft. — Dan de Schrijver wil waarschijnlijk alleen te kennen geven, dat er vele woorden zijn, die in klank en letters niet, en toch geheel in beteekenis verschillen. Doch waarom zich dan aldus uitgedrukt: »een adjunct (adjectief), kan als een accident (werkwoord) beschouwd worden," — zonder dáárop te letten, dat deze uitwendige gelijkvormigheid niets bewijst voor de gelijkheid van vormgrond of regel? — 't Zelfde geldt van »een bijwoord genomen als accident: *snel, ik snel; zondig, ik zondig,*" op dezelfde bladzijde.

Dat gezegde gelijkluidendheid ook door den S. op de naamvallen wordt toegepast, is niet te verwonderen. Doch hier vooral blijkt het zonneklaar, dat hij onder grammatischen vorm alleen den klank der woorden verstaat. Zoo als het heette, dat (het) *gevoel* en (ik) *gevoel* grammatisch in 't geheel niet verschillen; zoo ook bestaat er volgens hem (bl. 169) »grammatisch geen verschil tusschen: *ik heb van morgen een brief geschreven*, en *ik heb mijn vrouw van morgen geschreven;* men moet het logisch onderscheid in zin en beteekenis voelen." Dat is nu altemaal wel! Maar, indien spreken »een hardop denken is," dan dient men ook uit te drukken,

wat men denkt, of er bij gevoelt. Dit kan dan alleen in zulke gelijkluidende zinnen plaats hebben, wanneer men weet dat door »*een brief*," of, om de overeenkomst nog scherper te doen uitkomen: door »*mijn brief*" en »*mijn vrouw*" een bepaalde grammatische vorm bedoeld wordt, die òf bij verkorting toevallig met een anderen vorm overeenkomt, òf door een gebrek in de taal niet als uit zijnen aard verschillend gekenmerkt wordt. Zulk een gebrek nu wordt, ook in onze taal, door andere hulpmiddelen zoo goed mogelijk verholpen, gelijk wij b. v. in het active en passive perfectum ons van de hulpwerkwoorden: *hebben*, *worden*, *zijn*, *zullen*, bedienen. Spreek zoo als gij denkt! Maar gij spreekt ook tot en voor anderen; zijn deze niet bekend met het inwendig onderscheid der grammatische vormen, spreek dan duidelijker en zeg: *ik heb aan mijne vrouw geschreven.* Evenwel is in dit voorbeeld het gevaar van misverstand zoo groot niet. — Dit alleen wilde ik zeggen: dat men om het logische onderscheid in eenen zin te voelen, met het inwendig verschil van uitwendig gelijkluidende klanken en vormen bekend zijn, en dus ook dit verschil uit een grammatisch oogpunt beschouwen moet. Doch dit merkten wij reeds bij de *naamvallen* aan, inzonderheid omtrent *mij*, als Accusatief en als Datief te onderscheiden.

Bij gelijkvormigheid van woorden, zoo als *mager* en *jager*, of *bakker* en *baker*, kan de beteekenis, aan dergelijke namen, als tolken der gedachten, gehecht, alleen ons leeren, of het een adjectief of substantief, en voorts, of het een mannelijk of vrouwelijk voorwerp is; — bij gelijkluidendheid even zoo. Waaruit echter niet volgt, dat zij als grammatische vormen niet te onderscheiden zijn, — waarvan in de verbuiging althans het tegendeel blijkt, — of dat er, om ze te onderscheiden, eene logische beteekenis aan ondergeschoven wordt; neen, maar de logische beteekenis heeft òf zulke vormen doen ontstaan, òf er wijzigingen in gebragt. Het gezegde, b. v. (bl. 175) »*Het water stroomde de huizen in*" beteekent niet hetzelfde als: *het water stroomde in de huizen;* en 't zijn toch *evenveel* en *dezelfde* woorden.

De grammatische plaatsing of *woordvoeging* duidt hier reeds het logische verschil aan. — Nog eens: niet als klanken, maar als teekenen der gedachten hebben de woorden en de rangschikking daarvan alleen waarde. Zoo moet men zelfs in het Latijn, waar de naamvallen naauwkeuriger dan bij ons onderscheiden zijn, in de uitdrukkingen b. v. *optimae mentis humanae dotes* en *optimae spei adolescentulae*, uit den zin opmaken, waar dat *optimae* bij behoort: maar daarom juist verschillen de naamvallen ook. Vreest men echter voor dubbelzinnigheid, dan vermijde men die door anders te *construéren*. — Doch laat ons van dit punt afstappen met nog één voorbeeld van gelijkvormigheid in *kappen* en *kappen*. Men kan wel zeggen, (heet het, bl. 178): »*de kapper kapt hem;* maar niet: *de kapper snijdt hem.*" Dat ligt niet aan de beteekenis van den geheelen zin, maar aan de beteekenis van het werkwoord, ofschoon wij het dikwijls uit den zin moeten opmaken, in welke beteekenis het genomen wordt: maar dan zijn het ook verschillende woorden, al verschillen zij noch in klank, noch in letters. Zoo is *kappen* — *hout kappen*, een geheel ander werkwoord dan het hier bedoelde *kappen* (*coiffer*), — het in orde brengen van het haar, op den persoon zelven toegepast, omdat die er zich sierlijk door voordoet; — waarom men zeggen kan: *de kapper kapt hem het haar*, en ook: *hij is netjes gekapt*, zoo goed als: *de kapper kapt hem.* Met *snijden* is het wat anders; de kapper snijdt *hem* niet, maar het *haar*, — of het moest figuurlijk zijn voor *te veel laten betalen. Snijden* is in beide gezegden hetzelfde werkwoord; maar *kappen* en *kappen* verschillen niet minder van elkaâr, als b. v. *heden* (op dezen dag) van *heden* (in *ongerijmdheden*). De overeenkomst is toevallig. Doch genoeg hiervan.

DE LOGISCHE KATEGORIËN.

In de ruimste beteekenis kan men onder *modaliteit* met den Schrijver (bl. 8) de bijzondere *wijze* verstaan, waarop de zin der gedachten wordt uitgedrukt. Want »de *zin* of

beteekenis van een *zin* of *stelling*, (d. i. van *een in woorden uitgedrukten zin der gedachten*) ligt deels in de *woorden*, waarin de zin wordt uitgedrukt, deels in de *wijze van uitdrukking*." In de wetenschap evenwel heeft, vooral sedert Kant, het woord *modaliteit*, als kunstterm, eene engere beteekenis gekregen. — De drie eerste Kategoriën van Kant, en van velen na hem, (om niet van die der oude wijsgeeren te spreken): *quantiteit* (hoeveel- en hoegrootheid), *qualiteit* (hoedanigheid) en *relatie* (betrekking der voorstellingen, of begrippen, onderling) — bevatten elk ook drie *wijzen* van uitdrukking, en men zou dus hier ook van de *modaliteit* der *quantiteit*, enz. kunnen spreken. Kinker echter noemt deze drie wijzen de drie *opvattingen* van elke Kategorie, en daardoor behoudt dan ook de kunstterm: *modaliteit*, als het kenmerkende van de *vierde* Kategorie, zijne eigenaardigheid; want daaronder verstaat men de wijze, waarop de geest zich die betrekking tusschen voorstellingen, of begrippen, òf als *mogelijk*, òf als *werkelijk*, òf als *noodzakelijk* denkt, niet alleen wat het *kennen*, maar ook wat het *handelen* betreft; derhalve eene drieërlei wijze van betrekking tusschen den denker en het gedachte: en dat is dan de *logische modaliteit* bij uitnemendheid.

Onze aanmerkingen omtrent deze stof gelden hoofdzakelijk de twee laatste Kategoriën. Van minder belang is hetgeen wij over de *hoedanigheid* hier in bedenking geven.

Volgens bl. 8 wordt *positief*, als *stelliger wijze*, tegen *negatief*, als *ontkennender wijze*, overgesteld. Was er die verklaring niet bijgevoegd, dan zouden wij gaarne die tegenstelling laten gelden; — men is er gewoon aan: onder positief eene *toekenning* en onder negatief eene *ontkenning* te verstaan, ofschoon men ook wel van eene positive en negative kracht spreekt, waaronder dan weêr wat anders verstaan wordt. Naauwkeuriger staan *ponere* en *tollere* tegenover elkander; vandaar het bekende: *modus ponens* en *modus tollens*. Wanneer men dus eene eigenschap of iets anders, als aan een' persoon of zaak òf *toekomend*, òf *niet toekomend*, uitdrukt, noeme men vrij het eerste een *positief*,

en het laatste een *negatief* spreken, overeenkomstig het spraakgebruik; maar dan staat hier, *niet* het spreken *stelliger* wijze, maar *wel* het spreken *toekennender* wijze tegenover het spreken *ontkennender* wijze. De Schrijver spreekt immers zelf van eene »*stellige ontkenning*" (bl. 9); en in dezen zin is dan eene ontkenning tevens »eene *affirmatie* of *bevestiging*." Natuurlijk! Men bevestigt het immers of *affirmeert*, dat iets zóó *niet is*, of die eigenschap *niet heeft*. — Volgens bl. 102 »bestaat het onderscheid tusschen positive en negative woorden wezenlijk alleen in eene verschillende *wijze van benoeming;*.... de negative benaming is even goed een stellig en bepaald onderscheidend kenmerk, als de positive benaming..... Van *negative begrippen* kan men, zonder eene ongerijmdheid te zeggen, [indien *negatief* geen kunstterm is], niet eens spreken." Derhalve is zoowel het negatief als positief *stellig* bepalend. — Bij *affirmo* moet men niet te sterk op de beteekenis van *bevestigen* drukken; het wordt immers meestal tegen *nego* overgesteld. Beter ware het dus hier *affirmatief* tegenover *negatief* te stellen, en zoowel op *negatie* als *affirmatie* het »*positief*" toe te passen, — wanneer namelijk daaronder *stelliger wijze* verstaan moet worden: derhalve eene *stellige toekenning* en eene *stellige ontkenning*. Dat nu »het één zoowel als het ander [namelijk: *toekennen* en *ontzeggen*] *eenvoudig* geschieden kan, òf *nadrukkelijk* of *uitdrukkelijk*, namelijk met het oog op het tegenovergestelde, en dus in *tegenstelling* daarvan," wordt *hier* in voorbeelden aangetoond: »*de zon schijnt, de zon schijnt niet; het dier heeft gevoel, de plant heeft geen gevoel*," enz. Hier ontbreekt echter eene *derde* wijze van spreken; men zegt ook: *de zon schijnt niet overal; het dier heeft geen menschelijk gevoel;* door welke *limitative* (beperkende) *wijze* van uitdrukking deels toegekend, deels ontzegd wordt. Doch de Schrijver spreekt er elders van (bl. 202), waar hij te regt opmerkt, hoe in een en denzelfden zin eene »bevestiging" met eene »ontkenning" kan verbonden zijn; b. v. »*hij verkoopt geen laken*." En hier bezigt de Schrijver nu zelf het woord *bevestiging* (affirmatie) tegenover *ontkenning* (negatie).

Wat, eindelijk, de twee laatste Kategoriën betreft, namelijk die van *relatie* en *modaliteit*, — de drie opvattingen of wijzen van uitdrukking, waarvoor ze beiden vatbaar zijn, worden door den heer Roorda, (om het zachtste woord te gebruiken), niet behoorlijk onderscheiden.

Tot goed verstand van het volgende, dit vooraf:

Volgens de *relatie* der deelen van een gezegde, noemt men zulk een gezegde of oordeel — òf *kategorisch*, òf *hypothetisch*, òf *disjunctief;* met andere woorden: het is òf eene *stellige*, òf eene *onderstellende* of *voorwaardelijke*, 1) òf eene *wederzijds uitsluitende* wijze van spreken.

Volgens de *modaliteit* denkt men òf *problematisch* aan de *mogelijkheid*, òf *assertorisch* aan de *werkelijkheid*, òf *apodictisch* aan de *noodzakelijkheid*, — om òf *kategorisch* òf *hypothetisch*, òf *disjunctief* uitspraak te doen of te oordeelen. Waaruit blijkt, dat de drie opvattingen der *modaliteit* op elke opvatting der *relatie* toepasselijk zijn.

Zien wij nu, hoe de hoogleeraar Roorda, die de *logica* door dit zijn Werk overtollig acht, zich van deze kunstwoorden bedient.

Problematisch staat bij den Schrijver (bl. 10) tegenover *kategorisch*. Van uitdrukkingen, zoo als: »*mogelijk vertrekt hij morgen; het kan waar zijn; het is onzeker, of het wel zoo is*," enz. zegt hij: »Zulk een stelling is dan een *problematische*, dat is *questieuse*, *onzekere* of *twijfelachtige stelling*.... Het is een *problematische stelling*, (in onderscheiding van een vraag), in tegenoverstelling van een *kategorische* of *bepaalde stelling*," enz. — Men zou dus ook in tegenoverstelling van een *kategorische*, — »waarin *onvoorwaardelijk*, en *bepaald* of *beslist*, iets toegezegd of ontzegd wordt," — de *problematische* stelling eene *voorwaardelijke*, *onbepaalde* of *onbesliste* stelling mogen noemen. Doch (bl.

1) Men kan naar verkiezing de *hypothetische* uitdrukkingswijze eene *onderstellende* of eene *voorwaardelijke* noemen. Het »*onderstellend*" ziet op het *eerste*, het »*voorwaardelijk*" op het *tweede lid* eener hypothetische stelling.

14) worden onder de *hypothetische* of *onderstellende* zinnen de *conditionele* of *voorwaardelijke* stellingen gerangschikt; die dan »omdat tot de problematische zinnen ook de hypothetische behooren," — (wij zouden zeggen: omdat hypothetische zinnen ook op problematische wijze kunnen gevormd worden), — wegens dit hun problematisch karakter zoowel *onbepaalde* of *onbesliste* als *voorwaardelijke* konden heeten. Dan, dewijl de voorwaardelijkheid der stelling afhangt van de in het eene gedeelte onderstelde voorwaarde, zoo kan men de *hypothetische* zeer wel *onderstellend* en *voorwaardelijk* noemen; maar dan noeme men de *problematische* niet *voorwaardelijk*, in tegenoverstelling van de *kategorische*, door den Schrijver *onvoorwaardelijk* genoemd; omdat eene kategorische stelling ook problematisch zijn kan, zoo goed als eene hypothetische en disjunctive. Het ware dan beter, ten einde de problematische behoorlijk van de hypothetische stelling te onderscheiden, deze laatste tegenover de kategorische, door Roorda *onvoorwaardelijk* genoemd, met den kunstterm: *voorwaardelijk*, en de problematische, — tegenover de assertorische, welke eene *bepaalde* werkelijkheid uitdrukt, — als eene *mogelijke* werkelijkheid uitdrukkend, met den kunstterm: *onbepaald* of *onbeslist* aan te duiden. — Als denkvorm beschouwd, behoort de hypothetische wijze niet tot de problematische, ofschoon in de hypothese een problematische zin ligt, namelijk in het eerste, of tweede lid, of in beide leden der hypothetische stelling. In het voorbeeld (bl. 14): »*indien het zóó is, dan hebt gij gelijk,*" ligt de kracht niet in het problematische: *het kan zóó zijn*, maar in de gedachte betrekking tusschen het als voorwaarde gestelde *eerste lid* en het daarvan afhankelijke *tweede*. En de modale opvatting daarvan is, naar den zin, er aan gehecht, òf *assertorisch*, òf *apodictisch*.

Wij zouden er niets tegen hebben, dat de Schrijver zich van geheel andere termen dan de gebruikelijke, of wel van deze, maar in eene andere orde, bediende om de verschillende wijzen van uitdrukking onzer gedachten in zinnen of stellingen daardoor te verklaren, indien hij zich daarbij

slechts gelijk bleef. Maar hetzelfde verzuim van behoorlijk onderscheid, dat wij tusschen hypothetische en problematische stellingen opmerkten, vinden wij ook bij eenige andere. Volgens bl. 10, 11, is eene *problematische* stelling: »*het is onzeker, of het wel zoo is;*" — eene *kategorische:* »*de mensch kan zijn natuurlijk gestel niet veranderen.*" In de logica zijn ze beiden *kategorisch;* de eerste tevens naar den zin, dien men er aan hecht, *problematisch: het kan zoo zijn;* en evenzoo tegelijk *disjunctief- problematisch: het kan zoo, of anders zijn.* Hypothetisch is ze volstrekt niet; anders toch moest er in opgesloten liggen: *het is onzeker, wist men niet, dat het zoo zijn kan.* In het tweede voorbeeld is die kategorische stelling *negatief- problematisch,* en in zoo verre *indirect apodictisch*, dewijl de mogelijkheid van verandering ontkend, derhalve het tegendeel beweerd wordt. — Als voorbeeld eener *assertorische* stelling volgt nu: »*de mensch is zonder twijfel het voortreffelijkste schepsel op aarde,*" en eener *apodictische:* »*Hij zal er noodzakelijk berouw van hebben.*" In de logica zijn ze beiden *kategorisch*, en dan ook òf beiden slechts *assertorisch*, wanneer daarmede de bloote werkelijkheid bedoeld wordt, òf, indien de physische of morele noodzakelijkheid er in erkend wordt, beiden evenzeer *apodictisch.* In de stelling van het laatste voorbeeld kan men deze morele noodzakelijkheid ook zóó uitdrukken: *het kan niet anders, of hij zal berouw hebben.*

Onder *eenvoudige* onderstellingen verstaat de Schrijver (bl. 14) die, »waarin een geval of omstandigheid eenvoudig als werkelijk *mogelijk* of min of meer *waarschijnlijk* gesteld wordt." Het schijnt, dat hier het *problematische* op den voorgrond staat; maar neen: uit de voorbeelden (bl. 15) blijkt, dat zulke eenvoudige onderstellingen, b. v. »*het kan zijn, dat het zoo is,*" voor *hypothetische* gehouden worden, (ofschoon zij onzes erachtens *problematisch* zijn); want (zegt Roorda) »zij kunnen alleen nog maar den zin van een *problematische* stelling behouden; b. v. *is het zoo, dan hebt gij gelijk,*" — (wat volgens ons eene *hypothetische* is). — Van deze *eenvoudige* onderscheidt hij de *willekeurige onderstel-*

lingen, (naar de voorbeelden te oordeelen, meestal *hypothetische*); het zijn »zulke, waarin een niet waarschijnlijk of zelfs niet mogelijk geval toch, *als ware het mogelijk*, alleen maar te denken wordt voorgesteld of gesteld." — Wij laten deze soortverdeeling ongemoeid, doch merken alleen aan, dat deze zoogenaamde willekeurigheid niets hoegenaamd verandert aan de logische wijze van opvatting. Maar bovendien, (vergissen wij ons niet), dan vergist zich hier de Schrijver ook. Immers, onder de *eenvoudige* onderstellingen plaatst hij dit voorbeeld: »*ik beef, alsof ik de koorts heb,*" en onder de *willekeurige:* »*ik beef, alsof ik de koorts had.*" Verschilt dan dit laatste voorbeeld zoozeer van het eerste, waar het *koorts hebben* evenmin het *geval*, en naar den zin ook niet *waarschijnlijk* is? — Of het drukt alleen uit: *als een, die de koorts heeft, beef ik.* Doch zulke gezegden zijn geene onderstellingen, maar *vergelijkingen.* Of men moet er al weêr iets anders onder verstaan: *wanneer ik de koorts heb, dan beef ik zoo; indien ik de koorts had, dan zou ik zoo beven.*

In vele woorden is volgens bl. 63 »de beteekenis door het spraakgebruik zoo gewijzigd geworden, dat de uitdrukking, ofschoon die eigenlijk *kategorisch* is, een *problematischen* of *apodictischen* zin gekregen heeft." Maar *problematische* en *apodictische* zinnen kunnen ook *kategorisch* worden uitgedrukt. Voor *kategorisch* leze men liever *assertorisch.* Even als elke *hypothetische* en *disjunctive* stelling, zoo kan ook elke *kategorische* stelling òf *assertorisch,* òf *problematisch,* òf *apodictisch* zijn. — Voor min geoefenden willen wij de zaak nader verklaren. De S. zegt: »*Gelooflijk* en *verwerpelijk* beteekenen eigenlijk *zoodanig, dat men, als men het zich voorstelt, het* gelooft *of* verwerpt; maar verder door het spraakgebruik *zoodanig, dat het* te gelooven *of* te verwerpen is, dat wil zeggen, dat men het *gelooven* kan, of *verwerpen* moet." — Men ziet, dat in alle drie deze voorbeelden de stelling wel degelijk *kategorisch* blijft, maar tevens òf *assertorisch*: Men gelooft het; òf *problematisch*: Men kan het gelooven; òf *apodictisch:* Men moet het

gelooven (of verwerpen). Ware de stelling nu *hypothetisch*; dan zou zij tevens òf *assertorisch* kunnen zijn: Indien men goede getuigen heeft, dan gelooft men; òf *problematisch:* Als er geene gegronde tegenbedenkingen bestaan, kan men gelooven; òf *apodictisch:* Indien de waarachtigheid der getuigen bewezen is, moet men gelooven. Eindelijk geldt dit ook van eene *disjunctive* stelling, die daarom òf *assertorisch* zijn kan: Hij zegt de waarheid, of hij liegt; — *problematisch*: Zijn er verschillende getuigen, die niet volkomen met elkander overeenstemmen, dan kan men aan dezen of genen de voorkeur geven; — òf *apodictisch*: Bestaan er twee tegenstrijdige (*contradictorische*) berigten, dan moet men het eene gelooven en het andere verwerpen, dat wil zeggen: òf aan dit, òf aan dat geloof hechten.

De Schrijver maakt dus noch behoorlijk onderscheid tusschen *hypothetisch* en *problematisch*, noch tusschen *kategorisch* en *assertorisch*. En toch, waar hij (bl. 119) alleen van de modale opvattingen spreekt, onderscheidt hij genoegzaam de *problematische* door de woorden, »*mogelijk*, *waarschijnlijk*," enz. van de *hypothetische*; en zoo ook de *assertorische* door »*zeker*, *gewis*, *ongetwijfeld*," (voor zoo ver onder die termen de *werkelijkheid* begrepen wordt), van de *kategorische* wijze van uitdrukking. Waarom is hij zich hierin niet van den beginne af gelijk gebleven? Waarschijnlijk, omdat hij zulke woorden niet altijd als kunsttermen beschouwde; terwijl toch, door ze als zoodanig te beschouwen, het alleen mogelijk is, b. v. het *assertorische* van het *kategorische* juist te onderscheiden: welke laatste wijze van uitdrukking, zoo als gezegd, met de drie *modale* uitdrukkingen: *kunnen*, *werkelijk zijn* en *moeten*, (en met nog andere, behoudens eenige wijziging), kan gepaard gaan. — Men late zich hier niet door den spraakvorm misleiden, dien men anders altijd met den *modalen* inhoud van *kunnen*, *mogen*, *moeten*, enz., zou kunnen verwarren. De uitdrukking b. v. (bl. 35): »*Hij mag doen*, — *hij kan doen*, *wat hij wil*," beteekent, volgens de

modaliteit opgevat, dat hij 't in zijne magt heeft en er dus de *mogelijkheid* bestaat, dat hij van die *bevoegdheid* gebruik make. Als spreekwijze beteekent het voorts, dat men het hem veroorlooft te doen, naar het hem lust: »*laat hem doen, wat hij wil*," of »*hij doe, wat hij wil.*"

En hiermede, geduldige lezers! neemt Referent afscheid van u. Gij *moogt* over deze aanmerkingen oordeelen, zoo als gij *wilt:* het is u *geoorloofd.* Doch gij kunt ze alleen naar waarde beoordeelen, als gij hiertoe de *bevoegdheid* hebt, d. i. de vereischte kennis bezit, om ze te *kunnen* beoordeelen. En deze bevoegdheid in u eerbiedigende, verzoekt hij uw oordeel: want gij *moogt* en *kunt* daardoor uwe belangstelling doen blijken.

Groningen, April, 1854.

VERZEN

VAN

H. TOLLENS, CZN.

OP

P. WEILAND.

[Dat de verdiensten van den Schrijver van het *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek*, door sommigen vroeger welligt te hoog geschat, thans wel eens te weinig worden erkend, behoeft niet herinnerd te worden. Minder bekend is het, dat onze Tollens meermalen zijne lier voor hem heeft gesnaard. In de *Mengeldichten bij bijzondere Gelegenheden, door de Rotterdamsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, in 1807 en 1810 alleen voor de Leden gedrukt en niet openlijk uitgegeven, treft men onder anderen van onzen hoofddichter de twee stukjes aan, welke hier volgen. — A. D. J.]

BIJSCHRIFT OP DE BEELDTENIS

VAN

DEN WELEERWAARDIGEN HEER

P. WEILAND.

Zie, landgenoot! in 't beeld, u afgeschetst naar 't leven,
't Orakel van uw taal, waarop gij bouwen moogt:
't Is WEILAND, die, in de eer, zijn kunde om strijd gegeven,
Nog door zijn ned'righeid zijn kundigheid verhoogt,
En, tot het roemrijkst doel belangloost aangedreven,
Verdiende lauw'ren wint en niet te winnen poogt.
1805.

AAN DEN WELEERWAARDIGEN HEER

P. WEILAND,

BIJ DE KENNISGEVING VAN DE UITREIKING DER BUITENGEWONE EERGESCHENKEN, OP DE ALGEMEENE VERGADERING, TE AMSTERDAM,

AAN DE HEEREN

M. SIEGENBEEK EN P. WEILAND

GEDAAN.

Waar de kunst verdienste huldig',
Vriendschap draagt er offers bij:
Gun, dat aller hart ze u wij:
Allen zijn we aan u ze schuldig,

Sieraad onzer Maatschappij !
Acht'bre WEILAND, groot in gaven,
Groot en ned'rig even zeer!
Waar uw kunde uw' roem moog' staven,
Waar men ze ooit naar eisch waardeer',
Hier leeft ze in onsterflijke eer.
Lof zij hem, ô feestelingen!
Die, bereid tot de eelste taak,
Door den sluijer heen dorst dringen,
't Pleit der tale hielp voldingen,
Voor de regtbank van den smaak.
Lof en eere moog' hem kroonen!
Paart uw harten aan mijn toonen,
Kunstgenooten! stort hem ze uit,
In mijn staamlend feestgeluid.
Acht'bre WEILAND! hoor het gunstig,
Gunstig, schoon mijn zwakheid faal';
Miss' het ook uw woordenpraal,
Zijn mijn klanken kiesch noch kunstig,
't Is opregte hartetaal.

1806.

NALEZING

OP

DE VIER DEELEN

VAN

HET ARCHIEF.

D. I. bl. 42. — Het stuk over de bijvoegelijke naam- en bijwoorden, in noot 2 bedoeld, is mij sedert in handen gekomen. Het is te vinden in de *Werken van het letteroefenend Genootschap:* Tot nut en beschaving. *Eerste deel. Amst.* 1821; en heeft ten titel: »Verhandeling over het kenmerkend onderscheid tusschen de *Adjectiva* en *Adverbia;* zijnde eene beantwoording der vraag:

I. *Welke is over het algemeen, de aard van, en het onderscheid tusschen die eigenschaps- en omstandigheidswoorden, welke men in de spraakkunst of* Adjectiva *of* Adverbia *noemt, voor alle talen geldende?*

II. *Is de veranderlijkheid der eersten* (Adjectiva), *en de onveranderlijkheid der laatsten* (Adverbia), *zoodanig eene onafscheidbare oorzaak van derzelver bijzonderen aard, dat die ten allen tijde het juiste kenmerk van de soort waaronder zij behooren, uitmaakt?*

Dan wel, is die al of niet veranderlijkheid derzelven slechts een meer of min toevallig gevolg daarvan, en is veelmeer derzelver kenmerkend onderscheid in de betrekking, welke zij of met een zelfstandig naam- of een werkwoord hebben, waardoor zij of Adjectivum *of* Adverbium *genoemd worden, gelegen?*

III. *Zoo het eerste plaats heeft, waarom volgt dan in de meest bekende talen, op een der zelfstandige werkwoorden* zijn, worden, blijven, *enz., het veranderlijke* Adjectivum, *terwijl in de Hoog- en Nederduitsche talen, het onveranderlijk* Adverbium *daarop volgt?*

IV. *Zoo het laatste plaats heeft, welke zijn de meest voorkomende gevallen waarin het eigenschaps- of omstandigheidswoord geacht moet worden, bij het zelfstandig naamwoord te behooren, en dus* Adjectivum, *dan wel bij het werkwoord te behooren, en dus* Adverbium *te zijn?*

door M. Lemans, aan wien de gouden eerepenning is toegewezen."

Is de titel dezer »Verhandeling" breedvoerig: zij zelve is des te beknopter; zij beslaat omtrent 14 bladzijden druks. Wijsselijk heeft men er aan toegevoegd »dat gedeelte der Beoordeeling, waarin het punt in quaestie door Heeren Beoordeelaren (Bilderdijk en Bosscha) behandeld is, en waardoor over het bovengemelde nog meer licht verspreid wordt." Te regt: de Beoordeeling was ditmaal belangrijker dan de Verhandeling, en had eigenlijk de medaille verdiend.

Ald. bl. 52. — Gewranc (zie noot 1) voor *haat, wrok, twist*, komt, behalve in Van Velthems regel:

Om dit werd een groet gewranc.

ook voor in de Brabantsche Yeesten, II. 271:

Soe es een onminne op ghestaen
Tusschen Janne van Cuyck, ende een ghevronc,
Ende den jonchere van Cranendonc.

en bl. 349:

Soe eest waer dat tier tijt stont
Een groot ghewranc *tusschen dlant*
Van Loen ende van Brabant.

Kiliaan heeft in dezen zin *wrongh*, *wronck*; dus Poirters, Heiligh Hof van Theodosius, bl. 178:

Gaet maer in 't huys van Israel,
En siet daer eens dat cattespel;
Om 't roxken dat hy Joseph schonck,
Het saet van afgunst en van wronck.

bl. 225:

Die sullen spyt, en leet en wronck,
Vergelden met een vrededronck.

en bl. 228: *foey! datmen soo lanck om een beuselerye sal gaen muylen, en eenen* wronck *in het hart broeyen.* Dus nog in het Taelverbond, III. 44: *Ze bleven dan goē vrienden, in schyn alever; want dat er tusschen hen getweeën geen* wrong *bleef bestaen, daer zou 'k myne hand niet voor willen in 't vuer steken.*

Ald. bl. 63—65. — Het werkwoord g e h e r m e n, d. i. rusten, komt nog voor op de volgende plaatsen. Lancelot, B. II. vs. 37710:

Keye en liten niet gehermen,
Ende slogene so int leste daer naer,
Dat hi loefs moeste lien daer.

Jonckbloet, Geschied. der Middenn. Dichtk. II. 455:

Daer sijn worme met tween armen,
So starc, sine laten niet geharmen
Enen starken olifant,
Sine verdruckene al te hant.

Houwaert, de vier Wterste, bl. 132:

Wilt mijn siele in u heilich bloet verwermen,
Laet my ghehermen, *onder u dexele,*
Wilt my ontvangen met opene ermen.

Ook het werkwoord *hermen* kwam mij voor in het Belgisch Museum, D. IV. 314:

Dat sweert dat men hout bloot
Getogen, boven sijn hoot,
Bediedt dat hi, sonder hermen,
Theilige kerstenheit sal bescermen,
Ende helpen, met alre vreesen,
Ende der kerken kempe wesen.

Willems, ook hier denkende aan het hoogd. *Harm*, teekent er op aan: »*Sonder hermen*, zonder leed doen." 't Is blijkbaar *zonder rusten*, *onverpoosd;* hetzelfde wat in het middelhoogd. *ungehirme* is, bij Graff *ungahirmi*.

Ald. bl. 151. — Naast de medegedeelde afleidingen van het woord aterling moge het gevoelen, door Dr. W. G. Brill in *de Gids* van 1849, bl. 515, geuit, hier eene plaats vinden.

»Dit brengt mij op het denkbeeld, of dit woord, van hetwelk nog geene bevredigende afleiding gegeven is, ook zou kunnen komen van *adulter* met den uitgang *ling*, die dan dezelfde kracht heeft als in *tweeling*, *voedsterling*. De synkope der geheele syllabe *dul* schijnt buitensporig; evenwel men bedenke, dat het Fransch van adulterare, *altérer* gemaakt heeft; zoo zou uit *adulter* eerst *aëlter* zijn ontstaan, en dat de *l* vóór eene harde stomme konzonant weg kan vallen, blijkt uit het gemeene *zukke* voor *zulke* (Eng. *such*). Waarlijk, zoo uit *manlijk ander*, *malkander*, en eindelijk *makkander*, *mekaâr* kon worden, behoeft men *ater* voor *adulter* niet buitensporig te noemen."

'k Voeg hier nog een paar voorbeelden bij, ten bewijze

dat *aterling* voorheen beteekende een *basterd* of *onecht kind.* Berkhey, Nat. Hist. van Holland, III. 471: *eene proeve van de egtheid der kinderen; toen 't bygeloof leerde, dat de egte kinderen dreeven, maar de* aterlingen *zonken.* Rotgans, Poëzy, bl. 66:

Zoo kan men 't echte kindt, dat naar zyn vader aardt,
Uit aterlingen *door zyn zeden onderscheiden.*

Volgens Weiland is de latere beteekenis des woords *duisterling:* ik geloof het niet. Het denkbeeld van *basterd* blijft in 't woord heerschen, maar in overdragtigen zin. Een *aterling* is thans iemand, die zijne afkomst of roeping door een onwaardig gedrag verzaakt. Zoo zingt Bilderdijk, Nieuwe Mengel. I. 4:

Ach! Jezus leer is liefde, en tot zijn' leer te dwingen
Is 't werk van Christus niet, maar gruwzame aterlingen.

Rotsgalmen, I. 65:

't Onzinnig wangeslacht van gruwbare aterlingen,
Gewend naar Frankrijks fluit of Duitschlands lier te springen.

Hier worden bedoeld *basterd-Christenen* en *basterd-vaderlanders*, en zoo vindt men 't woord steeds gebezigd.

Ald. bl. 154. — Hoewel, mijns inziens, het woord beslet van Hooft er niet door opgehelderd wordt, moet ik hier doen opmerken, dat een woord van dien vorm in onze taal wel bestaat. Maerl. Spieg. Hist. IV. 350, leest men:

Dat vanden Wandelen bleef te live,
Kindere, manne ende wive,
Waren in Poelyen lant gheset
Ende in eighijndoeme beslet.

Dr. Halbertsma denkt hier aan *besetten*, of aan *besletten*, een friesche vorm voor *besloten*. De uitgever van Maerlants tekst vermoedt insgelijks, dat *beslet* voor *besloten* is: »de grond of het eigendom hield hen besloten en vast." Hoe dit moge zijn, de vorm des woords schijnt werkelijk *beslet* te moeten wezen; want ik vind bij denzelfden Maerlant ook *ombeslet*, Sp. Hist. II. 231, waar van eene vrouw, die door haren man verlaten en van de trouwbelofte ontslagen was, verhaald wordt:

Die vrouwe plach vort also
Der aermer een deel te bet,
Omme dat soe was ombeslet.

d. i. de vrouw gaf voorts een deel harer goederen aan de armen ten beste, dewijl zij *vrij*, *onverbonden*, was en dus over hare bezittingen kon beschikken. In verband met deze plaats, komt mij de verklaring van *beslet*, door *verbonden* of *besloten*, zoo kwaad niet voor.

Ald. bl. 211. — Nog één voorbeeld van granje heb ik sedert ontmoet, in de klucht van Robbert Leverworst, door I. Vos, bl. 21:

Waer sou 'k heen willen, 'k wil men granje *soecken*, — —
Nou sel ik Reymerich de weeuw opkloppen, daer selje wel
aere tyngh hooren,
Hoo hoo! 't selder soo wieck niet eens in gaen.

Hier is het woord mij duidelijk, en beteekent hetzelfde als in de uitdrukking *zijn grant halen*, in de volkstaal wel eens gehoord, voor: zich *wraak* of *voldoening* verschaffen.

Ald. bl. 277. — Ter nadere opheldering van de uitdrukking een out huys greyen, in 't rijmpje van

Cats, is zeer gepast de opmerking van Dr. Brill, in *de Gids* 1849, bl. 517: »is *greyen* gewoonlijk het Fransche *agréer*, hier is het het Fransche *gréer*, dat *van het noodige voorzien* beteekent en bepaaldelijk van het *optuigen van een schip* gebruikt wordt." — Het fransche versje, waar Cats te dier plaatse de vertaling van geeft, zegt: *vieille maison réparer*. In het Gemengelde Parnasloof (Amst. 1693) komt mede eene overzetting of liever uitbreiding van dat stukje voor, dus luidende:

Die in syn huis een uurwerk heeft,
En dat geduurig op moet winden;
En die moet dienen syn beminde
En lieve vrouw, so lang ze leeft;
En die een oud huis moet vermaaken,
Heeft in der waarheid nooit gedaan,
Maar moet van nieuws weêr vangen aan,
En kan nooit tot het einde raaken.

Aan de voorbeelden van greijen, voor *bevallen*, *behagen*, voeg ik nog enkele toe. Van Velthem, fol. 276:

Des selues dages, sonder geluut,
Trocken die van Dossemer wt
Vanden Castele, daer si lagen,
Op aventure, of si sagen
Enige vlaminge verwayt.
Dlant wasser al vol gesayt
In beiden siden vander Lyen.
Het begonste den Walen greyen.
Si hebben re een hoep vernomen,
In den wech te Risele werd comen.

Marieken van Nijmegen, bl. 1:

Daer sijn viij stuyvers, gaet henen en coopt
T' Nimwegen van tgene dies wy hebben gebreke;
Het is daer iuyst merct-dach van der weke;
Te bet suldy vinden al dat u greyt.

Min naauwkeurig is hier de verklaring: *voegt.* De Harduyn, Goddelycke Wenschen, bl. 263:

D' Heeren-huysen in de stadt
Staen gheghevelt alsoo prat,
En haer torrens fraey ghevrocht
Staen verheven in de locht:
Maer een hutjen van het landt
Staend' in sijnen kleemen wandt,
En met rieten wel beleydt
Duysent mael my weer ghereydt.

En bl. 273: *naedemael dat selve die menschen die metter herten iemandt zijn liefde draeghende, niet wel en konnen gaen ghenieten de soeticheydt van het veldt, ten zy, dat se dien mede-leyden, daerom en trecken sy niet alleene buyten: maer nooden daertoe deghene die hun aenstaen ende* ghereyden.

Houwaert, de vier Wterste, bl. 77:

Daeromme bidt den Heere sonder afwijcken,
Te wijl dat ghy ghestraft wort van sijne majesteyt,
Al eest dan ons sijn straffe nu qualijck greyt.

Spelen van Sinne (Rott. 1614), bl. 162:

Ick zegh u dat inder waerheyt expresse,
Als ghyse ziet, sy zal u wel greyen.

Van Paffenrode, Ged. bl. 214:

En is 't een hengelaar? hy laat de lip straks hangen,
Syn reedschap greit *hem niet.* —

d. i. derhalve bestendig *behagen, bevallen.* — In Vlaerdinghs Rederijckbergh, bl. 447, leest men:

Sou men 't [geld] *dan nemen die, die door haer soberheyt*
En schrapen by malkaer veel gelts hebben gegreyt,
En schelden 't d'andre quijt? —

Hier beteekent *greijen* bijeenbrengen, verzamelen; eene beteekenis, verwant aan die van *graaijen*, door mij bl. 378 vermeld.

Ald. bl. 283 en volgg. — Aangaande de uitdrukking iemands gevoelen deelen, en andere door het Instituut afgekeurd, zegt Dr. Brill, ter aangeh. pl., het volgende:

»Maar hoe is het mogelijk, dat men eenige zwarigheid vindt in het toelaten der uitdrukking *een gevoelen deelen* voor *mede koesteren?* Men zegt immers *een huis*, en honderd andere dingen, *met iemand deelen*, eigenlijk: *een deel van het huis voor zich nemen en een deel voor den ander laten*, vervolgens *het huis mede bewonen;* alzoo nu zegt men *een gevoelen deelen*, eigenlijk, *met iemand*, maar vervolgens ook *iemands gevoelen deelen;* want de beteekenis *mede koesteren* bragt deze constructie noodwendig met zich. Wilde men al zulke overdrachtige spreekwijzen gaan uitpluizen, en afkeuren wat niet met de eerste en eigenlijke beteekenis overeenkomt, men zou weinig overhouden van den schat van uitdrukkingen en zegswijzen, die onze taal bevat. Ook weet ik niet, dat Fransche taalkenners ooit iets berispelijks in de uitdrukking *partager l'opinion de quelqu'un* gevonden hebben. — Het *hoogstdezelve is zoo* nieuw niet, als de Klasse van het Instituut schijnt te denken; men paste het in vroeger eeuw reeds op de Prinsen van Oranje toe. — *Daadzaak* kan nimmer *de daad in eene zaak* beteekenen; dit zou *zaakdaad* moeten heeten; *daadzaak* is eenvoudig *eene zaak, die in dade, feitelijk, bestaat.* — Het woord *doelmatig* wordt door de Klasse weder toegelaten; ook is er niets wezenlijk aanstootelijks in, mits men op de beteekenis van het

woord *maat* in *doelmatig* niet drukke; *maat* heeft, èn op zich zelve, èn met den adjektiefvormenden uitgang *ig* vermeerderd, achter substantieven de waarde eener vormsyllabe gekregen, die bloot *overeenkomstigheid* aanduidt. Vele naamwoorden hebben eene dergelijke verzwakking in hunne beteekenis ondergaan, bij voorbeeld *heid* en *schap*, om tot afleidingsuitgangen geschikt te worden. Had men zulks in het tijdperk der vorming van zulke afgeleide woorden willen keeren, zoo ware de taal op den trap van ontwikkeling gebleven, waarop wij het Chineesch zien staan."

Ald. bl. 396—398. — Nadere voorbeelden van gemanc zijn de volgende. Lancelot, B. III. vs. 24682:

Nu hebdi den cyrkel van goude
Een deel metten roden gemanc.

B. IV. vs. 234:

Dus es devotie, dat seldi verstaen,
Bekeringe te Godewaerd, sonder waen,
Met begerten die met oetmodecheden
Sijn gemanc, *ende met godertierheden.*

Blommaert, Oudvl. Ged. III. 68:

Die goede sullen hebben haren ganc
Onder die quade al gemanc,
Ende die quade sullen hem mingen
Onder die goede ten gedinge.

ald. bl. 71:

Maer omme dat es een soeten sanc
Te hoorne d'oude ende die jonghe gemanc,
Ende die kinder metten wiven,
Des willen somige clercken scriven
Dat elc sel verrisen in den ouden
Gelike dat hi voer ter moude.

Ik meen, dat deze plaatsen het adverbiaal gebruik des woords, in den zin van *te zamen*, bevestigen. — In de

laatstaangehaalde plaats beteekent *in den ouden: in den leeftijd;* en *voer ter moude: voer ter aarde*, d. i. *werd begraven.* Zoo *onder moude varen*, Maerl. Sp. Hist. III. 61:

God haddem gemaket cont,
Dat hi dien jode bekeren soude,
Eer dat hi voere onder moude.

Zie van dit woord en de misvattingen, waaraan het blootstond, in 't breede Huydecoper op Stoke, II. 418, en Clignett, Bijdr. bl. 38.

Ald. bl. 398. — De plaats uit van Velthem, fol. 413, is later voldoende opgehelderd, Archief, IV. 264.

Ald. — Te regt verwijst Dr. Brill, t. a. pl. bl. 518, — zoo als ik had behooren te doen — ter verklaring van g h e p e r t i c h naar Kiliaans *pertigh*, argutulus, fallax. Nader is die verklaring bevestigd door Dr. Halbertsma, Aanteekk. op Maerl. Sp. Hist. bl. 133. 't Woord is van *part*, nog voor *grap*, *aardigheid*, *zotternij*, bekend; doch vroeger *pert* luidende; Van Zevecote, Gedichten, bl. 41:

Ick docht het was geveyst, ick docht het was een pert
Om 't achterdencken soo te sluyten uyt mijn hert.

Marnix, Psalm 135, vs. 5:

Maer velt de boosen om,
Die wandlen slim end' crom,
Met alle die staen nae quaey perten.

Ald. bl. 400. — De woordvorm g r i e t w e r d e r wordt nog nader, ook uit het middelnederlandsch zelf, gestaafd, door Lancelot, B. II. vs. 42372:

Ende alst van Scaveloen sach di here
Dat hi ward te barenteert
Ende van gedane te falgeert,
Ende ment seide al oppenbare,
Ens die grietwaerders *worden geware,*
Voren sire tuscen ende seiden, enz.

Reinaert de Vos heeft *crijtwaerders*, vs. 6930:

Die crijtwaerders *brochten die heiligen voort.*

Een ander HS. heeft *crijtwachters*. Willems verklaart het woord te regt door: *krytbewaerders*, *strydperkbewaerders*.

Ald. bl. 404. — Het woord vlede is *ulede*, een verkorte vorm van *utlede*, *uutlede*, d. i. uitgeleide, uitvaart; zie het Glossarium van prof. De Vries op Der Leken Spiegel, bl. 631.

D. II. bl. 115. — Ter volkomene bevestiging van den vorm nidwaghen dient *niedweghen*, in den Lancelot, B. III. vs. 23024:

Een ander brachte daer gedregen
Twe slapelakene niedweghen,
Wit gevouden ende cleene,
Daer noit man oec en geene
So goet met ogen ne sach,
Alse daer Walewein doe op lach.

Ald. bl. 146. — Om de verschillenderlei toepassing der beteekenis van stide, d. i. stijf, sterk, streng,

nader te doen blijken, deel ik nog een drietal voorbeelden uit den Lancelot mede. B. II. vs. 10589:

Gaheret sloech wech ende weder
Grote slage op ende neder,
Ende hine gemoette nieman
Hine droegen ter erden snieman (d. i. *schielijk*)
Ho starc hi was ende ho stide.

vs. 39305:

Soe heeft Walewein gelesen een cruet,
Dat in hadde grote virtuet,
Ende quam ten riddere daer hi was,
Ende betastene over al na das,
Ende vant den puls stide *ende warm.*

en vs. 41267:

Si reden te gadere over hoep
Metten speren harde stide.

Ald. bl. 208. — Dat litsen (zie de noot) even min *lus* als *gelederen* beduidt, deed ik opmerken D. III. 369.

D. III. bl. 38 en vlgg. — De mijns inziens ware *beteekenis* van het woord loo wordt aangewezen door *de Navorscher*, IV. *Bijblad*, bl. 71, in een artikel van »Chaloeda," dat ik met eenige bekorting hier laat volgen. Ik voeg daar alleen bij, dat ook de heer Schayes te Brussel, met wien ik voor eenigen tijd, naar aanleiding van het vertoog des heeren Buddingh, over de beteekenis en afleiding van *loo* sprak, mij de stellige meening uitte, dat *loo* van *lucus* is.

»Het woord *loo* op zich zelven, of *lo*, *laus*, *laos*, als bestanddeel van de meeste, zoo niet van alle daarmede samengestelde plaats-, riviernamen, enz., wordt, o. i., volkomen opgehelderd door het oudhd. *lôh*, *lôch*, mhd. *lô*, *lôch*, waarvan ik bij Grimm 1) de volgende beteekenissen opgegeven vind: *silva*, *arbustum*, *pratum*, *nemus*, *lucus*. Zie almede den zelfden 2), Graff 3), Heyse 4), Pott 5) en Simrock 6).

»De geleerde Heldring was bij ons de eerste, welke van de *bosch*-beteekenis van *loo* melding maakte. Zoo schreef hij: »*Loo* was ligt het heilige bosch, waar de Batavier zijnen Wodan diende." — »Immers *Loo* beteekent volgens sommigen *bosch*." 7) Op dit citaat laat de geleerde schrijver der in vele opzichten verdienstelijke *Verh. over het Westl.* volgen: »Wie echter die »sommigen" is, is ons nergens gebleken." Geen wonder. Schreef toch Prof. Simrock in 1847: »Doch de *Grammatik* van Grimm, en Graffs *althochdeutscher Sprachschatz*, en Schmellers *Baierisches Wörterbuch* schijnen hem (den auteur der *Verh.*) onbekend gebleven te zijn, hetgeen wij te meer bejammeren, omdat hij zich niet kan verlaten op een eigen vergelijkend onderzoek der taal." 8) Bedoelde schrijver heeft zich echter deze alles-

1) *Deutsche Grammatik*, I². 345, 346; I³. 99, 178, 179.

2) *Geschichte d. deutschen Spr.* I. 61 (I². 43).

3) *Althd. Sprachsch.* II. 127, 128.

4) *Fremdwb.* S. 81.

5) *Personennamen*, S. 375, 510.

6) *Jahrb. d. Vereins, f. Rheinl. Allerthfr.* XI. 230, geciteerd door den heer D. Buddingh in De Jager, *Archief*, III. 46, 47.

7) *Wand. t. opsp. v. Bat. en Rom. Oudh.* I. 84, naar het citaat bij Buddingh, *Verh.* enz. bl. 52.

8) In zijne beoordeeling van de meer gen. *Verh.* voorkomende in de *Jahrb.* XI. 225—234, en daaruit, maar om mij onbekende redenen niet in haar geheel, vertaald, overgenomen in den *Alg. Konst-en Letterbode*, 1848, n°. 2.

zins juiste opmerking niet ten nutte gemaakt: ook zijne latere, d. i. na 1847 in 't licht gegevene geschriften getuigen, dat hij de genoemde boekwerken onbestudeerd en ongebruikt liet. — — Maar, van daar dan ook, dat die geschriften de zonderlingste, ongerijmdste, tegen alle historische en vergelijkende taalwetenschap aandruischende denkbeelden bevatten; — — dat de schrijver met zijne geliefkoosde *water*-opvatting van *loo* blijft doordraven, in 1853 evenzeer als in 1844 en vroeger, niet-tegenstaande die »noodzakelijke water-beteekenis" blijkt even »onhaltbaar" te zijn en tot de »rebuten" te behooren, als de verklaringen van »hoek, *hooge streek lands*, *locus*," enz. van anderen.

»De heer Mr. L. Ph. C. van den Bergh, die voorheen de afleiding van *locus* voorstond 1), heeft, als echt wetenschappelijk geleerde, zich niet geschaamd om zijne dwaling te herroepen. Ook hij vat *lo*, *los*, enz. in de beteekenis van *lucus* op 2).

»Het aan *lo* enz. ten grondslag liggende thema waag ik niet te gissen. Graff is hieromtrent in 't onzekere" 3).

De »geleerde" Heldring was intusschen zeer zeker niet de eerste, die bij ons van de *bosch*-beteekenis van *loo* melding maakte. Lang voor hem was dit reeds geschied; zie Ypeijs *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde en minverstaanbare Woorden in de Staten-Overzetting des Bijbels*, St. II. bl. 192 en vlgg.

---

1) De Jager, *Taalk. Mag.* IV. 134.

2) *Over den oorspr. en de bet. der plaatsnamen in Gelderland*, in Nijhoffs *Bijdr.* V. 235, 236; alsmede: *De Nederl. Wateren, Bijdr.* VII. 293. — — De heer Buddingh, in zijn *Geschied- en Letterk. Archief*, bl. 9, en in De Jager, a. w. bl. 46, van des heeren V. d. Berghs verbeterde opvatting van *loo* gewag makende, verzwijgt echter — het waarom is mij onbekend — het geschrift, waarin zij voorkomt.

3) A. w. II. 127, 128.

Ald. bl. 107, 108. — Ten naderen blijke, met hoe veel grond verklaard werd, dat de *g* in lagchen enz. »nergens in de geschriften van den ouden tijd" te vinden is, dienen de volgende aanteekeningen uit den Spieg. Hist. van Van Velthem:

Fol. 203: *al lachgende;* 316: *al lachgende;* 430: *die syns en loechgeden*, d. i. *loochenden;* 73: *Gods lichgaem;* 304: *t'uwen licgaem;* 211 (naar 't HS. verbeterd): *ontsachgelike;* 56: *te Mechgelne;* 59: *te Mechgelne*, (tweemaal); 170: *van Mechgelne;* 291: *van Mechgelne;* 292: *van Mechgelne;* 293: *van Mechgelne.*

Voeg daar nog *du lachges*, uit Clignetts Bijdr. bl. 189, bij.

Onder de prozaschrijvers, die omstreeks de helft der vorige eeuw den dubbelvorm *gch* bezigden, behooren twee der besten van hunnen tijd: Van Effen en Nieuwland. In het derde Deel van des eersten Spectator vindt men alleen in enkele vertoogen, bl. 458: *heb ik gelagchen;* 473: *het lagchend akkoord;* 519: *barsten van lagchen — belagchelijke — doen lagchen;* 535: *niet weer lagchen;* 543: *te leeren lagchen;* 553: *om te lagchen;* 558: *'t lagchen der omstanderen;* 595: *de stuip, die men lagchen noemt;* 596: *zig dood te lagchen;* 603: *schampere grimlagchen;* 494: *'t hart en 't ligchaam.* — Nieuwlands Letter- en Oudheidk. Verlustigingen, I. 340: *belagchelyke wyze;* 430: *welke belagchelyk zyn;* 640: *welke belagchelyk zyn;* 686: *tot lagchen verwekt;* 702: *het lagchen;* D. II. 112: *een zedig pogcher.*

Vooral verdient het opmerking, dat de groote tegenstander der Siegenbeeksche spelling, Wiselius, de verdubbeling niet versmaadde, blijkens zijne Mengel- en Tooneelp. IV. 261: *lagchende tafreelen.* Overigens is het aan degenen, die de latere »*g*- en *ch*- geschiedenis" gevolgd hebben, ook uit de scherpzinnige en geleerde na-

vorschingen van onzen ijverigen Te Winkel gebleken, dat de enkele *ch* in *lagchen* onvoldoende is; zie zijne doorwrochte vertoogen in het Mag. van Ned. Taalkunde, V. 288 en volgg. en VI. 277 en volgg.

Eindelijk zij hier nog vermeld, dat Mr. J. van Lennep niet de eenige »hedendaagsche schrijver van naam" is, die de verdubbeling der *ch* ook dan noodig keurde, wanneer die letter de syllabe sluit; zie Mag. van Ned. Taalkunde, IV. 147. 't Is mij later gebleken, dat ook de Hoogl. Kinker, althans in zijne eerste schriften, die zonderlinge schrijfwijze huldigde. Men vindt in zijn bundeltje *Mijne minderjaarige Zangster*, bl. 1: *dit wild gemoed lagchte;* 43: *zij lagcht hem toe;* ook heeft hij, naar de manier der ouden, de *g* achter de *ch*, ald. bl. 37: *lachgje;* 45: *al lachgend;* en in den door hem geschreven Post van den Helicon, I. 7: *heeft gelachgen — zo gelachgen — belachgelijke Treurspellen;* 28: *een kwaadaartigen lagch — een' vrolijken grimlagch;* 61: *in 't belachgelijke;* 108: *liefdelachgje;* 109: *lachgelijke plaatsen*, enz. enz.

D. IV. bl. 123—142. — Deels ter bevestiging, deels ter aanvulling van Mr. Koenens opstel kan dienen, wat nopens het door hem behandelde onderwerp voorkomt in de verhandeling van Clarisse »*over het gezag der Oude Nederduitsche schrijveren, omtrent de afkomst der woorden*" in het Vaderlandsch Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak, D. IV. (Amst. 1807) bl. 286 en volgg. Onder anderen wordt daar ook gewezen op het woord *couenanse* (Eng. *covenanse*) voor *verbond*, bij Van Velthem, fol. 396:

Daerna quam hi te Brabant toe,
Ende maecte ene couenanse *nu*
Metten steden, dat secgic u,
Ende metten Hertoge oec ter stat.

Nog altijd lezenswaardig en belangrijk is wat de Hoogl. in deze zijne Verhandeling, en dus reeds vóór Bilderdijk, niet alleen over den invloed der Engelsche, maar over dien van verscheidene andere talen op de onze, heeft in het midden gebragt. Zoowel in het genoemde Magazijn, als in andere dergelijke verzamelingen van dien tijd, komen van dezelfde bekwame hand taalkundige opstellen voor, waarvan de hernieuwde uitgave niet nutteloos zijn zou.

Ald. bl. 243. — Het zeldzame werkwoord verharen, voor *verschroeijen*, zou kunnen schijnen voor te komen bij Houwaert, de vier Wterste, bl. 58, waar men leest:

Gelijck de vlamme het stroo can mincken,
En de gloet de stoppelen doet verharen.

Immers de gloed der vlam kan gezegd worden *de stoppelen te doen verschroeijen*. Men kan echter ook zeggen, dat de gloed der vlam de stoppelen *doet verdwijnen*; en als men nu in aanmerking neemt, dat in de laatstgenoemde beteekenis het woord in hetzelfde werk overal elders voorkomt, dan zal zij ook op de vermelde plaats wel door den Schrijver bedoeld zijn. Zoo leest men bl. 85:

Maer mocht ick nu weer hebben mijnen verloren tijt,
Die ick dikwils onnuttelick heb doen verharen.

bl. 87:

Ghy doet de bloemighe schoonheyt verharen.

bl. 109:

— grijpt d'occasie eer sy voorby lijt,
Want men siet haer saen vertrecken en verharen.

en bl. 185:

Want al laghe die gantssche werelt vol sant,
En dat een voghelken alle thien duysent jaren

Met een sandeken vloegh aen een anderen cant,
Soo en sou d'eeuwicheyt noch niet eynden, want
Als al de sanden tot lest'wech gedraghen waren,
Soo en soude d'eeuwicheyt noch niet verharen.

Wij zouden hier *verstrijken* zeggen. Ter nadere staving dezer beteekenis strekken nog de volgende plaatsen uit de werken der rederijkers, bij wie het woord vooral in zwang was. Vlaerdings Rederijckbergh, bl. 46:

Hoe sou d' verstorven Ziel der helden, die zeer stout
Voor de vryheyt hun bloet ghestort hebben veelvout,
Beclaghen haar voor God, dat wy 't Ghemeens welvaaren
En vercregen vryheyt so laten soud' verharen?

bl. 156:

Mijn dunckt hy komt hier gaen, dus wil ik wat verharen.

en bl. 481:

Den vrede ende den twist is gaen verharen.

Spelen van Sinne (Rott. 1614), bl. 124:

O Weelde, ghy kondt melodije voort baren,
En druck verharen. —

bl. 204:

Dus mocht ghy keeren wel en van hier verharen.

bl. 221:

Want wy moesten met Adam van God verharen.

En in de Dryderley Refereynen achter die Spelen, bl. 86:

Als 't (vercken) *op is, stootet den back om, en* verhaert.

Zou dit *verhaert*, voor *vertrekt! gaat heen!* niet bevestigen, wat bl. 244 door mij aangaande ons platte *verhaar!* is vermoed?

A. D. J.

———

BLADWIJZER.

INHOUD

DER

VIER DEELEN

VAN HET

ARCHIEF VOOR NEDERLANDSCHE TAALKUNDE,

NAAR ALPHABETISCHE ORDE VAN DE NAMEN DER SCHRIJVERS.

(Hans Bontemantel).

Procedures tegen Adriaan Koerbach, over zijn Woordenboek. D. IV. bl. 81—102.

Prof. J. H. Bormans.

Lijst van Woorden en Spreekwijzen uit het Truiersch (Limburgsch) dialekt. D. II. bl. 360—367.

Dr. W. G. Brill.

Bijdragen tot de klankleer der Nederlandsche Taal. D. I. bl. 123—144.

Over eenige abstrakte Werkwoorden en de tegen hen overstaande factitieve Werkwoorden. D. II. bl. 82—88.

De afleiding der woorden ziel *en* ghetes. D. III. bl. 69—75.

Over het Geslacht en den Oorsprong der woorden Zon *en* Maan. D. IV. bl. 51—57.

Bijdrage tot de kennis van het Middennederlandsch. D. IV. bl. 58—61.

Wilhelm Broes.

Voorlezing over de Interpunctie. D. II. bl. 37—52.

D. Buddingh.

Bedenkingen en Aanteekeningen op de Woordverklaringen der Plaatsnamen, door de Heeren J. F. Willems en A. Kreglinger. D. III. bl. 23—68.

J. H. van Dale.

Zamenstellingen van gelijke, alleen van klank verwisselende, woorden. D. III. bl. 207—212.

Nog iets over de uitdrukking zijn achtster, *enz.* D. III. bl. 392—396.

Prof. J. David.

Over het gebruik van deszelfs, denzelven, *enz.* D. IV. bl. 288—294.

Over de Bilderdijksche Afwijkingen van het gewoon schrijfgebruik in Hollnnd. D. IV. bl. 305—336.

Dr. H. J. van Eck.

Over het Taaleigen der Boeren van het kanton Axel, vijfde District van Zeeland. D. II. bl. 53—73 *en* bl. 151—198.

Mr. G. D. Franquinet.

Proeve van Woordafleidingen. D. II. bl. 275—279.

Proeve over het Taal-eigen der stad Maastricht. D. III. bl. 251—284 *en* bl. 343—391.

Prof. F. C. de Greuve.

Beoordeeling van Prof. T. Roorda's werk: Over de Deelen der Rede. D. IV. bl. 357—410 *en* bl. 425—480.

P. J. Harrebomée.

Spreekwoorden-Literatuur. D. I. bl. 19—29.

Twaalftal Nederlandsche Spreekwoorden. D. I. bl. 373—392. *Tweede Twaalftal, enz.* D. II. bl. 243—260. *Derde Twaalftal, enz.* D. III. bl. 169—183. *Vierde Twaalftal, enz.* D. IV. bl. 337—356.

Prof. J. Heringa, Ez.

Voorlezing over de verrijking onzer Nederlandsche Taal met uitdrukkingen uit den Bijbel ontleend. D. I. bl. 1—18.

V. H. van den Hove en K. Stallaert.

Proeve van een Brabandsch Idiotikon. D. III. bl. 82—94.

Het Koninklijk Nederlandsche Instituut.

Stukken over de titels in Brieven. D. I. bl. 30—37.

Taalzuivering (met Aanteekeningen van A. d. J.). D. I. bl. 279—293. D. II. 74—81.

Stukken over het Geslacht van het woord dienst. D. III. bl. 184—198.

Verslag, betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van een Algemeen Hollandsch Woordenboek, uitgebragt door Prof. M. Siegenbeek, *c. s.* D. III. bl. 321—342.

Verslag betrekkelijk de Bastaardwoorden, uitgebragt door Mr. W. Bilderdijk, *c. s.* D. IV. bl. 1—22.

Dr. A. de Jager.

Iets over het onderscheid tusschen bijvoegelijke Naam- en Bijwoorden. D. I. bl. 38—44.

Over de beteekenis vnn het oude woord gemanc. D. I. bl. 45—54.

Over de verschillende benamingen van het heimelijk Schoolverzuim der Leerlingen. D. I. bl. 185—204.

Toelichting van eenige min duidelijke plaatsen uit den roman van Limborch. D. I. bl. 393—406.

Zondvloed. D. I. bl. 407—410.

De Klankmethode, door CASPARUS VAN DEN ENDE, *omstreeks de helft der zeventiende eeuw, in Nederland gevonden en in praktijk gebragt.* D. II. bl. 1—36.

Gedicht aan ADR. KOERBAGH. D. II. bl. 210—216.

Over het Woordenboek voor de Nederduitsche Spelling volgens Mr. WILLEM BILDERDIJK. D. II. bl. 261—274.

Vergelijking, uit een taalkundig oogpunt, van den eersten druk van VONDELS Pascha, *met een drietal latere uitgaven.* D. II. bl. 327—359.

G- *en* CH- *geschiedenis.* D. III. bl. 95—112.

Over de uitdrukking zijn achtster. D. III. bl. 199—206.

Nieuwe Bijdragen tot de kennis der Nederduitsche Spreekwoorden. D. IV. bl. 23—50.

Opheldering van eenige woorden uit der Minnen Loep. D. IV. bl. 143—161.

Lijst van Werken, de Nederlandsche taal betreffende, sedert 1830 *in Belgie uitgekomen.* D. IV. bl. 162—176.

Nalezing op de Vier Deelen van het Archief. D. IV. bl. 484—502.

Gemengde Opmerkingen, Berigten, Mededeelingen, enz. D. I. bl. 81—88, bl. 173—184 *en* bl. 294—296. D. II. bl. 97—108 *en* bl. 280—288. D. III. bl. 397—416. D. IV. bl. 68—80, bl. 177—184 *en* bl. 299—304.

Mr. H. J. KOENEN.

Iets over de naauwe verwantschap van het oude Nederlandsch met het oude Engelsch. D. IV. bl. 123—142.

Mr. H. J. KOENEN en A. DE JAGER.

Nalezing op het Uitlegkundig Woordenboek des Instituuts op de Werken van P. C. HOOFT. D. I. bl. 145—164 *en* bl. 205—230.

H. M. LABBERTÉ.

Iets over Gegeten *en* Vergeten. D. IV. bl. 295—298.

JOANNES LUBLINK, de Jonge.

Proeve over het verrijken der Nederduitsche Taal. D. III. bl. 1—22 *en* bl. 113—134.

L. A. TE WINKEL.

Over de woorden met den uitgang ing *en derzelver geslacht.* D. I. bl. 89—122.

Over het woord doem *en de zamengestelde woorden, die op* dom *uitgaan.* D. I. bl. 297—322.

Over de woorden met den uitgang schap. D. II. bl. 217—242 *en* bl. 289—326.

Over het werkwoord beren *en zijne voornaamste afstammelingen.* D. III. bl. 135—168.

Iets over het woord wereld. D. III. bl. 285—303.

DRUKFEILEN.

Dl. III.	bl.	381	reg.	8		leze	men:	Eng. *shower*.
Dl. IV.	»	9	»	2		»	»	*e féminin*.
	»	63	»	6	v. o.	»	»	niet, zaai.
	»	133	»	2	»	»	»	Het.
	»	148	»	2	»	»	»	Het.
	»	191	»	1	»	»	»	is.
	»	217	»	4	»	»	»	volstaan.
	»	252	»	6	»	»	»	in den.
	»	296	»	12		»	»	Esopet.
	»	»	»	9	»	»	»	Doctrinale.
	»	304	»	8	»	»	»	in de.
	»	400	»	11	»	»	»	maar wel.

INHOUD.
